

BUDAPEST — NEMZETKÖZI VÁROS

MAGYARORSZÁG AZ ÉZREDFORDULÓN

TERÜLETFEHASZTÁS

Budapest — nemzetközi város

Szerkesztő:
Boris Földes

Budapest — nemzetközi város

A kötet összeállította
Boris Földes
Programvezető
Boris Földes

Budapest 1958

Magyar Tudományos Akadémia

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián
IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása

Szerkesztő
Glatz Ferenc

Olvasószerkesztő
Balogh Margit

A kötetet összeállította
Barta Györgyi

Programvezető
Enyedi György

Magyarország az ezredfordulón
Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián
IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása

Budapest – nemzetközi város

Bevezetés	9
I. RÉSZ	
BUDAPEST	
BELOUSZKY Pál: Budapest – nemzetközi város. Történelmi áttekintés	27
II. RÉSZ	
PÉNZÜGY, IPAR, KÉPZÉSKÉRDÉLEM	
BELLON Erika: Levegő Budapest nemzetközi pénzügyi központja	59
III. RÉSZ	
KÖZLEKEDÉS, TURIZMUS, ÉRTÉKESÍTÉS	
W. van HASTENBERG János: Budapest nemzetközi közlekedési központ	83
IV. RÉSZ	
KÖZMŰVELÉS, SZÖVEGNYELV, NYELVTUDOMÁNY	
Budapest 1998	
Magyar Tudományos Akadémia	

© Barta Györgyi, Bellon Erika, Beluszky Pál,
Ekéné Zamárdi Ilona, Enyedi György, Fleischer Tamás,
J. J. W. van Hastenberg, Isabelle Ramond, Keresztély Krisztina,
Michalkó Gábor, Nagy Sándor György, Tiner Tibor

ISBN 963 508 077 8

ISSN 1419-3507

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia
Kiadásért felel: Glatz Ferenc, az MTA elnöke
Borítón: Zsolnai György 11 éves tanulónak (Bp., Kelta u. Ált. Isk.)
az Óbudai Művelődési Központ „Budapest – nekem” pályázatára készített rajza
Borítóterv: Horváth Imre
Szedés, tördelés: MTA Történettudományi Intézete Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Tördelő: Turcsán Anita
Nyomdai munkálatok: Áldási és Németh Nyomda Bt.
Felelős vezető: Németh József
Megjelent: 22,5 A/5 ív terjedelemben, 2500 példányban

Tartalom

Bevezető 9

I. rész

BUDAPEST HELYE A VILÁGVÁROSOK SORÁBAN

BARTA Györgyi: Nemzetköziesedés, globalizáció, nemzetközi városok 13
A nemzetköziesedés folyamata 13 • A globalizáció térbeli kihatásai: kulcsszereplők a városok 15 • Budapest az európai nagyvárosok között 20

BELUSZKY Pál: Budapest — nemzetközi város. Történeti áttekintés 27
Buda és Pest az országos központtá válás előtt (kb. 1300-ig) 28 • Buda és Pest az ország főhelye — bővülő kapcsolati háló Közép-Európában 28 • Birodalmak függésében 31 • Budapest, a „kis hatósugarú” világváros (1850–1918) 34 • Nemzeti függetlenség — kisállami státus. Budapest a két világháború között (1919–1944) 43 • Elszigetelve Európától (1945–1989) 44

ENYEDI György: Budapest — kapuváros? 47
Kapuváros-szerepek 49 • Összefoglalás 54

II. rész

PÉNZÜGY, IPAR, KERESKEDELEM

BELLON Erika: Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ? 59
Nemzetközi pénzügyi központok 59 • A feltételek biztosíthatósága Budapesten és a kelet-európai vetélytársaknál 65 • Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ? 77

J. J. W. van HASTENBERG: Külföldi nagyvállalatok, multinacionális vállalatok a budapesti iparban 83
A külföldi beruházások koncentrációja Budapesten 84 • A kutatásunkban szereplő nagy külföldi vállalatok, multinacionális cégek 86 • Foglalkoztatás és képzés 92 • Az ipari multinacionális cégek jövője Budapesten: szétterjedő vagy elszigetelt koncentráció? 98

- NAGY Sándor György: A külföldi működőtőke a budapesti agglomeráció kereskedelmében 101
Külföldi működőtőke a hazai kereskedelemben 102 • Budapest és Pest megye súlya a kereskedelmi ágazaton belül 104 • A fővárosi kereskedelmi szektor 105 • Külföldi működőtőke a budapesti agglomerációban 113

III. rész
TURIZMUS, TÁVKÖZLÉS, KÖZLEKEDÉS

- MICHALKÓ Gábor: A konferenciaturizmus Budapesten 125
A konferenciaturizmus fogalmi meghatározása, szerepe a városi idegenforgalomban 126 • Budapest helye a nemzetközi konferenciaturizmus piacán 128 • A budapesti idegenforgalom felkészültsége a konferenciaturizmus fogadására 133 • A konferenciaturizmus multiplikátor hatása és társadalmi vonatkozásai 136 • Konferenciaturizmus mint a turizmuspolitika stratégiai eleme 138
- TINER Tibor: Budapest és a távközlés fejlődése 141
A magyar főváros távközlésének fejlődése 1945-ig 141 • Az információs ágazatok fejlődése Budapesten a rendszerváltozás után 148 • Összefoglalás 159
- FLEISCHER Tamás: Budapest regionális szerepköre és az autópályák 163
Medence? Átjáróház? 163 • Áthidaló és elosztó hálózatelemek szerepe 165 • Közlekedésföldrajzi hatások a településhálózat alakulására 167 • Budapest helyzete az ország közlekedéshálózatában 168 • A hazai úthálózat alakulása 169 • A hazai autópályák kialakulása 171 • Az autópályák új funkciója 172 • Elképzelések a jövőbeli autópálya-hálózat alakítására 173 • A regionális szerepkör és a közlekedés kapcsolatának jövője 175 • Elképzelések Budapest jövőbeli szerepköréről 176 • Következtetések 178

IV. rész
KÜLFÖLDIEK BUDAPESTEN

- EKÉNÉ ZAMÁRDI Ilona: Magyarország részvétele az új keletű nemzetközi migrációban 183
A vándorlás térségi jellemzői és fő iránya 183 • Magyarország és az új keletű nemzetközi migráció 189 • A Magyarországon tartózkodó külföldiek 189 • Budapest helyzete a külföldiek fogadásában 198

KERESZTÉLY Krisztina: A kínai közösség Budapesten (Külföldiek és az önkormányzatok kapcsolata Budapesten)	203
Külföldiek, jogszabályok, önkormányzatok 205 • Kínaiak Budapesten 210 • A kínaiak és az önkormányzatok Budapesten 215	
Isabelle RAMOND: A „nyugatiak” szerepe Budapest társadalmi életében	221
Bevándorlás vagy nemzetközi vándorlás? 222 • Meg lehet-e számlálni a Budapesten élő nyugati migránsokat? 223 • A nyugati bevándorlók csoportjai Budapesten 226 • Budapesten lakni 229 • Egy vezető szektor: az oktatás 231 • Szórakozás Budapesten 233 • Elzárkózás vagy integráció? 236	
Summary	239
A kötet szerzői	245

V. rész
FÜGGELÉK

A területfejlesztési program tudományos alapozása c. kutatási program keretében készült tanulmányok jegyzéke	249
A területfejlesztési program tudományos alapozása c. kutatási program keretében 1997-ben és 1998. I. félévében rendezett tudományos tanácskozások	251

Bevezető

Az 1980-as évek második felétől fordult az érdeklődés a nemzetközi nagyvárosok és a városhierarchia változásai, illetve a városok újonnan formálódó rendszere felé. Ennek több oka van:

- A nemzetközi kapcsolatok megerősödése, a globalizálódás kibontakozása fokozta a szolgáltatások, ebben is a pénzügyi szféra és a kereskedelem jelentőségét, felgyorsult a technológiai fejlődés. Ezek a folyamatok felértékeltek a metropoliszok fejlődését, a nagyvárosok új, kulcsfontosságú szerepekhez jutottak.
- A nagyvárosok fejlődésében lassú és pozitív változások következtek be, amelyek arra utalnak, hogy az 1980-as évektől az urbanizáció új ciklusa bontakozik ki, a szuburbanizáció és dezurbanizáció után a reurbanizáció korszaka. A nagyvárosok újra növekedésnek indultak, míg a kis- és középvárosok növekedési üteme lelassult, vagy megállt Németországban, Franciaországban, Hollandiában, vagy éppen Angliában. Hozzá kell tenni, hogy az említett változások nem egyformán érintik a városokat, vannak nyertesek és vesztesek is.
- Gazdaságában és intézményeiben egyre integráltabb városrendszer alakul ki, amelyet bizonyos fokig ellentétes hatások — a növekvő gazdasági verseny és a városok közötti erősödő politikai és intézményi együttműködés — formálnak.
- A decentralizációs politika nagyobb hatalmat és önállóságot ad a városi önkormányzatoknak. A városi önkormányzatok fejlesztési politikája válaszolni kíván az új kihívásokra és a megnyíló új lehetőségekre, maguk is szorgalmazzák a más nagyvárosokkal való együttműködést, a kapcsolatok erősítését.

Budapest megélné a rendszerváltozást követő években. A leépülés szakasza rövidebb és kevésbé drámai volt a budapesti gazdaságban, mint az ország többi részében, gyors és mélyreható strukturális átalakulás indult el, amely a gazdaság modernizálódását segíti. A nemzetközi gazdaságba való integrálódás folyamata is elindult, ennek egyik határozott jele, hogy a külföldi működőtőke megkülönböztetett figyelemmel viseltetik Budapest, a budapesti gazdaság iránt. A helyi önkormányzat a magyar városokban, így Budapesten is jelentős hatalomhoz, önállósághoz jutott, megvannak az eszközei, hogy

aktív szerepet játsszon abban a folyamatban, amely a fővárost a fejlett országok nagyvárosainak hálózatához kapcsolja.

Felmerülnek tehát a kérdések, vajon húzható-e párhuzam az európai nagyvárosok és Budapest fejlődésében, vajon hasonló jellegű dinamikus átalakulás várható-e a budapesti társadalomban és gazdaságban, vajon kulcsszereplője, regionális központja lesz-e Budapest Kelet-Európának, vajon Budapest is nemzetközi nagyvárossá növi-e ki magát, pontosabban, visszaszerzi-e a II. világháború után elvesztett nemzetközi jelentőségét?

Ezekkel a kérdésekkel foglalkoznak a könyv tanulmányai. Nem vállalkoztunk, mert nem vállalkozhattunk válaszádsra, átfogó kiértékelésre a folyamatok kezdeti állapota, lassan körvonalazódó tendenciái miatt. Még nem tudjuk elhelyezni Budapestet az európai városrendszer hierarchiájában. De a tanulmányok már nemcsak felvillantják a nemzetköziesedés folyamatait, hatásait a főváros társadalmának, gazdaságának különböző szegmenseiben, hanem meggyőző példákkal támasztják alá, hogy Budapestből nemzetközi nagyváros lesz hamarosan.

Barta Györgyi

BANTA GYÖRGY

Nemzetköziesedés, globalizáció, nemzetközi városok

I. rész

Budapest helye a világvárosok sorában

A nemzetköziesedés jellegzetességei

A kereskedelem növekedésért felelőst az exportálható áruk mennyisége, vagyis a termelés kapacitása, a távolság okozta technikai és költségvetések, de leginkább a kereskedelem területi szabályozása, amely a nemzeti államok joga közé tartozott. Különböző technikák alakultak ki a külkereskedelem liberalizálására. Az 1944-ben aláírt Bretton Woods-i egyezmény, amely 3 uniós arany értéket 35 amerikai dollárban állapította meg, stabilizálta a nemzetközi kereskedelmet. 1947-ben a vámtarifák szabályozására létrehozták a GATT-ot, az 1970-es évek elejére kialakult a szervezett piac, amely nemzetközi ármegállapodáson és a standardizált termékeken alapult. Kereskedelmi uniók formálódtak ki amelyekben belüli lényegesen szabadabbá vált az áru-tőke-munkaerő-információ áramlása.

BARTA GYÖRGYI

Nemzetköziesedés, globalizáció, nemzetközi városok

A 20. század második felétől az áru, a szolgáltatás, a tőke és az információ kereskedelme lett a gazdasági fejlődés motorja. 1955 és 1989 között a világ országainak árukivitele harmincháromszorosára emelkedett. A csere, a kereskedelem gyors növekedését a termelés és a fogyasztás tömegmértetűvé válása, a termelékenység növekedése és a szállítási költségek jelentős csökkenése tette lehetővé. A nemzetközi tőkekivitel az 1970-es évek elejétől vált a világgazdaság hajtóerejévé. „A működtetőke-kivitel gyors növekedését mutatja, hogy 1970 és 1990 között [...] csaknem kétszer olyan gyorsan nőtt, mint a világ összes exportjának, s közel két és félszer olyan gyorsan, mint a világ össztermelésének a volumene.” A migrációs folyamatok egyik fontos oka a munkavállalás. „Bebecslések és a migrációs statisztikák szerint a nemzetközi migrációban jelenleg mintegy 80 millió ember vesz részt, amelyből 35 millió Fekete-Afrikára, 13–15 millió pedig Nyugat-Európára, illetve Észak-Amerikára esik, további 15 millió a közel-keleti és az ázsiai migráció. Ebből a menekültek száma az 1990-es évek elején 17 millió főt tett ki. Az 1970-es évektől kezdve Európa bevándorló kontinens lett.”

A nemzetköziesedés folyamata

A kereskedelem növekedését korlátozta az exportálható áruk mennyisége, vagyis a termelés kapacitása, a távolság okozta technikai és költségtényezők, de leginkább a kereskedelem szigorú szabályozása, amely a nemzetállamok jogai közé tartozott. Különböző technikák alakultak ki a külkereskedelem liberalizálására. Az 1944-ben aláírt Bretton Woods-i egyezmény, amely 1 uncia arany értékét 35 amerikai dollárban állapította meg, stabilizálta a nemzetközi kereskedelmet. 1947-ben a vámtarifák szabályozására létrehozták a GATT-ot, az 1970-es évek elejére kialakult a szervezett piac, amely nemzetközi ármegállapodásokon és a standardizált termékeken alapult. Kereskedelmi uniók formálódtak ki, amelyekben belül lényegesen szabadabbá vált az áru-tőke-munkaerő-információ áramlása.

1. táblázat

A regionális kereskedelem főbb csoportosulásain belüli export aránya (%)

Regionális csoportosulások	1960	1990
Közös Piac	34,6	60,7
KGST	62,3	38,2
ASEAN (Délkelet-ázsiai Országok Társulásai)	21,7	18,5
UDEAC (Közép-afrikai Országok Vámuniója)	1,6	4,3
CEAO (Nyugat-afrikai Gazdasági Közösség)	2,0	12,1
MCAC (Közép-amerikai Közös Piac)	7,5	15,8
ALADI (Latin-amerikai Integrációs Unió)	7,7	10,4

Forrás: Yves Berthelot, 1993. 855. p.

A regionális kereskedelmi csoportosulások a kereskedelmi liberalizáció kezdeti szakaszában jelentős eredményeket értek el. A növekedési szakasz után azonban stagnálás következett, mivel ezekben a csoportosulásokban elkerülhetetlen volt a protekcionizmus növekedése, és nem élvezték a világkereskedelemben kapcsolódás előnyeit. Tevékenységüket akadályozták a kereskedelmi liberalizáció eszközeinek és a megfelelő pénzügyi mechanizmusoknak a hiánya, valamint a tagországok sajátos gazdasági struktúrája. Európában például a tagországok azonos termékstruktúrája korlátozta az ágazatközi kereskedelem növekedését, a termelés diverzifikálását így a vállalati együttműködésekkel, és a beruházás racionalizálásával próbálták elősegíteni. A monetáris és pénzügyi akadályok is jelentősen korlátozták e kereskedelmi csoportosulások hatékonyságát (a tagországok nem konvertibilis valutái, a kompenzációs mechanizmusok szabályozatlansága, a krónikus devizahiány, az eladósodottság és a deficites külkereskedelmi mérlegek stb.), arra készítve a tagországokat, hogy inkább az erős devizájú országokba exportáljanak, és csökkentsék az importjukat.

A regionális kereskedelmi csoportosulások működési korlátait lehet csökkenteni, de nem lehet teljességgel kiiktatni. Ezért van szükség az integráció más formáinak kialakítására. A regionális kereskedelmi csoportosulásokban a részt vevő nemzetek vannak képviselve, és bár kölcsönös kompromisszumokra kényszerülnek, ezek a csoportosulások nem nemzetek feletti szervezetek.

Az 1970-es és 1980-as években már a nemzetközi kapcsolatokból a globális hálózatok rendszerébe való átrendeződés jellemezte a világgazdaságot. Globális vállalatok jönnek létre, amelyek szervezete, tevékenysége átlépi az országhatárokat, és amelyeket a nemzetállamok csak lazán képesek szabályozni.

A globalizáció kezdetei a század elejére vezethetők vissza. Kialakulnak a globális infrastruktúra intézményei (nemzetközi ügynökségek, a közlekedés nemzetközileg elfogadott formái, az egységes globális idő bevezetése, a gaz-

dasági versenyszabályok egységesítése, az emberi és állampolgári jogok egységes felfogása stb.), amelyek előfeltételei a globális fejlődésnek. Meglehetősen későn kezdtek el foglalkozni a globalizáció folyamataival, mivel ezek többnyire rejtett folyamatok. Az export-import tevékenységet egyértelműen tükrözi a statisztika, de az egyes országok részvételét a transznacionális cégen belül jóformán lehetetlen kibogozni. Az autógyártás, a gyógyszeripar és az acélgyártás a globalizáció élen járó ágazatai, a vegyes vállalkozások, a munkaerő és főként a menedzsment cseréje, a licencek kereskedelme, a termelési és a megosztott partnerség módszereinek alkalmazása teljesítette ki a globális vállalkozásokat. Bár a külföldi működőtőke beruházásainak többsége a nemzeti vagy a regionális piacokat célozza meg, egyre nő azoknak a transznacionális vállalatoknak a száma, amelyek globális versenystratégiát fejlesztenek ki, nemzetközi szinten használják ki a méretgazdaságosság, a változatosság, a koordináció, az egységes termékskála, a K+F-tevékenység koncentrálásának, a marketing és a logisztika koordinálásának előnyeit.

Az ipar és a pénzügyi szféra globalizálódása — mint kölcsönös ok és okozat — segíti egymást. A pénzpiac globalizációja megkönnyíti az ipari transznacionális vállalatok tevékenységét, mivel a vállalatóriások fejlesztéséhez, és méginkább a közöttük végbemenő összevonásokhoz jelentős tőkére van szükség. Ez a pénz már másképpen viselkedik, mint az országok közötti tőkeforgalom, a globális pénz már nem, vagy alig látható az országok gazdálkodásában, az adófizetők, a kincstárak és a beruházók között mozog, amelyet már a nemzeti kormányok nem képesek követni, szabályozni.

Jelenleg körülbelül 40 ezer transznacionális vállalatnak mintegy 300 ezer vállalkozása van, több mint 130 országban. A világtermelésnek 25–30%-át, a világkereskedelemnek kétharmadát tartják kezükben. A fúziók következtében folyamatosan csökken a transznacionális vállalatok száma, párhuzamosan a tőkekonzentráció növekedésével.

A globalizáció térbeli kihatásai: kulcsszereplők a városok

A globális gazdaság és az anyaországok

A nagy gazdasági szervezetek először a termelésük egy részét helyezték el az olcsóbb munkaerővel rendelkező, kedvezőbb termelési feltételeket kínáló országokba, a félperifériára vagy a perifériára. Ma már nem ritka, hogy az alapító országokból a vállalati székhelyek is elköltöztek. Így a gazdaság (a szóban forgó vállalatok révén) döntéshozása és a nemzeti érdekek között a kapcsolat egyre csökken, lényegtelenné válik. *Simai Mihály* viszont éppen azt hangsúlyozta, hogy a transznacionális vállalatok döntéseiben felismerhetők az

anyaországi érdekek. A nagyvállalatok csúcsszervezeteiben főként anyaországiak dolgoznak, a stratégiai jelentőségű kutató-fejlesztő tevékenységek 80%-a még mindig az anyaországokban koncentrálódik, mint ahogy a termelési bázis döntő része is ott összpontosul. De már vannak növekvő számban kivételek is. A japán transznacionális vállalatok tehetséges külföldieket, jó hírű, sokszor rivális cégeket hívnak meg, hogy a kutatást-fejlesztést közösen végezzék, bízva abban, hogy a japán kapacitások felhasználásával ők juttatják el új termékeiket először a világpiacra.

Világvárosok az új világrendszerben

Az új világrendszer triádja — Európa, Észak-Amerika és Japán — alkotja a centrumot, amely a transznacionális szervezetek tere. Ez a térség mintegy 7-800 millió fogyasztó számára termel.

Az új világrendszer kedvezményezettjei a világvárosok, amelyek a tömegfogyasztó technopoliszok, a kereskedelmi innováció központjai, a transz- és multinacionális vállalatok székhelyei, a világizlés csiholói, az anyagi kultúra bölcsői.

John Friedmann a világvárosokról alkotott hipotézisében az új nemzetközi munkamegosztás térbeli szervezetével foglalkozik. A hipotézis hét pontjában azt kívánja bizonyítani, hogy az urbanizáció szorosan összekapcsolódik a globális gazdasági folyamatokkal:

1. A város világgazdasági integrációja határozza meg a város helyét és funkcióját az új munkamegosztásban, és ez visszahat a város strukturális változásaira. Ebben az esetben a város egy adott helyen lévő térbelileg integrált gazdasági-társadalmi rendszer. A funkciók azok, amelyeket a város országos, regionális szinteken betölt. A transznacionális tőke szerepe a termelésben, irányításban és foglalkoztatásban kihat a metropoliszok munkaerőpiacára, a városok fizikai átalakulására. Ugyanakkor a város történelmi, kulturális, társadalmi sajátosságai, tradíciói, illetve a nemzeti protekcionista politika viselkedés hat a globális gazdasági hatás érvényesülésére.

2. A kulcsfontosságú városokat a globális tőke mint „alappontokat” használja a termelésben és a piaci tevékenységben. Ez teszi lehetővé, hogy a világvárosok komplex térbeli hierarchiába rendeződjenek.

Többféle világvárosi tipológiát dolgoztak ki, ezek nyilvánvalóan igen hasonlatosak egymáshoz. *Cohen* ismérvei a városok besorolásához:

- fő pénzügyi központ,
- transznacionális vállalatok székhelye,
- nemzetközi intézmények székhelye,
- gyorsan növekvő üzleti szolgáltatások központja,
- fontos feldolgozóipari központ,
- közlekedési csomópont,
- a népesség száma nagy.

Ahhoz, hogy „világvárosi” rangot kapjon egy város, nem szükséges valamennyi feltételnek megfelelnie. Ebben a hierarchiában csak a kapitalista világrendszerbe tartozó, és a világ piactudaságához szorosán kapcsolódó országok nagyvárosai szerepelnek. A központi (core) országok listáját, amely 19 ipari piactudaságot tartalmaz, a Világbank állította össze.

2. táblázat

A világvárosok hierarchiája

Központi országok városai		Félperiférikus országok városai	
elsődleges	másodlagos	elsődleges	másodlagos
London I.	Brüsszel III		
Párizs II.	Milánó III		
Rotterdam III	Bécs III		
Frankfurt III	Madrid III		
Zürich III			Johannesburg III
New York I	Toronto III	Sao Paulo I	Buenos Aires I
Chicago II	Miami III		Rio de Janeiro I
Los Angeles I	Houston III		Caracas III
	San Francisco III		Mexikóváros I
Tokió I	Sydney III	Szingapúr III	Hong Kong II
			Taipei III
			Manila II
			Bangkok II
			Szöul II

Népességszám: I = 10-20 millió, II = 5-10 millió, III = 1-5 millió.

Forrás: Cohen, 1981. In: Friedmann, 1995. 320. p.

E hierarchia jellemzői közé tartozik, hogy az elsődleges világvárosok mind a központi országokban találhatóak. Londonon és Párizson kívül az európai városokat nehéz volt besorolni, Rotterdam a kikötője, Frankfurt a gazdasági szerepe, Zürich a pénzügyi szektora miatt került az első kategóriába. A másodlagos világvárosok kisebb népességszámúak, a félperiférikus országokban fővárosi szerepkörrel rendelkeznek. E városok nagy része felfűzhető a Tokió-Szingapúr, a New York-Chicago-Los Angeles, és a London-Párizs tengelyekre.

Paul Knox a világvárosokat 3 fő funkció szerint csoportosította:

- a transznacionális gazdaságok központja (amelyet az amerikai *Fortune* c. folyóirat 500 székhelye alapján választott ki),
- a nemzetközi kapcsolatok szerepe (az NGO-k és IGO-k száma alapján),
- kulturális központ (országos központ, városi népességszám alapján).

E besorolás szerint London, New York és Tokió tekinthető elsődleges világvárosnak.

3. A világvárosok globális irányító funkciói a termelésben és foglalkoztatásban jelennek meg. E városok nagyvállalati székhelyek, a nemzetközi pénzügyek központjai, a globális szállítás és közlekedés csomópontjai, itt koncentrálnak az üzleti szolgáltatások. A munkaerőpiacot kettősség jellemzi: egyrészt a magas szintű professzionalizmus, másrészt a képzetlenek, vagy betanított munkások nagy tömegei.

4. A világvárosokban koncentrálódik és halmozódik a nemzetközi tőke. E városok közül kivételt képez Tokió, ahol jóformán alig jelent meg a külföldi tőke.

5. A világvárosok a hazai és a nemzetközi migráció célpontjai. Egyes országok szigorú bevándorlási politikája ezt megakadályozza (Japán vagy Szingapúr), vagy nagymértékben csökkenti (mint az Nyugat-Európa országaiban tapasztalható). Kanada és Ausztrália tradicionálisan befogadó országoknak számítanak, bár az utóbbi időkben itt is korlátozódik a bevándorlás lehetősége. Az USA jelenleg is nyitott országnak minősül.

6. A világvárosokban a legerősebbek az ipari kapitalizmus társadalmi ellentmondásai: a térbeli és osztály szerinti polarizáció.

7. A világvárosok növekedésének társadalmi költségei kezdik meghaladni az adott ország pénzügyi kapacitását.

Európai városok — nemzetközi városok

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején több kutatás indult — a világvárosok globális rendszeréhez hasonlóan — a nyugat-európai városrendszer, illetve a nyugat-európai városrendszerben bekövetkezett változások bemutatására. (Nyilvánvaló, hogy a globális városhierarchiába, pontosabban a globális városok rendszerébe, mint láttuk, csak néhány európai város kerülhetett.)

Ezek a vizsgálatok az európai városok nemzetközi kapcsolatai alapján alkották meg rendszerüket, alakították ki a főbb várostípusokat. Újdonság volt tehát e kutatásokban, hogy nem országokat, hanem városokat vizsgáltak, viszont nem a nemzetközi életben való domináns, irányító (globális) pozícióikat vették számba, hanem nemzetközi, főként gazdasági kapcsolataikat. Azt feltételezték, hogy a nemzetközi kapcsolatok kibővülése dinamizálja a városok fejlődését.

P. Soldatos 1988-ban összeállította a modern nemzetközi város kritériumait:

- földrajzi elhelyezkedése révén nyitott a világra;
- számottevő a külföldről érkező termelési tényezők jelenléte, tömegesen részt vesz, illetve elkötelezett a gazdasági cserekapcsolatokban;
- befogadja a nemzetközi és külföldi intézményeket, szervezeteket;
- vállalatai és gazdasági intézményei jelen vannak külföldön;

- a külfölddel sokszálú közlekedési és telekommunikációs kapcsolatok kötik össze;
- kiterjedtek a külfölddel való társadalmi kapcsolatai;
- a külfölddel való kapcsolattartás intézményhálózata kiépített;
- médiája eljut külföldre, és van nemzetközi közönsége;
- a nemzetközi programok rendszeresek és gazdagok;
- jelentős — nemzetközi kisugárzással is rendelkező — intézmények székhelye;
- a külföldi kapcsolatokat szerződések garantálják;
- a város helyi önkormányzata diplomáciai tevékenységet is kifejt;
- lakossága többnemzetiségű.

Megállapították, hogy a nemzetközivé válás különböző útjai alapján a városok három típusba sorolhatók:

1. A nemzetközi város klasszikus koncepciójához az a város csoport áll a legközelebb, ahol a városok tradíciói közé számított a nemzetközi kapcsolatok irányítása, vagy csak éppen befogadása. E városok — nem feltétlenül fővárosok — a pénzügyi és diplomáciai kapcsolatok központjai, a nemzetközi kulturális események színhelyei. Külföldiek mindig nagy számban éltek ezekben a városokban. Ilyen város például Genf, Strasbourg vagy Brüsszel.

2. A városok másik csoportja gazdaságuk, specializálódó termelésük révén formálódtak nemzetközivé, ipari és technológiai tevékenységük, gazdasági és különösen exportkapacitásuk alapján váltak a termelés és szolgáltatás nemzetközi hálózatainak részeivé.

3. A harmadik csoportba azok a városok kerültek, amelyek közvetítő szerepet töltenek be a világgazdaság és az európai régiók között. E városok nagyméretűek, többnyire régiójuk gazdasági és politikai székhelyei, fővárosok. E városok felelnek meg legjobban az európai metropoliszokról alkotott elképzeléseknek.

A kutatás végső megállapításai közé tartozott, hogy

- az európai városhálózat stabil, a változás lényegesen lassúbb, mint a világ más térségeinek városfejlődése;
- az európai városhierarchia hosszú fejlődés gazdasági-politikai örökségeként alakult ki;
- Európában nincsenek új városok, a nemzetközi városok többnyire tradicionális ipari városok voltak, egy részük jelenleg is megőrizte ipari kapacitásait;
- Kanadával vagy az USA-val ellentétben az európai várostörténetét a nemzetállamok progresszív építkezése fémjelzi. Jelenleg is szoros az összefüggés a nemzetközi városok és országaik nemzetközi tevékenysége között.

Budapest az európai nagyvárosok között

A kelet-európai városrendszer nem alkot elkülönülő modellt a nyugat-európai városrendszerekhez képest. Az eltérések egyrészt a *megkésett urbanizációból* és az *államszocialista rendszer* sajátosságaiból erednek.

A megkésett urbanizáció következménye, hogy a nagyvárosok környezete többnyire alacsony népsűrűségű, falusias térség maradt, így a kelet-európai nagyvárosok szigetszerűen emelkednek ki a környezetükből. A szocialista rendszer öröksége, hogy az ipar lényegesen nagyobb szerepet játszott még a rendszerváltozás idején is a nagyvárosi gazdaságokban, mint a nyugat-európai nagyvárosokban, ugyanakkor a tercier ágazat, a szolgáltatások köre szűkebb és színvonala elmaradott. A budapesti társadalom összetétele is különbözik a nyugat-európai nagyvárosokétól (a szocialista rendszer a korábbi hatalmi központokhoz kötődött elitet, gyenge középosztályt, jelentéktelen magántulajdonos réteget és kiterjedt proletarizálódást hagyott örökségül).

Az iparban a rendszerváltozás utáni néhány év alatt bekövetkezett változás látványos: jelentősen csökkent az ipari munkahelyek száma, sok gyárat bezártak, kiterjedt ipari területek ürültek ki, ugyanakkor beruházásai, kiváltképpen a külföldi működőtőke beruházásai, számottevő mértékben koncentrálnak a budapesti iparban ma is, innen származik az ipari termék és export egyharmada, és még jelenleg is (1998-ban) meghaladja a 20%-ot a budapesti ipari foglalkoztatottak országos részaránya. Mindez arra utal, hogy a dinamikus ipari átstrukturálódás egyaránt magában foglalja a dezindusztrializáció és a reindusztrializáció folyamatait. Valószínűsíthető, hogy Magyarország, illetve Budapest félperiférikus helyzete Európában (amely tehát nem a gazdasági elmaradottságra utal, hanem sokkal inkább az országnak, illetve a fővárosnak a fejlett nyugati világtól egyre szorosabban függő helyzetére) magával hozza, hogy az ipar jelenleg és a jövőben is fontos — bár a korábbi időszakhoz képest szerényebb — szerepet fog játszani Budapest gazdaságában.

A 3. táblázat adatsorai azt szemléltetik, hogy a kelet-európai metropoliszok — köztük Budapest — egyelőre a nagyvárosok sajátos csoportját alkotják. A javak és szolgáltatások, valamint a bérek struktúrája és szintje még magukon hordozzák mind a gazdasági elmaradottság, mind a volt szocialista rendszer jegyeit. E téren közelebb állnak a dél-európai és még inkább a dél-amerikai nagyvárosokhoz, mint Nyugat-Európaéhoz. Az adók és a társadalombiztosítás magas részaránya viszont arra utal, hogy a kelet-európai nagyvárosokban a társadalmi berendezkedés (a szociális háló, illetve a társadalmi különbségek) korántsem hasonlítható a dél-amerikai szélsőségekhez.

3. táblázat

Budapest a világ nagyvárosai között

Nagyvárosok	Vásárlói kosár (\$-ban)	Tömeg- közlekedés ára (\$-ban)	Szolgáltatások ára	Nettó órabér (\$-ban)	Adók és társadalom- biztosítás (%-ban)
Nyugat-Európa					
Zürich	1 698	2,48	430	17,3	21,6
Berlin	1 273	2,07	270	9,5	38,3
Stockholm	1 727	2,16	400	9,1	34,3
Bécs	1 343	1,52	310	10,0	25,9
Párizs	1 515	1,37	310	8,6	29,0
London	1 526	1,97	350	8,9	21,8
Dublin	1 311	1,46	320	8,5	25,3
Dél-Európa					
Madrid	1 148	0,89	280	7,2	18,3
Athén	1 131	0,32	270	5,7	21,7
Lisszabon	974	0,51	190	4,5	17,9
Kelet-Európa					
Prága	812	0,31	140	1,9	22,5
Varsó	855	0,43	210	1,5	18,3
Budapest	828	0,32	150	1,0	30,5
Dél-Amerika					
São Paulo	1 311	0,84	360	5,0	12,0
Bogota	1 013	0,40	220	3,2	6,9
Caracas	1 061	0,32	290	1,8	3,1
Mexikóváros	939	0,16	220	1,6	8,7

Megjegyzés: 1 = 108 áru és szolgáltatás összesített költsége; 2 = egy vonaljegy ára egy tömegközlekedési eszközön, egy 10 km-es vagy 10 megállós szakaszon; 3 = 19 szolgáltatás összesített ára; 4 = 12 foglalkozás átlagos órabére; 5 = adók és társadalombiztosítás a bruttó bér %-ában.

Forrás: Prices and Earnings Around the Globe. UBS Economic Research, 1997.

Nem könnyű megbecsülni a kelet-európai metropoliszok versenyképességét (az európai nagyvárosok, metropoliszok rangsoráról, hierarchiájáról készült tanulmányok ez idáig többnyire megálltak Nyugat-Európa határainál). De megállapítható, hogy Budapestnek, Prágának és Varsónak van a legjobb esélye ahhoz, hogy relatíve gyorsan csatlakozzék az európai metropoliszok hálózatához. (Sőt, Budapestnek az említett másik kettővel szemben némi előnye is van.)

A különbségek a nyugat- és kelet-európai városrendszer között nem olyan mértékűek és jellegűek, amelyek megakadályoznák a kelet-európai nagyvárosok számára az európai integrációt. De egyrészt az elmaradott infrastruktúra és a szétesett városi társadalmak lassítják az integrációs folyamatokat, és az említett örökölt jellegzetességek sajátossá is teszik a kialakuló új társadalmi-gazdasági struktúrákat. Másrészt a kelet-európai országok az integrált Európa perifériáján helyezkednek el, amely nem feltétlenül a gazdasági lemaradás konzerválását jelenti, hanem a függő helyzet erősödését a fejlett nyugat-európai centrumoktól.

Különböző elképzelések (mint a francia *Brunet „kék banánja”*, vagy *Kunzmann* és *Wegener* policentrikus elméletei) egyetértenek abban, hogy a gazdasági fejlődés kedvezményezettjei közé elsősorban a centrumban lévő nagyvárosok kerültek. Itt koncentrálnak a globális fontosságú pénzügyi, gazdasági, politikai és kulturális tevékenységek székhelyei. E nagyvárosokban jött létre a modern ipari bázis, itt működnek a K+F-tevékenység központjai, amelyeket a nemzetközi fontosságú termelésorientált szolgáltatások egészítenek ki. A gazdasági növekedés üdvöztető hatása sokkal jobban érezhető az adott centrummal szoros gazdasági kapcsolatban működő más centrumokban, mint a centrumok környezetében.

A budapesti központi szerepkört erősíti a tőkekoncentráció látványos folyamata (például a külföldi működőtőke budapesti koncentrációja: a kb. 60%-os országos részesedés egyben a Kelet-Európába irányuló külföldi működőtőkebefektetés mintegy 30%-a!), a *fővárosi gazdaság jellegzetes átstrukturálódási folyamata*, amelynek során az ún. *stratégiai ágazatok erősödnek meg*.

A pénzügyi szektor, az ingatlanügyletek és üzleti szolgáltatások jelentős része (ez utóbbiak 60%-a) Budapesten összpontosul. Az idegenforgalomban, a vendéglátásban foglalkoztatottak budapesti részaránya meghaladja a 40%-ot, a kereskedelemben a 30%-ot. A turizmus legdinamikusabb ágazatainak egyike, a konferenciaturizmus Budapestre korlátozódik, de ugyanígy a távközlés rendkívül gyors, az egész országra kiterjedő fejlődése ellenére a legmodernebb szolgáltatások ma is Budapesten összpontosulnak.

Az „ellenőrző-irányító” Budapest és a gazdaság

Budapest ellenőrző-irányító szerepe a gazdaságban gyökeres és gyors változáson megy keresztül. 1989 után szervezeti decentralizáció indult el a magyar gazdaságban, a gazdasági szereplők száma megsokszorozódott, egyrészt új szervezetek létrehozásával, másrészt a nagyvállalati szervezetek önálló részekre bomlásával.

A felbomlott rendszer helyén a termelési szervezet új kapcsolódási formái kezdenek kialakulni, amelyek arra utalnak, hogy Budapest irányító szerepe újra erősödik. A gazdasági szervezetek kiterjedt, regionális méretű vagy akár

az egész országot átfogó hálózatainak létrehozásához jelentős tőkeerőre, tőkefelhalmozásra, illetve a sokszereplős gazdaságon belül fúziókra, beolvasztásokra van szükség. E téren a tőkeerős külföldi vállalatok jelentős előnyt élveznek. Elsősorban a *kereskedelem szervezetében* figyelhető meg máris a többnyire budapesti központú hálózatok kialakulása.

A *pénzügyi szervezet* már eleve jóformán csak budapesti központú intézményekből áll, és ez nemigen változott az elmúlt években.

Sok szó esik Magyarországról, és ezen belül elsősorban Budapest bekapcsolódásáról a nemzetközi folyamatokba, illetve bizonyos *központi szerepkörök kialakulásának esélyére Kelet-Európában*. A kérdés az, vajon mit nevezünk központi szerepkörnek?

Nem kétséges, hogy Magyarország, illetve Budapest — földrajzi helyzeténél fogva — tranzitszerepet tölt be, átmenő, mondhatjuk közvetítő szerepe van Nyugat és Kelet között. A magyar/budapesti *hídőszerep* a feldolgozóipar egyes ágazataiban, pontosabban a külföldi nagyvállalatok, és főként a multinacionális vállalatok, valamint a sikeresen túlélő, megújuló magyar nagyvállalatok stratégiájában szerepel, amely többnyire összefügg a kelet-európai terjeszkedéssel, illetve a korábbi (KGST) kapcsolatok újraélesztésével. (Mivel a legnagyobb feldolgozóipari vállalatok jelentős részének most is Budapesten van a székhelye, Budapest központi szerepköre e téren is fennmarad). Ugyancsak jelentős — bár feltehetően csak átmeneti — vonzást gyakorolnak a kelet-európai bevásárlóturizmusra a Budapesten kiépült nagy külföldi áruházi láncok, bevásárlóközpontok, szupermarketek. A Magyarországon megtelepedett külföldi biztosítók, pénzintézetek is ki fogják terjeszteni tevékenységüket Kelet-Európa más térségeibe, így Budapest a hídő szerepét töltheti be a pénzügyi szektorban is.

A nyugati országokból érkező külföldi működőtőke-befektetéshez képest ugyan szerény mértékben, de megindult a *magyar működőtőke-befektetés* a kelet-európai országok gazdaságába, főleg Romániába, Ukrajnába és Szlovákiába (gyógyszeripar, kőolaj-feldolgozás, buszgyártás stb. területén összeszerelő munkák és bér munka kihelyezésének formájában). Ennek azonban már nem Budapesten van a kizárólagos forrása. A mintegy 0,5 Mrd \$-os befektetések révén Magyarország a kelet-európai térség valószínűleg legnagyobb működőtőkét exportáló országává vált.

Az a véleményünk azonban, hogy a hídő-, elosztó vagy éppen a tranzitszerep nem azonosítható a regionális központi szerepkörrel, amely részleges vagy teljes hatalmú irányító szerepet jelent. Erre a szegény Kelet-Európa egyetlen országa sem aspirálhat, mint ahogy nem rendelkezik Budapest jelentős helyzeti előnnyel Prágával vagy Varsóval szemben sem.

Van esély arra, hogy a nyugat-európai metropoliszok mintájára a gazdasági tevékenység új tengelye alakuljon ki Koppenhága–Berlin–Lipcse és Drezda-

Prága–Bécs–Budapest összekapcsolódásából, amely a jövőben gazdasági bázisa, új centrumtérsege lehet a modernizálódó Közép- és Kelet-Európának.

Reménykeltő a Bécs–Budapest–Brno–Pozsony gazdasági négyszög kiépítésének gondolata. „Ez Ausztria, Magyarország, Szlovákia és Csehország (Morvország különböző adottságú és fejlettségű területeit kapcsolná össze egy gazdasági négyszöggé. A fejlett technológia, tőke, pénzügyi infrastruktúra és képzett munkaerő (menedzsment) társulhatna így az olcsóbb, de még képzett munkaerővel, a természeti és kulturális erőforrásokkal, valamint a piacokkal.” Az új európai gazdasági négyszög további jelentőségét az adja, hogy így „Európa számára lehetőség nyílik a London–Párizs–Stuttgart–München vonalat kelet felé meghosszabbítani, és a növekedési gyűrűt továbbtolni Európa keleti fele felé. A Bécs–Budapest–Pozsony–Brno gazdasági négyszög felépítése egyben Európának azt a kivételes esélyt nyújtja, hogy összekapcsolja egymással az észak-európai és a közép-európai növekedési gyűrűt.”¹

Ezek után választ kellene adnunk arra, vajon Budapest nemzetközi város-e? A tények azt bizonyítják, hogy a nemzetköziesedés számos vonása már megjelenik Budapest rajzolatában, ezek azonban még csak a kibontakozás kezdeti állapotára utalnak. Ki kell azonban hangsúlyoznunk, hogy a nemzetköziesedés *dinamizmusa* igen látványos, erőteljes. Gondoljunk csak arra, hogy gyakorlatilag a külföldi tőke nyolc éve jelent meg a budapesti gazdaságban, és ma már jórészt a külföldi vállalatokhoz kapcsolódik a budapesti gazdasági növekedés. Vagy a másik példa, a telekommunikációé, amely válságágazat volt az államszocializmus időszakában, és ma már nem szerepel a megoldandó feladatok között. Ez a dinamizmus „hatalmaz fel” minket, hogy állíthassuk: *Budapestnek minden esélye megvan arra, hogy a közeljövőben valóban európai nemzetközi nagyvárossá váljék.*

Jegyzet

- 1 Matolcsy Gy.–Diczházi B.: *A növekedés regionális forrásai*. Társadalmi Szemle, 1998, 1. 35. p.

Felhasznált irodalom

- Barta Gy.: *A gazdasági és társadalmi feltételek prognózisa*. In Tosics I.–Pallai K. (szerk.): *Budapest városfejlesztési programja*. II. koncepció. Bp., 1998. 17–33. p.
- Bertelot, Y.: *Les marchés communs dans le monde*. In Bailly, A.–Ferras, R.–Pumain, D. (szerk.): *Encyclopédie de géographie*. Economica (Suisse) S. A., 1993. 851–867. p.
- Bonneville, M.–Buisson, M. A.–Commerçon, N.–Rousier, N.: *Villes européennes et Internationalisation*. Equipe de Recherche, Nice, Rhone-Alpes, 1991. 198 p.
- Brunet, R.: *Les villes européennes*. Montpellier, 1989, RECLUS.

- Cattan, N.–Pumain, D.–Rosenblat, C.–Saint-Julien, Th.: *Le système des villes européennes*. Anthropos, Paris, 1994. 201 p.
- Charvet, J.-P.: *Les échanges internationaux*. In Bailly, A.–Ferras, R.–Pumain, D. (szerk.): *Encyclopédie de géographie*. Economica (Suisse) S. A., 1993.
- Cohen, R. B.: *The New International Division of Labor, Multinational Corporations and Urban Hierarchy*. In Dear, M.–Scott, A. J. (szerk.): *Urbanization and urban planning in capitalist society*. Methnen London, New York, 1981. 287–319. p.
- Dicken, P.–Quévit, M.–Savary, J.–Desterbecq, H.–Nauwelaers, C.: *Strategies of Transnational Corporations and European Regional Restructuring: Some Conceptual Bases*. In Dicken, P.–Quévit, M. (szerk.): *Transnational Corporations and European Regional Restructuring*. Netherlands Geographical Studies 181., Utrecht, 1994. 9–28. p.
- Enyedi Gy.: *Budapest. Return to European competition*. In: Ch. Jensen–Butler, A.–Shachary, van Werseg (eds): *European Cities in Competition*. Aldershot: Avebury. 1997. 274–299. p.
- Friedmann, J.: *Where we Stand: a Decade of World City Research*. In Knox, P. L.–Taylor, P. J. (szerk.): *World Cities in a Worldsystem*. Cambridge University Press, 1995. 21–47. p.
- Harding, A.: *Conclusion: Towards the Enterpreneurial European City?* In Harding, A.–Dawson, J.–Evans, R.–Parkinson, M. (szerk.): *European Cities towards 2000*. Manchester, New York, 1994. 195–206. p.
- Knox, P. L.: *World Cities in a Worldsystem*. In Knox, P. L.–Taylor, P. J. (szerk.): *World cities in a worldsystem*. Cambridge University Press, 1995. 3–20. p.
- Matolcsy Gy.: *A budapesti régió lehetséges szerepe a regionális együttműködésben (A „két banán” fejlesztési koncepció)*. Tulajdon Alapítvány Privatizációs Kutatóintézet, Budapest, 1997. 111 p.
- Matolcsy Gy.–Diczházi B.: *A növekedés regionális forrásai*. Társadalmi Szemle, 1998, 1. 21–36. p.
- Pumain, D.–Saint-Julien, Th.: *Urban Networks in Europe*. John Libbey Eurotext, INED, Paris, 1996. 252 p.
- Sampson, A.: *„Global Money”*. New Perspectives Quarterly, 1991, 8. 67–71. p.
- Simai M.–Nagy Cs.: *Uralják a világgazdaságot*. Népszabadság, 1997. nov. 5. 26. p.
- Soldatos, P.: *La nouvelle génération de villes internationales dans un monde transnationalisé*. Communication au colloque J. Cartier les 6–7 déc. 1989. 44 p.
- Wegener, M.–Kunzmann, K. R.: *New Spatial Patterns of European Urbanisation*. In Pumain, D.–Saint-Julien, Th. (szerk.): *Urban networks in Europe*. John Libbey Eurotext, INED, Paris, 1996. 7–19. p.
- Union Bank of Switzerland (UBS): *Prices and Earnings Around the Globe*. Zürich, 1997.

BELUSZKY PÁL

Budapest — nemzetközi város.

Történeti áttekintés

Budapest részvétele a nemzetközi gazdasági, politikai, szellemi életben története folyamán több ízben gyökeresen változott. E szempontból múltja a következő periódusokra bontható:

- Buda és Pest az országos központtá válás előtt (kb. 1300-ig)
- *Buda és Pest az ország főhelye* — bővülő kapcsolati háló Közép-Európában (1300–1540)
- Buda és Pest török uralom alatt — sorvadó kapcsolatok Nyugattal, gyarapodóak a Balkánnal (1541–1686)
- Buda és Pest — kisvárosok Európa peremén (1686-tól kb. 1850-ig)
- *Budapest, a „kis hatósugarú” világváros* (1850–1918)
- Nemzeti függetlenség — kisállami státusz — *Budapest a két világháború között* (1919–1944)
- Elszigetelve Európától (1945–1989)
- *Kapcsolatfelvétel a világgal* — Budapest beilleszkedése az európai városrendszerbe (1990-től)

(Dólt betűvel jelöltük a nemzetközi életben való aktív részvétel periódusait. A továbbiakban részletesen ezen időszakokról szólunk.)

Budát és Pestet *földrajzi helyzete* nagyvívű kapcsolatok kiépítésére predestinálta. Európa második leghosszabb folyója, a Duna már a történelem hajnalán is fontos *vízi útvonal*, s jobb partján futott a *Balkánról* — s még távolabbról, Kis-Ázsiából, a Közel-Keletről, Levantéból — *Nyugat-Európába vezető útvonal*: „kultúrák”, árucikkek, népek nemzetközi országútja. A Dunának Budától északra és délre eső szakaszán a szigetek, a folyót kísérő széles, nehezen járható mocsaras, vizenyős árterek egyaránt nehezítették a folyón való átkelést. A megyeri révhelynél, a mai Óbuda magasságában, s a tabáni révnél (a mai Erzsébet hídnál) viszont aránylag könnyű volt az átkelés. E révhelyekhez nemzetközi szempontból is fontos útvonalak futottak: az Északi-középhegység előterében haladó nagy „keleti” út, amelyből a Hernád völgyén keresztül Lengyelország felé ágazott el egy útvonal, míg a „főág” a Keleti-Kárpátokon át tartott az orosz fejedelemségekbe, majd Ukrajnába. Ez az út — Pest és Buda között átkelven a Duna jobb partjára — a folyót követő száraz-

földi útban folytatódott, vagy a Balaton vonalát követve az Adriai-tenger felé igyekezett. (Ezt az útvonalat követték pl. a tatárok 1241–1242-ben, vagy az orosz cár a bécsi kongresszusra menet.) Ilyen földrajzi adottságok mellett, ha a tágabb környezet adottságai erre megfelelőek voltak, jelentős távolsági (nemzetközi) kapcsolatokkal rendelkező városnak kellett születnie.

Buda és Pest az országos központtá válás előtt (kb. 1300-ig)

A honfoglalás után mintegy száz évvel értek meg a feltételek a magyarság számára az Európához való csatlakozásra. Magyarország a latin kereszténység felvételével, a dinasztikus kapcsolatok megválasztásával a korabeli megítélés szerint is a Nyugathoz (Nyugat-Európához) csatlakozott; a római pápától elnyert korona a nemzetközi elismerést jelentette az új állam számára. A nemzetközi kapcsolatok is jobbára a Nyugathoz fűzték a szerveződő államot (a tőlünk nyugatra eső területekről érkező térítő papok, szerzetesek, a királyi udvartartás emberei, a pápai udvarral fenntartott kapcsolatok, dinasztikus szálak stb.), noha a korai Árpád-korban a „keleti” (politikai, dinasztikus, katonai, gazdasági) kapcsolatok is sokrétűek nemcsak Bizánccal, hanem az orosz fejedelemségekkel, a Lengyel Királysággal, sőt a mohamedán világgal is.

Az államalapítás utáni másfél-két évszázadban viszont az ország társadalmi és gazdasági viszonyai még nem kedveztek a városfejlődésnek. Az államélet központjai a Dunántúl északkeleti szögletében, a Duna nagy kanyarulatának közelében alakultak ki: *Esztergom*, az egyházi központ és királyi székhely, *Fehérvár* a szakrális központ, *Visegrád* az uralkodók „nyári” rezidenciája. Am az országban ekkor valódi várossá legfeljebb Esztergomban fejlődött, a „nemzetközi” kapcsolatok e két városban, mindenekelőtt Esztergomban sűrűsödtek (diplomáciai, politikai, dinasztikus kapcsolatok, távolsági kereskedelem stb.). A mai Budapest területén — a tabáni réven, illetve az ide futó utakon bonyolódó forgalom hatására — kereskedőtelepek létesültek; a pesti oldalon a 13. század elején izmaelita (mohamedán) kereskedők éltek (s főleg „Kelet” felé építették ki kapcsolataikat), az 1200-as évek elején német anyanyelvű telepések érkeztek s gyarapították az iparúzó és kereskedők számát. Közülük főleg a kereskedők tartották fenn kapcsolataikat „anyatelepüléseikkel”, s többnyire Béccsel folytattak nemzetközi kereskedelmet.

Buda és Pest az ország főhelye — bővülő kapcsolati háló Közép-Európában

E kereskedőhelyeket a tatárjárás (1241) elpusztította, ám az újonnan telepített Buda (a Várhegyen) már 1244-ben városjogot nyert, s újjáépült Pest is. A

13. században Pest és Buda fokozatosan átvették az ország központjának (a „fővárosnak”) a szerepét. Gazdasági szempontból már az 1300-as évek elejére az ország legjelentősebb városai, politikai súlyuk, a fővárosjelleg viszont az 1300-as évek végén válik egyértelművé; addig a királyi udvar helye nem rögzült véglegesen (Visegrádon, Temesvároton, Diósgyőrben is berendezkedtek királyaink hosszabb-rövidebb időre). Az 1300-as évek végétől — Zsigmond 1387. évi trónra lépésétől — kezdődően viszont az ország vitathatatlan székhelye, az ország legnépesebb városa Buda (Pesttel együtt), itt élnek az ország leggazdagabb polgárai; Buda válik a magyar királyság nemzetközi kapcsolatainak központjává. Az Anjouk hatalmi törekvései után Zsigmond — aki egyben német-római császár is volt — uralkodása alatt Buda diplomáciai központ, nemzetközi találkozó színhelye, uralkodók, diplomaták úti célja. E kapcsolatok iránya egyrészt a *Balkán* — a szerb despota, a boszniai király mellett 1424-ben a bizánci császár is felkereste Budát —, másrészt *Közép-Európa*: a német fejedelemségek, Lengyelország és Észak-Itália (beleértve a pápasággal fenntartott kapcsolatokat). Már ekkor *kirajzolódott tehát az az akcióterület*, amelynek határait a későbbi korokban, Budapest nemzetközi jelentőségének felívelése idején sem sikerült jelentősebben kitágítani: *Buda elsősorban Közép-Európa* (és időnként a Balkán) „világvárosa”.

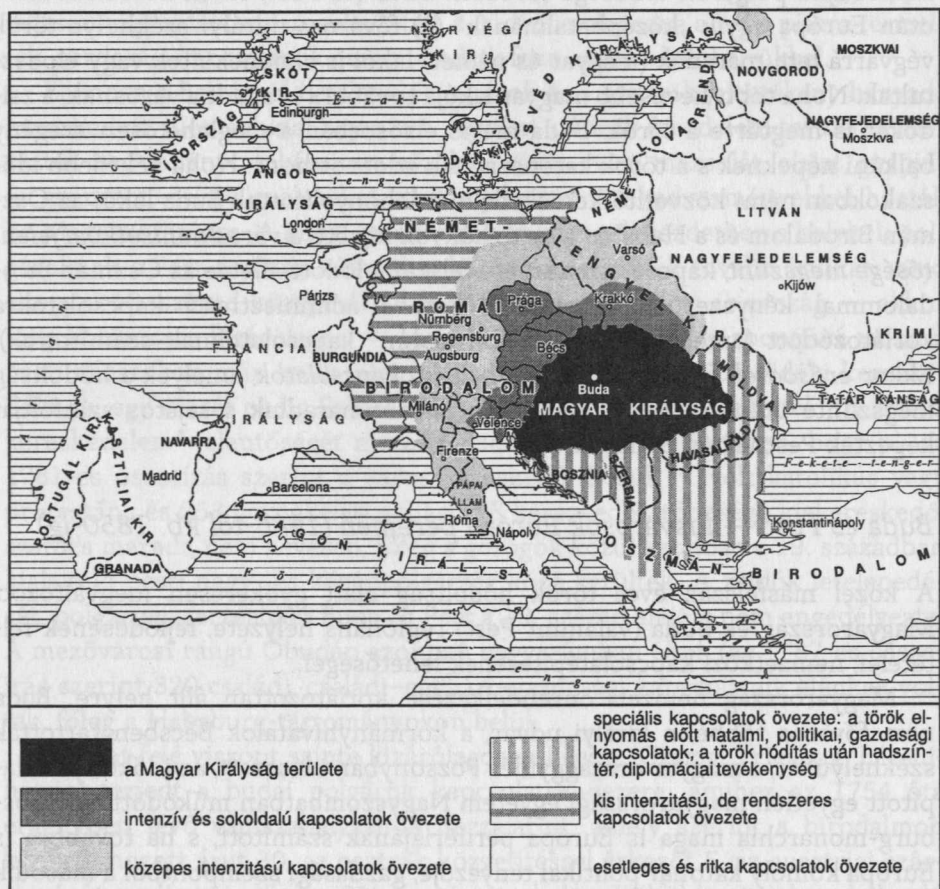
A gazdasági kapcsolatok kiterjedése hasonló volt, mint a hatalmi-politikai-diplomáciai törekvéseké, illetve kapcsolatoké, viszont intenzitásuk, összetettségük az 1300-as évek elejétől a 16. század elejéig megtöbbszöröződött. Ehhez hozzájárult, hogy Buda (és Pest) fokozatosan nyomasztó súlyra tett szert a Kárpát-medencén belül; az ország külkereskedelme, nemzetközi gazdasági kapcsolatai jórészt a Budán élő polgárok kezébe kerültek az ő kezükön fordult meg az országba érkező külhoni áruk kb. 70%-a (!), s ők közvetítették a külföldre kerülő termékek kereken felét. E gazdasági közvetítő tevékenység jellemző formája volt a külföldi, többnyire jelentékeny tőkével érkező kereskedők — végleges vagy átmenetinek szánt — letelepedése Budán, akik továbbra is fenntartották rokoni-üzleti kapcsolataikat korábbi lakóhelyükkel. Többségük német nyelvterületről, az ausztriai és délnémet tartományokból, Bécsből, Nürnbergből, Regensburgból érkezett. Nagy Lajos uralkodása idején, majd a 15. század második felében Észak-Itália is jó néhány kereskedőt küldött Budára. Firenzéből, valamint — a Balkánnal és Közép-Európával jó kapcsolatokat teremtő — Velencéből érkeztek a legtöbben Budára, többnyire megtartva korábbi lakóhelyük polgárjogát is. A középkorban is gyakran költöztek Budára Európa különböző, olykor igen távoli régióiból az onnan elűzött zsidók, akik szintén fenntartották kapcsolataikat távol élő rokonaikkal, hitsorstársaikkal, s foglalkozásuk (kereskedés, pénzügyi műveletek stb.) is szoros szálakkal fűzte őket a külföldhöz. A 15. században egyre több híradás szól arról is, hogy régóta Budán élő kereskedőcsaládok is hosszabb-rövidebb időre külföldön — főleg Bécsben — telepedtek meg. A 15. században a nem-

zetközi kereskedelem modern formái, a „multinacionális” cégek képviselői is megjelentek Budán (a Fugger-ház, az augsburgi Welsler-cég, firenzei cégek stb.). De nemcsak a „szabad” kereskedői pályán, hanem a Budán tevékenykedő államapparátusban is nagyszámú külföldi „szakértő” működik: bankárok, adóbérlők; Zsigmond gazdaságpolitikáját Nürnbergi Márk dolgozta ki. Ezen intenzív, sokoldalú gazdasági kapcsolatrendszer ellenére már ekkor is felismerhetők a magyar főváros nemzetközi szerepében azok a korlátok, amelyek újra és újra feléledtek, egészen a 20. századig:

- Buda elsősorban „befogadója” a külföldi kapcsolatoknak; itt nyitnak képviselőket a külföldi cégek, ide telepednek át — esetenként csak ideiglenesen — a külföldi kereskedők, ide érkezik rajtuk keresztül a külföldi tőke, a királyi udvar fogadja a külhoni tanácsadókat (s hasonló a helyzet a kultúra terén is: mi várjuk a humanista művészeket, tudósokat). Vagyis Budán (az országban) nem szerveződtek akkora „cégek”, hogy külföldi városokban képviselőt nyithattak volna, nem képződtek akkora tőkék, amelyekkel érdemes lett volna külföldre költözni, s nem termeltünk exportképes „kultúrát” sem.
- Buda gazdasági súlya, polgárainak vagyona, „cégeinek” gazdasági ereje jelentősen elmaradt az itáliai, délnémet városokétól, de még Bécestől is.
- Budán a tőke hozadéka adatszerűen kimutatható módon elmaradt Európa fejlettebb régióitól; a város gazdasági súlya, expanzióképessége ezért is maradt el a gazdag dél-németországi, észak-itáliai városokétól.
- Buda — és rajta keresztül az ország — többnyire közvetítőként keresztül érintkezett Európa nyugatibb régióival; a magyar kereskedők rendszerint csak Bécsig jutottak el, de a korszak vége felé egyre jelentősebbé váló exportcikkünket, a vágómarhát gyakran már Magyarországon, vagy közvetlenül az osztrák határon felvásárolták a közvetítő kereskedők (Győrben, Mosonban, Bécsújhelyben, Brucknál stb.). Buda legfeljebb a Balkán — és a Közel-Kelet — és a tőlünk nyugatabbra fekvő területek között közvetíthetett.
- Buda gazdaságának „akciórádusza” Közép-Európára terjedt ki: az ausztriai tartományokra, Cseh- és Morvaországra, Észak-Itália városaira, Dél-Németország közelebbi területeire. Ennek következményei akkor váltak súlyossá, amikor a gazdasági élet súlypontja — a „centrum” — Észak-Itáliából és Dél-Németországból áthelyeződött az atlanti partvidékre (a nyugati német tartományokba, Németalföldre, majd Angliába). A vázolt kapcsolatrendszerrel egy csapásra a periférián találtuk magunkat. (Lásd az 1. ábrát.)
- Buda nemzetközi (gazdasági) kapcsolatrendszerében már a 15. században felbukkantak a perifériára jellemző vonások.

Buda kapcsolatszerének intenzitási övezetei a 15. században

Birodalmak függésében

Buda és Pest török uralom alatt — sorvadó kapcsolatok a Nyugattal, gyarapodóak a Balkánnal (1541–1686)

A hódoltság kori Buda és Pest nemzetközi kapcsolatairól kevés a mondanivalónk. Buda jelentősége már a 16. század elején csökkent; részben az ország zavaros közállapotai, részben az Európában lezajló gazdasági-regionális változások (a világkereskedelem központjának áthelyeződése Európa atlanti

partvidékére, a centrum-periféria viszony felerősödése) nyomán. A tehetős külföldi kereskedők egy része már Mohács előtt elhagyta Budát, 1526 után a német ajkú polgárok többsége távozott. Buda (és Pest) török kézbe kerülése után Európa egyik „középhatalmának” (?) fővárosa, királyi székhelye török végvárrá lett, maradék (magyar és német) lakói is elmenekültek vagy elpusztultak. Noha több-kevesebb magyar lakója továbbra is akadt a városnak, a zsidókat is megtúrta a török, Buda mégis elsősorban a meglehetősen szegény balkáni népeknek s a török katonaságnak adott otthont. Noha békésebb időszakokban némi közvetítő kereskedelmet lebonyolítottak Buda lakói az Oszmán Birodalom és a Habsburg-tartományok között, *a város nemzetközi jelentősége megszűnt*, kapcsolatrendszere felszámolódott, illetve az Oszmán Birodalommal kényszerűen fenntartott katonai-adminisztratív kapcsolatokra korlátozódott (amelyek akkor „belbirodalmi” kapcsolatoknak számítottak). Ekkor *erősödtek fel* viszont azok a *balkáni kapcsolatok*, amelyek a hódoltság megszűnte után, a 18–19. században is fennmaradtak s sajátos színfoltját képezték Pestnek és Budának.

Buda és Pest — kisvárosok Európa peremén (1686-tól kb. 1850-ig)

A közel másfélszáz éves török hódoltság alatt gyökeresen megváltozott Magyarország és Buda (valamint Pest) regionális helyzete, fejlődésének feltételei, nemzetközi kapcsolatépítésének lehetőségei.

Magyarország nemzeti önrendelkezése korlátozottan állt helyre. Buda nem főváros többé, a királyi udvar, a kormányhivatalok Bécsben tartották székhelyüket, a magyar országgyűlés Pozsonyban ülésezett, az időközben alapított egyetlen magyarországi egyetem Nagyszombatban működött. A Habsburg-monarchia maga is Európa perifériájának számított, s ha továbbra is Európa komoly katonai-politikai tényezője, gazdasági szempontból a második vonalba szorult. A birodalmon belül Magyarország ugyancsak periférikus helyzetben volt, a városfejlődés forrásai csekélyek, a nemzetközi kapcsolatok szinte kizárólag Bécs közvetítésével jöttek létre; politikai, diplomáciai téren kizárólagos volt a császárváros szupremációja, de az ország gazdasági kapcsolatai is jórészt Bécsig terjedtek, illetve Bécs közvetítésével zajlottak. Az ország délen a Török Birodalommal volt határos, ám éppen ebben az irányban némi közvetlen kapcsolatot is kialakítottak Buda polgárai.

A felszabadító háborúk után Buda és Pest nemzetközi jellegét legfeljebb lakóinak származási helye, rokoni kapcsolatai, többnyelvűsége biztosította. Még a 17. század végén nagyszámú, a török fennhatóság alól menekülő rác lakos költözött Budára (a Tabánt ekkor szinte kizárólag görögkeleti vallású szerbek lakták), rajtuk kívül dalmátok, görögök érkeztek nagyobb számmal. Már ekkor, s a 18. században folyamatosan német anyanyelvűek települtek be

(a betelepülők között kétszer annyian fordultak elő, mint a magyarok). A német ajkúak, illetve a Habsburg Birodalomból érkező más népek (csehek, morvák), szemben a középkori bevándorlókkal, többnyire szerény vagyonú vagy éppen teljesen vagyontalan iparosok voltak, s Budán letelepedve a helyi piacra termeltek, gazdasági kapcsolataik nem maradtak fenn eredeti lakóhelyükkel.

Ellenben a Balkánról betelepülők, a rácok és a görögök jelentékeny hányada kereskedett, illetve dunai hajós lett. Áruikat a Török Birodalom területén szerezték be (dohányt, kikészített bőrt, kávét, rizst, mazsolát, olajat, gyapjút és gyapotot, déligyümölcsöket stb.), s jelentős vámkedvezményekkel hozták be Magyarországra. A budai, pesti rácok és görögök kezdetben a helybeli polgároknak s Pest és Buda közvetlen környékének adták tovább áruikat, majd ahogy a 18. század közepétől a két város lassan kezdett az ország — ekkor még korántsem kizárólagos — kereskedelmi-gazdasági központjává válni, a pesti vásárokon már áruik jelentékeny részét adták tovább vidéki kereskedőknek, egy részét pedig Szászország, Szilézia felé is közvetítették. (E „keleti kereskedelem” jelentőségét mutatja Buda s főleg Pest életében, hogy pl. az 1781-es összeírás szerint a város kereskedői közül 71 volt katolikus vagy protestáns és 253 görögkeleti vallású.) E kereskedők többsége kiskereskedő, szatócs maradt, nem kevesen, főleg a görögök közül azonban a 19. században kialakuló pesti nagy- és középpolgárság közé kerültek. A zsidók letelepedését, polgárjogszerzésüket Buda és Pest a 19. század elejéig nem engedélyezte. A mezővárosi rangú Óbudán azonban nagyszámban éltek (az 1787-es összeírás szerint 320 család), családi-egyházi-gazdasági kapcsolataik élénkek voltak, főleg a Habsburg-tartományokon belül.

Nyugat felé viszont szinte kizárólagosan Bécsig (Grazig, Triesztig, Bécsúj-helyig) terjedt a budai polgárok kapcsolatrendszere, amihez az 1754 óta érvényben lévő vámszabályzat is hozzájárult, amely szerint a birodalmon kívülről hozott árut 30, az osztrák közvetítéssel érkezőt 5, az ausztriai származásút pedig mindössze 3%-os vám terhelte. Külföldi piacokon kelendő árukat nem készítettek Pest-Budán, politikai-intézményi-kulturális kapcsolatai nem alakulhattak ki a birodalmon kívül. Ez a helyzet a feudális kor végéig alapjaiban nem változott, még akkor sem, ha a 18. század végén Pest és Buda vált az ország igazgatási központjává (helytartótanács, Magyar Kamara, országos levéltár, főhadparancsnokság, Királyi Kúria stb.), a 19. század elején egyértelmű gazdasági-kereskedelmi központjává, a reformkorban pedig szellemi centrumává. Csak színesíti a képet, hogy a korszak végén szellemi kiválóságaink horizontja már túlterjed a monarchia határain; az ipari forradalom termékei pl. már közvetlenül Angliából érkeznek Pest-Budára (az épülő Lánchíd elemei, mozdonyok, szakemberek stb.).

Budapest, a „kis hatósugarú” világváros (1850–1918)

A 19. század közepétől, de különösen 1867-től (a kiegyezéstől) az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásáig (1918) terjedő 70 (a kiegyezést véve határpontul, mindössze 50) év Budapest történetének legdinamikusabb, leglátványosabb, funkcióváltást eredményező időszak. Buda és Pest Európa „hátsó udvarának” lassan felpezsdülő, de Nyugat-Európához képest provinciális kisvárosából világvárossá (ha csak „kis hatósugarú világvárossá” is) vált: a száz-
ezres város(ok)ból (1831) közel milliós nagyvárossá (1910-ben 880 ezer lakos az akkori közigazgatási határok között). 1873-ban a három városból (Óbuda, Pest, Buda) létrehozták a közigazgatásilag egységes Budapestet. Ez az ötven év meghozta Budapest számára a nemzetközi rangot, a kapcsolatrendszer is. E viharos gyorsaságú fejlődés több forrásból táplálkozott:

- A hazánkban hosszúra nyúlt feudális kor jog-, gazdasági és társadalmi rendjének felszámolását (1848. évi áprilisi törvények) követő győztes polgári társadalmi berendezkedés energiáiból.
- Az újonnan elnyert nemzeti függetlenség következményeiből (Budapest lett az államélet, a kulturális és tudományos élet központja, Bécs riválisa).
- Az ország egyértelmű gazdasági (közlekedési, pénzügyi) központjának funkcióját megszerezve a polgárosodó ország gazdasági produkciójának központosításából, „lefölözéséből”.
- Hazánkban a tőkés gazdaság, a polgári társadalom kiépítése egybeesett az Európa kontinentális részén ekkor diadalra jutó ipari forradalommal. A modernizáció kínálta lehetőségekből (a közlekedés és hírközlés forradalma, gőzhajózás, vasút, a korszak végén az automobil, távíró, telefon, a gyáripar fejlődése, a világgpiac kialakulása stb.) is messzemenően táplálkozott a magyarországi városodás.

Ez az utóbbi tényező, a technikai-ipari forradalom teremtette meg a nemzetközi kapcsolatokat intenzifikálódásának, „akcióradiusza” növekedésének feltételeit. Pestről 1846-ban indult az első gőzvontatású vonat Vácra, s 1851-ben már létrejött a vasúti összeköttetés (Pozsonyon át) Béccsel, Bécsen keresztül Európával; 1860-ban pedig Székesfehérváron, Nagykanizsán keresztül Trieszttel, a tengeri kapuval. Időközben Pest és Buda a Kárpát-medence vasúti központjává vált (1854-ben Szegeddel, 1857-ben Debrecenel, Nagyváraddal és Araddal, 1858-ban Temesvárral létesült vasúti kapcsolat). Viszont a kiegyezésig Pest-Budának csak Bécsen át volt kapcsolata Európával (illetve Trieszt felé lehetett átlépni vasúton a határt). A kiegyezést követő évtizedben Galícia felé épültek ki a vasúti összeköttetések, s csak az 1880-as években teremtődött meg a közvetlen vasúti összeköttetés Budapest és a Balkán között (Budapest–Belgrád–Konstantinápoly útvonal).

Még 1849-ben megvalósult a távirdai összeköttetés Béccsel: 1850-től már távirati úton érkeztek a tőzsdehírek Pestre. 1856-ban táviró-főállomás létesült Pesten, amely Európa több nagyvárosával létesített közvetlen kapcsolatot, ezeken keresztül pedig a (leendő) főváros bekapcsolódhatott a világ kommunikációs hálózatába.

Államközi kapcsolatok

E lehetőségeket Budapest legkevésbé az *államközi kapcsolatok* révén tudta kiaknázni, ami egyenes következménye volt az ország korlátozott szuverenitásának, a dualista államberendezkedésnek. Az uralkodó székhelye, a külkapcsolatokat kézben tartó államhivatalok — külügyminisztérium, hadügyminisztérium, az állami bank, az összes, az egész kettős monarchiára kiterjedő hatáskörű hivatal — székhelye Bécs volt; a külföldi országok itt állították fel diplomáciai képviselőiket, itt rendezték a nemzetközi jelentőségű találkozókat stb. „Állami vonalon” Budapest (s természetesen Magyarország) szinte teljes mértékben Bécsen keresztül érintkezett a világgal.

Gazdasági kapcsolatok

Más volt a helyzet a *gazdaság* terén. Budapest közvetlen gazdasági kapcsolatai a tárgyalt korszakban folyamatosan bővültek, intenzívebbé, sokoldalúbbá váltak, hatósugaruk növekedett, akár a Budapestről kiinduló, akár az oda befutó kapcsolatokat tekintve. Noha nagy általánosságban megállapítható, hogy *kezdetben*, kb. az 1880-as, 1890-es évekig a főváros elsősorban *mint „befogadó” város* tett szert intenzívebb és távolabbi kapcsolatokra, s ezután lép maga is a *„küldő” városok közé*, a valóságban sokrétű, s viszonylag rövid periódus alatt is változó tendenciájú folyamatokról van szó.

- Az *agrártermékek világpiacán* pl. már a 19. század derekától jelen vannak Pest-Buda terménykereskedői, s működési területük jóval túlterjed már a Monarchia határain. E folyamat része, hogy Pest-Buda az 1860-as évekre vált az ország agrártermékeinek egyeduralgató piacává, támaszkodva kiváló vasúti összeköttetéseire, tőkeerejére (nagy volumenű tartalékok képzésének lehetősége, agrárhitelezés stb.), malomiparára. A „vidéken” folyó termékkereskedelem is — bizományosok, ügynökségek révén — jórészt a budapesti termékkereskedők kezén van, s a forgalom egyre nagyobb hányadának a tőzsdére kerülése is a főváros szerepét növelte a hazai agrártermékpiacon. Az 1870-es évektől — részben a vasúthálózat kiépülése nyomán — Budapest egyre nagyobb tételekben vásárol balkáni agrártermékeket (Romániából, Szerbiából, Bulgáriából), s adja tovább — esetenként feldolgozva, pl. liszt formájában — Nyugat-

Európa felé. (A budapesti áru- és értéktőzsde monopolhelyzetben volt a Balkánon is.) A budapesti terménykereskedő cégek piacaik közé számították a Monarchián kívül Dél-Németországot, Szászországot, Svájcot, Angliát, a Benelux államokat, esetenként Olaszországot, de még Dél-Amerika egyes államait is. A kialakuló világpiac megkövetelte, hogy a budapesti kereskedők az egész világra figyeljenek — terméskilátások, árak, kereslet alakulása —, a fővárosi cégek megbízottai megjelentek a nagy európai kereskedelmi, tőzsdei központokban, állandó kapcsolatban álltak e központokkal (pl. 1894-ben a Budapestről kezdeményezett 29 767 „sürgős” telefonbeszélgetésből 21 ezret a tőzsde telefonjairól kezdeményeztek). A „világ” is figyelt Budapestre: Bécs mellett Párizsban, Londonban, Frankfurtban, Rotterdamban rendszeresen közölték a magyar fővárosból érkező tőzsdei híreket.

Ugyanakkor a 19. század végén a tengerentúli és oroszországi agrártermékek versenye következtében egyre több piacát vesztí el a magyar (és budapesti) agrárkivitel. Az európai államok által alkalmazott védővámok is nehezítették a magyar agrárexportot, úgyhogy a 20. század elejére ismét a Monarchia — ugyancsak vámokkal védett — piacaira korlátozódott a magyar kivitel.

- Nagyjából ellenkező irányban mozgott az *iparcikk-kereskedelem*. Budapest a század végéig „fogadó” város volt, az Ausztriából, Csehországból, Németországból, Angliából érkező árut osztotta szét az országban, illetve közvetítette a Balkán felé. Számos osztrák, cseh és angol cég nyitott Budapesten lerakatot, képviselőt. A századforduló táján már a budapesti ipar is előállított olyan árukat, amelyek piacot találtak külföldön, elsősorban szintén a Balkánon, ahol viszont a budapesti cégek képviselői fordultak meg rendszeresen. Budapest ipara több modern termékkel (malomipari berendezések, közlekedési eszközök, transzformátorok stb.) eljutott a távoli, olykor dél-amerikai, török, egyiptomi stb. piacokra is.
- A budapesti *gyáripar* megteremtésében meghatározó szerepet játszottak a külföldről érkező gyáralapítók, akik esetenként tőkét, máskor szak tudást, vállalkozói ismereteket hoztak a fővárosba. Főleg ausztriai, cseh, német gyárosok érkeztek hazánkba, (Dreher, Haggemacher, Drache stb.); más esetekben csak a külföldi tőke „szállt be” a budapesti gyáriparba. Mindkét esetben a fővárosi ipar „nemzetközi jellegét” erősítette a külföldről érkező tőke, illetve gyáriparos réteg.
- A nemzetközi kapcsolatok építésében legmozgékonyabbnak természetesen a *pénztőke* mutatkozott: Budapest pénzügyi kapcsolatai voltak a legösszetettebbek (pénzimportőr, exportőr, közvetítő stb.), s nyúltak a legmesszebbre. Az ország kapitalizációjának kezdetén, a 19. század közepén a világ vezető gazdasági hatalmaiban nagy volumenű tőke kínálat keletkezett, nagy összegű, világméretű pénzmozgás kezdődött; Magyarország és Budapest — részben a meginduló nagyarányú infrastruktúra-

lis fejlesztések nyomán, de már korábról örökölten is — viszont krónikus tőkehiánnyal küszködött. Értelemszerű volt a nagyarányú tőkebeáramlás; Magyarországon a kiegyezés utáni években a beruházások mint-egy 60%-át külföldi tőkeforrásból fedezték, s ez az arány Budapesten még magasabb volt (a városjegyesítéskor a közmunkatanács nagy beruházásai francia-osztrák pénzcsoport hiteleiből valósult meg, a külföldi tőke kiemelkedő részt vállalt a budapesti bankok alapításában stb.). Budapest pénzügyi intézetei már a szabadságharc utáni években kapcsolatba kerültek a külföldi nagybankokkal, illetve többségüket külföldi tőkecsoportok, bankok alapították (1851: az Osztrák Nemzeti Bank fiókja Pesten, 1867: a Creditanstalt létrehozta budapesti érdekeltségét, a Hitelbankot, 1868: Angol-Magyar Bank, 1869: Francia-Magyar Bank stb.). Budapest tőkeimportja nemcsak a hagyományos gazdasági „vonzáskörzetből” (Ausztria, illetve a Habsburg Birodalom, Németország) érkezett, hanem Európa pénzügyi nagyhatalmai, Anglia, Franciaország is részt vettek a budapesti bankalapításokban, de a kisebb államok — Belgium, Svájc, Hollandia — is megjelentek a fővárosi pénzpiacon. Az 1873. évi pénzügyi világválság visszavetette ugyan a pénzpiaci tevékenységet, 1880-tól viszont újabb fellendülés és külföldi pénzbeáramlás kezdődött, amely az 1890-es években tetőzött. Ezen újabb fellendülésig Budapest elsősorban passzív pénzpiac volt, a külföldi befektetések fogadója, a 19. század végétől viszont a magyar (budapesti) pénzügyi intézetek is növelték, kiterjesztették külföldi tevékenységüket (többnyire mint vegyes tulajdonú pénzügyi intézetek részvényesei vagy külföldi nagybankok közvetítői). Noha a budapesti bankok tevékenysége „Nyugat” felé is kiterjedt (az igen aktív Kereskedelmi Bank pl. belga tőkebefektető társaság alakításában vett részt, svájci vasúti beruházásokat finanszírozott, több bank vett részt franciaországi befektetésekben stb.), érdeklődésük elsősorban a Balkán felé fordult, nem is eredménytelenül. A Kereskedelmi Bank alapította a Bosnyák Agrárbankot, részt vett görögországi, szerbiai, romániai vállalat-alapításokban, a Magyar Bank bulgáriai bankalapításban vesz részt. A budapesti bankok gyakran közvetítők Nyugat és a Balkán között; balkáni helyismeretüket, kapcsolataikat a nyugat-európai beruházók rendszeresen igénybe veszik.

Szellemi kapcsolatok

Budapest nemzetközi jellege, világváros volta, az e téren bekövetkező változások talán legszembetűnőbben a *szellemi kapcsolatokban* nyilvánultak meg.

Budapest kezdetben e téren is elsősorban befogadó város, főleg a magasan képzett szakembereket, tudósokat, művészeket vonzza a viharosan gyarapodó, formálódó metropolisz. A dualizmus kori Budapest számos építésze érkezett

Ausztriából, Németországból; az egyetem oktatói, a megnyíló kórházak orvosai, a modern gyárak mérnökei között szintén nagyszámú külföldi dolgozott; személyükben képviselték a nyugat-európai szakmai tudást, műveltséget, nyelvismeretet. De a nagyvárosi elit munkaalkalmak vonzása nyomán Budapestre települő külföldiek mellett a szellemi kapcsolatok „szokásos” formái is egyre terjedtek. Szellemi kiválóságaink legtöbbje szoros kapcsolatba került a külfölddel, ott tanultak (mint pl. a képzőművészek előbb Münchenben, Düsseldorfban, majd egyre inkább Párizsban), dolgoztak hosszabb-rövidebb ideig, részt vettek Európa szellemi életében. (Csak a legkiválóbbakra hivatkozva példaként: Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Benczúr Gyula, Ady Endre stb.) De gyakori, hogy a Budapesten felbukkant tehetségek tartósan külföldre távoztak; ez arra is utal, hogy fővárosunk „szellemi piacának” felvevőképesége még korlátozott. S egyre gyakrabban megjelentek a csak rövidebb időre munkát vállaló vagy csak idelátogató művészek, tudósok is (pl. Richard Strauss, Mahler); Budapest bekerült a szellemi élet európai áramlataiba. Budapest művészeti életében, színházi, zenei életének repertoárjában feltűntek a legmodernebb irányzatok is (amiért számos bírálatot is el kellett viselnie a „koz-mopolita” fővárosnak).

A szellemi élet horizontja is tágult; Ausztria és Németország mellett a század végén már elsősorban Párizs gyakorolt vonzást Budapest szellemi elitjére, kisebb mértékben London vagy Itália. Megjegyzendő, hogy a korszak kezdetén még főleg német nyelvű város — német nyelvű sajtója, színháza ellenére — nem vált német kultúrközponttá, legfeljebb fogyasztója volt a német kultúrának, s nem gyarapította azt (nem éltek Budapesten jelesebb német nyelven publikáló irodalmárok, nem volt „német” tudományosság, mint ahogyan volt Prágában vagy Brűnben). Ugyanakkor a fővárosi szellemi élettől elkülönülve ugyan, de Budapest több nemzetiség, illetve szomszédos ország lakosságának szolgált kulturális központként, főleg a balkáni népek számára (szerb, román, horvát stb. nyelvű könyvkiadás, sajtó, egyesületek stb.).

Munkásmozgalom és betelepülés

Sajátos színfoltot jelentett Budapest nemzetközi kapcsolatrendszerében a kibontakozó *munkásmozgalom*. Vezetői külföldről, vagy hosszabb külföldi tartózkodás után települtek a fővárosba, onnan érkeztek a sajtótermékek, könyvek, az eszmék, s deklarálták internacionalista törekvéseiket. A budapesti munkásmozgalmat szoros szálak fűzték a munkásmozgalom nemzetközi központjaihoz.

Az idegen ajkú, *külföldről származó lakosság* folyamatos beköltözése — már a középkorban, majd a török hódoltság után — mindvégig hozzájárult Budapest nemzetközi jellegéhez. A polgári korszak kezdetén tovább folytatódott a külföldiek tömeges beköltözése a már említett beruházók, gyáripáro-

sok, művészek stb. mellett. Többségük szakmunkás vagy kézműves volt, s a bővülő gyáripár szakemberellátását biztosították. 1850–1870 között legnagyobb számmal Cseh- és Morvaországból érkeztek (több mint 13 ezer fő), őket követték a beköltözők száma alapján az Ausztriából érkezők, majd a Monarchia többi tartományából áttelepülők, s a Németországból érkezők (közel 3 ezer fő). A századvégen már a hazai szakember-utánpótlás is kielégítő, csökken a külföldi beköltözők száma, a főváros lassan „megmagyarosodik”. Budapest zsidó közössége 200 ezres lélekszámával a századforduló legnagyobb zsidó tömörülése (és hitközsége) a világon, tagjai jobbra nem közvetlenül külföldről, hanem a magyar vidékről telepedtek Budapestre. Ennek ellenére mozgékonyaságuk, rokoni kapcsolataik, foglalkozásuk (nagykereskedők, pénzemberek, szabad szellemi foglalkozásúak stb.) révén jelentékeny részük vett részt a főváros nemzetközi kapcsolatainak alakításában, szoros kapcsolatot tartva a Monarchia többi nagyvárosával, formálójá a sajátos „közép-európaiságnak”.

A századfordulón már jelentkezik a modern értelemben vett *turizmus* is.

A nemzetközi kapcsolatok vázlatos áttekintése európai kapcsolatrendszeret sejtet. Ezek adatszerű számbavétele azonban — mindenekelőtt területi vonatkozásban — lényegesen differenciálja a képet.

Külkapcsolatok és turizmus

Nyilvánvalóvá válik, hogy *külkapcsolatainkból kiugró arányban részesedett* a Monarchia Magyar Királyságon kívül eső része, s csak viszonylag szűk térre korlátozódott Budapest intenzív nemzetközi kapcsolatrendszerre. Magyarország külkereskedelméből (lényegében gazdasági kapcsolataiból) pl. 1913-ban 72,0%-kal részesedett a Monarchia (1. táblázat). Hosszabb időszakot véve figyelembe az arányok még egyértelműbbek: 1891–1895 között a kivitelből 75,5%-kal, a behozatalból pedig 82,8%-kal részesedtek a birodalomhoz tartozó tartományok. Noha az adatok az ország egészére vonatkoznak, ettől alapvetően nem különböztek Budapest külkereskedelmi kapcsolatai sem. A Monarchián kívül intenzív külkereskedelmi kapcsolatokat csak Németországgal tartottunk fenn. A gyakran emlegetett balkáni kapcsolatok is némiképp leértékelődtek az 1. táblázat adatai alapján; Bulgáriával, Törökországgal, Szerbiával bonyolódó forgalmunk a magyar export-importhoz képest jelentéktelen, nem érte el az 1%-ot. Kelet felé a cári Oroszország határa szinte áttörhetetlen fal külkapcsolataink számára.

1912-ben 36 külföldi biztosítótársaság tartott fenn képviselőket, fiókot Budapesten, ebből 15 volt bécsi székhelyű társaság, további 4 más ausztriai városokban székel; 6 pedig németországi volt (vagyis kerekén 70%-uk e két országgal való kapcsolatainkat reprezentálta).

1. táblázat

Egyes országok részesedése Magyarország külkereskedelmi forgalmából, 1913

Ország	Részesedés (%)
1. Ausztria	72,0
2. Németország	8,3
3. Nagy-Britannia	2,7
4. Bosznia	2,2
5. Brit-India	1,9
6. Románia	1,8
7. Olaszország	1,7
8. USA	1,5
9. Franciaország	1,2
10. Bulgária	0,9
11. Törökország	0,8
12. Szerbia	0,7
13. Oroszország	0,5
14. Egyéb országok	3,8
Összesen	100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1913. Budapest.

2. táblázat

A budapesti szállodák vendégeinek származási országa, 1912

Ország	Fő	Az összes %-ában
1. A Monarchia tartományai	30 079	51,1
ebből: Bécs	21 012	35,7
2. Németország	9 903	16,8
3. Románia	2 714	4,6
4. Franciaország	1 750	3,0
5. Anglia	1 539	2,6
6. USA	1 398	2,4
7. Szerbia	1 347	2,3
8. Oroszország	1 253	2,1
9. Olaszország	1 039	1,8
10. Törökország	907	1,5
11. Bosznia	868	1,5
12. Bulgária	838	1,4
13. Svájc	553	0,9
Egyéb országok	4 620	8,0
Összesen	58 808	100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1912. Budapest.

Kibontakozóban volt a századforduló táján az idegenforgalom: 1912-ben közel 65 ezer külföldi vendéget regisztráltak Budapest szállodáiban. E téren is a Monarchia részaránya kiugróan magas, Németország állt a második helyen, a többi állam pedig messze leszakadva követte e két közép-európai országot (2. táblázat).

Szinte minden számszerűsíthető adat hasonló képet fest a nemzetközi kapcsolatrendszer területi vonatkozásairól. Például az 1913-ban Budapestről kezdeményezett 723 ezer külföldre menő telefonhívásból 322 ezer Bécsbe futott be, a második helyen álló Berlinbe viszont már csak 10 ezer telefonhívás érkezett.

Összegző jellemzés

Budapest nemzetközi kapcsolatrendszerének területi vetületét felvázolva el is jutottunk a főváros dualizmus kori kapcsolatainak összegző jellemzéséhez:

1. Budapest a dualizmus korában „kis hatósugarú” világváros volt. Nemzetközi kapcsolatainak zöme — legalábbis a kapcsolatteremtések számát tekintve — a Monarchia határain belül maradt, sőt ezen belül is elsősorban *Béccsel, Alsó-Ausztriával, valamint Cseh- és Morvaországgal* állt Budapest kapcsolatban. Ezek a tartományok, illetve városok alkották *Budapest nemzetközi „akcióterületének” első, ún. belső zónáját.*

A *második zóna* a Monarchia távolabbi tartományait (Szilézia, Felső-Ausztria, Stájerország, Galícia stb.), Boszniát és Németország déli, délkeleti országrészeit (Bajorország, Szászország) foglalta magában. Ezzel a két övezettel bonyolódott külkereskedelmi forgalmunk majd kilentezede, erről a területről érkeztek Budapest külföldi lakosai, a külföldi vendégforgalom zöme is e területekről indult ki. A „kibocsátásnak” és „befogadásnak” mérlege viszonylag kiegyenlített, azzal együtt, hogy a tárgyalt korszak kezdetén (1850–1880 között) Budapest elsősorban befogadó város.

A *harmadik zónába* a magyar expanzió valós és potenciális célterülete, a Balkán közelebbi országai tartoztak (Bulgária, Szerbia, Románia), valamint Svájc, mely állammal Budapest kapcsolatai kiegyenlítettek voltak, s talán Németország — a tőlünk mért távolság alapján — középső területei (Berlin, Frankföld, Baden stb.). E területtel korábban „népi” kapcsolatai is voltak a fővárosnak, a polgári korszakban elsősorban gazdasági célterületként szerepeltek.

A *negyedik zóna* meglehetősen kiterjedt volt, magában foglalta Németország távoli tartományait, Angliát, Franciaországot, a Benelux államokat, a Balkánon a távoli Török- és Görögországot, s némi meglepetésre e zónába szorult vissza Olaszország, amellyel pedig a középkorban, az újkor elején szoros kapcsolatai voltak Budapestnek. Ezen övezet elsősorban a „mozgékony” kapcsolatok — pénzmozgások, kulturális-eszmei kapcsolatok és hatások —

révén került kapcsolatba Budapesttel, a „minőségi” kapcsolatok jellemzőek, a kapcsolatteremtések „darabszáma” csekély. Mindez természetesen nem vonatkozik Török- és Görögországra, ezek a harmadik zónába sorolt Szerbiához, Bulgáriához hasonlóan a gazdasági-pénzügyi expanzióknak célterületei, a kapcsolatok azonban meglehetősen extenzívek.

Végül Európa többi államával (a skandináv államok, az Ibériai-félsziget, Oroszország) és a tengerentúllal Budapest kapcsolata esetleges, ritka (ötödik zóna). (Lásd a 2. ábrát.)

2. ábra

Budapest kapcsolatrendszerének intenzitási övezetei a 20. század elején

2. Budapest nemzetközi kapcsolatrendszere a dualizmus korában *féloldalas*. A politika, diplomácia, államközi kapcsolatok Bécsen keresztül bonyolódtak, Budapest direkt kapcsolatai igen szegények. Intenzívebbek voltak a gazdasági kapcsolatok, de akcióterületük korlátozott. A mozgékony pénzügyi

kapcsolatok, valamint a „szellemi szféra” kapcsolatai nyúltak a legtávolabbra, Budapest arculatán, szellemi életén látványos nyomokat hagyva.

3. Budapest elsősorban „befogadó” város, főképp a 19. század végéig; produkciója e téren a leglátványosabb.

4. Budapest jelentős szerepet vállalt a Nyugat és a Balkán közötti közvetítésben, gyakran nyugat-európai cégekkel társulva. A magyar (budapesti) expanzió célja is elsősorban a Balkán. (Weiss Bertold — Weiss Manfréd testvére — írta: „Budapest hatalmi és érdekköre csakis Keleten fekszik. Ott kell befolyásunkat erősíteni, ott kell gazdaságunk forrásait megnyitni.” E törekvéseket jelzi — sok egyéb mellett — a Kereskedelmi Akadémián szervezett Keleti Kereskedelmi Tanfolyam.)

5. Budapest népesség-utánpótlásában a külföldiek szerepe a korszakban folyamatosan csökkent; a főváros nemzetközi jellegéhez sokoldalúan járult hozzá az itt élő igen népes zsidó közösség.

Nemzeti függetlenség — kisállami státus.

Budapest a két világháború között (1919–1944)

Az első világháborút lezáró Párizs környéki békék Budapest nemzetközi helyzetét alapvetően megváltoztatták. Az Osztrák–Magyar Monarchiát feldarabolták az új államalakulatok között; a korábbi Magyarország területének jelentékeny része „külföldre” vált, a velük fenntartott kapcsolat „nemzetközivé” emelkedett. Alaposan leszűkült Budapest nemzetközi háttere. Trianon traumája, a kedvezőtlenebbé váló politikai légkör a főváros szellemi-kulturális tevékenységére kedvezőtlenül hatott. Budapest hátrébb szorult Európa kulturális centrumainak sorában. Változtak — világméretben — a nemzetközi kapcsolatok feltételei, formái: a nemzetközi tömegturizmus kialakulása, multinacionális cégek súlyának növekedése, globalizálódó és intenzívebbé váló nemzetközi-állami kapcsolatok, a kommunikáció új lehetőségei (repülő, távbeszélő, rádió stb.).

Budapest nemzetközi kapcsolatrendszerében a következő változások következtek be a dualizmus korához képest:

- A teljessé váló nemzeti szuverenitás következményeként az *államközi kapcsolatok jelentősen bővültek*; Magyarország diplomáciai kapcsolatot létesített Európa szinte valamennyi államával. A 27 külföldi magyar követség közül 23 Európában tevékenykedett; konzulátusok és tiszteletbeli konzulok révén Budapest (Magyarország) jelen volt Európa valamennyi, és a világ sok országában. Hazánk tagja lett egy sor nemzetközi szervezetnek (köztük a Népszövetségnek); Budapest a legkülönbözőbb

jellegű nemzetközi rendezvényeknek adott otthont (cserkész világtalálkozó, eucharisztikus kongresszus, nemzetközi vásárok stb).

- Budapest kevésbé fogadta be a haladó szellemi-művészeti irányzatokat, mint a dualizmus korában, noha egyes alkotóművészei, tudósai a legkorszerűbb irányzatok képviselői, illetve a nemzetközi kulturális élet élvonalába tartoztak. Ugyanakkor tömegesebbé váltak e kapcsolatok, a külföldi egyetemek látogatása, külföldi tanulmányutak, munkavállalás, szakmai utazások stb.
- Budapest gazdasági expanziójának lehetőségei minimálisra csökkentek, csak az egyenrangú külkereskedelmi kapcsolatokra korlátozódtak. Budapest ipara azonban továbbra is előállított olyan korszerű termékeket — híradástechnikai eszközöket, elektrotechnikai felszereléseket, gyógyszereket, közlekedési eszközöket stb. —, amelyekkel a világpiacon maradhatott.
- Budapest „akcióterének” kiterjedése alig változott, legfeljebb a területek állami hovatartozása. Természetesen a belső gyűrű most már az utódállamok Kárpát-medencébe eső részeire terjedt ki (e kapcsolatokat a korabeli statisztikák továbbra is „belmagyar” kapcsolatokként tartották számon). Jelentősebb változást jelentett az Olaszországgal fenntartott kapcsolatok szorosabbá válása.
- A két világháború közötti alig húsz békeév — gazdasági válsággal, háborús készülődéssel tarkítva — nem volt elegendő arra, hogy Budapest újjárendezze összekuszálódó nemzetközi kapcsolatait. Budapest világváros jellege halványult, egysíkúbbá vált, ugyanakkor a kapcsolatok mennyisége feltehetően még emelkedett is, mint ahogyan a külföldiek jelenléte, látogatásai is fővárosunkban.

Elszigetelve Európától (1945–1989)

E korszakot az egyes ágazati tanulmányok tárgyalják részletesebben, itt csak a legfontosabb mozzanatokra mutatunk rá.

A rövid koalíciós időszak alatt (1945–1948) részben az általános európai helyzet (a háború pusztításai bénították a nemzetközi kapcsolatokat, az elpusztult infrastruktúra, a zaklatott légkör, a nemzetközi feszültségek, a gazdaság veszteségei, a szegénység is akadályozta a kapcsolatrendszer újjászerveződését), részben pedig hazánk korlátozott nemzeti szuverenitása (1947-ig a békeszerződés hiánya, a Nemzetközi Ellenőrző Bizottság felügyelete, az ENSZ-től való távolmaradás) gátolta nemzetközi kapcsolataink újjászerveződését. Már ekkor érződött a szovjet befolyás, mely 1948 után messzemenően megszabta Budapest (s az ország) nemzetközi kapcsolatrendszerét. Mire az

1940-es évek végére a nemzetek közössége visszafogadta volna Magyarországot (1947. február: párizsi béke, 1948: ENSZ-felvétel), a politikai-hatalmi viszonyok alakulása szinte áthatolhatatlan fallal választotta ketté Európa nyugati és keleti felét, a szovjet blokk országaiban szigorúan megszabva a nemzetközi kapcsolatok irányát és jellegét.

A nemzetközi kapcsolatrendszer jellemzői 1948 után

A szovjet blokk országait hermetikusan elszigetelték a „Nyugattól”. Az országhatárt fizikai értelemben is áthatolhatatlan fallá építették ki. Gyakorlatilag megszűntek a gazdasági kapcsolatok, esetleg pusztá árucserévé egyszerűsödtek. A nyugati tőkét kirekesztették az országból, a tudományos-kulturális kapcsolatokat megszakították, a személyes érintkezést tiltották, megszűnt a nyugatra irányuló idegenforgalom, bűncselekménnyé vált az ország elhagyása, az „eszmék” áramlását is szigorúan ellenőrizték, illetve megakadályozták.

Ugyanakkor a nemzetközi szervezetekből nem vonult ki az ország, és fenntartotta diplomáciai kapcsolatait is a polgári berendezkedésű államokkal.

Külkapcsolataink szinte kizárólag a „keleti tömb” országaival épültek ki. E kapcsolatoknak állami jellegük volt, illetve szigorú állami kontroll alatt álltak, államközi szerződések szabályozták volumenüket, irányukat stb. Kiepültek a keleti tömb saját nemzetközi integrációs szervezetei (Varsói Szerződés, KGST, illetve a társutas szervezetek).

Budapest megszűnt nemzetközi város lenni; nemzetközi kapcsolatai rendkívül meggyérültek, egyoldalúakká váltak. Budapestről távol tartották a külföldieket (a „nyugatiakat”), a nyugati tőkét, az eszméket, a kultúrát.

Ez az állapot a maga szigorúságában csak az 1960-as évek derekáig állt fenn. Ezután egy egyre intenzívebbé, sokoldalúbbá váló folyamat indult meg, amelynek eredményeként a szocialista éra végére korlátozottan és ellen-őrzötten ugyan, de visszaállt a sokirányú kapcsolatrendszer. E folyamatnak számos állomása volt, az útlevelhez jutás első korlátozott lehetőségétől az egyes országokkal fennálló vízumkényszer eltörléséig, a világútlevélig, a be-utazások elé állított korlátozások megszüntetéséig, a külföldi tőke — szabályozott — beengedéséig, sokoldalú kulturális és tudományos kapcsolatok kialakításáig, az idegenforgalom ösztönzéséig stb. Az így kiépült kapcsolatrendszernek jelentős szerepe volt a rendszerváltozás eseményeiben, az azt követő folyamatokban, kedvező kihatásai mindmáig érezhetők (pl. még 1995-ben is az egy főre jutó külföldi működőtőke Magyarországon legalább kétszer akkora, mint a 2. helyezett Csehországban, 15-szöröse Bulgária értékének).

Felhasznált irodalom

- Hanák Péter–Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. Budapest, 1983.
- Kovács Endre–Katus László (szerk.): *Magyarország története 1848–1890*. Budapest, 1978.
- Budapest története*. I–V. kötet. Budapest. .

ENYEDI GYÖRGY

Budapest — kapuváros?

A kapuváros fogalmát már régen használja a településföldrajz. Hagyományos megjelenítésben a különböző természeti tájak kapcsolatát biztosító városok voltak ezek, melyek elsősorban az eltérő természeti erőforrások termékeit cserélték ki, de politikai kapcsolatokat is formálhattak (határközeli fekvés esetén). A klasszikus településföldrajzban a kapuszerep a helyzeti energiák egyik megnyilvánulása, közvetítő szerep tájak között, nemcsak a kereskedelemben, hanem a társadalmi élet más területein is. A kapuszerep „alapja a társadalom nagyobb területre kiterjedő szervezeteihez vagy jelenségeihez (államok, népek, kultúrák területeihez) való viszonyulás”.¹

Új értelmet kapott a kapuváros-fogalom Európa elmúlt negyedszázados regionális fejlődésében. Az Európai Unión belüli területi integrációt, s az európai régióknak a globális folyamatokban való bekapcsolását egyre inkább a versengés által is összekapcsolódó európai városrendszer nemzetközi szerepű városai végzik. A nemzetközi szerepkör egy sajátos válfaja a kapuváros-szerep. A kapuváros szerepére olyan nagy városi központok alkalmasak, amelyek a fejlett gazdasági régiók határzónájában helyezkednek el; képesek arra, hogy a fejlett régióból érkező innováció-, információ-, tőke-, termék- és termelési kapcsolat-áramlásokat befogadják, feldolgozzák s saját régiójuknak továbbítsák. Ez a szerep tehát nem egyszerű tranzitfeladat, prosperitást adhat a városnak s régiójának is. Érthető, hogy e szerepért versengés folyik.

A kapuvárosok a nemzetközi városhierarchiában nem vezető szerepűek, általában nem maguk generálják, hanem csak befogadják s továbbítják az innovációkat; nem globális, hanem regionális léptékű döntések születnek bennük stb. Mégis kitüntetett szerepűek, főleg régiójuk számára, s közvetítő feladatuk jelentős helyi fejlődés forrása lehet.

A kapuváros-szerep kialakulásának és gyakorlásának számos előfeltétele van. *Drbohlav* és *Sykora* külső és belső feltételeket különböztet meg. A külső feltételek közé sorolják:

- a földrajzi fekvést,
- a város potenciális piacának méretét (a város és az általa kiszolgált régió nagyságát értve ezalatt),

állomány történelmileg megszabott keretei között. A várospolitikai hatóterülete a településkörnyezet, a közszolgáltatások, a szociálpolitika, a piackönnyítő szabályozások, vagyis kívül esik az üzleti szférán. Olyan szerepeket, amelyeket a spontán fejlődés nem indít útjára, a várospolitikai nem képes létrehozni.

A következőkben rövid áttekintést adunk a kapuváros működési feltételeinek meglétéről, hogy végül választ adhassunk a címbe feltett kérdésre: besorolható-e Budapest az európai kapuvárosok közé?

Kapuváros-szerepek

1. *A városméret és a földrajzi fekvés.* Budapest mérete (agglomerációjával együtt 2,5 millió lakos) Közép-Európában a legnagyobb, és földrajzi fekvése alkalmassá teszi kapuváros-szerepre. A váro népességmérete azért fontos, hogy elégséges piacot nyújtson teljes körűen diverzifikált szolgáltatásokra, képes legyen sokféle oktatási és kulturális intézményt eltartani, rendelkezzen a metropolisz nyújtotta kapcsolati előnyökkel.

Budapest a fejlett Európa s a periferikus fejlettségű Európa határövezetében fekszik, befogadója lehet — egész Magyarország, esetenként nagyobb térség számára — az általában nyugat-európai közvetítéssel érkező globális hatásoknak.

2. *A nemzeti és nemzetközi kapcsolatrendszer.* A főváros közismerten az ország kiemelkedő központja, az ország minden részével erős és sokoldalú kapcsolata, a befogadott információk vagy innovációk elterjesztésének hálózati akadályai nincsenek.

A nemzetközi kapcsolatrendszer igen egyenetlen, s éppen Délkelet-Európa, illetve Közép-Európa felé — mely irányokba a kapuszerep érvényesülhet — gyengén fejlett, politikai előítéletek és eltérő törvényi feltételek miatt is akadályozott.

3. *Budapest tőkevonzó képessége* Közép-Európában az elmúlt évtizedben kiemelkedő volt. A régióba irányuló — zömmel az észak-atlanti térségből származó — működőtőke-befektetés 30%-a a magyar fővárosba érkezett. Ez részben a piacgazdaság kialakításában szerzett magyar időelőnynek köszönhető, részben a nemzetközi tőke által is előlegezett kapuszerepnek. 1990–1997 között kb. 10 milliárd dollár külföldi működőtőke-beruházás valósult meg Budapesten és agglomerációjában, a fő célágazat a feldolgozóipar volt. A külföldi beruházásokban kiemelkedő szerepet játszottak a transznacionális vállalatok, amelyek közvetlenül bekapcsolták a várost a globális gazdasági folyamatokba. Egy kérdőíves felmérés eredményei szerint a befektetőket főleg piacszerzési cél vezette (elsősorban az élelmiszeriparban), de a gépgyártásban — ahol sok új, „zöldmezős” beruházás valósult meg — már gyakori a stratégiai

cél: egész Közép- és Kelet-Európára, sőt esetenként (General Electric, több japán cég) egész Európára kiterjedő hatású vállalati híd-főállás létesítése.

Az 1990-es évek első felében a külföldi tőkebefektetések főleg az állami vállalatok privatizációjához kapcsolódtak, ez is indokolta a budapesti koncentrációt. A privatizáció gyakorlatilag befejeződött, ma már az ipari beruházások új, zöldmezős formája az általános, amelyek a termelést — az alacsonyabb költségek miatt — vidékre telepítik, ám a vállalati központ a fővárosban marad. Budapest feldolgozóipari szerepe — a nemzetközi trendeknek megfelelően — csökken (nem csupán az állami iparvállalatok összeomlása miatt!), de a vállalati irányítás, a szabályozási szerepek betöltése, a stratégiai döntéshozás Budapesten marad. A feldolgozóipar területi decentralizációja ritkán lépi át az országhatárt (sőt, a Tisza vonalát is). A tőke vonzása és területi elosztásában való részvétel a kapuszerep érvényesülésének kezdeteit jelzi.

4. *Az infrastruktúra fejlettsége.* A kapuszerep szempontjából a kommunikációs infrastruktúra fejlettsége a legfontosabb (valamint, közvetett módon, a városi élet minőségét befolyásoló infrastruktúra). E szempontból Budapestnek a nemzetközi hálózatokhoz való jó kapcsolódása, valamint a Budapest-vidék kapcsolatok kiépítettsége és sűrűsége egyaránt fontos.

Budapest és az ország távközlési fejlődése rendkívül gyors, bár az 1980-as évek végén lemaradásunk is nagyon nagy volt. Az 1990-es évek elején a távközlési beruházások 3/4-e Budapestre jutott. 1990 és 1996 között a 100 lakosra jutó telefonfővonalak száma megkétszereződött, 23-ról 45-re nőtt (s ezzel elérte Bécs 25 évvel ezelőtti színvonalát). 1990 és 1996 között 110 milliárd Ft távközlési beruházásra került sor, ez az összes hazai beruházás 15%-át tette ki. A vidéki fejlesztések a koncessziós társaságok bekapcsolódásával felgyorsultak, a főváros-vidék kapcsolatai lényegesen megjavultak. Budapestnek kiemelkedő szerepe a nemzetközi távhívásokban (az országos forgalom 80%-al!), amelyek gyors növekedése önmagában is jelzi az erősödő nemzetközi szerepet.

Gyorsan fejlődnek az elektronikus adatátvitel különböző formái is, melyeknek Budapest kiemelkedő központja. A közel félmillió internethasználó 70%-a budapesti. A számítógépek — beleértve a személyi számítógépeket is — fele Budapesten található. Ha a jelenlegi fejlődés nem lassul, Budapest jelentősen mérsékelheti kommunikációs elmaradottságát az európai nagyvárosi társaihoz viszonyítva. A kelet-közép-európai régióban a magyar főváros máris jelentős információgyűjtő és feldolgozóközpontnak minősíthető. A magyar vidék és a többi kelet-európai ország felé irányuló kapcsolatok azonban még gyengék. Ez nemcsak műszaki kérdés, hanem a gazdaság regionális fejlődési útjaitól is függ.

A közlekedési hálózatok fejlődése soha nem volt ilyen gyors; költségessége miatt eddig nem is volt bátorságunk belevágni. E szempontból főleg a hiányok sorolhatóak, melyek mérséklésébe a magántőke alig vonható be. Az állami közlekedéspolitika tehát erősen befolyásolhatja Budapest közlekedési köz-

pont szerepét. Az országoscentrum-szerep kézenfekvő, túlzott méretéről sokat olvashatunk. A félben maradt, az országhatárok közül csupán az oszt-rák országhatárt elérő autópálya-darabkák, a vasutak rossz műszaki állapota, a gyakorlatilag egyetlen nemzetközi repülőtér inkább Budapest szigetjellegét erősíti. Az út- és vasúthálózat Budapest-központúsága évszázados adottság, a kapuváros-szerepet erősíti, feloldása (keresztirányú összeköttetések létrehozása) mellett nem szólnak erős gazdasági érdekek. A stratégiai kérdés az, hogy e közlekedési hálózat központjaként Budapest milyen szerepekhez juthat? A feldolgozóipari központ szerepéhez? Az üzleti központ szerepéhez? Idégenforgalmi szerephez? Rendezőpályaudvari-szerephez? stb. Az európai közlekedési folyosókhoz sem kell feltétlenül igazodni, ezen nem összeurópai, hanem nyugat-európai érdekeket jelenítenek meg; a román–magyar közlekedési kapcsolatok például (melyek nem szerepelnek az európai közlekedési folyosók között) nekünk elsőrendű érdekünk.

Összefoglalva: úgy vélem, hogy a kommunikációs infrastruktúra a nyugati innovációk, hatások Budapestre jutásához megfelelő, ám az országban, vagy az országot meghaladó területen való elterjesztéséhez fejletlen.

5. *A képzett munkaerő és a K+F-szektor jelenléte.* Budapest — számtalan oktatási intézményével s vándorlási vonzásával — a képzett munkaerő bő forrása. A nemzetközi vállalatoknál végzett felmérés szerint, a külföldi befektetők igen elégedettek a magyar munkaerő színvonalával. Bár a vállalatok egy részét csak az alacsony munkabér vonzotta, a legtöbb fejlesztés tudásigényes ágazatokban (gépgyártás, elektronika) ment végbe, melyeknek jelentős a szakmunkás és felsőfokú képzettségű munkaerőigénye, és nem feltétlenül olcsó munkaerőt keres (az más kérdés, hogy a magyar bérszínvonal jóval alacsonyabb, mint az EU országainak átlaga, és sok befektetőt ez a tény is vonzott). A külföldi nagyvállalatok többsége alkalmazottainak továbbképzéséről is gondoskodik. A szellemi irányítók között már akad hiányszakma: emberi erőforrás, menedzsment, logisztika, marketing — az államszocialista gazdaságban nem létező szakterületek. A transznacionális nagyvállalatoknak amúgy is van egy „vándorló” menedzserrétege, amely az új telephelyek működését elindítja; e vándormenedzsereket elég gyorsan felváltják a hazai szakemberek, egyesek már e vándormenedzserek közé is be tudtak kerülni.

A magyar főváros további előnye a nagy oktatási kapacitás, amellyel új feladatok megoldására képes gazdasági menedzsereket és más értelmiségieket az egész régió számára képez. Ilyen pl. a Nemzetközi Menedzszerképző Központ, a Nemzetközi Bankárképző Központ, a Közép-európai Egyetem, a budapesti egyetemek angol és német nyelvű fakultásai stb.

Fontos vonzerő a kutatási-fejlesztési kapacitás. A K+F-alkalmazottak jelenléte elengedhetetlen a jól működő technológiai transzferhez, az innovációk honosításához s a magyar gazdaságba való beépítéséhez. Számos panasz hangzik el a korábbi állami ipari kutatóintézetek „tönkretételéről”, a külföldi

tulajdonos által megszüntetett K+F-részlegekről. A K+F-tevékenység korántsem esett vissza oly mértékben, mint a közvélekedés tartja. A termeléstől elkülönült ipari kutatóintézetek ugyan sok műszaki kutatót foglalkoztattak, de az ipar műszaki fejlődésére nemigen voltak hatással, kevés újítást produkáltak, azok is ritkán kerültek a termelésbe. Volt ugyan egy sor K+F-szervezet, de tényleges K+F-tevékenység csak szerény mértékben folyt. A hazai K+F-részlegek bezárása nem általános gyakorlat, több transznacionális nagyvállalat felhasználja a magyar K+F-tevékenységet (pl. General Electric). Arról pedig, hogy milyen K+F-tevékenység folyik kis- és közepes magyar vállalkozásokban, nincsenek információink.

A budapesti munkaerőpiacon nagy a kínálat jól képzett munkaerőből — amelyet egyre jobban meg kell fizetni —, s alkalmas a kapuszerep ama részének gyakorlására, amely a befogadott innovációk feldolgozását, honosítását, adaptálását jelenti.

6. *A magas szintű üzleti szolgáltatások jelenléte.* A kapuszerep gyakorlásának feltétele, hogy a magas szintű üzleti szolgáltatások teljes köre jelen legyen a városban, ez vonzhatja a termelési szféra befektetőit, és a szolgáltató szektorok — pénzügyi szolgáltatások, biztosítás, tanácsadó cégek, tőzsde stb. — belső kapcsolatrendszerét is erősíti. A magas szintű üzleti szolgáltatások jelenléte nem elég; szakszerű működése is szükséges, ami a személyzet képzettségén és motiváltságán, a szervezetek tőkeerején, információs technológiáján, az általános szabályozási környezeten is múlik.

A magyarországi bankrendszer viszonylag fejlett, szabályozásában igyekszik a fejlett világ normáit követni, amelyet a külföldi többségi tulajdon is megkönnyít. Az értéktőzsde tőkepiaci szerepe mérsékelt. A bankok kicsinyek, tőkeellátottságuk nem megfelelő. A teljes magyar bankrendszer eszközállomány-értéke nem éri el egy közepes méretű nyugat-európai bankét (pl. a Den Danske Bank értékének 40%-át), de messze elmarad a csehországi értéktől is. A viszonylag kis bankok a magyarországi nagyvállalatok finanszírozási igényét sem tudják ellátni, ezek gyakran fordultak a nagy nyugat-európai pénzügyi központokhoz. A bankrendszer gyorsan fejlődik; budapesti koncentrációja roppant mértékű (csak a jelentéktelen Rákóczi Banknak van vidéken, Miskolcon a székhelye). Budapest képes ellátni a pénzügyi kapuszerepet nemzeti piaca számára.

Ami Budapest nemzetközi pénzügyi központ szerepét illeti, mely gyakran szerepel a várospolitikai célok között (azaz a kapuszerep közép- és kelet-európai kiterjesztése), ez jelenleg nem látszik valószínűnek. Sem a nemzetközi trendek (a pénzpiacok globálisan koncentrálódnak), sem a nemzetközi analógiák (nincsenek nemzetközi pénzügyi központok kicsiny és gyenge gazdasági háttérrel), sem a Közép-Európában befektető külföldi bankok üzletpolitikája (egyáltalán nem koncentrálnak beruházásaikat sem Budapesten, sem más városban, hanem sok helyen nyitnak fiókot, az irányítást Közép-Európán

kívül tartva), sem a közép-európai országok közötti tőkeáramlások mérete nem utal a közép-európai régióban egy regionális központ kialakulására.

7. *A városi élet minősége.* A kapuvárosnak ki kell elégíteni a nemzetközi üzleti élet huzamosabb ideig a városban tartózkodó tagjainak, s átlag feletti képzettségű és átlag feletti jövedelmű polgárainak igényeit. Bár egyéni panaszlistánk meglehetősen hosszú, végeredményben bizonyos, hogy Budapest a kelet-közép-európai térség legvonzóbb metropolisza. Prága épített környezete különösen nagy értékű, de a városi élet nélkülözi a nagyvárosi dinamizmust. A „Budapest — nemzetközi város” keretében végzett vizsgálatok arra mutatnak, hogy a tartósan itt tartózkodó nyugat-európaiak általában elégedettek a városi szolgáltatásokkal, az iskolarendszerrel, a kulturális kínálattal. Budapest nemzetközi minőségű nagyváros. (Lásd jelen kötetben Isabelle Ramond tanulmányát.)

A városi élet minőségének az idegenforgalom jellegére is van hatása. Az idegenforgalomból származó GDP 40%-a keletkezik Budapesten. A fővárosban különösen jelentős a kulturális, s főleg a konferenciaturizmus. A konferenciaturizmus résztvevői (tudósok, üzletemberek) az átlagturistánál jóval többet költenek, s a város jó hírét (amennyiben kedvező benyomást tesz) széles körben terjesztik, a város promóciójában önkéntelenül is részt vesznek. Közép-Európa a konferenciaturizmus kedvelt célpontja, a magyar főváros 1991-ben kilencedik, 1995-ben tizenhetedik volt a világranglistán (a nemzetközi konferenciák számát tekintve). Bécs és Prága jobb feltételeiknek köszönhetően megelőzik Budapestet (Bécs már régóta az első három város között van, Prága gyors emelkedése új keletű). (Lásd jelen kötetben Michalkó Gábor tanulmányát.)

8. *A helyi társadalomban erős hagyományai vannak a multietnikus együttélésnek.* Három generációval korábban Budapest lakosságának fele volt magyar. A ma élő idősebb generációnak megszokott az utcán hallott idegen — főleg német — beszéd. Általában sokan töltik szabadságukat külföldön. A külföldiek beilleszkedését több körülmény árnyalja. A „nyugatiakat” általában jól fogadják, de helyi kapcsolataikat korlátozza, hogy általában csak átmeneti a tartózkodás az ázsiai bevándorlástól (kevésbé a kínaiaktól, erősebben az araboktól), s a volt Szovjetunió területéről érkezőktől. A befogadást nehezíti a sok illegális bevándorló. A fő aggály nem a munkahelyek féltése, hanem a bűnözéstől való félelem. Populista politikusok Magyarországon is igyekeznek idegengyűlöletet kelteni az elszegényedő tömegekben, ennek visszhangja is van, szerencsére jóval kisebb, mint nem egy nyugati demokráciában. Az is befolyásoló tényező, hogy Nyugat-Európa, mely 50 évig befogadó, betelepítő, multikulturális országokból állt, naponta int minket, hogy zárjuk le határainkat a bevándorolni szándékozók előtt. Budapesten sok elsőgenerációs magyar falusi bevándorló is él, akiknek szokatlan a külföldiekkel való mindennapi érintkezés. Általában megállapítható, hogy Budapest viszonylag könnyen befogadja a külföldieket, kifejezett etnikai konfliktusok nem regisztrálhatóak.

A nemzetközi nagyvárosokban elterjedt fogyasztási, szórakozási szokások, a transznacionális nagyvállalatokra jellemző munkaszokások gyorsan megjelennek a magyar fővárosban; a helyi társadalom nyitott, jó alkalmazkodóképességű.

9. *A konfliktuskezelő várospolitikai*. Budapest prosperitása és gyors átalakulása számos új problémát okozott, amelyek rontják a város vonzerejét. Ezek főleg társadalmi feszültségekben, környezeti ártalmakban, közlekedési túlterheltségben jelennek meg. A nemzetközi urbanisztikai kutatás egyre nagyobb figyelmet fordít a fenntartható fejlődésre, nemcsak a környezet fenntarthatóságát értve ezalatt, hanem a társadalmi fenntarthatóságot — vagyis a társadalmat sokkoló problémák (hajléktalanok, terjedő bűnözés) kezelhetőségét, elfogadható keretekben tartását — is. A „nagyvárosi társadalmi betegségek” Budapestet is elérték, s a rendszerváltozás folyamatában nagyon gyors volt a terjedésük s ismertté válásuk, miközben hiányoztak a védekezés szervezetei, és a védekezési módok ismerete. A negatív elemek kezelése az általános romló tendenciát nem tudta megállítani, ez költséges, türelmet és a helyi társadalom mentalitásának változását igénylő folyamat. Az biztató, hogy a várospolitikai rendelkezik szociális chartával, ám átfogó környezetvédelmi programra is szükség lenne. A belvárosi lakóterület fizikai-társadalmi leromlása is megköveteli a rehabilitációs politika erőteljesebb érvényesítését. Budapest városimázsának egyedülálló értéke a 18–19. századi Pest belvárosi területe. Felújítása mérsékelné a középosztály városból való kiköltözését, ami az utóbbi években felerősödött. (Az 1950-es évektől hibernált fővárosi városszerkezet ma az 1960-as, 1970-es évek nyugat-európai urbanizációs folyamatait éli.) E kiköltözés a város adóbevételeit is, és a városi szolgáltató vállalkozók bevételeit is csökkenti.

Összefoglalás

Sorra vettük a kapuvárosokra jellemző szerepeket. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a magyar főváros külső és belső feltételei e kapuszerep betöltéséhez többnyire kedvezőek.

Budapest minden kétséget kizáróan Magyarország kapuja, a fejlettebb régióktól érkező impulzusok elsőrendű befogadója s az ország számára közvetítője. Bizonytalan vagyok abban, hogy ez a közvetítő szerep mely irányban és milyen mértékben lépi túl az országhatárokat? A pénzügyi, kulturális, termelés-szervezési, kommunikációs funkciókhoz más-más akcióterületek tartoznak. Jelenleg a határon túlnyúló kapcsolatok elsősorban Ukrajna és Délkelet-Európa (főleg Románia) irányába mutatnak, sok közöttük az átmeneti, a feketegazdaság körébe tartozó kapcsolat. Budapest nemzetközi szerepe főleg ebbe az irányba nőhet, de az előrejelzésben még sok a bizonytalan elem. Közép-Európán belül csak alközponti szerepek képzelhetőek el, nem tudok olyan szerepet találni, melyben Budapest lehetne egész Közép-Európa köz-

pontja. A versenytársak — Bécs, Prága, Varsó — eléggé erősek; Budapest előnye Prágával és Varsóval szemben főleg a piacgazdaság korai kiépítésének volt köszönhető s ez az előny fokozatosan elolvad. Mint említettem, a gyakran kívánt „közép-európai pénzügyi központ” szerepnek jelenleg nem mutatható ki egyetlen feltétele sem. Kialakulatlan még, melyek lehetnek a legerősebb nemzetközi szerepek: oktatás? kultúra? technológiatranszfer? a transznacionális tőke hídfőállása?

Mintha a főváros kétségtelen sikerei túlzott magabiztosságot adnának. Budapest városmarketingje — Bécshez és Prágához viszonyítva — gyenge, pedig sürgős lenne erős pontokat szerezni a nemzetközi városversenyben. Főleg a kapuvárosszerepnek minőségi javítására és a kelet-délkeleti kapcsolatok erősítésére kell súlyt helyezni.

A magyar EU-csatlakozás nem csak előnyöket hoz a magyar fővárosnak. Az „erős pontokat” a következő öt évben meg kellene szerezni. Budapest az EU-n belül olyan városversenybe kerül be, ahol a játékszabályokat a fejlettebb városok diktálják, s nemzeti szabályozások nem védhetik a gyengébbeket. „Budapest *majdnem* olyan mint egy nyugat-európai nagyváros” — ez a mondat néhány éve még dicséret volt. Néhány év múlva már elmarasztalás lehet.

Amennyiben az európai modernizációs folyamat tovább halad kelet felé, s a fejlett/periférikus határvonal is keletre tolódik, a kapuszerep megszűnhet, s ezt Kijev vagy Bukarest veheti át. Ez még meglehetősen távolinak tűnik. A kapuszerep számos előnyt jelent; a lehetőségek fennállnak; valóra váltásuk nagy erőfeszítést igényel az országos gazdaságpolitikától s a várospolitikától egyaránt.

Felhasznált irodalom

- Barta Gy.: *Budapest, kelet-európai metropolisz 2005-ben*. Kézirat, 1993.
Bellon E.: *Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ?* Kézirat, 1997.
Enyedi Gy.: *Budapest: Return to European Competition*. In Ch. Jensen-Butler, A.-Shahar, J. van Weesep (eds): *European Cities in Competition*. Aldershot: Avebury, 1997. 274–299. p.
Lever, W. F.: *Competition within the European Urban System*. Urban Studies, 30. évf. 1993, 6. sz. 935–948. p.
Mendöl T.: *Általános településföldrajz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963.
Michalkó G.: *Budapest mint a nagyvárosi turizmus színtere*. Földrajzi Közlemények, 121. évf. 1997, 3–4. sz. 201–219. p.
Ramond, I.: *Nyugatiak Budapesten*. Kézirat, 1997. (Publikálva lásd jelen kötetben.)

Jegyzetek

- 1 Mendöl T.: *Általános településföldrajz*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1963. 473. p.
- 2 Drbohlav, D.-Sykora, L.: *Gateway Cities in the Process of Regional Integration in Central and Eastern Europe: The Case of Prague*. Prague, Kézirat, 1995.

BELLON ERIKA

Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ?

II. rész

Pénzügy, ipar, kereskedelem

Az utóbbi időkben különösen nagy hangsúlyt fektetnek a nyilatkozatok, amelyek szerint Budapestnek a kelet-európai régió pénzügyi központjává kell válnia. E nyilatkozatok nagy általánosságban beszélnek pénzügyi központokról, nagyfokú optimizmussal szórnak Budapest, részveiről, és magától értetődően elképzelik azt is, hogy a város regionális pénzügyi központ lesz. A következőkben megpróbáljuk megvizsgálni, hogy a város valóban képes-e betölteni a pénzügyi központ szerepét, és a jelenség differenciáltságát. A második részt a regionális pénzügyi központ szerepére általában legesélyesebbnek tartott három kelet-európai gazdaság, Lengyelország, Csehország és Magyarország alkalmasságát vizsgálja meg, főként pénzügyi rendszereik fejlettségére összpontosítva. A harmadik rész összefoglalja, hogy az első két fejezet alapján lehet-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ, illetve milyen nemzetközi pénzügyi központ lehet. Figyelmeztet továbbá arra, hogy Budapest nem rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyek a régió természetesen pénzügyi központjává tennék következtetésképpen bá ilyen pozícióra pályázik az egyebek között tudatos kormányzati aktivitást igényel.

Nemzetközi pénzügyi központok

A nemzetközi pénzügyi központok funkciói, jellemzői, hierarchiája

A nemzetközi pénzügyi központok olyan nagyvárosok, amelyek a nemzetközi gazdasági kapcsolatokhoz kötődő szolgáltatások koncentrált piacának adnak otthonot. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok terjedelmének, illetve jellegének megváltozásával természetesen változik tehát a pénzügyi központok funkciója, arculata is. Az ezers a területen a közelmúltban lezajlott változások közül a legnagyobb hatással a világgazdasági globalizáció, valamint a pénzügyi dereguláció és liberalizáció folyamata volt.

BELLON ERIKA

Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ?

Az utóbbi időkben különösen megszorodtak azok a nyilatkozatok, amelyek szerint Budapestnek a kelet-európai régió pénzügyi központjává kell válnia. E nyilatkozatok nagy általánosságban beszélnek pénzügyi központokról, nagyfokú optimizmussal szólnak Budapest esélyeiről, és magától értetődően előnyösnek tekintik, hogy a város regionális pénzügyi központ lesz. A következő rövid tanulmány elsősorban az első két ponton igyekszik némileg árnyalni a fenti képet. Az első rész bemutatja a nemzetközi pénzügyi központok funkcióit és a jelenség differenciáltságát. A második rész a regionális pénzügyi központ szerepére általában legesélyesebbnek tartott három kelet-európai gazdaság, Lengyelország, Csehország és Magyarország alkalmasságát vizsgálja meg, főként pénzügyi rendszereik fejlettségére összpontosítva. A harmadik rész összefoglalja, hogy az első két fejezet alapján lehet-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ, illetve milyen nemzetközi pénzügyi központ lehet. Figyelmeztet továbbá arra, hogy *Budapest nem rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyek a régió természetes pénzügyi központjává tennék*, következésképpen ha ilyen pozícióra pályázik, az egyebek között tudatos kormányzati aktivitást igényel.

Nemzetközi pénzügyi központok

A nemzetközi pénzügyi központok funkciói, jellemzői, hierarchiája

A nemzetközi pénzügyi központok olyan nagyvárosok, amelyek a nemzetközi gazdasági kapcsolatokhoz kötődő szolgáltatások koncentrált piacainak adnak otthont. A nemzetközi gazdasági kapcsolatok terjedelmének, illetve jellegének megváltozásával természetesen változik tehát a pénzügyi központok funkciója, arculata is. Az ezen a területen a közelmúltban lezajlott változások közül a legnagyobb hatású a világgazdasági globalizáció, valamint a pénzügyi dereguláció és liberalizáció folyama volt.

A II. világháború után kezdődő és az 1960-as évek közepéig-végéig tartó időszak példátlanul hosszú és dinamikus gazdasági fellendülést jelentett a gazdaságtörténetben. A gyors gazdasági növekedés nemcsak a fejlett ipari országok körében érvényesült, de kiterjedt a volt szocialista tömbre és a fejlődő országokra is. Az időszak nagyfokú gazdasági stabilitását és dinamizmusát egy sajátos intézményegyüttes biztosította, amely természetesen számos nemzeti variánssal rendelkezett, legfontosabb elemei azonban az országok zömében hasonló szerepet játszottak. E sajátos intézményegyüttes alapja a taylori-fordi munkaszervezés, valamint az ezen alapuló tömegtermelés volt. A növekvő kibocsátás eredményes realizációját segítette elő az intézményi elemek egy másik csoportja: a nagyobb érdekcsoportok közti békés kollektív tárgyalások rendszere, a jóléti állam, valamint a keynesiánus makrogazdasági politika. A nemzetközi kereskedelmi forgalom gyors növekedése ellenére ugyanis a II. világháború utáni fordii modell alapvetően a belföldi tömegfogyasztásra épült.¹

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok stabilitásának biztosításában fontos szerepe volt az Amerikai Egyesült Államok világgazdasági-hegemoniájának.² Az egyre sokrétűbb külgazdasági kapcsolatokba ágyazott, de alapvetően még mindig nemzeti kapitalizmusok rendszereként működő, és egyelőre harmonikusan növekedő világgazdaság jól megférte a pénzügyi részletes szabályozottságával, a nemzetközi tőkeáramlás szigorú korlátozásával. Ilyen körülmények között a nemzetközi gazdasági kapcsolatok lebonyolítása a pénzügyi központoktól a mainál jóval kisebb rugalmasságot és a szolgáltatás szűkebb kínálatát (főként kereskedelemfinanszírozás, az ehhez kapcsolódó devizaügyletek, biztosítási szolgáltatások stb.) igényelte.

Az Amerikai Egyesült Államokban a hatvanas évek végén, Európában és Japánban a hetvenes évek elején lassulni kezdett az ipari termelékenység növekedése, jelezve, hogy kimerülőben a fordii termelékenységben rejlő hatékonysági potenciál. Elhúzódó gazdasági válság vette kezdetét, és megrázkódtatások érték az „aranykori” struktúra többi támasztópillérét is.

Az „aranykori” felhalmozási modell válsága megjelent a nemzeti és a nemzetközi pénzügyi rendszerekben is. A hetvenes években részben a gyorsan emelkedő reálbérek, részben a nyersanyaginputok hirtelen megdrágulásának hatására meglódult az infláció. A kamatszínvonal ezzel együtt járó gyors emelkedése és jelentős fluktuációja számottevően megnövelte a különféle pénzügyi ügyletek kamatkockázatát.

Az Amerikai Egyesült Államok világgazdasági hegemoniájának megkérdőjeleződését is mutatta a hatvanas évek végétől kezdve a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer meginduló szétzilálódása, majd összeomlása.³ A rögzített devizaárfolyamok rendszerét felváltó árfolyam-lebegtetés, valamint az árfolyamok vártnál nagyobb volatilitása az árfolyamkockázatok növekedését eredményezte.

Az 1973-as olajárrobbanás után hirtelen megnőtt sok harmadik világbeli ország exportbevétele, az így felhalmozódó tőke pedig jelentős részben elhagyta az adott országot, és európai bankokban helyeződött el. Az ötvenes években kialakult *eurodollar-piacokon* azonban megnehezítette a bőséges források megfelelő kihelyezését, hogy a világgazdasági válság közepette pangott a hitelpiac. A kereslet hiánya igen széles körben a kockázatokat nem megfelelően felmérő, felelőtlen hitelezéshez vezetett, ahol a hitelfelvevők zömmel fizetési mérlegük problémáival küzdő fejlődő országok voltak. Ennek következtében megnövekedett a pénzügyi rendszerben a *hitelkockázat*.

A gazdasági környezet tehát kiszámíthatatlanabbá, kockázatosabbá vált a válság hatására, ami alkalmazkodást követelt a pénzügyintézetektől. Új, a korábinál jóval rugalmasabb konstrukciókra, pénzügyi termékekre és ezek piacaira lett szükség annak érdekében, hogy a pénzügyintézet, illetve az ügyfél fedezhesse magát a potenciális veszteségekkel fenyegető sokféle kockázattal szemben. A szükséges alkalmazkodás számára azonban gátat jelentett az a sokrétű szabályozás és korlátozás, amely addig nem akadályozta számottevően a pénzügyi rendszer működését. A szabályozó hatóságokra nehezedő nyomás, valamint a korlátozások megkerülésére kidolgozott számos pénzügyi innováció hatására aztán fokozatosan *megindult a pénz- és tőkepiacok deregulációja és liberalizációja*.

A hetvenes évek világgazdasági válsága, illetve az olajárrobbanás az eurodollar-piacok megerősödése mellett *számos off-shore* (azaz az adott ország pénzügyi szabályozásába nem tartozó) *pénzügyi központ* létrehozását és felvirágzását is magával hozta. Ezek kezdettől fogva tudatosan biztosították a telephelyet kereső pénzügyintézeteknek azt a szabályozatlanságot és ellenőrizetlenséget, ami az eurodollar-piacokon az ötvenes években spontán módon alakult ki. A válság hatására beszűkülő otthoni hitelpiacok, illetve az ennek következtében felerősödő verseny a fejlett ipari országok pénzügyintézeteinek számára létfontosságúvá tette a nagyobb mozgástérrel és nyereséggel kecsegtető — bár esetleg kockázatosabb — külföldi tevékenységet. Ezeknek a nagyobb üzleti szabadságot biztosító pénzügyi telephelyeknek a konkurenciája tehát további ösztönzést jelentett a fejlett ipari országokban a deregulációra.

A pénzügyi rendszerben meginduló változások, a pénzügyi innováció számára igen kedvező lehetőségeket teremtett a *komputer- és kommunikációs technika gyors fejlődése*. A keynesiánus gazdaságpolitika és gazdaságfilozófia válsága, az ezt felváltó új uralkodó közgazdasági elmélet, a neoklasszikus közgazdaságtan pedig ideológiai támogatottságot biztosított a változások számára.⁴

A taylori-fordi munkaszervezeti modell válságára az ipari üzemekben kétféle reakció született. A munkások elégedetlenségét csökkentendő, illetve kreativitásukat mint hatékonyságnövelő potenciált kiaknázandó, valamint a kifinomultabb fogyasztói igényeknek való megfelelés érdekében sok helyütt sor került a termelés-szervezési modell kisebb-nagyobb változtatására. A

másik reakció a munkabérek csökkentése, illetve a nem szervezett, vagy a sokféle munkajogi előírás által kevésbé vagy nem védett munkaerő alkalmazása felé való elmozdulás volt. Ez adott esetben az üzem külföldre telepítését is jelenthette. A két folyamat hatására a hetvenes, és főként a nyolcvanas években fontos változásra került sor a termelési rendszerekben: fokozatosan *kialakult egy térben erőteljesen szétszórt, globálisan integrált, igen rugalmas termelési szervezet.*

Az új termelési szervezet kialakulásával párhuzamosan természetesen fokozott igény jelentkezett az irányítás és az ellenőrzés új formái iránt. A transznacionális vállalatok e funkcionális egységeinek telephelyválasztásában lényeges szempont volt tehát, hogy az adott helyszínen milyen a kínálat bizonyos speciális szolgáltatásokból, illetve eleinte ezek csíráiból. Ennek megfelelően a transznacionális vállalatok globális és regionális központjai gyakran választottak telephelyül nemzetközi pénzügyi központokat, elsősorban a „klasszikus”, és kevésbé az off-shore központokat részesítve előnyben. A nemzetközi pénzügyi központok korábbi funkciói ezzel kibővültek, illetve más jelentést nyertek: a nagy pénzügyi központok most már globális vagy regionális gazdasági hálózatok csomópontjaiként, *a világgazdaság vagy egy régió „parancsnoki hídjaiként” működnek, egy-egy városba óriási erőforrásokat koncentrálnak.* A transznacionális vállalati központok megtelepedésével új szolgáltatások, új üzletágak fejlődtek ki és erősödtek meg a pénzügyi központokban, amelyek a globális szervezet irányításának és ellenőrzésének képességét hivatottak biztosítani.⁵

A mélyreható változások, amelyek az utóbbi két évtizedben átalakították a termelés szervezetét, nem korlátozódtak az ipari ágazatokra. Az *ügyfelek tevékenységének transznacionalizálódása* a pénzügyi szolgáltatóktól is megköveteli a nemzetközi jelenlétet, különben az éleződő versenyben könnyen fontos üzleti partnereket veszíthetnek. A hetvenes évek óta folyó *pénzügyi liberalizáció és dereguláció* lehetővé teszi, a verseny pedig megköveteli, hogy a pénzintézetek egyre több üzletágban, egyre bonyolultabb konstrukciókkal, és egyre több földrajzi helyszínen aknázzák ki a *profitlehetőségeket.* A verseny arra is ösztönzi a pénzügyi szolgáltatókat, hogy — akárcsak az iparvállalatok — kihasználjanak minden lehetséges *költségmegtakarítási lehetőséget.* A pénzügyi szolgáltató vállalatoknál is lezajlik tehát az iparvállalatoknál bemutatott funkcionális differenciálódás és térbeli szétszóródás. Ennek eredményeként *globális szolgáltatói hálózatok* jönnek létre, amelyeket globális és regionális vállalati központok, és korlátozott önállósággal bíró leányvállalatok vagy fiókintézetek, neves fővállalkozók és kiterjedt alvállalkozói hálózatok bonyolult hierarchiája jellemez.

Követve a pénzügyi és iparvállalatok különböző funkcionális egységeinek adott helyen való koncentrált megtelepedését, *differenciálódik és hierarchizálódik a nemzetközi pénzügyi központok mezőnye* is. Kialakulnak kisebb és

nagyobb területek gazdasági aktivitását irányító központok („global cities”, illetve kisebb-nagyobb regionális központok). Vannak olyan pénzügyi központok, amelyek minden lényeges üzletágnak helyet adnak (pl. London), és olyanok is, ahol csak bizonyos részpiacok tettek szert nemzetközi jelentőségre (Luxembourg, Dublin, Hongkong). Vannak olyan központok, amelyeknek szinte egyetlen előnyük a kedvező adózási környezet és a felügyeleti szigor hiánya, és amelyek ezért elsősorban tranzitállomásnak számítanak a pénzügyi közvetítő tevékenységben (elsősorban a „klasszikus” — szabályozatlan — off-shore központok, mint a Kajmán-szigetek, a Brit Virgin-szigetek stb.). A különböző központok egyrészt sok szálon együttműködnek egymással, másrészt egymással versengve kínálnak kedvezőbb feltételeket a pénzügyi szolgáltatók és ügyfelek megnyeréséért.

A nemzetközi pénzügyi központok kialakulását elősegítő tényezők

Az iparvállalatok telephelyválasztásával foglalkozó irodalom a döntési szempontok négy nagyobb csoportját jelöli meg. A különféle termelési inputok elérhetőségét és költségeit, illetve egyéb költségtényezőket; a kereslet nagyságát és elérhetőségét; a belső méretgazdaságosság szempontjait, valamint az ún. külső méretgazdaságossági szempontot. Ezt a tagolást a pénzügyi vállalkozások esetére alkalmazva, az alábbiakban foglalhatók össze röviden a pénzügyi központok megtelepedéséhez ideális környezet jellemzői.⁶

A kereslet:

- Mivel a nemzetközi pénzügyi központok tevékenysége nem (csak) a saját gazdaság kiszolgálására irányul, a nekik otthont adó nemzetgazdaság mérete, növekedésének dinamizmusa nem feltétlenül meghatározó a központok telephelyválasztásában. Különösen látványos a pénzügyi központok „beágyazatlansága” az off-shore központok esetében. Ennek ellenére természetesen *az ország, illetve a tágabb régió gazdasági dinamizmusa*, ezzel összefüggésben pedig a külkereskedelem volumene, valamint *a külföldi és multinacionális cégek jelenléte* feltétlenül fontos vonzóerő.
- Az üzleti kapcsolattartás fejlett közlekedési infrastruktúrát (autópályákat, nemzetközi repülőteret) igényel. Az ügyfél könnyű elérhetősége térben és időben természetesen mást jelent a lakossági, illetve kis- és középvállalati ügyfélkör közvetlen kiszolgálására szakosodott üzletágakban, mint a nagy tételben folytatott üzletben, ahol nagyvállalatok, illetve más pénzügyi szolgáltatók az ügyfelek. A nemzetközi pénzügyi központok szempontjából érdekesebbek az utóbbira vonatkozó követelmények, ami részben átvezet az ún. külső méretgazdaságosság kérdéséhez.

A pénzügyi közvetítéssel foglalkozó vállalkozások inputjai, a tevékenység egyéb költségei a következők:

- *Különféle jogosítványok, licencek.* Kedvező, ha a letelepedési feltételek viszonylag liberálisak, az ehhez kapcsolódó hivatali procedúra aránylag egyszerű és gyors, a hatóságok együttműködőek, és az adott országban előrehaladott a pénzügyi dereguláció.
- *Személyzet.* A munkaerő ára és járulékos költségei természetesen itt sem érdektelenek, de ennél sokkal nagyobb a szerepe a *munkaerő képzettségének* és motiváltságának. A magas szintű és gyakran speciális szakképzettség mellett természetes követelmény az idegennyelv-tudás (különös tekintettel az angol nyelv ismeretére). Fontos a külföldi munkavállalás liberális szabályozása, valamint az itt élő külföldi és hazai üzletemberek számára megfelelő életminőséget biztosító környezet (közlekedés, közbiztonság, a környezetszennyezés mértéke, városkép, áruellátás, szolgáltatások stb.).
- *Technika.* A modern banküzem számára alapvető fontosságú a magas színvonalú telekommunikációs és információtechnológia, valamint az ehhez kapcsolódó megbízható szakértelem.
- *Hitelezhető források és a kapcsolódó költségek; állami szabályozás.* Míg a nemzetközi pénzügyi központok történelmileg a nagy belföldi megtakarítással és a jelentős fizetésimérleg-többlettel rendelkező országokban alakultak ki, ennek a tényezőnek a szerepe mára sokat veszített jelentőségéből. A mai központok ugyanis legalábbis régiók megtakarításait központosítják.

Fontos szempont ezzel szemben, hogy a tevékenység *állami szabályozása* mennyiben drágítja meg a pénzügyi közvetítést. Az erőteljes reguláció gátolhatja a kockázat csökkentése érdekében kívánatos diverzifikációt, megtilthatja bizonyos kockázatkezelésre alkalmas pénzügyi technikák alkalmazását, különféle adókat és egyéb szabályozási eszközöket írhat elő (pl. tőkekövetelmények, kötelező tartalékra vonatkozó előírások), amelyek mind növelik a pénzügyi közvetítés költségeit.

Másfelől viszont a szabályozás nélkülözhetetlen a viszonyok átláthatóságának biztosítása érdekében, a tisztességes verseny kikényszerítésében, valamint a befektetők védelme érdekében. Ezek hiányossága miatt számos kritika éri például a szabályozatlan off-shore pénzügyi központokat. Szintén a viszonyok átláthatósága, a hosszabb távú tervezhetőség követeli meg a *szabályozás stabilitását*.

Bár az Európai Uniónak jelentős az egységesítő hatása a tagállamok szabályozási gyakorlatára, és sok egyéb nemzetközi egyezmény is születik, egyelőre ahány ország, annyi szabályozási rendszer. Ennek ellenére ajánlatos bizonyos széles körben elfogadott, fontosabb normák hazai adaptációja. Ugyancsak olcsóbbá, továbbá precízebbé és gyorsabbá teszik a pénzügyi közvetítést a pénzforgalom és az értékpapír-forgalom lebonyolításában és elszámolásában használatos, korszerű klíringrend-

szerek. Az említett elszámolási rendszerek mellett lényeges, hogy megtalálhatók legyenek az adott helyszínen a *pénzügyi rendszer más alapvető intézményei* (bankközi pénzpiac, tőzsde, tőzsdén kívüli kereskedelem, betétbiztosítás stb.), továbbá a szakmai kultúra bizonyos színvonala is.

– A pénzügyi szolgáltatás számára alapvető fontosságú az adott ország *gazdasági, politikai és társadalmi stabilitása*.

A *belső méretgazdaságosság* előnyei a pénzügyi szolgáltatásban sem elhanyagolhatóak, de nem olyan jellegűek, hogy nagyon határozottan érvényesülnie kellene a „minél kevesebb telephelyen minél nagyobb termelést lebonyolítani” elvének. Viszont a *belső méretgazdaságosság* érdekes aspektusa a pénz-ügyi szolgáltatásban a különböző üzletágak szimbiózisának jótékony hatása mind a költségek, mind az innovációs potenciál tekintetében.

A *külső méretgazdaságosság* kategóriája az a jelenséget írja le, hogy mind a szolgáltatók, mind az ügyfelek számára *számottevő előnyök származnak a pénzügyi vállalkozások koncentrált letelepedéséből*, amely — mint arról már szó esett — gyakran együtt jár a nagyobb ügyfelek megtelepedésével is. A gyorsabb információáramlás, a különféle szolgáltatók, illetve a szolgáltatók és az ügyfelek közötti személyes kapcsolatok, továbbá a (jelentősebb) piaci szereplők nagy száma sokféle haszonnal jár. Egyebek között likvidebb piacokat,⁷ több vagy többféle pénzügyi közvetítő együttműködését igénylő szolgáltatásokat, a speciális jogi, gazdasági, informatikai szakértelem rendkívüli koncentrációját, szakmai tradíciók kialakulását, a pénzügyi innováció számára pezsgő szakmai közeget, a menedzsment számára időmegtakarítást stb. tesz lehetővé. Ez olyan hajtóerő, amely egy szint elérése után öngerjesztővé teszi a pénzügyi szolgáltatók valamilyen okból meginduló letelepedésének folyamatát, kisebb-nagyobb pénzügyi *központokat* hozva létre.

A feltételek biztosítottága Budapesten és a kelet-európai vetélytársaknál

A Budapest mögött álló nemzetgazdasági potenciál természetesen aligha gyakorolhat vonzerőt egy nemzetközi pénzügyi központ számára, de ebből a szempontból nincs számottevő különbség a három vizsgált kelet-európai főváros között. Ezt a vonzerőt az teremtheti meg, *ha a szélesebb értelemben vett kelet-európai régióban — beleértve Oroszországot is — olyan dinamikus és modern szerkezetű gazdasági fejlődés indul el, amely a különböző pénzügyi és egyéb üzleti szolgáltatások iránti intenzív igénnyel jár*. Ennek esélyét a különböző szakértők más- és másképpen ítélik meg. Ebben az esetben sem biztos azonban, hogy a régióbeli növekedés egy új, kelet-európai regionális pénzügyi központot hoz létre. A korszerű információs technológia, a nagy pénzügyi központok rendkívüli nemzetközi nyitottsága, a pénzügyi központok máris megfigyelhető és a jövőben várhatóan erősödő koncentrációja,⁸

illetve a kelet-európai régió legjelentősebb gazdasági szereplőinek növekvő külföldi beágyazottsága⁹ mind olyan tényezők, amelyek *túlkompenzálhatják a földrajzi — és kulturális — közelség előnyeit*. Nagy a valószínűsége egy olyan struktúra megszilárdulásának, ahol az egyszerűbb, illetve kevesebb forrást igénylő szolgáltatásokat helyben, a többieket azonban változatlanul a hagyományos, nyugat-európai vagy tengerentúli pénzügyi központokban veszik igénybe az ügyfelek. Ekkor is lehetőség van néhány speciális szolgáltatás nyújtására szakosodott, off-shore típusú központ kialakítására. Egy további forgatókönyv szerint pedig a vizsgált fővárosok megmaradnak elsődlegesen országos pénzügyi központnak — a mainál magasabb szintű szolgáltatási színvonalat biztosítva, és kiterjedtebb nemzetközi kapcsolatrendszerrel.

Általános társadalmi-gazdasági körülmények

A szóban forgó *nemzetgazdaságok mérete* tehát egyik vizsgált főváros esetében sem jelent elégséges ösztönzést egy nemzetközi pénzügyi központ megtelepedéséhez. A jelenlegi helyzetben — ahol a térség legnagyobb gazdaságai, mint Oroszország vagy Ukrajna, a szükséges stabilitás, infrastruktúra stb. hiánya miatt nem alkalmasak ilyen funkció ellátására — bármilyen típusú pénzügyi központ megtelepedésének esélyét a befogadó ország nagyfokú, kettős irányú, azaz *Nyugat és Kelet felé való nyitottsága* alapozhatja meg. Ez természetesen megnyilvánul a külkereskedelem magas arányában is, de ezen túlmenően kiterjedt és szoros pénzügyi kapcsolatrendszerre van szükség, és feltétlenül előnyös a magas szintű termelési integráció.

Az áru- és szolgáltatásexport GDP-hez viszonyított nagysága Csehországban a legmagasabb, de Lengyelországban és Magyarországon is meghaladja a 30%-ot, azaz mindhárom gazdaság nyitottsága magas fokú. Az 1990-es években mindegyik országban az Európai Unió vált a legfontosabb külkereskedelmi partnerré, mintegy 60–70%-os részesedéssel a teljes kivitelben belül. Az utóbbi egy-két év fontos fejleménye, hogy hosszú pangás után *élénkülni kezdett az egykori KGST-országokkal folytatott külkereskedelem* is. Lengyelországban ez az exportszegmens például 10%-os volumennövekedést mutatott 1996-ban, de Magyarországon is élénkülés váltotta fel a megelőző évek meredek visszaesését. A gazdasági kapcsolatok újraélesztésének törekvését mutatja a CEFTA létrehozása és az együttműködés mélyülése, a tagországok szaporodása is.

A másik két országhoz képest Magyarországon lényegesen eltérő szerepet játszik az export a gazdasági növekedésben, kivált az utóbbi egy-másfél évben. Az 1990-es évek elején bekövetkező külgazdasági orientációváltás és a sokkterápiák után kibontakozó növekedésnek Lengyelországban és főként Csehországban meghatározó tényezője a belföldi kereslet. Magyarországon a belső piac ezzel szemben mindvégig nyomott volt, ezért nagyobb volt az export jelentősége, bár csupán erre támaszkodva nem sikerült dinamizálni a gazdasá-

got. Az ipari termelés 1996 végén meginduló, és a közeljövőben várhatóan erősödő növekedése viszont már egy új struktúra megjelenésére utal. A működőtőke beáramlása nyomán néhány ágazatban kialakultak azok az üzemek, amelyek a *nemzetközi gazdasági hálózat láncszemeiként*, a belföldi kereslettől nagyrészt függetlenül, nagy volumenű, erősen importigényes és alapvetően exportorientált termelést végeznek. Ezek az egységek — legalábbis egyelőre — „szigetek” alkotnak a magyar gazdaságon belül, a hazai beszállítói arány többnyire minimális. E struktúra kialakulása, illetve általában véve a *külföldi tőke jelenléte* — a választott privatizációs megoldás és a külföldi tőkével szemben már a rendszerváltás előtt is tanúsított, viszonylag nagyfokú nyitottság következtében — Magyarországon a legmarkánsabb, de a többiek esetében is hasonló fejlődésre lehet számítani.¹⁰ A kelet-nyugati termelési kapcsolatok erősödésével szemben a *kelet-európai országok közötti termelési kapcsolatok a nemzeti tőkék gyengesége miatt nem számottevőek*, és ezen a területen egyelőre nem is várható gyors előrelépés.

1. táblázat

Külföldi működőtőke-befektetések 1996 végéig Kelet-Európában és a FÁK országaiban

	Összesen, Mrd USD	1996-ban Mrd USD	Egy főre eső befektetés, USD
Magyarország	15,2	2,0	1520
Lengyelország	12,3	4,0	318
Csehország	7,0	1,2	680
Oroszország	6,5	1,0	n. a.
Ázsiai FÁK-országok	5,0	n. a.	n. a.
Többi	10,0	n. a.	n. a.
Összesen	56,0	n. a.	n. a.

n. a. = nincs adat

Forrás: A WIIW adatait idézi a *Világgazdaság*, 1997. március 4.

A bankrendszer külföldi aktivitása — Lengyelországot kivéve — elsősorban a külföldi forrásbevonásra terjed ki, aminek a régió bankrendszereire jellemző tőkeszegénység az oka (2. táblázat).

A külföldi tőke számára igen jelentős *politikai-gazdasági stabilitás* szempontjából nincsenek nagy és egyértelmű szintkülönbségek a három gazdaság között. Alapjaiban mindenütt megszilárdult az új politikai és gazdasági berendezkedés, bár jelenleg is tart az intézményrendszerek fejlődése. A változások egyik fontos eleme az állam társadalmi-gazdasági szerepvállalásának gyors és jelentős csökkenése, amit általában kedvezőnek tekintenek a külföldi tőkebeáramlás szempontjából.

2. táblázat

A külföldi eszközök és források aránya a bankrendszer mérlegfőösszegében, %

	Eszközök		Források	
	1995	1996	1995	1996
Lengyelország	11	n. a.	3	n. a.
Csehország	5	10	12	16
Magyarország	3	5	11	11

n. a. = nincs adat

Forrás: Lengyel Nemzeti Bank éves jelentése 1995; ÁPTF éves jelentése 1996; Cseh Nemzeti Bank éves jelentése 1996; Holle-Stephen (1997).

Ez a folyamat elsősorban Magyarországon, másodsorban pedig Lengyelországban a legelőrehaladottabb.¹¹ Ezzel, illetve a közelmúlt jövedelmi folyamataival összefüggésben azonban Magyarországon a legnagyobb a társadalom vagyoni és jövedelmi differenciáltsága, a másik két ország társadalmi hazainál valamivel (kis-)polgáribb képet mutatnak, ami mind a társadalmi stabilitás, mind a fizetőképes kereslet szempontjából általában előnyösebb struktúrát jelent.

3. táblázat

A magánszektor aránya a gazdaságban, %

	A GDP-n belül		A foglalkoztatottak számán belül	
	1989	1995	1989	1995
Lengyelország	30	59	47	66
Csehország	11	60	16	65
Magyarország	20	70	20	70

Forrás: A Világbank tanulmányát idézi a PénzPiac, 1997. március 4.

A külső és belső gazdasági egyensúlyi mutatók (4. táblázat) a három országot tekintve többnyire Magyarország esetében festenek a legkedvezőtlenebbül. Hozzá kell azonban tennünk, hogy míg Magyarország esetében az utóbbi másfél év a legtöbb mutató értékében határozott javulást hozott, addig Csehország és Lengyelország esetében részben negatív tendenciák bontakoztak ki, amelyek a közeljövőben folytatódni látszanak. (Ilyen a mindkét országban gyorsan növekedő külkereskedelmi deficit, valamint Csehországban az inflá-

ciós trend megtörése, idővel pedig a privatizáció előrehaladása következtében a költségvetési hiány, illetve a munkanélküliség várható növekedése.)

4. táblázat

A belső és külső stabilitás néhány mutatója

	Lengyelország		Csehország		Magyarország	
	1995	1996	1995	1996	1995	1996
Fogyasztói árindex, % december/előző év december	21,6	18,5	7,9	8,6	28,3	19,8
Központi költségvetés egyenlege a GDP %-ában	-2,6	-2,5	0,6	-0,1	2,8	2,0
Munkanélküliségi ráta, %	14,9	14,6	2,99	3,5	10,4	10,5
Reálkereset, előző év azonos időszak = 100	3,6	4,3	8,2	9,6	-8,9	-2,9
Külföldi adósságállomány, Mrd USD	45,2	41,6	16,5	17,3	31,7	27,9
Külföldi adósságállomány a GDP %-ában	38,3	31,7	35,1	32,8	70,5	63,3
Külföldi adósságszolgálat, Mrd USD	3,4	2,4	3,3	4,6	8,4	8,6
Külföldi adósságszolgálat az export %-ában	8,3	5,6	11,3	15,0	47,1	44,0
Nemzetközi tartalékok (arany nélkül), Mrd USD	14,8	17,8	13,9	12,4	12,0	9,7
Nemzetközi tartalékok (arany nélkül), import hónap	4,8	4,6	5,3	4,4	6,7	5,3
Reál effektív árfolyamváltozás előző év = 100	6,2	9,5	3,7	3,6	-4,5	3,2

Forrás: UBS, *New Horizon Economies*, 1997, t3.; IIF; MNB havi jelentés, 1997, 6.

A gazdasági fejlettség szerinti rangsorban az egy főre eső bruttó nemzeti termék nagysága alapján Magyarország Csehország mögött a második helyezést érné el. Az egy főre eső GDP-adatok összevethetőségét azonban csökkenteni, hogy a feketegazdaság kiterjedtsége, másrészt a nemzeti valuták viszonylagos alulértékelttsége miatt a magyar és a lengyel adatok valószínűleg alulértékelték a cseh mutatókhoz képest. Pontos rangsor ugyan nem állapítható meg, az viszont megköckéztatható, hogy a három gazdaság relatív fejlettsége között jóval kisebb a különbség, mint amit a GDP-statisztika kimutat.

(Csupán illusztrációként mellékeltem a Union Bank of Switzerland becslését, amely az árfolyamok okozta torzítást igyekszik kiküszöbölni, 5. táblázat).

5. táblázat

A nemzetgazdaságok nagysága és fejlettsége 1996. évi adatok alapján

	Népesség, millió fő	GDP, Mrd USD	GDP/fő, USD	GDP/fő, USD*
Lengyelország	38,7	130,2	3360 (67%)	4550 (90%)
Csehország	10,3	52,1	5045 (100%)	-
Magyarország	10,2	44,8	4387 (87%)	5700 (113%)

* A UBS Economic Research becslése, vásárlóerő-paritáson kalkulálva. Csehország esetében a UBS nem adott a hivatalostól eltérő becslést.

Forrás: VBS, *New Horizon Economies*, 1997, 3; II F.

A különféle nemzetközi szervezetek is nagyjából azonosan ítélik meg a három országot mind gazdasági, mind politikai szempontból: közel egyszerre lettek az OECD tagállamai, a NATO együtt döntött felvételükről, és az EU-tagság lehetséges időpontjáról folytatott találgatásokban is általában együtt szerepelnek. A nagy hitelminősítő cégek országminősítései is csaknem azonos kategóriába sorolják őket.

A bankrendszerek fejlettsége

A kétszintű bankrendszer alapjait lefektető jogszabályok mindhárom országban az 1990-es évek elején születtek meg, majd ezt követően többször módosították azokat. A kisebb eltérések mellett megállapítható, hogy az alapvető területeken a szabályozás nagyfokú hasonlatosságokat mutat, amit a fejlett pénzügyi világba való integrálódási törekvés, másfelől az ott felhalmozódott tapasztalatok hasznosítása magyaráz. A Világbank értékelése szerint¹² az utóbbi években Magyarországon volt a legkevesebb probléma a számviteli fegyvellemmel és az adatok nyilvánosságával. Szintén előnyös, hogy a gazdaságpolitikusok viszonylag hamar felismerték a rossz hitelek kezelésének jelentőségét, továbbá hogy támogatták a bankszektori verseny kialakulását. (A lengyel szabályozás 1992 és 1995 között például korlátozta a külföldi cég általi bankalapítást.)

A gazdaság bankosítottságának vagy monetizáltságának szintje — a bankrendszeri tevékenység különféle mutatóinak a nemzetgazdasági teljesítményhez viszonyított aránya — a három ország közül messze Csehországban a legmagasabb, mértéke eléri a nyugat-európai országokét (6. táblázat).¹³ A gazdaságok bankosítottságának fokában meglévő jelentős különbséget részben a feketegazdaság eltérő arányai, részben pedig a cseh társadalom

nagyobb fokú urbanizáltsága magyarázhatja. Az egymillió lakosra jutó bankfiókok száma Csehországban 1995 végén mintegy háromszorosa volt a magyar és a lengyel szintnek, az ATM-sűrűség ezzel szemben Magyarországon volt valamivel magasabb 1996 júniusában, ám mindkét esetben a legjobb kelet-európai érték is jóval alatta maradt a nyugat-európaiaknak.

6. táblázat

A gazdaságok bankosítottságának alakulása

	Hitelek		Betétek	
	a GDP százalékában			
	1991	1995	1991	1995
Lengyelország	23	19	26	30
Csehország	69	78	61	79
Magyarország	35	27	41	38

Forrás: Borish, Wei, Noël (1996).

A szolgáltatások köre és színvonala minden részpiacon fejlesztést igényel, amiben kiemelkedő szerepe van a külföldi bankokkal való együttműködésnek. A *fejlett banktechnológia meghonosításában* előnyt jelenthet a magyar bankrendszer számára a külföldi tulajdon mára 50%-ot meghaladó hányada. Ez az előny mindenesetre ma még nem nyilvánvaló, 1995-ben a legnagyobb költség-hatékonysággal például a cseh pénzüintézetek működtek. Az 1997. év politikai döntései után 1998-ban várhatóan a lengyel és a cseh bankprivatizáció is lendületet kap.

A *bankrendszer közvetítői tevékenységét elemezve* megállapítható, hogy az 1990-es években a lengyel, és főleg a magyar pénzüintézeteket nagyfokú kockázatkerülés jellemezte. A vállalkozói hitelek alacsony és az állami kihelyezések magas aránya, valamint a hosszú lejáratú vállalkozói hitelek Magyarországon tapasztalható szűkössége mellett a vállalkozói szektoron belül mindkét országban alacsony a kis-, illetve közepes egységek banki szolgáltatásokkal való ellátottsága, különös tekintettel a finanszírozásra. A cseh bankrendszer sokkal nagyobb mértékben járult hozzá a gazdasági növekedés finanszírozásához, aminek hátterében részben a cseh vállalati és bankszektor sajátos tulajdonosi összefonódottsága áll.¹⁴

A régió gazdaságai által átélt „transzformációs válság” nyomán eltérő megoldásokat alkalmazva, eltérő nagyságrendben, de mindhárom vizsgált országban sor került valamilyen bankkonszolidációra. Ennek eredményeképpen Magyarországon és Lengyelországban jelentősen csökkent a minősített hitelek állománya, Csehországban azonban továbbra is komoly problémát jelent

a hitelportfólió minősége. 1995 végén a teljes minősített hitelállomány Csehországban az összes hitelnek 36,3%-át, Lengyelországban 19, Magyarországon pedig 16,1%-át tette ki. Míg Magyarországon a teljes hitelállomány 7,8%-át alkották a 90 napnál hosszabb visszafizetési késedelemben lévő kölcsönök, addig ez a szám Csehország esetében 30% volt. A céltartalék Csehországban fedezi a legkisebb mértékben a várható hitelezési veszteségeket, és különösen magas a céltartalékkal nem fedezett minősített hitelek saját tőkére vetített aránya. Mindez felveti a további bankkonszolidációs lépések sürgető szükségességét.

A tőkemegfelelési mutatók a bankrendszer egészére számítva mindhárom országban meghaladják a minimálisan előírt 8%-ot,¹⁵ ennek ellenére *a bankrendszerek tőkeellátottsága* a küszöbön álló fejlesztési feladatok tükrében nem kielégítő.

Mindhárom bankrendszerrel megállapítható, hogy bankjai — még a legnagyobbak is — túlságosan kicsik. A három nemzeti bankrendszer mérete nem haladja meg egy-egy közepes nagyságú nyugat-európai bankét (7. táblázat). Az egyes *bankok elégtelen nagysága* — a prudenciális előírások megtartása mellett — jelenleg a nemzeti piacok legnagyobb vállalatai számára is megnehezíti a finanszírozási igények kielégítését. Ennek megfelelően a régió nagyvállalatai az elmúlt években gyakran a hagyományos nagy pénzügyi központok szolgáltatásait vették igénybe forrásszükségletük biztosítására. A fenti rövid elemzésből is kiderül, hogy mind a magyar, mind a lengyel, mind a cseh bankrendszer előtt egyelőre még *a nemzeti piacok* jelenleginél jóval nagyobb lefedettségének, illetve az ellátás minőségi javításának, valamint a bankrendszer stabilizálásának célja áll. *Mai állapotukban tehát a vizsgált bankrendszerek egyike sem alkalmas számottevőbb regionális szerep ellátására.*

7. táblázat

A kelet-európai bankrendszerek viszonylagos nagysága (az eszközállomány értéke 1995 végén, Mrd USD)

Den Danske Bank	70,3
Merita Bank	63,9
Credit Commercial de France	70,2
Lengyel bankrendszer összesen	64,8
Cseh bankrendszer összesen	70,4
Magyar bankrendszer összesen	27,3
Bank of Tokio-Mitsubishi*	720,1
Deutsche Bank*	536,3
Sanwa Bank*	500,7

(*) A világ legnagyobb mérlegfőösszegű bankjai 1996 végén
Forrás: Lambert (1997); Holle-Stephen (1997); Euromoney 1997, 6.

Ebben a tekintetben a túlságosan lassú belső felhalmozás helyett a külföldi tőke befektetései — elsősorban tekintélyes nagybankok stratégiai döntései — nyomán jöhetnek létre a térségben azok a bankok, amelyek nagyságuk és szakmai felkészültségük alapján képesek ellátni megfelelő pénzügyi szolgáltatásokkal a régió nagyobb vállalkozásait. *E pénzügyi intézetek kelet-európai terjeszkedési stratégiái azonban egyelőre nem egy kelet-európai regionális központ kialakulásának irányába mutatnak.* A térségben legaktívabb külföldi bankok számos kelet-európai országban hoznak létre fiókokat, illetve leányvállalatokat, ezek azonban a mindenkori nemzeti piac ellátására koncentrálnak, és közöttük nincsen lényegesebb kapcsolat. Ehelyett valamennyi kelet-európai egység az anyavállalkozás nyugat-európai központjához kapcsolódik, annak irányítása alá tartozik.

A tőkepiacok fejlettsége

A három kelet-európai tőkepiac az 1990-es években jelentős fejlődést mutat fel, ennek ellenére mindenütt számos tennivaló akad még mind a prudens működés biztosítása, mind a piacok szélesítése, mind a szolgáltatások választékának és minőségének javítása terén.

A cseh tőkepiac fejlődésében meghatározó szerepet játszott a gazdasági átalakulás és a privatizáció választott módja. Egyebek mellett ennek köszönhető a tőzsdei cégek nagy száma és a prágai értéktőzsde magas kapitalizációja, a befektetési alapok kiugróan népes mezőnye, a költségvetés egyensúlya és ezen keresztül az állampapírpiac alulfejlettsége stb.

Az igen aktív *részvénykereskedelem* zöme két csatornán, a tőzsdén és az OTC-piacon zajlik. Kelet-európai mércével mérve a tőzsdei forgalom is tekintélyes, ám a helyi OTC-forgalomnak így is mindössze a felét teszi ki. A cseh *kötvénypiac* ezzel szemben alulfejlett, aminek elsődleges oka, hogy az államháztartás kiegyensúlyozott helyzete következtében elenyésző az állampapírpiac.

A három vizsgált ország közül Csehországban a legszélesebb az intézményi befektetők hálózata. A kuponos privatizáció és a részvénykereskedelem bázisán az 1990-es években mintegy 350 *(privatizációs) befektetési alap* jött létre, amelyek zömében hazai tulajdonúak — ezen belül nagy jelentőségű a banki tulajdon. 1995 végén 35 *biztosítótársaság* működött az országban. A biztosítási piac 72%-át a nem életbiztosítási üzletágak tették ki. 1994 végén jött létre az önkéntes nyugdíjbiztosítás jogi lehetősége, és 1995 elején már 41 *nyugdíjalap* rendelkezett engedéllyel, 35 pedig megkezdte tényleges működését. A külföldi befektetés lehetősége mind a biztosítótársaságoknál, mind a nyugdíjalapoknál korlátozott.

A csehországi tőkepiacot a közelmúltban egyre több bíráló érte *az infrastruktúra, a szabályozás és a felügyelet gyengesége* miatt. A befektetési társaságokra vonatkozó tőkekövetelmények, a kibocsátók információszolgáltatási

kötelezettségének, a kisebbségi részvényesek érdekvédelmének, a bennfentes kereskedelem szigorú tiltásának hiánya miatt még a tőkepiac legszabályozottabb szegmense, maga az értéktőzsde is meglehetősen átláthatatlan. Kereskedési rendszerének üzletelési, elszámolási és letétkezelési szabványai is hiányosak. És bár az igen kedvező makromutatók következtében a cseh piacok kedveltek voltak a külföldi befektetők körében, a kockázat, illetve ennek bizonyítékeként az utóbbi másfél év számos befektetésialap-botránya sok befektetőt riaszt el a csehországi üzletkötéstől. 1996 folyamán külföldi befektetők például mintegy félmilliárd dollárt vontak ki a tőzsdéről. Belföldi és külföldi befektetők már régóta követelik a szabályozás és az ellenőrzés szigorítását, a kormány azonban egészen a legutóbbi időig ellenállt a reformtörekvéseknek.¹⁶ A korona 1997. májusi összeomlása után változtak az erőviszonyok, és röviddel ezután a kormány elé került az új cseh értékpapír-piaci felügyeletről szóló törvényjavaslat. 1997 októberében megkezdődik az új központi elszámolóház próbaüzeme is, amely várhatóan 1998 elején kezdi meg tényleges működését.

A varsói értéktőzsdére szintén jelentős hatást gyakorolt a tömegprivatizációs program. 1996 augusztusában 77, 1997 májusában már 94 volt a három részvénytársasági kategóriában a bevezetett cégek száma. A kelet-európai országok közül a varsói tőzsde *részvénytársaság* a legaktívabb az üzletmenet. A *kötvényszekció* forgalma a budapesti alatt marad, új fejlemény azonban, hogy az utóbbi időben megindult az önkormányzati és vállalati kötvénykibocsátás.

Lengyelországban *a csehországinál sokkal fejletlenebb az intézményi befektetői szektor*. 1995 végén 2 alapkezelő *mindössze 4 befektetési alapot* működtetett, bár tudni lehetett további, részben külföldi érdeklődőkről is. A piaci szegmens csökkenységének oka elsősorban a hiányos, illetve korlátozó jellegű állami szabályozás volt. Ezzel szemben igen ösztönző adózási környezetet biztosított az állam a biztosításjellegű befektetéseknek. 1995 végén 40 *biztosítótársaság* működött a lengyel piacon, a nem életbiztosítási ág 67%-os részesedésével. A biztosítók versenyét azonban mindaddig korlátozták a hatóságok protekcionista intézkedései. *A nyugdíjalapok* működésének 1995 végén még a jogi feltételei sem voltak meg, a nemrég elfogadott törvény a magyarországihoz hasonló hárompilléres struktúrájú lengyel nyugdíjreformról viszont biztosítékát jelenti a piaci szegmens gyors fejlődésének.

A tőkepiaci kereskedelem nagymértékben központosított, de működik OTC-piac is. *A lengyelek elismertséget vívtak ki a tőkepiaci üzemekhez kapcsolódó back-office műveletekben* (értéktári rendszer, értékpapír-klíringelszámolás, számvitel, az információk nyilvánossága, kockázatkezelés). Az értékpapír-kereskedés papír nélküli (a nyilvános kibocsátások mind dematerializáltak), az elszámolás viszonylag gyors (2, illetve 3 napos). Az értéktőzsde kereskedési rendszerének további modernizálása folyamatban van, az új rendszer bevezetése 1998 végére várható. Szintén elismertségnek örvend az értéktőzsde

prudens működése. Ez utóbbinak bizonyságaként a WSE a régióból elsőként lett a FIBV, az Értéktőzsde Nemzetközi Szövetségének tagja 1994 októberében. Ennek ellenére a külföldi befektetők részesedése a tőzsdei forgalomból 1996-ban mindössze 20% körüli volt, jóval alacsonyabb a budapestinél és a prágainál is.

Az 1997 júniusában elfogadott új értékpapírtörvény rugalmasabbá és nyitottabbá teszi a tőkepiacok működését (a részvények külföldi terítésének megkönnyítése, tőzsdei cégek új kibocsátásainak egyszerűsítése, külföldi brókercég fióknyitásának lehetővé tétele), és hozzájárul az intézményi befektetők szaporodásához is (zárt végű befektetési alapok szervezésének lehetővé tétele).

Az eltérő privatizációs minta, a bankok igen nagy tőkepiaci súlya és az OTC-állampapír-kereskedelem technikai fölénye következtében Magyarországon kisebb az értéktőzsde szerepe, mint a fenti két esetben. Az utóbbi másfél évben mindenesetre a Budapesti Értéktőzsde (a továbbiakban BÉT) részvényszekciója számottevő befektetői érdeklődést vonzott, és 1997-től gyorsabb lett a tőzsdei állampapír-kereskedelem elszámolása is.

A magyar értéktőzsde legerősebb szekciója a kötvényszekció, ahol a bevezetett papírok és a forgalom zömét egyaránt az állampapírok teszik ki. A jelenség mögött természetesen a jelentős — nominális — költségvetési hiány áll, ami a hazai kötvénypiacot a három vizsgált közül a legfejlettebbé teszi. A tőzsdei részvényszekcióban ezzel szemben Magyarországon a legalacsonyabb a bevezetett társaságok száma és a piaci kapitalizáció. Utóbbi az elmúlt másfél évben ugrásszerűen nőtt ugyan, de ezt nem új bevezetések okozták, hanem a rendkívül dinamikus tőzsdei árfolyam-emelkedés, ami pedig elsősorban külső tényezőknek volt köszönhető.¹⁷ (Becslések szerint a BÉT forgalmának 75%-át külföldi, főleg angolszász befektetési alapok megbízásai teszik ki.)

1995 végén a hazai befektetési alapok száma 45 volt, ebből 35 zárt, 10 pedig nyílt végű. Az országban 14 biztosítótársaság működött, összességében 80%-nál magasabb külföldi részesedéssel. A Világbank értékelése szerint a magyarországi a régió legkompetitívebb biztosítási piaca. Az 1993-as jogszabály lehetőségeit kihasználva 1995 végén már mintegy 200 önkéntes kölcsönös nyugdíjpénztár volt a piacon.¹⁸

A hazai tőkepiac, illetve elsősorban a BÉT egyik gyenge pontja a papírok kis száma, az alacsony kapitalizáció és a szűkös likviditás, ami potenciálisan labilissá (volatilissé) teszi az árfolyamokat. Bírálatok érik a hazai értékpapírkliingt a dematerializáció hiánya miatt — amit az 1997-től hatályos új értékpapírtörvény sem old meg —, továbbá időigényessége miatt is. A régióban többé-kevésbé általános 2-3 napos lebonyolítási időigény ugyanis a BÉT-en 5 nap volt. Ezen a téren a részvényszekcióban egyelőre nincs változás, viszont a tőzsdei állampapír-szekcióban az új kereskedési rendszer bevezetésével¹⁹ javult a helyzet (2 napos lebonyolítási időigény). Az utóbbi időben az elszámolóház által az értékpapírkliingt során alkalmazott kockázatkezelési

mechanizmus is finomodott. A kisebb reformokon túl a közelmúltban mind a BÉT, mind a KELER²⁰ a kereskedés, illetve klíring infrastruktúrájának mélyreható átalakítását jelentő stratégiát fogadott el.²¹ Az új rendszerek üzembe helyezése másfél-két év múlva várható. Sikeres megvalósulásuk a legkorszerűbb tőkepiaci technika hazai meghonosítását jelentené.

A tőkepiacok egy sajátos szegmensét képezik a különböző kockázatok elkülönítését és fedezését biztosítani hivatott *derivatív piacok*. Ezek különösen fontos szerephez juthatnának a strukturális átalakulás zökkenői következtében sokféle és magas kockázatokkal terhes kelet-európai gazdaságokban. A derivatív piacok által igényelt magasabb technikai és szakmai követelmények következtében azonban ezek meghonosodása a régióban a kívánatosnál lassúbb. A fejlettebb kelet-európai országokban általánosan elterjedtek ugyan a határidős OTC-devizaügyletek, de tőzsdei terméket Magyarország kivételével még elvétve találunk. A varsói tőzsde csak az idén ősszel fogja bevezetni határidős tőzsdeindex-kontraktusát, és Prágában is az ősszel indítanak, a tervek szerint részvényopciókkal, valamint határidős index- és kamatkontraktusokkal.

8. táblázat

A tőkepiacok egyes adatai 1995 végén

	Tőzsdei kapitalizáció, Mrd USD		Bevezetett	Részvényforgalom/ év
	részvények	kötvények	részvények	Mrd USD
New York*	4232	n. a.	3150	2454
Tokió*	3592	n. a.	1785	860
London	1347	990	5136*	1015*
Párizs	499	845	n. a.	n. a.
Frankfurt	504	1359**	n. a.	n. a.
Hong Kong*	267	n. a.	541	126
Szingapúr*	135	n. a.	n. a.	77
Bécs	31	122,6	n. a.	n. a.
Varsó	5	5	65	4,9
Prága	18	3	86	4,7
Budapest	3	6	42	0,8

(*) 1994. évi adatok

(**) névértéken — csak korlátozottan összehasonlítható adat!

n. a. = nincs adat

Forrás: Borish, Wei, Noël (1996); Money and Banking (1995); Bankarchiv, 1997. szeptember.

9. táblázat

Befektetési alapok saját vagyona 1996 végén

	Mrd DM
Amerikai Egyesült Államok	5504
Japán	653
Luxemburg	kb. 600
Németország	356
Franciaország	468
Nagy-Britannia	344
Svájc	258
Írország	kb. 150
Magyarország	1,24

Forrás: Behrenwaldt (1997); Storck (1997); ÁPTF éves jelentése, 1996.

Budapesten mind az értéktőzsde, mind az árutőzsde kínál határidős ügyleteket. A választékban jelenleg különböző deviza-, kamat- és részvényindex-ügyletek szerepelnek, de küszöbön áll a kínálat további bővítése. Az új termékek közül a regionális szerepvállalás szempontjából különösen fontos lehet a BÉT regionális tőzsdeindexére, a CESI-re köthető határidős kontraktus. Budapest tehát egyelőre a régió éllovasának számít, ezt azonban Prága és Varsó mobilizálódása mellett más tényezők is fenyegetik. Az egyik ilyen tényező, hogy az amúgy sem bőséges határidős tőzsdei likviditás megoszlik a két versengő magyar tőzsde között. Bár a közelmúltban már felmerült a két tőzsde egyesítésének lehetősége, erről egyelőre nem született megállapodás. A másik tényező a nyugati konkurencia. A bécsi határidős és opciós tőzsde saját magyar, cseh, szlovák, lengyel valamint regionális tőzsdeindexet (CECE) hozott létre. 1997 márciusa óta már nagy sikerrel kereskednek a magyarországi határidős részvényindex kontraktussal, májusban bevezették a cseh terméket, júliusban a lengyelt, a CECE startját pedig szeptemberre tervezik. Ausztriánál messzebből is jelentkezik azonban konkurencia: a frankfurti tőzsde mellett amerikai tőzsdék, köztük az USA legnagyobb határidős piaca, a Chicago Mercantile Exchange is jelezte már érdeklődését a régió iránt.²² A kelet-európai vonatkozású kockázatok régió kívüli kezelése mellett szólhatnak a jobb technikai feltételek, a bőségesebb szakmai gyakorlat, a piac nagyobb likviditása, valamint a kisebb országgkockázat.

Lesz-e Budapest nemzetközi pénzügyi központ?²³

Tapasztalatok szerint a globális vagy regionális — a pénzügyi szolgáltatások széles skáláját felvonultató, a multinacionális vállalatok központi szervezeti

egységeinek is helyet adó — pénzügyi központok ott telepedtek meg, ahol a nekik otthont adó nemzetgazdaság is tekintélyes nagyságrendet képvisel, és/vagy világgazdasági-regionális kulcspozíciót tölt be, maga is e szolgáltatások jelentős kínálatát igényelve. (New York, London és Tokió mellett például Frankfurt, Párizs, a kínai gazdaságra épülő Hongkong stb.) Ezek az ún. on-shore központokon kívül létrejött egy sor kis off-shore pénzügyi központ is, amelyek alapvetően a saját nemzetgazdaságot nem érintő nemzetközi ügyletek bázisán erősödtek meg. Ezek a központok gyakran „monokultúrák”, azaz a pénzügyi szolgáltatásoknak itt többnyire csak néhány ága alakul ki. A csoporton belül megkülönböztethetünk szabályozatlan, illetve szabályozott piacokat.²⁴

A jelenlegi tendenciákat értékelve úgy gondolom, hogy Magyarországon egy viszonylag önálló, regionális pénzügyi központ kialakulásának kevés a valószínűsége. A kelet-európai pénzügyi rendszerek imént bemutatott adottságain túlmenően a pénzpiacok világszerte megfigyelhető koncentrálódása is inkább azt valószínűsíti, hogy a régió legnagyobb vállalatai a jövőben is erősen támaszkodni fognak a nyugat-európai és a tengerentúli piacokra. Magyarország a pénzügyi szolgáltatók — első fejezetben ismertetett — funkcionális és földrajzi differenciálódása következtében a nagy központok „alvállalkozójaként” az off-shore központ funkciójára pályázhat eséllyel. Ezen belül feltétlenül kívánatos volna, hogy vonzereje ne a pusztán szabályozatlanság legyen. Az ilyen előnyöket egyfelől illékonytá teszi a szabályozatlan off-shore központok szakadatlan versenye, másfelől kétes hírnevet jelentenek a nemzetközi üzleti világban, és végül magukkal hozhatják a bűnözés további növekedését is.

Az ország számára *elérhető cél tehát egy jól szabályozott off-shore pénzügyi központ létrehozása lehet*, ahol valószínűleg a kevésbé tőkeigényes, elsősorban szakképzett munkaerőre alapuló szolgáltatásokra volna érdemes koncentrálni. Ugyanez érvényes a másik két vizsgált kelet-európai országra is, és az előbbieknél fényében a megvalósítás esélyeiben sincsenek igazán lényeges különbségek. *Akár a magyar, akár a lengyel, akár a cseh pénzügyi rendszernek óriási fejlődésre, ehhez pedig egyebek közt tudatos állami koordinációra van szüksége ahhoz, hogy egy ilyen célt elérhessen.*²⁵ A megfelelő színvonalú és lehetőleg olcsó infrastruktúra kiépítése, a jó minőségű szakirányú felsőfokú képzés biztosítása, a valóban hosszú távon is kiszámítható, ösztönző adó- és szabályozási környezet megteremtése, a hatóságok együttműködési készséget következetességgel párosító magatartásának garantálása nem képzelhető el világos kormányzati koncepció és elkötelezettség nélkül. Tisztában kell lenni azzal is, hogy az első komolyabb eredmények felmutatása jó esetben is legalább 5–10 évet vesz igénybe.

10. táblázat

A kereskedelmi bankok külföldi eszközeinek állománya 1996 végén

	Mrd USD
Amerikai Egyesült Államok	667,1
Japán	1123,5
Egyesült Királyság	1459,7
Németország	597,1
Franciaország	595,2
Hong Kong	608,6
Szingapúr	444,3
Luxemburg	429,8
Kajmán-szigetek	460,5
Bahamák	190,5
Bahrain	63,4
Lengyelország*	7,2
Csehország	7,2
Magyarország	1,4

(*) 1995. december 31-én

Forrás: Lengyel Nemzeti Bank éves jelentése 1995; ÁPTF éves jelentése 1996; Cseh Nemzeti Bank éves jelentése 1996; Holle-Stephen (1997); BIS.

Az esélylatolgatás másik érdekes kérdése az ország EU-tagságának hatása. Az uniós tagság sok fontos előnnyel jár,²⁶ másfelől azonban az Európai Unión kívüli helyzetnek is lehetnek bizonyos előnyei. Az EU befektetési direktívái a közeljövőben egyre inkább be fognak épülni a tagállamok nemzeti szabályozásába. Az Európai Unión belül egyre egységesebb lesz tehát a szabályozási környezet, azok az országok pedig, amelyek az uniós szabályozás által nem kötve bizonyos területeken liberálisabb, az innováció számára tágabb kereteket biztosító szabályokat ajánlanak, telephelyelőnyre tehetnek szert.²⁷ A várhatóan elhúzódó uniós csatlakozási folyamat ebből a szempontból akár hasznára is lehet a magyar pénzügyi rendszernek.

Végezetül néhány szót arról, hogy egy nemzetközi pénzügyi központ budapesti megtelepedésének a pozitívumait a jelenleginél óvatosabban kellene kalkulálni, illetve hogy a pozitívumok mellett néhány negatív hatásra is fel kell készülni. Várható a GDP és ezzel együtt az adóbevételek növekedése, azonban várhatóan tovább nő a gazdasági alanyok adómegkerülő képessége is. Egyrészt magában a pénzügyi szektorban, másrészt a prosperáló pénzügyi központ tovagyrúzó hatásaként sok más területen is (számítástechnika, kiskereskedelem, személyi szolgáltatások, vendéglátóipar stb.) új munkahelyek létrehozására lehet számítani. Másfelől viszont a várható létszámbővülést nem szabad túlbecsülni,²⁸ illetve tisztában kell lenni azzal, hogy ezeknek csak egy kis része jelent magasan kvalifikált munkahelyet.²⁹ Növekedni fog a fog-

lalkoztatottak számán belül a szolgáltatásokban dolgozók aránya, ami egy fejlettebb gazdasági struktúrára utal, emellett azonban számos empirikus felmérés támasztja alá, hogy a szolgáltatásokban a legkiegyensúlyozatlanabb a jövedelemszerkezet, ami különösen kedvezőtlen egy amúgy is kiélezett jövedelmi egyenlőtlenségeket felmutató társadalomban.

A főváros még intenzívebben bekapcsolódik a nemzetközi vérkeringésbe, viszont még zsúfoltabbá válhat, és még nagyobbra nőhet a szakadék a sokféle kiváltságot élvező főváros és az elhanyagolt vidék között. A káros mellékhatások felmérése és ellensúlyozása mindenképpen szükséges ahhoz, hogy az itt élő és dolgozó emberek számára elviselhető, emberhez méltó életkörülményeket biztosítson a város, illetve hogy ne sérüljön a vidéki állampolgárok érdeke sem. Ráadásul a civilizált, „európai” imázsuk hosszabb távon akár üzleti haszna is lehet. Mindez újra kihangsúlyozza a nagyon tudatos, körültekintő és hosszú távú állami szerepvállalás fontosságát.

Jegyzetek

- 1 Vö. Scholey (1994); Glyn, Hughes, Lipietz és Singh (1990).
- 2 Jól tükrözi ezt a dollár kulcsvaluta szerepére alapozott, rögzített valutaárfolyamokkal operáló új nemzetközi pénzügyi rendszer felépítése és kialakulásának története is; vö. Andor (1997).
- 3 Vö. Andor (1997).
- 4 Vö. Greskovits (1996), Scholey (1994).
- 5 Különböző háttérelvezések, corporate treasury, management consulting, (nemzetközi) számviteli, pénzügyi, jogi tanácsadás, informatika stb.
- 6 A felsorolt feltételek a pénzügyi közvetítés különböző üzletágai számára eltérő fontossággal bírnak.
- 7 A piac nagyobb likviditása csökkenti a költségeket, továbbá nagyobb megbízások is gyorsan végrehajthatók anélkül, hogy az számottevő áringadozáshoz vezetne.
- 8 A már most is világszerte érzékelhető tendenciákat Európában tovább fogja erősíteni az Európai Monetáris Unió létrejötte, ami a kelet-európai régió számára kiemelkedő fontosságú. Vö: Kasman-Mackie (1997).
- 9 Ideértve mind a pénzügyi közvetítő szektor, mind az egyéb területek legfontosabb szereplőit.
- 10 A három ország száz-száz legnagyobb vállalatáról a Central European Economic Review 1997. júliusi számában megjelent lista alapján pl. a nagyvállalatok között messze Magyarországon működik a legtöbb külföldi leányvállalat. Az 1996. évi lengyelországi működőtőke-befektetés viszont már jóval meghaladta a magyarországit (vö. 1. táblázat).
- 11 Privatizáció, a társadalombiztosítás részleges tőkepiaci alapokra helyezése stb. (A privatizáció helyzetéről lásd a 3. táblázatot.)
- 12 Borish, Ding, Noël (1996).
- 13 A bankrendszer GDP-arányos betétállománya Németországban és Spanyolországban például 70%, Ausztriában és Olaszországban 85% körül volt 1995-ben. A magyar és a lengyel értékekhez hasonló mutatókat találhatunk Brazília, Chile, Kolumbia vagy India esetében.

- 14 Grosfeld (1994).
- 15 Igaz ugyan, hogy ez sem Csehországban, sem Lengyelországban nem mondható el minden egyes bankról. Magyarországon valamennyi bank elérte az előírt 8%-ot. Vö. OECD (1997).
- 16 The Economist, 1997. március 29.; Die Bank, 1996, 4.
- 17 A BÉT részvénykapitalizációja az 1995 végi 2,9 Mrd USD-ról 1997 közepére 7 Mrd-ra nőtt úgy, hogy közben alig több mint 600 millió USD új bevezetésre került sor. A *The Economist* rangsora szerint 1996-ban a világ tőzsdéi közül a BÉT árfolyam-emelkedése volt a legnagyobb, USD-ban számolva 133,5%.
- 18 Az 1996. év végi adatok a következők: 59 befektetési alap (32 nyílt végű, 20 zárt végű és 7 ingatlanalap), 18 biztosítótársaság és mintegy 250 önkéntes kölcsönös biztosító-pénztár.
- 19 1996. augusztus végén.
- 20 Központi Elszámolóház és Értéktár Rt.
- 21 Háromszekciós tőzsde megszervezése, új piactámogató informatikai rendszer kiépítése, a két-három-öt napos elszámolási idő helyett a valós idejű bruttó elszámolás megvalósítása stb.
- 22 Central European, 1997, 6.
- 23 A céltól való távolság jobb megítélhetősége végett lásd a 8., a 9. és 10. táblázatot.
- 24 Off-shore központok alatt gyakran csak a szabályozatlan pénzügyi központokat értik. Vö. pl. Gabler Banklexikon, 10. kiadás (1988), 1619–1620. p.
- 25 Azokban az esetekben, ahol nem a saját nemzetgazdaság nagysága és/vagy — legalábbis az adott történelmi korban — világgazdasági/regionális szerepe alakította ki a nemzetközi pénzügyi központot, a vonzó feltételek megteremtésében (szabályozás, ellenőrzés, infrastruktúra, oktatás) fontos szerepet játszott az állam. A kisebb európai központok esetében lásd pl. Storck (1997), Behrenwaldt (1997).
- 26 Egyebek közt ilyen az európai felvevőpiacokhoz való egyszerűbb hozzáférés.
- 27 Ezen a módon, bár akkor éppen a nemzeti szabályozásoknál jóval liberálisabb európai befektetési direktíva előírásainak gyors megvalósításával vált a befektetési alapok kedvelt telephelyévé az 1980-as évek végén például Luxemburg és a dublini IFSC is.
- 28 A ragyogó sikerként aposztrofált dublini International Financial Services Center (IFSC) vállalkozásai által teremtett munkahelyek száma 10 év alatt 3500 főt ért el: Storck (1997).
- 29 1987-ben New Yorkban a legmagasabb jövedelmeket a pénzügy, a biztosításügy és az ingatlanügy fizette. Ezeken az ágazatokon belül a foglalkoztatottaknak mindössze 11%-a végzett menedzsermunkát, további 14% egyéb, magas képzettséget igénylő tevékenységet. Csaknem 50% volt az irodai alkalmazottak aránya, és további 13% igen egyszerű szolgáltatást, termelést vagy karbantartást végzett. Idézi Sassen (1993).

Felhasznált irodalom

- Andor László: *Pénz beszél — A nemzetközi monetáris és finanszírozási rendszer politikai alapjai.* (munkácím) Budapest, Aula Kiadó, 1997.
- Behrenwaldt, Udo: *Wettbewerb der Fondsstandorte.* Die Bank 1997, 8.

- Bodnár Judit: *A szakadozó városszövet*. Budapesti Negyed, 1996, 4.
- Borish, Michael S.–Ding, Wei–Noël, Michel: *On the Road to EU Accession: Financial Development in Central Europe*. World Bank Discussion Papers, 1996, No. 345.
- Davis, E. P.: *International Financial Centres — An Industrial Analysis*. In Roberts, R. (szerk.): *International Financial Centres — Concepts, Development and Dynamics*. An Elgar Reference Collection, 1994.
- Enyedi György: *Budapest and the European Metropolitan Integration*. Geo Journal, 1994. 32. 4.
- Glyn, Andrew–Hughes, Alan–Lipietz, Alain–Singh, Ajit: *The Rise and Fall of Golden Age*. In Marglin, Stephen A.–Schor, Juliet B. (szerk.): *The Golden Age of Capitalism*. Oxford, Clarendon Press, 1990.
- Greskovits Béla: *Lehetséges-e más, mint neoliberais stratégia?* Beszélő, 1996, 2.
- Grosfeld, Irena: *Financial Systems in Transition: Is There a Case for a Bank Based System?* CEPR Discussion Paper Series, 1994. No. 1062.
- Holle, Denise Vergot–Pettyfer, Stephen: *Czech Banks: Weighed Down by Debt*. Merrill Lynch Ltd., 1997. február.
- Institut of International Finance*. (IIF országelemzések), 1996–1997.
- Kasman, Bruce–Mackie, David: *EMU: A User's Guide*. Morgan Guaranty Trust Company Economic Research, London, 1997.
- Lambert, Jean–Pierre: *Polish Banks: Battling for Growth*. The Millennium Files, 1997. Vol. 1. File 17, Dresdner Kleinwort Benson Research.
- Lemnitzer, Karl–Heinz Donnerstag, Hans–Christian: *Das polnische Bankwesen*. Die Bank 1996, 7.
- Matheika Zoltán: *A taylorizmus válsága és a munkaszervezet fejlődésének új irányai*. Szakdolgozat, Kézirat, 1996.
- Money and Banking in Hong Kong*. Hong Kong Monetary Authority, Hong Kong, 1995.
- OECD Economic Surveys 1996–1997, Hungary*. OECD, 1997.
- Park, Yoon S.: *Recent Functional Changes in International Finance and their Implications for International Financial Centres*. In Roberts, R. (szerk.): *International Financial Centres — Concepts, Development and Dynamics*. An Elgar Reference Collection, 1994.
- Sassen, Saskia: *Global City: Internationale Verflechtungen und ihre innerstädtischen Effekte*. In Häußermann, Hartmut–Siebel, Walter (szerk.): *New York — Strukturen einer Metropole*. Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main, 1993.
- Scholey, David: *Essential Features of International Financial Centres*. In Roberts, R. (szerk.): *International Financial Centres — Concepts, Development and Dynamics*. An Elgar Reference Collection, 1994.
- Storck, Ekkehard: *Das IFSC in Dublin — Aufstieg eines Finanzzentrums*. Die Bank 1997, 7.

J. J. W. VAN HASTENBERG

Külföldi nagyvállalatok, multinacionális vállalatok a budapesti iparban

Kelet-Európa országai közül ez ideig Magyarország volt a legsikeresebb a külföldi működőtőke-beruházások vonzásában. A politikai-gazdasági rendszerváltozás óta évi 1,5–2,0 milliárd dollárnyi külföldi működőtőke érkezik az országba, amely 1996 végéig 15 milliárd dollárt tett ki összesen, a tulajdonosi hitelekkel együtt 16 milliárd dollárt.

A külföldi tőkével (is) működő vállalatok jelentős szerepet játszanak a magyar gazdaságban: már 1993-ban ezek tették ki a beruházások felét, adták az export 45%-át, foglalkoztatták az aktív keresők egyharmadát (OECD, 1995; Business Central Europe, 1996). Az évek során csak növekedett a külföldi vállalatok jelentősége, 1997-ben a gazdasági növekedés 60–70%-a a külföldi vállalatok eredménye.

A külföldi tőkével működő vegyes vállalatok 17%-a tartozik az iparhoz, 5%-a az építőiparhoz, közel fele kereskedelemmel foglalkozik. A külföldiek által befektetett tőkének viszont 43%-a került az ipari vegyes vállalatokba, és kevesebb mint 15%-a a kereskedelembe és vendéglátásba. De már ezek az arányok is folyamatos változás eredményei, kezdetben az ipari befektetések még jobban domináltak (1993-ban kétharmadát tették ki a külföldi működőtőke-beruházásoknak), az elmúlt években a távközlés és az energiatermelés vált vonzóvá a külföldi befektetők számára. Jelenleg az említett ágazatok mellett egyre nagyobb beruházások valósulnak meg a pénzügyi és az ingatlan-szektorokban.

Tanulmányunk elsősorban a Budapesten működő külföldi nagyvállalatok helyzetével foglalkozik. Huszonhét ipari nagyvállalatnál (köztük több a multinacionális vállalat, 21 budapesti székhelyű és 6 az agglomerációs övezetbe telepített) készített interjú segítségével kerestünk választ arra, hogy mi vonzotta a külföldi vállalatokat Budapestre, milyen szerepet játszanak a gazdaság modernizálásában és a foglalkoztatásban, valamint milyen stratégiát fogalmaznak meg vállalataik jövőjét illetően.

A külföldi beruházások koncentrációja Budapesten

1994-ben a vegyes tulajdonú szervezetek 53%-a működött Budapesten, ez azt jelentette, hogy a fővárosi jogi személyiségű vállalkozások mintegy 18%-a külföldi érdekeltségű volt. 1991 és 1994 között a vegyes vállalatok száma 88%-kal, a jegyzett tőke 180%-kal, ebből a külföldi részesedés 88%-kal növekedett. Az egy vállalkozásra jutó hazai és külföldi részesedés évről évre csökkent (1. táblázat).

1. táblázat

A külföldi érdekeltségű vállalkozások beruházásai a budapesti összes beruházás %-ában

	1992	1993	1994	1995
A külföldi vállalatok beruházásai, millió Ft	34 783	81 344	104 490	137 238
Az összes beruházás, millió Ft	138 003	177 678	253 592	287 887
A külföldi beruházások az összes beruházás %-ában	25,2	45,8	41,2	47,7

Forrás: Budapesti Statisztikai Évkönyv, 1995.

A külföldi beruházások növekvő és igen magas aránya azt mutatja, hogy egyrészt a külföldi beruházások egyre inkább meghatározóak a gazdaság fejlesztésében, másrészt azt, hogy arányuk valószínűleg a privatizáció lezárulásával sem fog drasztikusan visszaesni. A külföldi vállalatok törekednek arra, hogy minél nagyobb legyen részesedésük a vegyes vállalatokból. (1991-ben a 100%-os külföldi tulajdonban lévő vállalatok aránya az összes külföldi érdekeltségű vállalatból 15–18%-nyi volt, 1994-ben már meghaladta a 40%-ot.)

Budapest vonzereje nem csökkent a külföldi befektetők számára az elmúlt években, a fővárosba kerül évről évre a külföldi befektetések közel kétharmada, Pest megyével és az észak-dunántúli befektetésekkel együtt kb. 80%-a.

A gazdaságot vonzó környezet Budapesten

A vállalatok letelepedését, működését, fejlődését a város adottságai alapvetően befolyásolják. A nagyvárosokban ezek az adottságok — mint például a gazdasági kultúra, tradíciók, innovációs készség, komplex munkaerőpiac, K+F, felsőfokú oktatás humán és intézményi háttere, fejlett infrastruktúra, az információk koncentrációja, a gazdasági szolgáltatások gazdag és változatos kínálata, jelentős piac és a nem elhanyagolható lakossági fogyasztás stb. — össze-

adódnak, és kedvező kombinációik megkülönböztetetten vonzó környezetet teremtenek a gazdaság számára.

Ennek egyértelmű bizonyítéka a *vállalkozások számának magas aránya* Budapesten. Nemcsak a fővárosi aktív népesség innovativitását, versenyképességét és vállalkozói mentalitását igazolja az a tény, hogy a budapesti vállalkozások országos részaránya az elmúlt 6-7 évben változatlanul meghaladta a 40%-ot, hanem azt is, hogy Budapesten bizonyosan előnyös vállalkozásokba kezdeni.

A külföldi vállalkozásokra mindez még inkább vonatkozik: a beruházások kétharmada, a vállalkozások szintén több mint 40%-a Budapesten koncentrálódik. Változott valamelyest a kép a rendszerváltozás első éveitől kezdve, azonban Budapest vonzó hatása egyáltalán nem gyengült (2. táblázat).

2. táblázat

A hazai és külföldi vállalkozások számának változása és országos részaránya

Év	Vállalatok száma ⁺	Növekedés (%)	Külföldi vállalatok száma	Növekedés (%)	A budapesti vállalatok országos aránya (%)	A külföldi budapesti vállalatok országos aránya (%)
1991	43 605	100,0	5111	100,0	45,3	56,1
1992	58 790	134,8	8907	174,3	45,4	51,8
1993	76 537	175,5	8995	176,0	44,8	42,8
1994	93 457	214,3	9607	188,0	45,2	40,8
1995	111 713	256,2	10 403	203,5	42,7	41,5
1996	131 218	300,9	n. a.	n. a.	43,1	n. a.

n. a. = nincs adat

+ = jogi személyiségű és jogi személyiség nélküli vállalkozások összesen

Forrás: Budapesti Statisztikai Évkönyv, 1995.; Budapesti Statisztikai Zsebkönyv, 1996.; Magyar Statisztikai Évkönyv, 1992. 1994. 1996. KSH.

A mintegy 450 külföldi beruházó véleménye megegyezett abban (Healey and Baker nemzetközi ingatlan-tanácsadó cég felmérése), hogy a legtöbbször a politikai és gazdasági stabilitást becsülik, második helyre a gazdaság kiegyensúlyozott állapotát helyezték, csak ezt követte a magyar munkaerő hatékony és eredményes alkalmazása (és nem kizárólag olcsósága), a jogi szabályozás és az üzletbarát jogalkotás stabilitása, a telekommunikáció gyors fejlődése. Megállapították azt is, hogy a gazdasági, politikai és jogi környezet, valamint a munka feltételei kismértékben romlottak, míg a piaci feltételek, az infrastrukturális ellátottság, valamint az intézményi támogatás kifejezetten javult az elmúlt években.

Más vizsgálatok (például Matolcsy György, 1997) kiemelik Budapest *földrajzi helyzetének* (Nyugat-Európához, ezek piacaihoz való közelség, a központi térségből a magyar piac jól ellátható), az *infrastrukturális ellátottságnak* (pénzügyi, üzleti, gazdasági szolgáltatások magasabb színvonala, logisztikai és raktározási központ), ezen belül is a *közlekedésnek* (autópálya-összeköttetés Ausztriával, repülőtér) a szerepét.

Az üzlet kiépítésére alkalmas környezet, az ingatlanpiac működése és árai, az üzleti klíma alapján (AmCham, a Magyarországon működő amerikai érdekeltséget tömörítő kamara, a Wall Street Journal és a svájci UBS bank felmérései szerint) Budapest közepes helyzetű Európa nagyvárosai között, viszont az üzletemberek életkörülményeit meghatározó költségeket tekintve (szállodai árak, lakbér, helyi és távolsági közlekedési tarifák, autóbérlés, az ételmisszer- és éttermi árakat véve figyelembe) jelenleg a világ legolcsóbb városai közé tartozik.

Interjúink megerősítették a fent említett érveket, hozzátették még — mint a külföldi működőtőkét vonzó tényezőket — Budapest fővárosi szerepköréből adódóan a döntéshozó szervek, intézmények elérhetőségének előnyeit, a helyi gazdaság méretét és komplex jellegét, a privatizációra felkínált vállalatok koncentrációját.

A kutatásunkban szereplő nagy külföldi vállalatok, multinacionális cégek

Beruházási motivációk, piacok és stratégiák

Gazdag szakirodalom elemzi azokat az okokat, amelyek magyarázatul szolgálnak a multinacionális vállalatok növekvő beruházásaira a volt államszocialista országokban. A külföldi vállalatok többnyire egy-két ok miatt települnek meghatározott országokba, térségekbe: vagy piacot keresnek, és/vagy a termelés költségeit kívánják csökkenteni. Hozzá kell tenni, hogy sok esetben nehéz a két stratégia között éles határt húzni, mivel mindkét szempont szerepet játszhat a beruházásokban. Az alacsonyabb termelési költségek ösztönöznek az export növelésére.

Vernon (1966) és Dunning (1988) elméletei a vállalatok nemzetközivé válásában keresték a magyarázatot. A Budapestre irányuló befektetések olyan számottevőek kelet-európai viszonylatban, hogy feltételezhető (és a gyakorlatban már jó néhány példa is igazolja a feltételezést) a külföldi beruházók törekvése a „hídfőszerep”, illetve az elosztóközpont kiépítésére.

A megkérdezett vállalatok többségében a magyar piacra való bejutásnak volt prioritása (a 27 megkérdezett vállalat közül 22 jelölte meg ezt az okot, közöttük 14 első helyen). 18 vállalat a kedvező termelési költségekre hivatko-

zott, de többnyire nem mint a legfontosabb okra. A 27 vállalat közül 12 stratégiai szempontokat emlegetett, ezek közül a hídfőszerep tűnik a legfontosabb stratégiai motivációnak (budapesti bázisról kívánnak eljutni más kelet-európai piacokra). Ez egyszerűs mind azt a feltételezést is alátámasztja, hogy *Budapest kelet-európai regionális központtá válhat a jövőben.*

Az amerikai multinacionális General Electric (GE) első európai beruházása a magyar Tungstram megvásárlása volt. Ezt megelőzően a GE minimális részesedéssel (2% az EU-ban) volt jelen az európai piacon. A magyar Tungstram privatizációja tette lehetővé a GE számára, hogy az EU-piacon 8%-ra növelje részesedését. Jelenleg a Tungstram exportjának 90%-a Nyugat- és Kelet-Európába megy.

Az európai bázis (vállalat) létrehozása ösztönözte a japán Furukawa Electric beruházásait is. Tevékenységüket mint kutatóintézet kezdték: magasfeszültségű szigeteléssel foglalkoztak, amely ekkoriban új terület volt a japán cég számára is. A telepítési döntéseikben az játszotta a fő szerepet, hogy a megvásárolt magyar kutató-fejlesztő intézet elismerten magas színvonalon működött. Három évvel később már meg is építették gyárukat zöldmezős beruházásként.

Egy másik jó példa az Ericssoné, amely regionális hídfőszerepet tölt be ma már Budapesten. 1990-ben az Ericsson megnyerte a magyar kormánytól a kapcsoló áramkör gyártására kiírt tenderét, amelynek célja a magyar piac ellátása lett volna. Először egy magántulajdonban lévő magyar vállalattal hoztak létre vegyes vállalatot, majd négy év múlva kivásárolták a magyar részesedést. Eközben az Ericsson 13 ország — köztük Ausztria, Törökország, más nyugat- és kelet-európai országok — regionális központjává vált. Az Ericsson vezetői a magyar vállalatokat tartják a legjobb leányvállalatnak, a termékek jó minősége, a megfelelő termelési költségek és a vállalati szervezet hatékonysága miatt. A termelési menedzser ezt a magyar munkaerő versenyképességével magyarázta. Ennek volt köszönhető, hogy magyar szakembereket küldtek más Ericsson vállalatokhoz is, főként az új berendezések és a gyártási programok bevezetésére.

Ágazati sajátosságok a beruházásokban

A beruházási motívumok ágazatonként változnak. Az élelmiszeriparban a fő motívum a hazai piac jelentős részesedésének megszerzése volt. A gépiparban és az elektronikában a beruházásokat egyaránt ösztönözték a piaci és a termelési okok. A gépiparban például igen kedvező munkaerőköltséget lehet elérni, vagyis a viszonylag alacsony munkaerőköltségek aránylag magas képzettséggel párosulnak, különösen a műszaki (mérnök, technikus) foglalkozások körében. Ez magyarázza, hogy a gépipar vonzó ágazat a külföldi befektetések számára. A külföldi menedzserek igen sokra értékelik a magyar munkaerő magas szintű szakképzettségét, hajlandóságát és képességét új ismeretek befogadására. Ez ösztönözte főleg a budapesti beruházásokat is (mivel Budapesten általában magasabb a munkaerő képzettségi szintje, mint vidéken).

A külföldi beruházások céljai és belépési módjai

Elég szoros az összefüggés a beruházások okai és megoldásai között. Az élelmiszeriparban, ahol az elérhető piac játszotta a fő szerepet a beruházásokban,

majd mindegyik vállalat privatizációval indult. A beruházó külföldiek jelentős piaci részesedéseket igyekeztek szerezni, ennek érdekében megvásárolták a magyar márkákat is.

Kitűnő példa erre a német Schöller jégkrémgyártó vállalat esete. Megvásárolták Török-bálinton a magyar piac vezető termékét, a LEO-t gyártó vállalatot, lecserélték gépeit, és azonnal új termékeket vezettek be (a LEO eltűnt a piacról).

A helyi márkák és piaci részesedések megszerzése érdekében igen agresszív beruházási stratégiát alkalmaz több külföldi vállalat.

Erre példa a Stollwerck esete, amely felvásárolta az összes cukorkát, csokoládét gyártó, kávépörkölő és csomagológyárat Budapesten, mivel a Stollwerck azonnal vezető pozíciók megszerzésére törekedett a magyar piacon. Két év múlva budapesti gyáraik egy részét eladták a Kraft Jacobs Suchardnak és a Nestlének. Majd zöldmezős beruházásként kekszgyártással kezdtek foglalkozni Székesfehérváron. (Elsősorban azért mentek Székesfehérvárra, mert nem találtak megfelelő telket a termeléshez használt 150 m hosszú futószalag elhelyezésére.)

A gépiparban sokkal gyakoribb a zöldmezős beruházás, mint az élelmiszeriparban. A helyi márkák és a piaci részesedés megszerzése azonban nem meghatározó motívum a beruházásokban. Ebben az ágazatban a képzett munkaerő a legvonzóbb tényező.

A német Kracht vállalat megvásárolta azt a magyar gyárat, amely hidraulikus pumpákat és elektromos sebességváltókat gyártott 1983 óta Kracht-licenc alapján. A német kereskedelmi igazgató azzal magyarázta a magyar vállalat megvásárlását, hogy szükségük volt olyan munkaerőre, amely képes a régi gépekkel termelni.

Modernizáció és munkatermelékenység

A külföldi működőtőke többnyire segíti a hazai termelés modernizálódását. Ez különösen igaz a kelet-európai országok átmeneti gazdaságaiban. A volt szocialista rendszer 50 évében a magyar gazdaság egyre jobban elmaradt a fejlett nyugati világ műszaki színvonalától. A kormány mesterséges beavatkozásai és a reformtörekvések (főleg 1968 után) csak némileg tudták szűkíteni ezt a szakadékot. A külföldi tőkével privatizált vállalatok és a zöldmezős beruházások műszaki fejlettsége között jellegzetes különbségek alakultak ki. A megvásárolt vállalatok felszerelését, gépeit csak részben cserélte ki, korábbi struktúráját csak részben modernizálta az új tulajdonos, míg a zöldmezős beruházások sokkal inkább követték a beruházó elképzeléseit, műszaki igényességét.

Megkérdeztük a vállalati menedzsereket arról, hogy tevékenységük kezdetén milyen volt a termelés felszereltsége gyáraikban, és hogyan változott az elmúlt években (3. táblázat). A mi kutatásunk is azt bizonyítja, hogy a privatizált vállalatok többségében a felszereltség jelenleg is elavult. Mindemellett e vállalatokban is jelentős fejlesztéseket hajtottak végre, 15 privatizált vállalat

közül 14-ben felújították a felszerelést, 6 vállalatban új gépekre cserélték a régieket, 8 vállalatban viszont részben új, részben használt gépeket vásároltak (a használt gépek többnyire az anyavállalat más európai részlegeiből kerültek Magyarországra, vagy más, tönkrement magyar vállalatból vásárolták igen előnyösen). Az anyavállalat más részlegeiből azért kerülhettek át a gépek, berendezések a magyarországi vállalathoz, mivel éppen a kelet-európai, köztük magyar beruházásokkal jelentős kapacitások szabadultak fel a nyugati országokban. (Megtörtént nemegyszer, főleg az élelmiszeriparban, hogy a multinacionális vállalatok relatíve új részlegeket zártak be a nyugati országokban, és újakat nyitottak Kelet-Európában.)

3. táblázat

A termelés modernizálása a multinacionális iparvállalatok budapesti részlegeiben, vállalataiban

A felszereltség átlagos állapota*	Privatizált vállalatok (n = 15)	Zöldmezős vállalatok (n = 12)
Kezdetben	2,19	3,07
Jelenleg	2,76	3,21
Átlagos életkor 1997-ben (években)	6,82	4,09

* A menedzserek 4 kategóriába sorolták a termelés felszereltségének helyzetét: súlyosan elavult (1,00), elavult (2,00), a világszínvonal átlagának megfelelő (3,00), élenjáró (4,00). Ennek megfelelően a felmérésünkben szereplő vállalatokat súlyoztuk. A „3,00” érték például vagy azt jelenti, hogy a felszereltség egészében megfelel a világszínvonal átlagának, vagy azt, hogy fele részben elavult, fele részben élenjáró színvonalú.

Tulajdonképpen nem meglepő, hogy a zöldmezős beruházások műszaki fejlettsége magasabb szintű, mint a privatizált vállalatoké. De meg kell jegyezni, hogy nem mindegyik zöldmezős beruházás indította a termelést teljesen új felszereléssel, gépekkel.

Az Inda Hungária, amely elektromos kapcsolótáblákat gyárt az anyaüzem számára Magyarországon, egyszerűen — zöldmezős beruházásként — Magyarországra telepítette korábban Németországban működő részlegét. Vizsgálatunkban 10 zöldmezős beruházásból nyolcban csak a későbbiekben tervezték a felszereltség megújítását.

A vállalatoktól megkérdeztük, milyen okok miatt kényszerültek új eszköz beszerzésére. Az elavult berendezések lecserélése, amelyet több vállalat esetében megemlíttettek (4. táblázat), már önmagában is elegendő indok, és egyben a magasabb minőségi színvonal kialakítását is elősegítheti a hatékonyság növelésével és a költségek csökkentésével. A költség/hatékonyság reláció még a viszonylag alacsony bérszintet felmutató Magyarországon is fontos kritérium az egyre erősödő versenyben, nemcsak a külföldi, hanem a hazai piacon is. Az összes megkérdezett privatizált vállalatnál és a zöldmezős

beruházások többségénél kiemelték, hogy az erős versenyhelyzet hatására a vállalatok egyre inkább rákényszerülnek a minőség javítására. A vizsgált ágazatokban a minőség szorosan összefügg a használt eszközökkel. A gépgyártásban és az elektrotechnikában a pontosság az egyik legfontosabb kritériuma a termék minőségének. A kis elektronikai szerkezetek gyártásakor például az SMD (surface mounted device) gépek teszik lehetővé a precíz megmunkálást. Az élelmiszeriparban a felhasznált technológia hasonlóképpen befolyásolja a termék, például a csokoládé és a jégkrém ízét, vagyis a minőségét. Az új beruházásokat a kapacitás bővítésének igényével is magyarázhatjuk, nemcsak a többnyire fokozatosan terjeszkedő zöldmezős beruházások, hanem a privatizált cégek esetében is.

4. táblázat

Új termelési eszközök beszerzésének indokai (%)

Okok	Privatizált cégek (n = 14)	Zöldmezős beruházás (n = 10)
Termékminőség	93*	60
Lecserélés	29	10
Költség/hatékonyság	50	40
Kapacitásnövelés	43	50
Egyéb	29	40

*A menedzserek 93%-a szerint a termékminőség javítása fontos érv volt az új eszközök beszerzésére.

A vállalatoknál a magyarországi megtelepedésük óta regisztrált termelékenység-növekedés mértékéről is érdeklődtünk. Igen érdekes, hogy a privatizált cégek általában nagyobb termelékenység-növekedést értek el, mint a zöldmezős beruházások (5. táblázat). Ennek oka, hogy az utóbbiak általában magasabb kezdeti termelékenységi szintről indultak, beruházásaikat „tisztalappal” kezdték, így, ellentétben a privatizált vállalatokkal, nem kellett a régi megszokásokkal, az elavult berendezésekkel és a túlfoglalkoztatottsággal megküzdeniük.

Az egyik multinacionális élelmiszer-ipari cég például megvette az egyetlen magyar, margarin készítésével foglalkozó étolajgyártó céget. Öt éven belül az alkalmazottak száma a harmadára csökkent, miközben a termelés a duplájára nőtt — ez a termelékenység 500%-os növekedését jelentette. A leépítések kizárólag a vállalatvezetést, az adminisztrátorokat és az egyéb kiszolgáló irodák személyzetét érintették, ahol jelenleg a korábbi létszám 20%-át foglalkoztatják. A termelésben dolgozók létszámát ugyanakkor 20%-kal megnövelték. A magyar vállalatot mára a multinacionális cég legelső leányvállalatai között említik.

5. táblázat

A munkaerő termelékenységének növekedése a beruházás kezdetétől

A növekedés mértéke (%)	Privatizált vállalatokban (n = 15)	Zöldmezős vállalatokban (n = 12)
Jelentősen nőtt	80	42
Mérsékelten	7	58
Változatlan	13	0
Összesen	100	100

Forrás: saját gyűjtés.

A vállalatvezetők a termelékenység növekedését számos tényezővel magyarázták, amelyeket három csoportba lehet sorolni:

1. Korszerűbb termelési eszközök.
2. Az alkalmazottak továbbképzése, a dolgozók számának csökkentése.
3. Szervezeti fejlesztések.

– *A korszerűbb termelési eszközök* használatát a vezetők a termelékenység-növekedés egyik legfontosabb feltételének tekintették. Ez különösen a privatizáció útján megvalósult befektetésekre volt érvényes (3. táblázat). Az állami-magán vegyes vállalatok létrehozása, illetve az állami vállalatok felvásárlása esetén az eszközök állapota általában alig haladta meg az „elavult” szintet (2,19), miközben a zöldmezős beruházások esetében az eszközök minősége átlagos világszínvonalú, illetve élenjáró volt.

– *Az alkalmazottak továbbképzése, a dolgozók számának csökkentése*, amely a legtöbb vállalat esetében általános gyakorlat, pozitívan befolyásolja a termelékenységet. Ennek hatása nemcsak közvetlenül, a magasabb képzettségi színvonal elérésével jelentkezik, hanem közvetett úton is, hiszen a képzések során a dolgozók motivációja, a munkához való hozzáállása is fejleszthető. A dolgozóknak alkalmazkodniuk kell a megváltozott elvárásokhoz, amelyben a továbbképzések fontos segítséget nyújtanak számukra. A nyugati munkamorál elsajátítása és az új viselkedésformák kialakulása szintén pozitív hatást gyakorol a termelékenységre. Mindennek hatására az eddigi, inkább a problémák elkerülésére törekvő magatartást a problémamegoldó hozzáállás váltja fel. A képzésnek köszönhetően a munkások ezentúl kisebb javításokat is el tudnak végezni a gépeken. E minőségi tényezőkön túlmenően a foglalkoztatottak számának csökkentése, amely a képzett és a képzetlen munkaerőt egyaránt érintette, szintén fontos szerepet játszott a termelékenység növelésében, hiszen a korábbi állami vállalatokra a túlfoglalkoztatás volt jellemző. Egyrészt az adminisztrációval foglalkozók számának csökkentése, más-

részt az alkalmatlan munkaerő lecserélése (ami bevett gyakorlat a legnagyobb multinacionális cégeknél) javította a termelékenységet. (Az egyik vállalatnál például 100-ról 12-re csökkentették a pénzügyi osztály létszámát. Az elbocsátások hatását felerősítette, hogy csak a legjobbak maradtak a vállalatnál, a képzetlen munkaerőt pedig elbocsátották.)

- *Szervezeti fejlesztések.* Bár a megkérdezett vezetők szerint a termelés és a dolgozók hatékonyabb szervezettsége pozitív hatást gyakorol a termelékenységre, úgy tűnt az interjú során, hogy eléggé eltérő fogalmakat takart ez a kijelentés. Említették a szervezeti átalakítás néhány elemét: az új költségirányítást, a munka hatékonyabb ellenőrzését (például termelési célok kitűzésével, amelyek korábban hiányoztak), a szűk keresztmetszetek kiküszöbölését, új munkamódszerek bevezetését és az irodák számának csökkentését.

Foglalkoztatás és képzés

Ebben a fejezetben arra keressük a választ, hogy milyen hatást gyakorolnak az ipari multinacionális cégek a munkaerőpiacra. Legfontosabb kérdéseink: milyen típusú alkalmazottakat keresnek a külföldi cégek, melyek azok a területek, ahol a szakképzettség és a továbbképző tanfolyamok hiánya jelentkezik?

Foglalkoztatás

A külföldi tőkével működő cégek Magyarországon jelentős szerepet játszanak a foglalkoztatásban. Az ipari multinacionális vállalatok hatása a foglalkoztatásra ugyanakkor nem egyértelműen pozitív. A külföldi vállalatok különböző formákban jelennek meg a hazai piacon és így egymástól eltérő hatást gyakorolnak a foglalkoztatásra. Itt ismét különbséget kell tennünk a privatizált vállalatok és a zöldmezős beruházások között.

A zöldmezős beruházások hozzájárulása a foglalkoztatáshoz egyértelműen meghatározható, hiszen ezek a vállalatok „tisztá lappal” indulnak. A legtöbb ilyen beruházás a Dunántúl északi részén valósult meg: például a Magyar Suzuki Esztergomban (1400 fő), az IBM (3000 fő) és a Ford (1190 fő) Székesfehérváron, az Audi (1011 fő) Győrött és az Opel (930 fő) Szentgotthárdon stb. A zöldmezős beruházásoknál általában lépcsőzetes növekedési stratégiát követnek a vállalatok.

A United Technologies például 1992-ben 300 alkalmazottal kezdte el a gépkocsikhoz való elektromos alkatrészek gyártását Gödöllőn. 1996-ra a vállalat létszáma 1600-ra nőtt, részben az új üzemcsarnok építésének, részben a meglévők bővítésének köszönhetően. Jelenleg egy második leányvállalat kialakítását tervezik Gyöngyösön.

Az óvatos stratégiát az is magyarázza, hogy a zöldmezős beruházások jelentős része hazai magáncégekkel alapított vegyes vállalatok formájában indult el. Ez különösen az átalakulás kezdeti időszakában volt bevett gyakorlat.

Az Auer Ostya, Csokoládé Gyártó és Kereskedelmi Kft. 1989-ben, Budapest XVIII. kerületében létrehozott zöldmezős beruházásából például 25 százalékban egy helyi magyar vállalat részesedett. Ebben az időben ugyanis, pénzügyi okokból, illetve a helyi jogrendszer ismeretének hiánya miatt túl nagy kockázatot jelentett egy önálló külföldi vállalkozás létrehozása. A hazai szabályozás ugyanakkor e kezdeti szakaszban még nem tette lehetővé a 100%-ban külföldi tulajdonban álló vállalatok létrehozását. Időközben az Auer kiterjesztette tevékenységét: 1994-ben kivásárolták a magyar partner részesedését, a foglalkoztatottak létszámát az 1990-es 21-ről 1996-ra 173-ra növelték, miközben a forgalom 20-ról 760 millió forintra emelkedett.

A privatizált vállalatok eltérő képet mutatnak, hiszen az egykori állami vállalatokat felvásároló cégeknek jelentős, gyakran a szükséges munkaerő 3–4-szeresét kitevő túlfoglalkoztatottsággal kellett szembenéznük. A vállalatok átszervezésekor a felesleges munkaerőt mind a vállalatvezetés, mind a termelésben dolgozók körében leépítették, aminek természetesen negatív hatása volt a foglalkoztatásra. Felvetődik azonban a kérdés, hogy ezek a negatív hatások mennyiben írhatóak a külföldi beruházók számlájára. Számos esetben ugyanis a külföldiek által végrehajtott privatizáció éppen a vállalatnak magának a fennmaradását, és ezáltal egy csökkentett létszám megőrzését tette lehetővé. Az állami vállalatok megvételekor a külföldi cég gyakran a vállalathoz tartozó kiegészítő szolgáltatásokat (például óvoda, szálloda stb.) is átvette. A felvásárlás után a beruházó általában felszámolja vagy eladja ezeket a termeléshez közvetlenül nem kapcsolódó szolgáltató részlegeket, és ilyen módon is csökkenti a foglalkoztatottak létszámát.

Mindemellett nem állíthatjuk egyértelműen, hogy a külföldi beruházások, akár a privatizáció, akár a zöldmezős beruházások esetében negatív hatást gyakorolnának a foglalkoztatásra. A megkérdezett vállalatok többsége az 1990-es évek eleje óta van jelen Magyarországon, és a kezdeti „kemény” struktúraváltás után alkalmazottaik száma mára már növekedést mutat. A foglalkoztatottak számának esése nem volt olyan drasztikus, mint ahogy azt a kezdeti időkben lehetett gondolni. Számos vállalatnál a termelésben dolgozók számának csökkentését a marketingtevékenységgel foglalkozók számának növekedése kísérte.

A már említett margaringyártó multinacionális cég ügyvezető igazgatója szerint korábban a vállalatnál nem eladással, hanem elosztással foglalkoztak. Minden reggel két kilométeres teherautósor állt a gyárkapunál, hogy kiszállítsák a termékeket a 15 000 fogyasztónak, amelyek többségét a kis üzletek tették ki. Mára a helyzet teljesen megváltozott: a termékek 70%-át a tíz legnagyobb fogyasztó (áruházlánc) vásárolja meg, és a vállalat saját marketing osztályt működtet.

E többé-kevésbé pozitív hatások mellett meg kellene vizsgálnunk az érem másik oldalát is, ezekkel azonban kutatásunk során nem találkoztunk. De ismerünk néhány példát arra is, hogy multinacionális cégek csak azért vásá-

roltak meg egy-egy magyar állami vállalatot, hogy ezáltal is növeljék a piacon való részesedésüket, a privatizáció után a magyarországi termelést azonnal, vagy rövid időn belül beszüntették. Ezek az esetek egyértelműen negatív hatást gyakorolnak a foglalkoztatásra.

Munkaerő-kereslet és -képzés.

A közvetlen külföldi beruházások fontos szerepet játszottak a munkaerőpiac átalakításában. Az átalakulás mértéke ugyanakkor jelentős mértékben függ attól, hogy Magyarország milyen szerepet fog játszani a nemzetközi munkamegosztásban: csak a képzetlen munkaerőt igénylő beruházások megjelenése lesz jellemző, vagy a viszonylag képzett munkaerő is szerepet fog kapni a letelepülő külföldi vállalatokban? Az első eset a munkaerő megosztását eredményezné: a képzettséget igénylő munkahelyek egyre inkább bizonyos (nyugat-) európai régiókban koncentrálnának, miközben más régiók, Közép-Kelet-Európa, és így Magyarország is, a szakértelmet nem igénylő rutinmunka központjává válnának. Ebben az esetben a külföldi vállalatok rövid távú stratégiákat fognak követni.

A második esetben kedvezőbb a helyzet, amikor is a külföldi vállalatok nagyobb szerepet kapnának mind az általános gazdasági átalakulásban, mind a termelés modernizálásában. A külföldi vállalatok ebben az esetben hosszabb távú stratégiákat fognak követni.

A dolgozók szakképzettségére gyakorolt hatások vizsgálatában a beruházás indokait használtuk kiindulópontként. Ebben az esetben csak azokat a vállalatokat érdemes megvizsgálni, amelyek a beruházás során „optimális” bérköltségek kialakítására törekedtek. E cégek többsége az alacsony bérek és a viszonylag magas színvonalú képzés kombinációjával számol, ami a munkaerőpiac átalakulására és minőségére gyakorolt pozitív hatásukat és a hosszú távú stratégiák kialakítását jelzi.

6. táblázat

A képzett és képzetlen munkaerő megoszlása a külföldi vállalatokban, ágazonként (%)

Ágazat	Kezdetben		Jelenleg	
	képzetlen	képzett	képzetlen	képzett
Gépgyártás (n = 7)	29,4	70,6	17,7	82,3
Elektrotechnika (n = 13)	35,9	64,1	31,5	68,5
Élelmiszeripar (n = 7)	50,0	50,0	27,9	72,1
Összesen (n = 27)	37,9	62,1	27,0	73,0

Forrás: saját gyűjtés.

A legtöbb vállalat ugyanakkor beruházási döntésében figyelembe veszi a magyar piacot is, amely ellentmond annak a fentiekben felvázolt lehetőségnek, amely szerint Magyarországon a képzetlen munkaerő koncentrációja várható.

A 6. táblázat a képzett és képzetlen munkások arányának változását mutatja be a beruházás kezdetétől napjainkig. Az egyes szektorok közti eltérések mellett általában megfigyelhető a képzetlen munkások számának folyamatos csökkenése, amely legerősebben az élelmiszeriparban jelentkezett. Az egyes vállalatok helyzete azonban igen eltérő. Néhány zöldmezős beruházásnál például a kezdeti években igen magas volt a képzetlen munkások aránya. A dolgozók továbbképzésre és önképzésre való ösztönzése eredményeképpen mára a képzetlen munkaerő aránya lecsökkent. (Az Auer Ostya, Csokoládé Gyártó és Kereskedelmi Kft. esetében 7 év alatt a képzetlen alkalmazottak aránya 80-ról 20%-ra süllyedt.) Más zöldmezős beruházásoknál az első évben nagyon alacsony volt a képzetlen munkaerő aránya, mivel a termelés beindításához jobbra képzett szakmunkásokra volt szükség. Ezek a vállalatok csak később alkalmaztak szakképzetlen munkaerőt. (A gödöllői United Technologies zöldmezős beruházásához például kezdetben 1 szakképzett dolgozóra 2 közepesen képzett vagy képzetlen jutott. Hat évvel később ez az arány 1:23-ra módosult.) A privatizált vállalatoknál a képzetlen munkások arányának csökkenése az alkalmazottak továbbképzésének és a képzetlen munkások elbocsátásának volt a következménye.

Nem szabad elfelejtenünk azonban, hogy sok Magyarországon működő külföldi vállalat csupán rutinjellegű összeszerelő munkát végez. Sőt, több vállalat esetében a K+F-tevékenységet éppen a külföldi tulajdonos szüntette meg. Ez azonban nem általános gyakorlat.

Miután a General Electric felvásárolta a Tungramot, ez utóbbi egy multinacionális vállalat leányvállalatává vált, amely három országban is gyárt fényforrásokat: az Egyesült Királyságban, az Amerikai Egyesült Államokban és Magyarországon. Az egész vállalatra kiterjedő átszervezés során a legjobb leányvállalatokban „kiemelt központokat” hoztak létre, amelyek lehetővé teszik egy adott termék előállításának és az azzal kapcsolatos K+F-tevékenységnek a koncentrációját.

Bár több vállalat is felhagyott az alapkutatóval, de általában továbbra is foglalkoznak a meglévő termékek fejlesztésével és újak kialakításával. A 27 vállalat közül 22-nél folyik termékfejlesztés, akár elkülönült tevékenységi körben, akár a termeléssel integrálva.

A külföldi beruházók (mind a privatizált vállalatok, mind a zöldmezős beruházások esetében) kihangsúlyozták, hogy sokkal nagyobb szükség volt a termelési eszközök modernizálására, mint a dolgozók képzettségének emelésére. Néhány területen megszervezték a továbbképzést, de az alkalmazottak magas szintű általános képzettségének köszönhetően ez nem okozott különösebb nehézséget. Tréningek szervezésére csak speciális területeken, az új berendezések megismertetéséhez volt szükség, de ezek legnagyobb részét a vállalaton belül meg tudták oldani.

A fentiek ellenére természetesen továbbra is léteznek hiányszakmák a munkaerőpiacon. Ám különbséget kell tennünk a képzett fizikai munkások és az adminisztratív, illetve szellemi foglalkozásúak között. A képzett fizikai munkások esetében csak kevés szakmában beszélhetünk hiányról.

Néhány vállalat arról számolt be, hogy nehezen tudtak jó hegesztőket találni. A rendszer-változás óta ugyanis ez a szakma jelentősen veszített a népszerűségéből, a jó hegesztők pedig Németországba mentek, ahol (fekete-) munkájukat sokkal jobban megfizetik. Ez az oka annak, hogy a hegesztők fizetése Magyarországon viszonylag magas. Ennél talán nagyobb problémát okoz az NC (számjegy vezérlésű) és CNC (számítógépes számjegy vezérlésű) berendezések kezelésében jártas operátorok hiánya. Számos vállalat számára az egyik legnagyobb nehézséget e szakemberek toborzása jelentette. A probléma gyökere a magyar oktatási rendszerben keresendő: a CNC gépek igen drágák és a szakképzést végző iskoláknak a kormányzat megszorító gazdasági intézkedései miatt nincs megfelelő lehetőségük e gépek megvásárlására.

A szellemi dolgozók esetében több a hiányszakma. A legtöbb vállalat az alábbi három területet említette meg: humán erőforrás menedzsment, logisztika és kereskedelem (marketing és eladás). Ezeken túlmenően számos egyéb szakmát, képzettséget is megemlítettek: minőségbiztosítók, középszintű termelésirányítók, könyvelők, főmérnökök és projektmenedzserek. A szellemi dolgozók körében megmutatkozó hiány oka, hogy az államszocializmus időszakájában a fenti szakmák nem léteztek, az oktatási rendszer pedig csak lassan tud alkalmazkodni a megváltozott igényekhez.

Budapesten jobb a helyzet, mint az ország más területein, viszont a kisebb, távolibb városokban nehéz a kvalifikált munkaerő toborzása.

Sárbogárdon, a Székesfehérvártól 30 kilométerre délre fekvő kisvárosban működő Philips Car Audio számára a humán erőforrás menedzserek és a logisztikai szakértők alkalmazása okoz problémát. A jelenség oka elsősorban az, hogy a szakemberek többsége nem hajlandó Budapestről vidékre költözni. A vállalatok szerint csak akkor remélhető a helyzet javulása, ha Budapesten már nehezebb munkát találni, mint vidéken.

Kutatásunk során az intejúalanyoktól azt kérdeztük meg, hogy képezik-e a dolgozóikat, és ha igen, milyen célból. A válaszok két csoportba sorolhatók:

1. A képzés célja a vállalat versenyképességének növelése. Ez a motívum semmiben sem különbözik a nyugati vállalatoknál tapasztaltaktól. A tréningek célja, hogy segítsék a dolgozókat az új (technológiai) fejlesztések megismerésében, az ISO minőségi követelményeire való felkészülésben, a minőség javításában.

Kiderült, hogy majdnem az összes vállalat végez ilyen típusú képzést. Csak néhány vállalat nem képezi alkalmazottait, elsősorban azok, amelyek csupán a nagy munkaerő-igényű termelési egységeiket telepítették Magyarországra, ezeknek ugyanis egyetlen célja: termelés az anyavállalat számára. Többnyire azok a rövid távú stratégiával jellemezhető privatizált vállalatok esnek ebbe a kategóriába, amelyek már 1989 előtt is termeltettek Magyarországon, és ahol a privatizáció után nem hajtottak végre jelentősebb beruházást.

A külföldi vállalatok túlnyomó többsége azonban nagy súlyt fektet az alkalmazottak képzésére. Ez lehet vállalaton belül vagy kívül, Magyarországon vagy külföldön szervezett tréning, illetve gyakorlati képzés. Ezek a vállalatok inkább közép- és hosszú távú stratégiát követnek magyarországi beruházásaikban. Ahogyan több cégnél is kifejtették: a képzés egyik célja az alkalmazottak motivációinak és a céggel való azonosulásának fejlesztése. Bár ez a rendszerváltozás után magától értetődőnek tűnik, a valóságban fontos változást jelent az 1989 előtti gyakorlathoz képest.

Swaan (1995) rámutatott, hogy a külföldi vállalatok képzési programjaikban gyakran arra tanítják meg alkalmazottaikat, amivel már amúgy is tisztában vannak. Ennek oka, hogy a vállalatok az alkalmazottak alacsony szintű képzettségét a megszerezett (munka- és képzettségfüggő, technológiai) tudás hiányának tulajdonítják. Figyelembe veszik ugyanakkor, hogy a legsúlyosabb hiányosságok a passzív, nehezen átadható, nem tudatos ismeretekben jelentkeznek. Ezt az összetett jelenséget empirikus módon kell megközelíteni.

Kutatásunk során mindenesetre kiderült, hogy a külföldi vállalatok körében pozitív vélemény alakult ki a magyar alkalmazottak képzettségi szintjéről. Ez jelezheti azt is, hogy a vállalatok jól mérték fel a munkások képzettségét, és nem képezik őket feleslegesen. Nem zárható ki azonban, hogy néhány tréning már ismert tudás elsajátítására épült, hiszen a külföldiek, különösen az átalakulás első éveiben, kevés információval rendelkeztek a dolgozók szak-tudásáról.

Swaan megfigyelése szerint Magyarországon a külföldi beruházások — a tőke, a technológia és a know how behozatalán kívül — nagy szerepet játszanak a passzív ismeretek átadásában is, hiszen ez a profítnövelés egyik legfontosabb feltétele. Ezt a megállapítást a megvizsgált vállalatok többsége megerősítette. A vállalatok — különböző hatékonysággal és eredményességgel — sok időt és energiát fordítanak a munkatársak gondolkodásának és munkamódszerének átformálására.

2. A képzés másik lehetséges célja, hogy a munkásokat olyan szakmákra képezzék ki, amelyekből a piacon (a vállalatnál) hiány van.

Az előző részben már utaltunk rá, hogy a külföldi vállalatoknak bizonyos szakmák esetében a képzett szakemberek hiányával kell megküzdeniük. A helyzet megoldásának egyik módja, hogy az alkalmazottak továbbképzését a vállalaton belül szervezik meg a meglévő, vagy egy új személyzet képzésével. Ez a gyakorlat főként a nagy multinacionális vállalatokra jellemző, amely jelentősen hozzájárul a fogadó országok gazdasági szerkezetváltásához, különösen az olyan kulcsfontosságú szakmák esetében, mint a humán erőforrás menedzsment, a logisztika, a minőségellenőrzés, a marketing és az eladás. A másik, bár kevésbé elterjedt gyakorlat a leendő szakemberek képzése a már működő oktatási intézményekben.

A Tungram például kétéves posztgraduális képzést szervez a Budapesti Műszaki Egyetemen, ahol egyébként nincs megfelelő világítástechnikai képzés. Az oktatásban részt vevőket és a tananyagot a Tungram állítja össze. A kétéves képzés után a hallgatók állást kaphatnak a vállalatnál, de nem kötelesek feltétlenül ott elhelyezkedni.

Hiányszakmák esetében a képzés legnagyobb veszélye, hogy annak befejeztével az alkalmazottak könnyebben válhatnak munkahelyet. A jól képzett alkalmazottak valóban gyakran változtatnak munkahelyet. Ez különösen a fent említett szakmákra érvényes. Ilyen esetekben a vállalatoknak nincsen választási lehetőségük, hiszen a bizonytalan kimenetű képzés finanszírozása vagy esetleg külföldi szakemberek alkalmazása egyaránt igen költséges.

Az ipari multinacionális cégek jövője Budapesten: szétterjedő vagy elszigetelt koncentráció?

A rendszerváltozás első éveiben az ipari multinacionális cégek döntően Budapesten és környékén telepedtek le. Ennek okairól már írtunk tanulmányunk első részében. A legfőbb kérdés, vajon Budapest a külföldi vállalatok számára csak kiindulópontot jelent-e, ahonnan a cégek egy bizonyos idő elteltével kiterjesztik, illetve áthelyezik tevékenységüket az ország más területeire, vagy éppen ellenkezőleg, a főváros továbbra is — jobbra kizárólagosan — az ipari multinacionális cégek központja marad? A kérdésre nem könnyű válaszolni, márcsak azért sem, mert a statisztikai adatok a külföldi vállalatokat csupán székhelyeik alapján tartják nyilván, így nincsenek információink a nagyvállalatok részlegeinek elhelyezkedéséről.

Általános tendencia, hogy Budapesten karcsúsodik a feldolgozóipar, azaz folyamatosan csökken a munkahelyek száma, és főleg csökken a főváros iparának részaránya mind az országban, mind a helyi gazdaságon belül. Bár a nyugati országokban hasonló folyamatokat figyelhetünk meg, ez még nem elegendő a multinacionális cégek jövőjére vonatkozó következtetések levonására. Ellentétben ugyanis a nyugati nagyvárosokkal, ahol a dezindusztrializáció a posztindusztriális társadalom felé való elmozdulás jele, Budapest esetében ugyanez a folyamat a gazdasági transzformációra vezethető elsősorban vissza.

Írásunkban az ipari multinacionális vállalatok budapesti koncentrációját elsősorban az állami vállalatok privatizációjával magyaráztuk. 1996-ban azonban a privatizációs bevételek alig 500 millió dollárt tettek ki a 2 milliárdos összesített külföldi működőtőkével szemben. A privatizációs folyamat, amely végső szakaszába lépett, 1997–1998-ban befejeződik. A külföldi működőtőke ezért a jövőben egyre inkább a zöldmezős beruházásokban, és még inkább a már korábban megvásárolt vállalatok fejlesztésében, illetve a saját tőkerész emelésében fog megjelenni.

A zöldmezős beruházások 1992 óta egyre fontosabb szerepet játszanak a gazdaságban, és ez várhatóan a jövőben is így lesz. A politikai helyzet stabilitása, a gyors ütemű átalakulás, az átlátható jogi környezet hatására erősödött a beruházói bizalom, egyre többen vállalkoznak kockázatosabb zöldmezős beruházások létesítésére is. Ilyen körülmények között már nem olyan fontos Budapestre vagy közvetlen környékére telepíteni a vállalatot. A zöldmezős beruházások koncentrációja különösen erős a Dunántúl északi részén, míg Budapesten és Pest megyében kevésbé jelentős. Ez a jelenség Budapest túlsúlyának viszonylagos csökkenését jelentheti.

A fentieknél jóval bonyolultabb probléma a *leányvállalatok* alapítása, és a Budapest-központúság felszámolása. Egyelőre túl korai lenne ezzel kapcsolatban következtetéseket levonnunk, hiszen a vállalatok többsége csupán néhány éve telepedett meg Magyarországon. *Barta és Conti* (1994) arra a következtetésre jutott, hogy a budapesti székhelyű külföldi vállalatok gyakran vidéki fiókvállalatokhoz telepítik a rutinjellegű tömegtermelést. Kutatásunk során csupán egyetlen céggel találkoztunk, amely a közeljövőben be kívánja szüntetni a budapesti termelést, noha a cég központja továbbra is a fővárosban maradna. Számos vállalat akad ugyanakkor, amely kereskedelmi irodaként kezdte meg működését Budapesten, de később, a magyarországi termelés beindításához gyakran vidéki telephelyet választott. Ezt a jelenséget *Hekanson* (1979) térbeli terjedési modelljében is megtalálhatjuk. A vállalati központok azonban ebben az esetben is a fővárosban maradnak. (Az *Inter-snack* nevű német chips-gyártó cég kezdetben egy kereskedelmi irodát nyitott Magyarországon. Egy év múlva két zöldmezős beruházást létesített a Veszprém megyei Zircen, illetve a Fejér megyei Kislángon, de a székhelye továbbra is Budapesten maradt.) Számos cég rendelkezik vidéki telephelyekkel, amelyeket azonban a legtöbb esetben a több telephellyel bíró budapesti székhelyű vállalat megvásárlásakor örökölték.

A külföldi tulajdonú ipari cégekre csak nagyon kevés esetben volt eddig jellemző, hogy tevékenységüket leányvállalatok létesítésével bővítették volna. A vállalatok többsége egyelőre energiájának és anyagi erejének nagy részét a megszerzett üzemek átszervezésére, korszerűsítésére fordította. A közeljövőben így nem lehet a termelés nagyarányú vidéki áttelepedésére számítani. A vállalati működés és fejlesztés számára egyelőre még most is megvannak a kedvező feltételek Budapesten, bár kétségtelenül egyre költségesebbé válik a budapesti termelés a dráguló munkaerő, az emelkedő ingatlanpiaci árak, a növekvő helyi adók miatt.

*

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a közeljövőben Budapest továbbra is fontos szerepet fog játszani az ipari multinacionális cégek letelepedésében, bár jelentősége várhatóan csökkenni fog. Ennek elsődleges oka, hogy számos

zöldmezős beruházás a fővárosnál jóval olcsóbb munkaerőt kínáló Észak-Dunántúlon és talán az ország keleti részében telepedik meg. Másik oka a termelés várható bővítése új, vidéki leányvállalatokkal, és kisebb részben a termelés esetleges kiköltözése Budapestről. Ebben az esetben azonban a vállalatok székhelye gyakran továbbra is a fővárosban marad.

Felhasznált irodalom

- Barta, Gy.: *Foreign Investment in the Hungarian Economy: the Role of Transnational Companies*. In P. Dicken–M. Quéévit (eds): *Transnational Corporations and European Regional Restructuring*. Utrecht, NGS 1994. 181, 131–149. p.
- Barta, Gy.: *Industrial Restructuring or De-industrialization?* Unpublished paper. Center for Regional Studies, Budapest, 1996.
- Business Central Europe (1996, 7), Several issues.
- Csáki, Gy.–M. Sass–A. Szalavetz: *Reinforcing the Modernization Role of Foreign Direct Investment in Hungary*. Working papers no. 62, March 1996. Institute for World Economics, Hungarian Academy of Sciences.
- Cséfalvy, Z.: *The Regional Differentiation of the Hungarian Economy in Transition*. In *Geojournal*, April 1994. 351–361. p.
- Dicken, P.: *Global Shift. The Internationalization of Economic Activity*. London, Paul Chapman, 1992.
- Dunning, J. H.: *Explaining International Production*. London, Unwin Hyman, 1988.
- Economic Commission for Europe (ECE): *Economic Survey of Europe in 1996–1997*. United Nations, April 1997.
- Hekanson, L.: *Towards a Theory of Location and Corporate Growth*. In F. E. I. Hamilton–G. J. R. Linge (eds): *Spatial Analysis: Industry and the Industrial environment*. London, Wiley, 1979. 115–138. p.
- Hoppenstedt Bonnier: *Major Companies in Hungary 1995*. Budapest, Hoppenstedt Bonnier & Co. Information GmbH, 1994.
- Horváth, Gy.: *The Regional Policy of the Transition in Hungary*. In *European Spatial Research and Policy*. 1996, 2. 39–55. p.
- Hunya, G.: *Foreign Direct Investment and Economic Modernization in CEECs*. The Vienna Institute for Comparative Economic Studies. Vienna, November 1996.
- Institute for Privatization Studies: *Foreign Investments in Hungary at the End of 1995*. Budapest, Property Foundation Institute for Privatization Studies. Working paper.
- Institute for Privatization Studies: *Foreign, Greenfield Industrial Investments in Hungary*. Budapest, Property Foundation Institute for Privatization Studies. Working paper.
- Nemes Nagy, J.: *Regional Disparities in Hungary during the Period of Transition to a Market Economy*. In *Geojournal*, April 1994. 363–368. p.
- Nemes Nagy, J.–Ruttkay, É.: *Regional Dimensions of the Hungarian Economic Transition*. Paper presented at the 34th European Congress of the Regional Science Association. Groningen, 23–26 August 1994.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. OECD Economic Surveys, Hungary, 1995. Paris, OECD.
- Papp, B.: *Survey Hungary*. In *Business Central Europe*, December 1995. 33–46. p.
- Statistical Yearbook of Hungary 1995*. Bp., 1996.

NAGY SÁNDOR GYÖRGY

A külföldi működőtőke a budapesti agglomeráció kereskedelmében

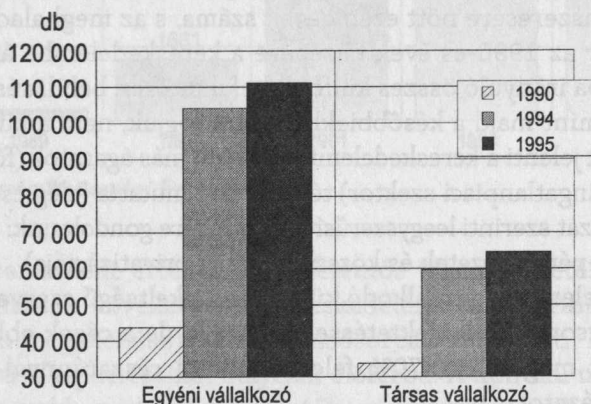
A rendszerváltozást követő években a tulajdonosi és a szervezeti struktúra jelentős változásokon ment keresztül a kereskedelemben is. Az állami vállalatok gazdasági társaságokká történő átalakulása már befejeződött, az állami vagyon privatizálása is a végéhez közeledik.

A privatizáció eredményeként — egyik főbb céljának megfelelően — meghatározóan csökkent az állami tulajdon részaránya a kereskedelmi társaságok összes vagyonán belül (hamarosan a még nem privatizált Fűszért-társaságok magánosítása is lezárul: Dél-pesti, Bakony, Balaton, Mecsek).

A magánszféra térnyerésével párhuzamosan ugrásszerűen megnőtt a piaci szereplők száma a kereskedelemben. Míg 1990-ben 77 280 kereskedelmi üzlet működött hazánkban, addig 1995-ben ennek több mint kétszerese: 175 823 (1. ábra). A kereskedelmi vállalkozások meghatározó hányada egyéni vállalkozóként végzi tevékenységét (1990-ben: az összes kereskedelmi vállalkozás 56,5%-a, 1995-ben: 63,2%-a).

1. ábra

A kereskedelmi üzletek számának változása Magyarországon, 1990–1995

Forrás: Magyarország Statisztikai Évkönyve 1995.

1995-ben 41 498 jogi személyiségű vállalkozás — az összes 35,5%-a — működött a kereskedelmi szektorban. A piaci verseny indukálta hatékonyságnövekedés, racionális gazdálkodás egyértelmű jele, hogy a cégek háromnegyede 10, vagy annál kevesebb főt foglalkoztat, s további 12%-uk esetében az alkalmazottak száma 11–20 fő (a kereskedelmi ágazatban a 20 főnél kevesebb alkalmazottat foglalkoztató társaságok aránya 90% felett van).

A lakosság bolthálózati ellátottsági mutatói mennyiségi, minőségi, strukturális szempontból elmaradnak ugyan a fejlett országok hasonló mutatóitól, de a magyar gazdaság fejlettségéhez, a lakosság fogyasztásának (ami eddig csökkenő volumenű volt) színvonalához képest a bolthálózat összességében nem minősíthető elmaradottnak (1990-ben 75 bolt/10 ezer fő; 1995-ben 170 bolt/10 ezer fő). Ugyanakkor a fejlett európai országok koncentrált bolthálózatához hasonlóan Magyarországon is egyre több bevásárlóközpont, hiper- és szupermarket jelent, illetve jelenik meg (jelentős vásárlóerőt elcsábítva, és egyben a vásárlói szokásokat számottevően megváltoztatva), melyek a hagyományos és inkább elaprózott üzlethálózatot várhatóan átalakítják. Valószínűsíthetően egyfajta koncentrációs folyamat veszi kezdetét, amely az árversenyt nehezen álló kiskereskedők (egyéni vállalkozók) számának kényszerű csökkenését, illetve ezzel párhuzamosan esetlegesen a feketegazdaság térnyerését fogja eredményezni.

Külföldi működőtőke a hazai kereskedelemben

A tulajdonosi struktúra változásával — különösen a rendszerváltozást követő első években — a kereskedelemben jelentkezik a legnagyobb súllyal a külföldi működőtőke. A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma és a befektetett tőke ebben az ágazatban emelkedett a legszámottevőbben. 1989 és 1995 között negyvenszeresére nőtt ezen cégek száma, s az meghaladja a 12 ezret.

Ugyanakkor az 1990-es évek közepére a kereskedelemben áramló külföldi tőke a hazánkba irányuló összes külföldi befektetésen belüli részaránya csökken. Mindez, mint majd a későbbiekben látni fogjuk, nem a külföldi befektetők elfordulását jelenti a kereskedelemtől, hanem más ágazatok (főként a távközlés, a bank- és ingatlanpiaci szektor) térnyerését mutatta (elég csupán a privatizáció idő és ágazat szerinti leegyszerűsített menetére gondolnunk: kereskedelem-ipar-építőipar-pénzügyintézetek és közszolgáltatók privatizációja).

A kereskedelemben gazdálkodó külföldi érdekeltségű szervezetek számottevő része alacsony tőkebefektetéssel működik, de a cégek ebben a szektorban az átlagot meghaladó, 70% feletti külföldi részarányal rendelkeznek (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

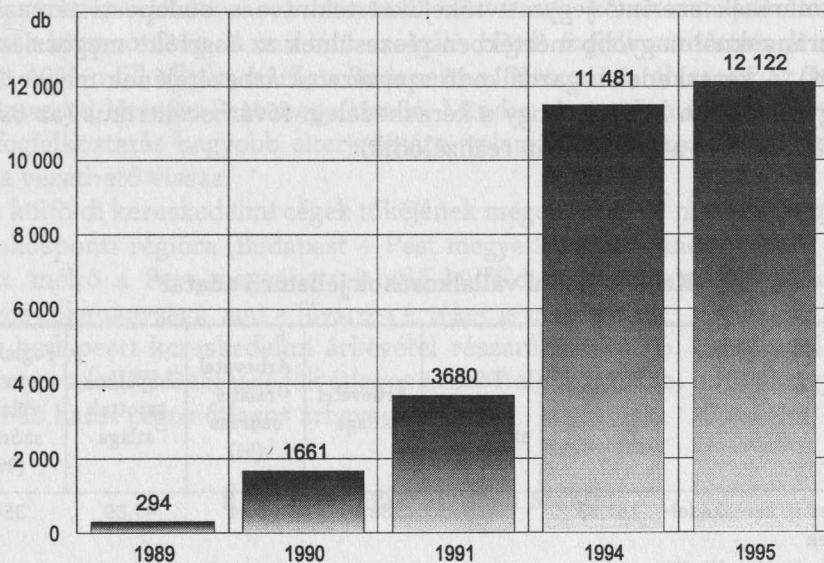
Külföldi érdekeltségű kereskedelmi cégek jellemző adatai 1994–1995

	Jegyzett tőke a kereskedelemben (M Ft/cég)	Külföldi befektetés a kereskedelemben (M Ft/cég)	Jegyzett tőke az országban (M Ft/cég)	Külföldi befektetés az országban (M Ft/cég)	Külföldi részarány a kereskedelemben (%)	Külföldi részarány az országban (%)
1994	14,5	10,3	59,4	35,4	70,7	59,6
1995	16,7	12,9	79,1	52,4	76,9	66,3

Forrás: Magyarország Statisztikai Évkönyve 1995.

2. ábra

A külföldi érdekeltségű kereskedelmi vállalkozások száma 1989–1995 között

Forrás: Magyarország Statisztikai Évkönyve 1995.

Pozitív folyamatként értékelhető a jelentős tőkebefektetéssel járó „zöldmezős” beruházások növekedése a kereskedelemben (multinacionális kereskedelmi láncok megjelenése). Mindez elsősorban azt jelenti, hogy a befektetők hosszú távú elképzeléseiket helyezik előtérbe. A külföldi működőtőke beáramlása a nagyobb szakmai befektetők esetében kiemelkedő fontosságú, mivel ez jellemzően együtt járt és jár a kereskedelmi technika és technológia,

valamint a kereskedelmi hálózat mennyiségi és minőségi fejlesztésével: a kereskedelmi tevékenység komplex fejlesztésével, a logisztikai költségek csökkentésével, a korszerű üzletvezetési és értékesítési formák bevezetésével, valamint ezzel egyidejű meghonosításával. Ezek a cégek kivétel nélkül rekonstrukciós programba kezdtek: a színvonalasabb és egységes hálózati arculat kialakítása mellett az áru- és pénzmozgást nyomon követő információs rendszer bevezetését részesítik előnyben. Napjainkban a külföldi működőtőke jelenti a kereskedelemfejlesztés és modernizálás legfőbb hajtóerejét.

Budapest és Pest megye súlya a kereskedelmi ágazaton belül

Az 1990-es években Budapesten és Pest megyében mind az országos, mind a térségi átlagos növekedést meghaladóan emelkedett a kereskedelemmel foglalkozó vállalkozások száma, az összes kereskedelmi cég 49,1%-a a fővárosban, míg 7,6%-a Pest megyében működik.

Felmérések szerint¹ jegyzett tőkéjüket tekintve a budapesti társaságok számarányuknál nagyobb mértékben részesülnek az osztóke megoszlásából (56,6%). A kereskedelmi gazdálkodó szervezetek árbevételének megoszlásából egyértelműen kitűnik, hogy a kereskedelem fővároscentrikus (az összes árbevétel 62,5%-a Budapesten realizálódik).

2. táblázat

Kereskedelmi vállalkozások jellemző adatai*

	Vállalati tőkeátlag*	Tőke relatív szórása %	Árbevétel átlaga	Árbevétel relatív szórása (%)	Foglalkoz- tatottak átlaga	Foglalkoz- tatottak relatív szórása (%)
Budapesti kereskedelmi cégek	167,33	430	1333,7	334	47,89	354
Nem budapesti kereskedelmi cégek	118,03	243	673,55	229	70,27	175
Pest megyei kereskedelmi cégek	115,43	281	498,06	119	45,85	167
Országosan	141,7	381	975,17	332	59,06	251

* Jegyzett tőkeérték (M Ft) az rt.-nél, törzstőke a kft.-nél.

Forrás: Hoppenstedt Bonnier Kft.: Közép- és nagyvállalatok Magyarországon 1997.

3. táblázat

Külföldi érdekeltségű kereskedelmi vállalkozások jellemző adatai

	Vállalati tőkeátlag*	Tőke relatív szórása (%)	Árbevétel átlaga	Árbevétel relatív szórása (%)	Foglalkoz- tatottak átlaga	Foglalkoz- tatottak relatív szórása %
Budapesti kereskedelmi cégek	188,7	460	1726,3	299	48,7	203,3
Nem budapesti kereskedelmi cégek	110,5	297	527,9	132	39,7	81,0
Pest megyei kereskedelmi cégek	214,9	257	732,3	97	32,3	54,4
Országosan	167,5	454	1423,9	316	46,4	180,2

*Jegyzett tőkeérték (M Ft) az rt.-nél, törzstőke a kft.-nél.

Forrás: Hoppenstedt Bonnier Kft: Közép- és nagyvállalatok Magyarországon 1997.

Ugyanezen vállalkozások létszámát nézve már közel sem jelentkezik a főváros-központúság. A mintául szolgáló cégek foglalkoztatottainak mindössze 40%-a áll alkalmazásban Budapesten. Hasonlóan alacsony az átlagos alkalmazotti létszám Pest megyében is. Mindez alapvetően a feketegazdaság és -foglalkoztatás nagyobb elterjedésére, valamint a hatékonyabb gazdálkodásra vezethető vissza.

A külföldi kereskedelmi cégek tőkéjének megoszlásában meghatározó rész jut a központi régióra (Budapest + Pest megye 91,6%). Mindazonáltal figyelemre méltó a Pest megyébe települő külföldi kereskedelmi vállalkozások átlagos tőkenagysága, ami a fővárosi értéket is meghaladja.

A budapesti kereskedelmi árbevétel részaránya 93,8%. Ezen a földrajzi területen a külföldi társaságok átlagos árbevétele magasabb, mint az ugyanitt működő hazai cégek átlagos árbevétele.

A fővárosi kereskedelmi szektor

A kereskedelmi vállalkozások meghatározó része egyéni vállalkozóként tevékenykedik. A társas vállalkozási formák közül leginkább kft.-t alapítottak (a fővárosi székhelyű kft.-k 41,4%-a a kereskedelemben működik). A jogi személyiségű társas vállalkozások 95%-a 20, vagy annál kevesebb főt foglalkoztat.

A kereskedelmi üzletek száma 1991 és 1995 között 71%-kal növekedett és számuk mintegy 35 ezerre tehető. Ugyanakkor a növekedés éves dinamikája lassul, elsősorban a belső pesti kerületekben (valamint a III. kerületben) nyitnak kereskedelmi üzleteket a vállalkozók, míg a pesti peremkerületeket kevésbé részesítik előnyben.

A kereskedelmi hálózat mennyiségi és minőségi fejlesztésében a külföldi tőke élenjáró szerepet tölt be. 1992–1995-ig közel 55 milliárd Ft-ot ruháztak be a kereskedelembe, amelynek 55%-a külföldi érdekeltségű kereskedelmi vállalkozásokhoz fűződik.

A mintában szereplő gazdasági társaságok számának 40,6%-a, tőkéjének 44,4%-a külföldi érdekeltségű. A külföldi érdekeltségű kereskedelmi vállalkozások többnyire a XI. és a XIII. kerületekben működnek (ezen belül is a városból kivezető utak mentén található a székhelyük: pl.: Budaörsi út, Fehérvári út, Váci út). A külföldi beruházók székhelyük megválasztásánál a budai városrészt valamelyest előnyben részesítik a pesti oldallal szemben.

A kereskedelmi cégek, és azon belül is a külföldi vállalkozások tőkeerejének térbeli koncentrációja erős. A fővárosi kereskedelembe áramlott külföldi tőke több mint kétharmada a forgalmas ki- és bevezető utak mentén, négy kerületben (XIII., XI., XV., III.) összpontosul.

A külföldi működőtőke megjelenése a budapesti élelmiszer-kereskedelemben

A gazdasági helyzet változása, a privatizáció alapvetően átstrukturálta az élelmiszer-kereskedelmet. A konkurenciaharc egyre erősödik a kereskedelemben, napjainkra már a cégek jelentős árversenyre kényszerültek, és a szolgáltatásaikat is jelentős mértékben differenciálják. A korábbi üzlethálózatból új üzletláncok fejlődtek ki nemzetközi érdekeltségekkel. A tőkekoncentráció révén viszonylag kevés cég kezébe került az élelmiszer-kereskedelem.

A megfigyelhető tendenciák hasonlatosak a Nyugat-, illetve Dél-Európában zajló folyamatokkal. A kis- és közepes méretű üzletek forgalma csökken, meghatározóak lettek a nagyobb alapterületű üzletek. Sajátos specializálódás ment végbe a kereskedelmi szervezetek között is. Differenciálódott a kereskedelem struktúrája, más-más üzleti formát preferálnak a különböző cégek (hiper- és szupermarketek, diszkontok, nagy bevásárlóközpontok). A hazai élelmiszer-kereskedelmet a multinacionális cégek uralják, velük szemben egyesületbe tömörültek a magánvállalkozók (CBA) 1991-ben (beszerzési társaságot alapítva).

A külföldi tőke beáramlása az élelmiszer-kereskedelemben három szakaszra bontható. Az első szakaszban a meglévő hálózatokban szereztek tulajdoni hányadot a multinacionális cégek (pl.: Csemege – Julius Meinl, Édességbolt – Bonbon Hemingway stb.). A második szakaszban a már meglévő egységekből alakították ki az üzletláncokat (Super Közért, Profi, Plus Kaiser's, Jééé stb.). A tőkebefektetések harmadik szakaszát folyamatos építkezések, zöldmezős beruházások jellemzik (Penny Market, Billa, több bevásárlóközpont).

Magyarországon a közelmúltban új nemzetközi hálózatok is megjelentek. A Tesco mint hipermarket, a Billa mint szupermarket, illetve a Penny Market

mint ún. „hard” diszkontlánc egyelőre ugyan még kevés üzlettel rendelkeznek, de fejlődésük a jelek szerint várhatóan igen dinamikus lesz.

4. táblázat

Az üzletláncok üzleteinek száma a fővárosban

	Vidéken	Budapesten	Összesen
BILLA	3	5	8
C+C	11	2	13
CBA	11	67	78
JÉÉÉ	35	20	55
MEINL	62	31	93
KAISER'S	5	7	12
PENNY	25	4	29
PLUS	23	48	71
PROFI	33	19	52
SPAR	46	8	54
SUPER	1	26	27

Az üzletláncok diszkontpolitikája eltérő, más-más arányban jelentek meg a fővárosi és a vidéki piacokon. A Plus, a Meinl és a CBA erős fővárosi pozíciókkal rendelkeznek, míg mások, pl. a Penny üzletek egyelőre inkább a vidéket preferálják. Rendkívül hasonló a Profi és a Jééé üzletek ilyen irányú megoszlása (Profi: 20 Budapesten, 33 vidéken; Jééé: 20 Budapesten, illetve 35 vidéken). Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az említett négy diszkonthálózat esetében igen kiegyenlített a vidéken működő üzletek számaránya (Plus: 23; Penny: 25; Profi: 33; Jééé: 35).

Jellemzően a CBA és a Super a fővárosra koncentrálódik, míg a Julius Meinl és a Spar — igen magas üzletszámmal — inkább vidékre. A többiek súlya egyik területen sem számottevő.

A kialakuló élelmiszer-kereskedelmi üzlethálózatok térbeli elhelyezkedése

1990 és 1994 között Budapest külső kerületeinek egy részében növekszik, más részeiben kisebb mértékben csökken a népesség száma, mint a belső kerületekben. 1992–1994 között átlagosan 16%-kal nőtt az élelmiszer-szaküzletek száma Budapesten. Legnagyobb a növekedés üteme (több mint 30%) a II., XIV., XVI., és a XX. kerületekben, míg a XVIII. kerületben ugyanezen időszak alatt 15%-kal csökkent.

Az élelmiszer-szaküzletek ezer lakosra jutó fajlagos értékeinek kerületenkénti vizsgálata során szerkezeti sajátosságok mutathatók ki: a belső kerüle-

teket a kisméretű boltok, illetve alacsonyabb és csökkenő népességszám jellemzi, s ebből következően a számított értékek magasabbak az átlagosnál (sajnos csak az üzletek számára, és nem az összes eladótérre rendelkezünk adatokkal). Ehhez közeli értékekkel rendelkezik néhány külső kerület is (III., IV., IX., X., XIII., XIX., XX.), ami az átlagosnál (2,4 üzlet/1000 fő) jobb ellátottsági értéket eredményez. Érdemes megemlíteni, hogy néhány sűrűn lakott kerület (magas piaci potenciállal rendelkező) ez irányú ellátottsági mutatója igen alacsony (XI., XIV., XV., XVI., XVIII., XXI. — 1,1%–1,7% között).

Különösen a dél-, délkelet-pesti kerületek még közel sem nem tekinthetők lefedetteknek, és jelentős megszerezhető potenciált, forgalmat jelenthetnek a multinacionális élelmiszer-hálózatok, valamint a főleg város szélén található bevásárlóközpontok számára.

13 különböző üzletlánc² összesen 246 budapesti üzletét sikerült feltérképezni. A legsűrűbben telepített kerületekben (III., IV., XI., XIII.) található az élelmiszerüzletek közel egyharmada (77 darab). A külföldi érdekltségű kiskereskedelmi élelmiszer-hálózatok telepítési döntéseinél az elsődleges szempont a népesség száma, illetve a népsűrűség volt. Az olyan üzletláncok, amelyek már egy meglévő láncolatot vásároltak meg (pl.: Plus, Jééé, Profi) és építették át azokat, pillanatnyi előnyben vannak a többnyire „zöldmezős” hálózatfejlesztést folytatókkal szemben (Penny, Spar, Billa, Tesco).

Az élelmiszer-kereskedelmi hálózatok stratégiái

A kereskedelmi hálózatok stratégiáikban is némileg különböznek egymástól, bizonyos versenyelőnyre igyekezve ily módon is szert tenni. Többnyire csak a kiskereskedelemre összpontosítanak, de van közöttük, amelyik a nagykereskedelmi tevékenységre helyezi a hangsúlyt (példa erre az Alfa Kereskedelmi Rt.).

Alfa Kereskedelmi Rt.

Az Alfa jogelődje 1989 előtt a főváros élelmiszer-nagykereskedelméért felelős Alfa Élelmiszer és Vegyiáru Kereskedelmi Vállalat volt (alapítva: 1949), amely a nyolcvanas években erősen eladósodott. A vállalat 1991-ben alakult át rt.-vé, jelenleg jelentős részben amerikai tulajdonban van (alaptőkéje: 2,7 Mrd Ft).

Az Alfa cég a fő hangsúlyt az élelmiszer nagykereskedelmére helyezi annak ellenére, hogy általános tendencia az élelmiszer-nagykereskedelem visszaszorulása. A korábbi versenytársak közül a legtöbb vállalkozás az élelmiszer-kiskereskedelem felé nyitott, így igazi versenytársak már csak a Metro lehet.

Különböző jellegű boltjaikkal — hagyományos üzletek, szuper- és hipermarketek, diszkontok stb. — különböző igényeket elégítenek ki. (Például a Csemege Julius Meinl, Super Közért, Rotschild.)

Csemege Julius Meinl

A szinte kizárólag osztrák tulajdonban levő (93,8 %) Meinl cég az ország egyik legnagyobb és legkiterjedtebb élelmiszer-kereskedelmi hálózatával rendelkezik. Forgalmi adatok alapján

1996-ban az élelmiszer-kereskedelmi szervezetek között harmadik helyen állt. Budapest élelmiszer-kereskedelmében is meghatározó a cég szerepe. Alaptőkéje több mint 5 milliárd forint. A korai privatizáció (1991), az igen jól kiépült üzlethálózat és a cég imázsa igen jelentős lépéselőnybe hozta a versenytársakkal szemben. A Meinel cég jelentős boltkorszerűsítési programba kezdett 1994-től, ami a vásárlók kényelmét, illetve az üzletmenet hatékonyságát szolgálta. A hagyományos üzletek mellett kialakította diszkonthálózatát (Jééé), valamint nagy Cash & Carry (C+C) áruházait.

A *Jééé-diszkontok* átlagos alapterülete meghaladja a Julius Meinel kiskereskedelmi üzletekét, áruválasztéka szűkebb, mintegy 2000 termék, de lényegesen nagyobb, mint a versenytársaké (Profi, Plus élelmiszer-kereskedelmi ún. „soft” diszkontláncoké).

A fővárosi Julius Meinel üzletek döntő többsége a város központi magját adó kerületekben található, a külvárosi övezetekben elsősorban diszkont áruházait (Jééé és C+C) üzemelteti.

Super Közért³

A Super Közért-lánc 1994-ben alakult a Budapesti Közért Vállalatból. Az élelmiszerlánc tulajdonosa az izraeli Super Sol, amely napjainkban Izrael egyik legjelentősebb élelmiszer-kereskedelmi láncja. Szerepe meghatározó volt a szupermarketrendszer kialakításában Izraelben.

A Super Közért üzletei mind Budapesten találhatók, többségük eladótere 300–500 m². A Duna Plaza megépüléséig a Batthyány áruház volt a cég legnagyobb áruháza, mintegy 500 m². Az új bevásárlóközpont megépülésével a Super Közért egy 2400 m² alapterű új üzletet nyitott. A cég eddigi üzleti filozófiájára jellemző, hogy üzleteit inkább bérli, s csak kisebb számban tulajdonosa azoknak. Az üzletek a fővárosban szórtnak, mintegy 19 kerületben található meg, ellentétben a Meinel üzletekkel, amelyek elsősorban a főváros belső magjában helyezkednek el. Egyetlen vidéki üzletük is Budapesthez közel, Szentendrén található.

Rothchild-üzletlánc

A Rothchild cég jelenleg 4 üzlettel rendelkezik a fővárosban, ebből 3 élelmiszer-áruház és egy hús- és hentesáruüzlet. Üzleteik forgalmas belvárosi helyeken találhatók.

Vannak olyan élelmiszer-kereskedelmi láncok, amelyek az élelmiszeren kívül ruházati és vegyesiparcikkeket kínálnak (például Tesco).

Tesco

A Tesco az Egyesült Királyság első számú élelmiszer-kereskedelmi láncja. Budapesten első üzletét a Pólus Centerben nyitotta 8600 m²-rel, és van néhány üzlete a Dunántúl idegenforgalmi központjaiban. A Tesco nemcsak élelmiszert kínál, hanem ruházati és egyes iparcikkeket.

A verseny egyre élesedik a nagy kereskedelmi láncok között, amelynek minden ismert módszere már felbukkant — az árverseny, az árukinálat bővítése, a korszerű és hatékony szervezet belső szolgáltatásainak (logisztika, raktárbázis) megteremtése, a kereskedelmi hálózat kiterjesztése és sűrítése stb. —, és terjed Magyarországon is. (Például a Profi Magyarország Rt., Penny Market – Billa.)

Profi Magyarország Rt.

A Profi-diszkontlánc fő versenytársai a Plus, a Penny Market és a kicsit magasabb árfekvésű Jééé-diszkontok. A város számos pontján a Plus közelébe települtek. Az üzletek termékskálája is nagyjából azonos a Plus árukinálatával. A Profi-diszkontlánc üzleteinek átlagos nagysága 600–1000 m² között változik. Mint ún. „soft” diszkontláncra az egyszerűség, a szolgáltatások minimális színvonala jellemző, így ellensúlyozza a cég a viszonylag alacsony árakat. A belga

tulajdonos 1996-tól felhagyott a C+C-tevékenységgel, és a vállalaton belül a fő hangsúlyt a kiskereskedelmi tevékenységre helyezte, ezen belül is a Profi-hálózatra. Magyarországon is megjelent a belga Louis Delhaize-csoport másik tagja, a Cora-hipermarket, amely a Profi-üzletek „nagytestvére”. A Törökbálint határában épült Cora-diszkontáruház mintegy 35 000 m²-en, 25 osztályon kínálja a termékeket (újabb áruházát Budakalászon nyitotta meg, s a tervek szerint Fóton nyílik egy üzlet). A két cég Magyarországon egymástól függetlenül fog tevékenykedni, de beszerzéseiket összehangoltan fogják intézni.

A belga érdekeltségű Profi cég Budapesten jelenleg 20 üzlettel rendelkezik, elsősorban a lakótelepek közelében, illetve a városmag és a peremzóna közötti sávban.

Penny Market – Billa

Páratlanul nagy erővel tört be Magyarországra a klasszikus diszkontárúsításra specializálódott Penny Market, amely Európa második legnagyobb élelmiszerkonzernjének, a kölni székhelyű Rewének egyik leányvállalata. 30 üzletet már megnyitott, és a jövőben szinte minden nagyobb magyarországi településen 800–1000 négyzetméteres diszkontáruházat épít.

A Penny Market több mint 2000 üzletével Németország vezető cége a klasszikus diszkontereskedelem piacán. A közelmúltban kezdődött expanziója Magyarországon kívül Olaszországra, Spanyolországra és Franciaországra, 1997-től pedig Csehországra terjed ki.

A cég magyarországi terjeszkedésének tervezett mértékét érzékelteti, hogy elsőként logisztikai centrumát és központi raktárbázisát építette meg Alsónémediben. A 18 ezer négyzetméteres épület az ország legnagyobb élelmiszer-raktárháza. A 90 ezer négyzetméternyi megvásárolt terület mellett a Penny Market opciói szerzett további százezer négyzetméter megvásárlására is.

A cég a klasszikus diszkontárúsítás szabályait követi, vagyis csak alapvető, de legalábbis fontos élelmiszereket — összesen 650–700-félét — forgalmaz, és csak szűk választékban. Az önkiszolgáló árusítás egyszerű körülmények között, gyűjtőcsomagolásból, rakodólapon történik.

A Penny Market, amely jellemzően a városok peremén építkezik, nem vett részt a magyarországi privatizációban. Valamennyi üzletét zöldmezős beruházásban építeti, ragaszkodik ugyanis ahhoz, hogy üzleteinek külleme, mérete, berendezése, infrastruktúrája ugyanúgy egyöntetű legyen, mint az áruk árjelzése, az árusítás módja vagy a számlázás rendszere. Üzleteinek mérete 800 és 1000 négyzetméter között váltakozik. Egy üzlet megépítésére a német cég hozzávetőlegesen 1,5 millió márkát (160 millió forintot) fordít.

Ez a páratlan tempó, és a minden más kereskedelmi vállalkozásénál nagyobb mértékű terjeszkedés fenyegetően hat valamennyi diszkontárúsításra berendezkedett cégre. Annál is inkább, mert néhány megnyitott boltban máris tapasztalható, hogy a Penny Market lefelé szorítja több alapvető élelmiszer fogyasztói árát.

A Penny Market 1996 októberében kiegészítette üzlethálózatát az ausztriai Billa cég felvásárlásával, aminek célja többek között a diverzifikált fogyasztói keresletről még nagyobb hányad megszerzése. A Penny Market és a Billa önálló elszámolású cégek, ezért élelmiszerkereskedelmi tevékenységüket is önállóan végzik, azonban beszerzéseiket összehangolják. A Penny Market egy ún. „hard” diszkontüzletlánc, amely elsősorban a Plus- és a Profi-üzleteknek lesz nagy vetélytársa. Budapesten mindössze öt üzlettel rendelkezik, azonban dinamikus módon fejlesztik hálózatukat. Hasonlóan a Billa-üzletekhez, elsősorban a lakótelepek, illetve azok közelében találhatók. A Billa hagyományos supermarket. Budapesten, hasonlóan a Penny Markethez, viszonylag kevés üzlete van. A Billa-supermarketek formatervezése teljes mértékben azonos az osztrák üzletekével, átlagos méretük 1000 m² körül van.

A helyfoglalás, a piac felosztása már megtörtént, ma már a tőkekoncentráció időszaka kezdődött el az élelmiszer-kereskedelemben, fúziókkal és beolvasztásokkal. (Például: Spar Magyarország Kereskedelmi Kft, Metro és Kaiser's.)

Spar Magyarország Kereskedelmi Kft. és Metro

A Metro egy svájci központú multinacionális vállalatcsoport, fő tevékenységi köre a Cash & Carry értékesítés. A C+C-piacon a cég egyértelműen vezető szerepre törekszik. Budapesten 3 bevásárlóközpontja van egyenként 10 000 m² alapterülettel. Az áruházakat csak törzsvásárlói igazolvánnyal rendelkező vásárlók, többségében vállalkozók vehetik igénybe.

Az osztrák Spar cég 1990-től van jelen a magyar élelmiszer-kereskedelemben. Az üzletek átlagos mérete 1000 m² körül van. Ez alól csak az Europark bevásárlóközpontban 1997. márciusban megnyílt 8000 m² alapterületű Interspar üzlet a kivétel. A cég stratégiája szerint valamennyi Spar üzlet típusban képviseltetni kívánja magát normál üzletek (Spar), szupermarketek (Eurospar) és hipermarket (Interspar) kategóriában. 1995-ben a Metróval közösen létrehozták az ország legnagyobb beszerzési társaságát a METSPA-t. A Metro és a Spar között nemcsak a beszerzésre alakult ki kapcsolat, hanem mindketten 20%-os részesedést vásároltak egymás cégében.

A Spar-üzletek kétharmada a Dunántúlon működik, amit a Bicskén található központ és raktár-bázis is kiegészít. A többi Pest megye, illetve a főváros között közel egyenlő arányban oszlik meg. Üzletei Budapesten elsősorban a peremkerületekben vannak.

Kaiser's és Plus

A Kaiser's- és a Plus-üzletek a német Tengelmann-csoport tulajdonában vannak. A Kaiser's-üzletek gazdag áruválasztékot nyújtanak (több mint 10 ezer termék), többségük Budapesten található (7 db). A Skálában és a Skála Metróban szintén Kaiser's-üzletekben bonyolítják az élelmiszer-kereskedelmet. Az üzletek átlagos mérete 1200–2500 m² közötti mozog. A Kaiser's-üzletek igen színvonalas szupermarketek. Magyarországon a Plus Kft. irányítása alatt állnak.

A Plus-diszkontlánc tulajdonképpen egy ún. „soft” diszkontlánc. A soft diszkontok jellemzője, hogy szűk termékskálát, mintegy 1500 terméket ajánlanak, és a kiszolgálás körülményei is igen egyszerűek. Csak minimális szolgáltatást nyújtanak vásárlóiknak, így ellensúlyozzák a viszonylag alacsony árakat. A soft diszkontok árai lényegesen alacsonyabbak, mint a normál kiskereskedelmi egységek árai vagy a hipermarketeké és a szupermarketeké. A üzletek átlagos nagysága 400–1200 m² között mozog. Főbb vásárlói célcsoportjuk az átlagos vagy alacsony jövedelmű rétegekből kerül ki. A Plus-élelmiszerdiszkontlánc fő versenytársa a Profi és a Penny Market.

A fővárosban 48 üzlete van a Plus Kft.-nek. A Plus-üzletek a lakótelepek közelében, valamint a városmag és a peremzóna közötti sávban helyezkednek el. Ez a fővárosi üzletszám a Plus Budapesten belül betöltött meghatározó szerepét, és egyben rendkívül erős piaci pozícióját is jelzi.

A magyar tulajdonú élelmiszer-kereskedelem még mindig jelentős maradt, hiszen a termelési eredmények listáját az áfészek vezetik (az áfészekhez 1210 coop- és 4590 áfészbolt tartozik, döntő többségük vidéken van), és a CBA, amely budapesti és Pest megyei vállalkozás, s méltó partnere a külföldi kereskedelmi hálózatoknak. Kétségtelen, hogy a budapesti és Pest megyei piacnak csak szerény szereplője a magyar tulajdonú élelmiszer-kereskedelem (például: CBA-üzletek).

CBA-üzletek

A CBA-egyesület 12 kereskedő hozta létre 1991-ben. Az egyesület tagjai központi raktár-bázist alakítottak ki Óbudán, amelyben minden tag résztulajdonos is egyben. Az egyesületnek jelenleg 36 tulajdonosa van. Budapesten a tagok tulajdonában 67 üzlet található, s ez a teljes CBA-üzletállomány 86%-a (vidéken kizárólag Pest megyében található CBA-üzletek). Az üzletek a Budai-hegyvidék területén, illetve a belvárosban találhatóak. Az üzletek alapterülete 60 és

500 m² között szóródik, többségük általános élelmiszerüzlet. A CBA-rendszerbe való belépéskor minden tagnak a havi forgalom 5%-át letétbe kell helyezni, ami a központi raktárkészlet finanszírozását szolgálja. A CBA-tagok önállóan gazdálkodnak, az árubeszerzést és a marketingtevékenységet közösen végzik.

A folyamatos kiskereskedelmi átalakulás ellenére 1996-ban továbbra is az áfészek vezettek a forgalom tekintetében: összesen 128 milliárd forint forgalmat bonyolítottak le.⁴ A listán 91,4 milliárdos forgalommal második helyre jött fel a Metro, a cég 1994-hez képest megnyolcszorosozta forgalmát. A harmadik helyre csúszott vissza 49,2 milliárd forintnyi forgalmával a Csemege Julius Meinl. 37 milliárd forint forgalommal, 1994-hez képest 185%-os forgalomváltozással a Kaiser's, valamint a tulajdonába tartozó Plus is jelentős piaci részarány-növekedést mondhat magáénak.

Budapesten, illetve a tágabban értelmezett agglomerációban, az üzleti forgalom értéke kimagasló az ország egészén belül. A bruttó értékesítési forgalom alapján az első harminc kereskedelmi vállalkozás közül — amelyekben a külföldi érdekeltségű társaságok részaránya meghatározó — 16 cég székhelye található a fenti értelmezés szerinti budapesti agglomerációban (az első kilenc ebből a körből származik). A forgalmi részesedést tekintve ezek a társaságok a harminc legnagyobb kereskedelmi vállalkozás forgalmának 82,7%-át adták 1996-ban (472,3 Mrd Ft).

Új értékesítési formák a főváros kereskedelmében (működő és épülő bevásárlóközpontok)

Az elmúlt években kezdődött kereskedelmi üzletszerkezet-váltás napjainkra válik egyre érezhetőbbé. A hagyományos kiskereskedelmi értékesítéssel párhuzamosan megjelentek a nagy bevásárlóközpontok, a hipermarketek. Ez a térnyerés elsősorban a fővárosra és a nagyobb városokra jellemző.

A magyar tőkeátalakulás során máris érzékelhetővé vált a monopolizáció, amelynek elsősorban a külföldi érdekeltségű, világmárkákat kínáló üzletláncok látják a hasznát. A verseny nyilvánvaló vesztesei azok a kiskereskedők, akiket már eddig is hátrányosan érintett a magukat nagykereskedőnek feltüntető, de a lakosságot is diszkont áron kiszolgáló üzletek elterjedése. A kiskereskedők igyekeznek helyet vásárolni maguknak egy-egy bevásárlóközpontban. A kis üzleteknek várhatóan negyede megy csődbe az elkövetkező években, de a napi bevásárlást biztosító kis boltokat ez a veszély kevésbé fenyegeti. Nem így a szaküzleteket. A „kategóriagyilkosoknak” is nevezett mamutüzletek ugyanis hihetetlen kedvezményekkel vonzzák magukhoz a vásárlókat. Akcióik persze nem tartanak tovább egy-két hónapnál, de arra elegendőek, hogy a csőd szélére sodorják a kisebb tőkével működő szaküzleteket.

A kereskedelmi struktúra átalakulása együtt jár többek között a fogyasztói szokások változásával (napi bevásárlások helyett heti, illetve havi nagybe-

vásárlások). A családok belső életét sem hagyta érintetlenül az üzletóriások megjelenése, amelyek üzleti filozófiája: a fogyasztói társadalom kiteljesítése, a vásárlás ünneppé, családi programmá tétele, a szükségleteket meghaladó kiadásokra való ösztönzés. Ezt szolgálja a hétfélig nyitva tartás és a sok szórakoztató program is, lassanként a szabadidőközpontok szerepét is átveszik.

Ma tíz bevásárlóközpont működik Budapesten és környékén, hetet építenek, és több mint húszat terveznek. A bevásárlóközpontok megnyitása a közelmúlt eseményei közé tartozik, jobbra 1994 végétől nyíltak egymást követve. A beruházások méretét jelzi, hogy az épületek összterülete meghaladja a bruttó 250 ezer négyzetmétert, beruházási összköltségük pedig közel 50 Mrd Ft (a beruházások meghatározó része külföldi tőkéből származik). A vásárlók óriási tömegét mintegy ezer üzlet várja ezekben a bevásárlóközpontokban.

A bevásárlóközpontok (mallok) körül új, modern városrészek jönnek létre, amelyek további befektetéseket vonzanak. Ez mindenképpen kedvező az idegenforgalom és az adott kerületek önkormányzatai számára, amelyek elsősorban adó- és bevételforrást látnak az építkezésben, és önerőből aligha lennének képesek előteremteni a terület rendezéséhez szükséges összegeket. Az üzletek jótékonyan emelik az amúgy pusztulófélben lévő városrészek értékét, lehetőséget adnak a szabadidő kulturáltabb eltöltésére, vagyis városi hangulatot csempésznek a kültelki egyhangúságba. Mindemellett jótékony, csillapító hatással lehetnek Budapest forgalmára, feltéve, ha bevezető útvonalon épülnek, hiszen így még a városhatár előtt megállítják a bevásárlók áradatát. Ez ugyanakkor jelentősen csökkenti a belvárosi üzletek forgalmát.

Magyarország a volt szocialista országok között vezető szerepet tölt be az üzletközpontok számát és alapterületét illetően. Csehországban például alig a tizede üzemel, míg Lengyelországban és Szlovákiában most nyílnak az első bevásárlóközpontok. A magyar bevásárlóközpontok többsége Budapesten és környékén épül, ami kétségtelen vonzerőt jelent a környező országokra is, így a főváros a kelet-közép-európai országok bevásárlóturizmusának egyik központjává vált.

Külföldi működőtőke a budapesti agglomerációban

A kereskedelmi üzletek száma Pest megyében az 1992–1995 közötti időszakban 33%-kal nőtt. Az üzletek mennyiségében bekövetkezett változás elsősorban az egyéni vállalkozásoknak köszönhető. Ebből következően 1995-ben a megyében kereskedelemmel foglalkozó vállalkozások több mint háromnegyede (Budapesten: 58,9%) az egyéni vállalkozók köréből került ki. A jogi személyiséggel rendelkező társas vállalkozások 95%-a — a fővárosi értékekhez hasonlóan — hús, vagy annál kevesebb főt alkalmaz.

Pest megyében 1992 és 1995 között — természetesen a fővárosi volumentől messze elmaradva (negyede) — közel megduplázódott a beruházások teljesítményértéke. A beruházások ágazati megoszlásában a kereskedelem az évek során csökkenő értékkel rendelkezik (1992-ben: 4,5%, 1995-ben: 3,6%). Ugyanakkor a beruházások — különösképpen a kereskedelmi szektor — terén a külföldi cégek szerepvállalása — a fővárosi arányt meghaladva — meghatározó, hiszen az összberuházás 62,4%-a, a kereskedelmi beruházás kétharmada külföldi vállalkozásban valósult meg.

Egy 1996-ban készült felmérés szerint⁵ a külföldi működőtőke-áramlás tekintetében a budapesti agglomerációban is az országoshoz hasonló folyamatok játszódtak le 1993 és 1996 között. A külföldi érdekeltségű vállalkozások⁶ — amelyeknek székhelye az agglomerációban található — száma három év alatt kétszeresére nőtt. Ennél valamivel nagyobb arányban nőtt a társaságok jegyzett tőkéje (1996-ban az összérték mintegy 3,5 Mrd Ft). Egyrészt a vállalkozások megszorodásának, másrészt a már működő cégek dinamikus fejlődésének eredményeként értékelhetjük a foglalkoztatásban, illetve a vállalati árbevételekben az 1993–1996 között bekövetkező ugrásszerű növekedést. 1996-ban a külföldi részvételű társaságok több mint négyszer annyi embert foglalkoztattak az agglomerációban, mint 1993-ban. A magyar gazdaságba való integrálódás jeleként is értelmezhető az összárbevételben bekövetkezett hétszeres (az inflációval együtt is igen magas) növekedés.

Ugyanakkor az agglomerációba települt cégek már viszonylag hosszabb múlttal rendelkeznek. Az országban 1995 végén működő külföldi érdekeltségű társaságok csupán hatodrésszét alapították 1990-ben, vagy azelőtt. Ellenben az agglomerációs mintában levő vállalkozások több mint fele (55 %) már a rendszerváltás előtt, vagy annak kezdetén jelen volt ezen a területen. Mind-ebből következően látható, hogy a budapesti agglomerációs gyűrű (ezen belül is annak nyugati része) — részben a főváros közelségéből, a népesség összetételéből (rokon kapcsolatok), kedvező közlekedési és ingatlanpiaci helyzetéből adódóan — már a rendszerváltás kezdetén vonzó volt a külföldi tőke számára. A vállalkozások szinte minden esetben akkor is, és a tanulmány írásakor (1997) is, kft.-ként működtek.

Egyre jelentősebb azoknak a külföldi érdekeltségű vállalatoknak a száma, amelyeknek székhelyei a fővárosban vannak, de telephelyeiket az agglomerációs övezetben nyitották meg. Számuk 1993 és 1996 között megkétszereződött.

Az agglomerációs övezetben az ipari (építőiparral együttes) szektor súlya nagyobb az országos átlagnál, akár a vállalkozások számát, akár pedig azok jegyzett tőkéjét tekintjük. Ez összefügghet a fővárosi dezindustrializációs folyamattal (olcsóbb, gazdagabb ingatlan kínálat motiválja többek között a vállalkozásokat).

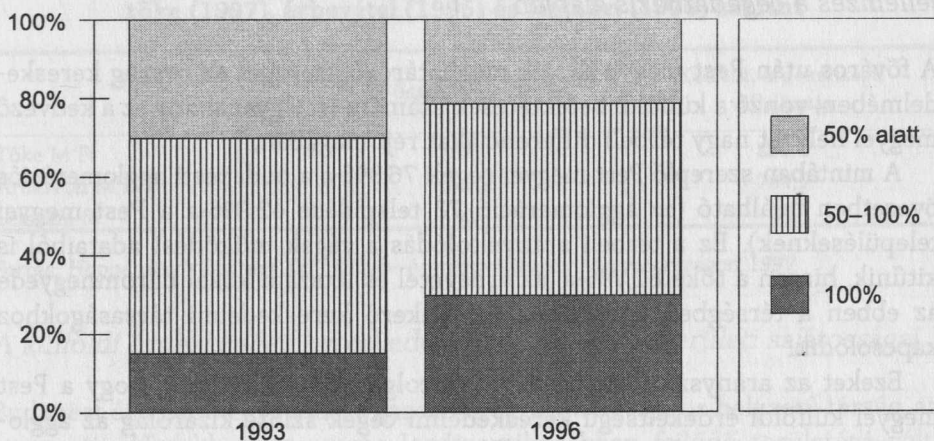
A budapesti agglomerációs övezetbe települt társaságok között — az országos magas részaránnyal szemben — viszonylag szerény mértékű az

amerikai tulajdonú vállalkozások megjelenése. Ebben a térségben, különösen az agglomerációs övezet nyugati felén, ahol a külföldi érdekeltségű cégek jobban koncentrálódnak, érződik a német ajkú „befolyás”. 1993-ban a tulajdonosok 30-30%-a német és osztrák, míg az országos adatokhoz viszonyítva megkeletésre a cégek 20%-a svájci tulajdonban (résztulajdonban) volt. 1996-ra ez utóbbi részarány csökkent, de a tulajdonosok kétharmada továbbra is Németországból (40%), illetve Ausztriából (26%) származott.

A budapesti agglomerációban működő külföldi érdekeltségű társaságok az évek folyamán tulajdoni részesedésük növelésére törekednek. A kizárólag külföldi tulajdonú vállalkozások részaránya 1993-tól 15%-ról 1996-ra 30%-ra nőtt (3. ábra).

3. ábra

A budapesti agglomerációban működő külföldi érdekeltségű cégek tulajdonosi részesedésének változása

Forrás: Hoppénstedt Bonnier: Közép- és nagyvállalatok Magyarországon, Bp., 1993., 1996.

A 32 külföldi érdekeltségű és 1996-ban is működő vállalat adataiból kitűnik, hogy az agglomerációban a külföldi tőkerész 82,9%-át tette ki az alapítói vagyonnak, ami az országos átlagot messze meghaladja.

Az 5. táblázatból az is kiolvasható, hogy a budapesti agglomerációban székhellyel rendelkező külföldi érdekeltségű vállalkozások átlagos tőke-, létszám- és árbevétel-értékei 1993-ról 1996-ra számottevően emelkedtek (az árbevétel ugrásszerű növekedésében a két számjegyű infláció jelentős szerepet játszik). Ugyanakkor figyelmünket a mutatóértékek átlagtól való relatív eltérésére fordítva már a folyamatok tágabb értelmezésére is lehetőség nyílik. Hiszen a szórás mindhárom mutató esetében nőtt, ami azt jelzi, hogy mind kis tőkével, kevés foglalkoztatottal, alacsony árbevétellel működő cégek, mind pedig tőkeerős vállalkozások megtalálhatók a térségben.

5. táblázat

A vizsgálatba bevont cégek átlagos tőke-, létszám-, árbevétel-mutatói, valamint ezek relatív szórása

	1993 M Ft	1993 relatív szórás (%)	1996 M Ft	1996 relatív szórás (%)
Tőke	73,7	146	88,21	162
Foglalkoztatott (fő)	30	92	58	134
Árbevétel	126,3	70	406	89

Forrás: Hoppenstedt Bonnier: Közép- és nagyvállalatok Magyarországon. Bp., 1993., 1996.

Az agglomeráció külföldi érdekeltségű kereskedelmi vállalkozásai — jellemzés a cégadatbázis alapján

A főváros után Pest megye játszik meghatározó szerepet az ország kereskedelmében, vonzó a külföldi befektetések számára is. Ugyanakkor ez a kedvező megyei helyzet nagy térbeli differenciákat rejt magában.

A mintában szereplő Pest megyei cégek 76,3%-a a budapesti agglomerációs övezetben található (az agglomeráció 78 települése 42,9%-a a Pest megyei településeknek). Ez a térbeli arányeltolódás a cégek működési adataiból is kitűnik, hiszen a tőke 81,7%-a, az árbevétel és létszám közel háromnegyede az ebben a térségben székhellyel rendelkező kereskedelmi társaságokhoz kapcsolódik.

Ezeket az arányszámokat tovább boncolgatva szembetűnik, hogy a Pest megyei külföldi érdekeltségű kereskedelmi cégek szinte kizárólag az agglomerációs övezetbe települtek. (A szám szerinti megoszlást tekintve e vállalkozások 87,2%-a található a fővárost körülvevő településeggyüttesben, sőt a tőke-, árbevétel- és létszám-megoszlási viszonyszámok értéke 90% feletti). Felméréseink alapján bizonyossággal állítható, hogy a Pest megyei külföldi működőtőke-befektetések az agglomerációs övezetben koncentrálnak.

A cégadatbázis (amely a közép- és nagyvállalkozások regisztrálására terjed ki) alapján 103 kereskedelmi vállalkozás folytatja tevékenységét a budapesti agglomerációs övezetben, s ennek harmada külföldi érdekeltségű. Ez utóbbiak döntő többsége (72,7%-a) az 1990–1993 közötti időszakban alakult. 1992 és 1997 között a kereskedelmi cégek száma másfélszeresére növekedett (ez a növekedés a külföldiek átlag feletti, míg a hazai vállalkozások átlag alatti növekedéséből tevődik össze). A kereskedelmi társas vállalkozások leginkább kft.-ként végzik tevékenységüket, a tulajdonformától függetlenül.

A budapesti agglomerációs övezetben levő külföldi érdekeltségű kereskedelmi cégek szám szerinti részarányuknál jóval nagyobb súllyal rendelkeznek az agglomerációban található vállalkozások összetökejéből (66,7%) és azok összárbevételéből (42,3%). Mindez egyrészt jelzi, hogy tőkeerősebbek hazai társaiknál, valamint külkapcsolataik, beszerzési és értékesítési hálózatuk gyors és hatékony magyarországi kialakítása révén igen hamar és könnyen integrálódtak a magyar kereskedelembé, illetve gazdaságba.

A külföldi érdekeltségű kereskedelmi cégeknek meghatározó gazdasági súlyuk van térségükben és az országban. (Az átlagos tőke és árbevétel messze meghaladja a teljes sokaságból számított értékeket alacsonyabb átlagos foglalkoztatotti létszám mellett. Lásd a 6. táblázatot.)

6. táblázat

Az agglomerációs mintában szereplő kereskedelmi cégek átlagos mutatói tőke (1997), árbevétel (1995) és létszám (1996) szerint

	Az összes vállalkozás	Külföldi érdekeltségű vállalkozás
Tőke M Ft	108,9	220,1
Árbevétel M Ft	508,2	784,5
Létszám fő	41	34

Forrás: Hoppenstedt Bonnier Kft.: Közép- és nagyvállalatok Magyarországon 1997.

A külföldi érdekeltségű kereskedelmi vállalkozások területi sajátosságai

Budapest és Pest megye mint a gazdaság egészében sajátos helyzetű térség, az átmeneti időszakban az ország legdinamikusabban fejlődő területévé vált. Látványos átalakuláson megy át a budapesti agglomerációs gyűrű térsége. Az agglomeráció települései képesek felvenni a fővárosi fejlődés gyorsuló ritmusát, a fejlődés és a fejlettség számos mérőszámában a budapestivel azonos, vagy ahhoz hasonló jellegzetességeket mutatnak. Ugyanakkor az agglomerációs gyűrűben is — az ország térbeli átalakulásához hasonlóan — a felerősödő differenciálódás jelei mutatkoznak. Tradicionálisan a főváros nyugati határvidéke érzékenyebben igazodik a társadalmi-gazdasági kihívásokhoz, gyorsabban alkalmazkodik az új feltételekhez, jobban kihasználva ezzel az adódó lehetőségeket.

Az agglomerációs gyűrű korábban „alvó” településeinek gazdasági élete felpetzdült. A helyi központú vállalkozások a gazdaság minden ágában egyaránt szolgálják a helyi és a budapesti lakosságot, illetve gazdaság igényeit. A fővárost megcélzó gazdasági beruházások számára is sokszor előnyösebb az

agglomerációs gyűrű térségébe települni (például nem kell az ipari rehabilitáció fizikai és adminisztratív akadályaival küszködni, olcsóbb és bőségebb az ingatlankínálat, kedvezőbbek az adózási feltételek, olcsóbb a munkaerő). Ugyanakkor az ide települő vállalkozásoknak (székhelyüknek, vagy telephelyüknek választók) néhány problémával kell(ett) szembenézniük (például hiányos vagy alacsony színvonalú infrastruktúra, kevésbé strukturált, inkább egyoldalú munkaerőpiac).

A mellékelt térképeken⁷ (a 120. és 121. oldalakon) — az 1992–1997 közötti időszakot vizsgálva — párhuzamba állítottam az agglomerációban székhellyel rendelkező hazai kereskedelmi, illetve külföldi érdekeltségű kereskedelmi társaságok térbeli diffúzióját. Egyértelműen érződik a budapesti agglomeráció nyugati részének domináns szerepe a székhely megválasztásánál, s ezen belül is az M1-es és M7-es bevezető szakasza mellett elhelyezkedő települések túlsúlya jellemző. A külföldi kereskedelmi cégeknél is hasonló folyamatok figyelhetők meg azzal a különbséggel, hogy a budapesti agglomerációs övezet keleti és délkeleti térségei kevésbé vonzóak a cégek számára. Ennek egyik magyarázata lehet, hogy a külföldi tulajdonos érzékenyebb a telepítési döntéseket alapvetően befolyásoló tényezők, feltételek kedvezőbb voltára (közlekedési lehetőségek, közművesítettség, telefonhálózat, kooperációs lehetőségek és szolgáltatások helyben stb.).

Az agglomerációs övezeten belül a külföldi befektetések számára legvonzóbb települések az M1–M7–M0 autópályák, valamint a 10-es és a 2-es autópályák mentén fekszenek. Az agglomeráció nyugati részén található a külföldi érdekeltségű kereskedelmi cégek döntő többsége (Budaörs kiemelkedő részarányal rendelkezik e tekintetben). Ez a térbeli differenciálódás az évek során mindinkább erősödött, hiszen keleten csupán Gödöllőn nőtt a kereskedelmi társaságok, és azon belül a külföldi érdekeltségűek száma.

Jegyzetek

- 1 A Hoppenstedt Bonnier 1996. évi adatait használva 2162 kereskedelemmel foglalkozó közép-, illetve nagyvállalat cégadataiból összeállított mintában (amelyből 590 a külföldi vállalatok száma) van módunk részletesebb strukturális elemzésre. A felmérés esetleges hiányosságai adódóan a minta torzításokat tartalmaz (hiányzó adatok, csak közép- és nagyvállalatok adatai stb.), ugyanakkor következtetések levonására, a változások irányának megítélésére alkalmasnak tekinthető.
- 2 CBA, Billa, Penny Market, Profi, Spar, Julius Meinl, C+C, Jééé, Plus, Kaiser's, Tesco, Rotschild, Super.
- 3 A kézirat lezárása után a Super Közért-hálózatot megvásárolta a Spar.
- 4 Forrás: Amer Nielsen Research 1996. évi adatok (bruttó értékesítési forgalom).
- 5 A külföldi érdekeltségű, az agglomerációban székhellyel rendelkező gazdasági társaságok adatait a Hoppenstedt Bonnier Kft. *Közép- és nagyvállalatok Magyarországon 1993. és 1996.* című kiadványából gyűjtöttem ki, illetve dolgoztam fel. Ebben a felmérésben a budapesti agglomerációba a KSH által is definiált 43 település tartozott.

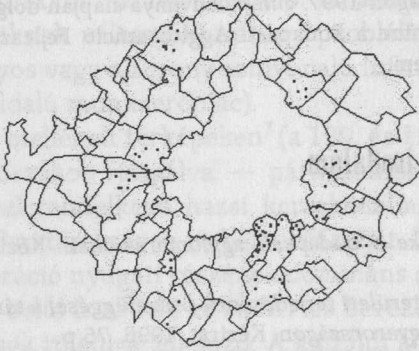

- 6 Az 1993-as év értékeinél 21, az 1996-os értékeknél 44 külföldi érdekelttségű és az agglomerációba települt (székhelye itt található) vállalkozás adatait vettük figyelembe.
- 7 A hazai és külföldi érdekelttségű kereskedelmi cégek adatait a Hoppenstedt Bonnier Kft. *Közép- és nagyvállalatok Magyarországon 1997.* című kiadványa alapján dolgoztam fel. A budapesti agglomerációs gyűrűbe a Budapesti Agglomeráció Fejlesztési Tanács szerint megjelölt 78 települést értem.

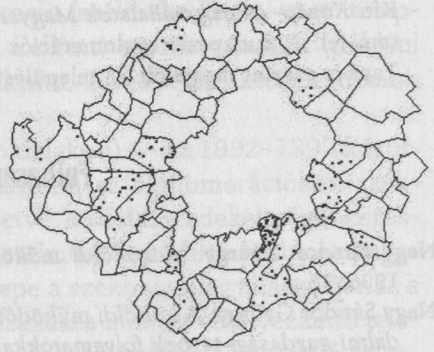
Felhasznált irodalom

- Nagy Sándor György: *A külföldi működőtőke a budapesti agglomerációban.* Kézirat, 1996. 13 p.
- Nagy Sándor György: *A külföldi működőtőke területi terjedésének összefüggései a társadalmi-gazdasági térbeli folyamatokkal Magyarországon.* Kézirat, 1996. 75 p.
- Nagy Sándor György: *Konkurenciaharc az élelmiszer-kereskedelemben.* Kézirat, 1997. 5 p.
- Lőrinc Ferenc: *A belkereskedelmi állami vállalatok átalakulása és privatizációja 1989–1993 között.* Kereskedelmi Szemle, 1994.
- Béhm Imre–Lőrinc Ferenc: *A belkereskedelem szervezetrendszerének változása 1989 és 1994 között.* Kereskedelmi Szemle, 1995.
- Dobos Ferenc István: *A külföldi működőtőke szerepe a kereskedelmi tevékenység fejlődésében.* Kereskedelmi Szemle, 1992.
- Tovább hódítanak az üzletközpontok.* Népszabadság, 1997. július. 18.

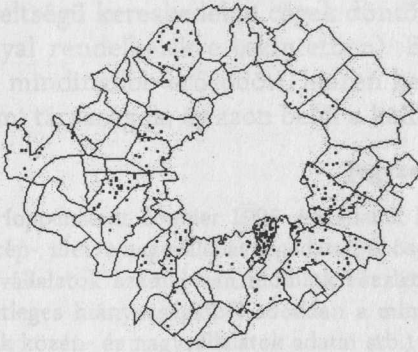
Mellékletek

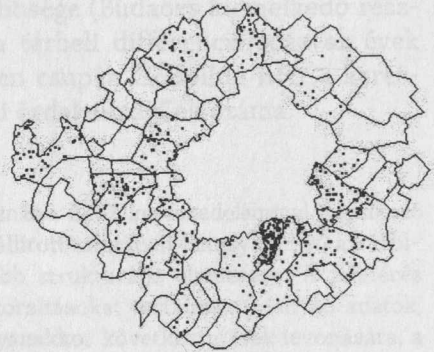
A külföldi érdekeltségű
kereskedelmi
vállalkozások
térbeli elhelyezkedése
a budapesti
agglomerációban
1992-ben

A külföldi érdekeltségű
kereskedelmi
vállalkozások
térbeli elhelyezkedése
a budapesti
agglomerációban
1997-ben

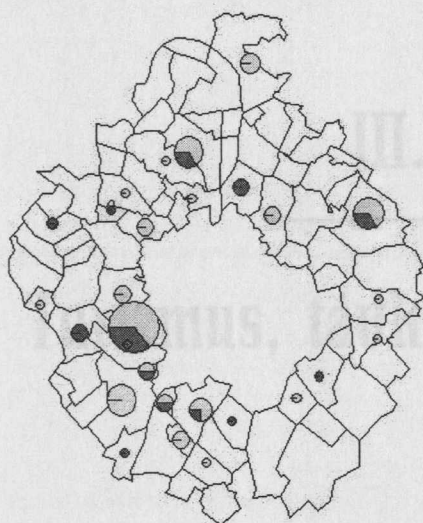
A kereskedelmi
vállalkozások
térbeli elhelyezkedése
a budapesti
agglomerációban
1992-ben

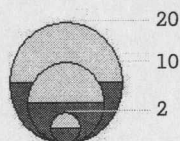
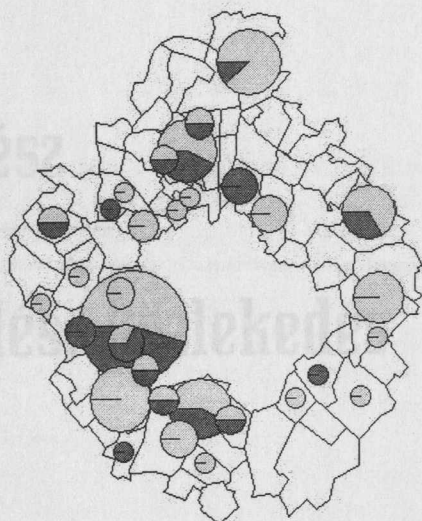
A kereskedelmi
vállalkozások
térbeli elhelyezkedése
a budapesti
agglomerációban
1997-ben

A külföldi érdekeltségű
kereskedelmi vállalkozások
számának aránya
a budapesti agglomeráció
településein belül
1992-ben

A külföldi érdekeltségű
kereskedelmi vállalkozások
számának aránya
a budapesti agglomeráció
településein belül
1997-ben

■ Külföldi érdekeltségű kereskedelmi cég
□ Magyar kereskedelmi cég

■ Külföldi érdekeltségű kereskedelmi cég
□ Magyar kereskedelmi cég

MICHALKÓ GÁBOR

A konferenciaturizmus Budapesten

III. rész

Turizmus, távközlés, közlekedés

A WTO adatai szerint a nemzetközi konferenciaturizmus 1996-ban 562 millió érvényesít (az előző évihez viszonyítva 37,5%-os többlet) regisztráltak, azaz közel 10-szeresére nőtt az utazók száma. A konferenciaturizmus általában részesítik a szaharidalomokban olykor "3-S" (Sea, Sun, Sand, Sex) nevezett területen.

Erősen fejlődő a konferenciaturizmus a tengerpartok felé, ahol a nagyvárosok szerepe nőni fog, míg a többára gyűlöni kikapcsolódást kínál a tengerparti földterületek iránt az érdeklődés visszaszök.

Azon országok többsége számára, amelyek földrajzi helyzetüknél fogva (helyésre alkalmas tengerpart) nem rendelkeznek, eddig is a nagyváros kínált idegenforgalmi potenciál jelentette a nemzetközi turistaforgalomba való eredményes bekapcsolódás lehetőségét. Szakemberek véleménye szerint a turisztapiacokért főleg versenyben azok a térségek tudják szerepüket megőrizni, illetve megerősíteni, amelyek hosszú távon az „exkluzív” turizmus megteremtését tűzik ki célul, tehát olyan komplex turisztikai termékek kialakítására törekednek, amelyek egyedül és nemzetközileg versenyképes vonzerőkön alapulnak. Így a szakos motivációs turisztarétegek fogadására kínálunk lehetőséget. Ugyan komplex termékek egyike a konferenciák szervezése és lebonyolítása.

Számottevő nemzetközi érdeklődést kiváltó konferencia megrendezésére alkalmas turisztikai infra- és szuprastruktúra koncentrációját elsősorban a nagyvárosokban találjuk meg, amelyet a helyi és az agglomerációban élő lakosság szakterületi előkészítésére szolgálására amúgy is létrehozták a maguk működési rendszerét. A hatékonyság fokozása érdekében a nagyváros az az alapfunkcióit, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a konferenciaturizmushoz, így kell átalakítani, értékesíthetővé tenni, hogy az megfeleljen az „exkluzív” turizmus elvárásainak, amely keretben a tömegturizmushoz viszonyítottan kevesebb vendég érkezik, azonban hosszabb ideig tartózkodik, a szolgáltatások szélesebb skáláját veszi igénybe, így a köztes hányada is nagyobb lesz. Természetesen ezáltal a nagyvárosi ter. használata, a turiz-

MICHALKÓ GÁBOR

A konferenciaturizmus Budapesten¹

A WTO² adatai szerint a nemzetközi idegenforgalomban 1996-ban 592 millió érkezést (az előző évhez viszonyítva 4,5%-kal többet) regisztráltak, ezen belül is fokozatosan nő azon látogatók aránya, akik a kulturális turizmust előnyben részesítik a szakirodalomban olykor 4 S-nek (Sea, Sun, Sand, Sex) nevezett tömegturizmushoz viszonyítva. Ha ez a folyamat tartós marad, akkor azt eredményezheti, hogy a turizmus áramlási irányában világszerte változások fognak bekövetkezni, a kulturális vonzásadottságok széles skálájával rendelkező nagyvárosok szerepe nőni fog, míg a jobbára egysíkú kikapcsolódást kínáló tengerparti üdülőterületek iránt az érdeklődés visszaesik.

Azon országok többsége számára, amelyek földrajzi fekvésüknél fogva üdülésre alkalmas tengerparttal nem rendelkeznek, eddig is a nagyváros kínálta idegenforgalmi potenciál jelentette a nemzetközi turistaforgalomba való eredményes bekapcsolódás lehetőségét. Szakemberek véleménye szerint a turistapiacokért folyó versenyben azok a térségek tudják szerepüket megőrizni, illetve megerősíteni, amelyek hosszú távon az „exkluzív” turizmus megteremtését tűzik ki célul, tehát olyan komplex turisztikai termékek kialakítására törekednek, amelyek egyedi és nemzetközileg versenyképes vonzerőkön alapulnak, így a sajátos motivációjú turistarétegek fogadására kínálnak lehetőséget. Ilyen komplex termékek egyike a konferenciák szervezése és lebonyolítása.

Számottevő nemzetközi érdeklődést kiváltó konferencia megrendezésére alkalmas turisztikai infra- és szuprastruktúra koncentrációját elsősorban a nagyvárosokban találjuk meg, amelyek a helyi és az agglomerációban élő lakosság szabadideje eltöltésének kiszolgálására amúgy is létrehozták a maguk intézményrendszerét. A hatékonyság fokozása érdekében a nagyváros azon alapfunkcióit, amelyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a konferenciaturizmushoz, úgy kell átalakítani, értékesíthetővé tenni, hogy az megfeleljen az „exkluzív” turizmus elvárásainak, amely keretében a tömegturizmushoz viszonyítva kevesebb vendég érkezik, azonban hosszabb ideig tartózkodik, a szolgáltatások szélesebb skáláját veszi igénybe, így a költség hányada is nagyobb lesz. Természetesen ezáltal a nagyvárosi tér használata, a turiz-

musnak a nagyváros funkcionális rendszerére gyakorolt hatása is megváltozik. Az „exkluzív” turizmus sikeres működtetése környezetbarát szemléletet és új értékesítési formákat is igényel.

A turizmus a tőkefelhalmozás és a területi verseny elemeként a gazdaság fontos bevételi forrása. 1995-ben a nemzetközi turistaforgalomból hivatalosan származó 1,714 milliárd USD bevétel a magyar GDP 4,5%-át, a becsült „valós” bevétel (4–4,5 milliárd USD) azonban már a GDP 11–13,5%-át jelentette.

1. táblázat

Budapest részesedése a kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégforgalmából (%)

1960	28,4
1970	30,8
1980	27,6
1990	32,4
1996	35,0

Forrás: KSH.

Budapest meghatározó szegmensét képezi hazánk nemzetközi turizmusának. Magyarország kereskedelmi szálláshelyeken regisztrált vendégforgalmának közel egyharmadát bonyolítja (1. táblázat), azonban hazánk szálláshely-biztosításból és vendéglátásból befolyó GDP-jének 1995-ben már 40,8%-a jutott Budapestre.

A konferenciaturizmus fogalmi meghatározása, szerepe a városi idegenforgalomban

A 19. század második felétől új információk, tudományos eredmények, politikai kérdések közzététele, népszerűsítése, megoldása céljából egy adott témakörben az érintettek részére nemzetközi viszonylatban is szakmai tanácskozásokat, fórumokat kezdtek szervezni, a konferenciák valódi jelentőségüket azonban a tudományok termelőerővé válásával érték el. Ezeket a rendezvényeket a résztvevők száma, összetétele vagy a tanácskozás formája alapján más-más elnevezéssel jelölik.

Jelen tanulmány a rendezvényturizmus köréből azokra a szakmai találkozókra koncentrál, amelyeken hivatásukból fakadóan, elsősorban tanácsozási, üzleti céllal vesznek részt a meghívottak. E helyütt nem tárgyaljuk a sport-, vagy kulturális rendezvények kérdéskörét, azonban kitérünk a kiállítások és vásárok turisztikai vonatkozásaira is. A nemzetközi szakirodalom a résztvevők létszámától függetlenül az angol „convention” kifejezést használja min-

den olyan programra (kongresszus, konferencia, szimpózium, kerekasztal-megbeszélés, kiállítás, vásár, work shop), amelyen a vendégek a szolgáltatásokat előre megrendelve, szervezett keretek között tanácskoznak vagy szereznek piaci, illetve tudományos tapasztalatot. Magyarországon a vizsgált fogalmi körre általánosan elfogadott, de nem egészen pontos a „kongresszusi turizmus” összefoglaló kifejezés használata. A kongresszusi piacról beszélve tehát rendkívül összetett termékre kell gondolnunk. A szövetségi, szervezeti (pl. Nemzetközi Földrajzi Unió) és vállalati találkozók (pl. a Coca-Cola éves közgyűlése) — amelyek napirend szerint végzik munkájukat és a tanácskozás rendszerint közérdeklődést kiváltó eredménnyel zárul — egyaránt idetartoznak.

A szervezők a konferenciák színhelyéül legtöbb esetben a nagyvárosokat választják. A döntésnél elsősorban a közlekedési, a pénzügyi és az időtényező játszik fontos szerepet, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a helyszínnek idegenforgalmi szempontból is vonzósnak kell lennie. Ülészni és élményt szerezni egyszerre vidéki környezetben is lehet, azonban a nem városias térségek gyors és kényelmes megközelíthetősége, a konferencia megrendezéséhez szükséges infrastruktúra, a konvencionális kiegészítő programok (esti koncert, színházlátogatás stb.) ritkán állnak együtt rendelkezésre a nagyvárosokon kívül. Az egyre nagyobb számban létrejövő nemzetközi vállalkozások (amelyek székhelye a nagyvárosokban található) vezetői, munkatársai a piacon való sikeres részvétel érdekében gyakran tartanak üléseket, rendeznek munkaintenzív napi szemináriumokat. Ezek lebonyolítására kizárólag nemzetközi repülőtérral vagy az euro-city hálózatba bekapcsolt vasútvonallal rendelkező városok vállalkozhatnak.

Ahogy az üdülturizmusnak, úgy a kongresszusi turizmusnak is megvannak a preferált hónapjai, amikor a legtöbb rendezvényt szervezik. Ezek a főszezont megelőző (május) és az azt követő hónapok (szeptember, október), amelyet a szakemberek „harmadik szezon” elnevezéssel is szoktak illetni. A kongresszusi turizmus hozzájárulhat a szállodák és vendéglátó egységek egyenletesebb és folyamatosabb töltéséhez, a város térben és időben differenciáltabb használatához.

A kongresszusi résztvevők, annak ellenére, hogy szervezett programban vesznek részt, mégsem tekinthetők csoportos turistának. Sokkal inkább egyéni vendégként kezelendők, mivel hivatásukból eredően legtöbbször üzletemberek, tudósok, akik anyagi helyzetüknél fogva igényesebbek az átlagturistánál. A kongresszusoknak jól szervezhető, irányítható célpiaca van, mivel a rendezvény tematikájából adódóan behatárolható a résztvevők köre, az előzetes jelentkezéseket követően a küldő országok és az esetleges egyedi igények is körvonalazódnak. A konferenciák a tudás közvetítésén és az ismeretszerzésen túl a kapcsolatteremtés eszközei is, így a világ közel 25 ezer nemzetközi szervezete és több mint 130 ezer szövetsége és egyesülete potenciális piacot jelent a konferenciák megrendezéséért egymással kiélezett versenyt folytató nagyvárosoknak.

Budapest, amelynek szerepét és helyét a későbbiekben fogjuk elemezni a világ konferenciavárosai között (egységes statisztikai mérőrendszer hiányában), nem rendelkezik pontos adatokkal arra vonatkozólag, milyen a konferenciaturizmusban részt vevők csoportspecifikus megoszlása. Azonban léteznek olyan felmérések, amelyek részadatai alapján következtetni lehet a résztvevők körére és magatartására.

A KSH által a hazánkba látogató külföldiek körében végzett országos felmérés szerint egy konferencián való részvétel elsődleges motivációjával a vendégek mindössze 0,8%-a érkezik hozzánk, míg hivatalos, illetve üzleti útra 3,7%. A magyarországi kongresszuson való részvétel főként a japán, izraeli, amerikai turistákat motiválja, a legkevésbé a román, osztrák, cseh és szlovák vendégeket. Ugyanezen felmérés tanúsága szerint az összes megkérdezettből a konferenciára érkezők átlagéletkora a következőképpen oszlik meg (2. táblázat).

2. táblázat

Magyarországi konferenciára érkező külföldi vendégek életkor szerinti megoszlása 1994-ben (az összes megkérdezett külföldi vendég százalékában)

15-20 év	21-30 év	31-40 év	41-50 év	51-60 év	61 évtől
0%	0,7%	1,7%	2,4%	1%	0,3%

Forrás: Hosszú K.: *A külföldiek fogyasztási szokásai 1994*. KSH, 1996.

Látható, hogy a középkorúak közül kerül ki a konferenciavendégek legnagyobb része, akik megfelelő szakmai tapasztalattal rendelkeznek ahhoz, hogy előadói, illetve közvetítói legyenek az új eredményeknek, piaci tapasztalatoknak.

Egy, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében végzett felmérés azt mutatja, hogy a Budapestre érkező konferenciavendégek 39,3%-a első, 32,1%-a második, 10,7%-a harmadik, 17,9%-a több mint három alkalommal látogatott a fővárosba. Jól látszik, hogy a konferencián részt vevők többsége visszatérő vendég, tehát egyedi tapasztalatokkal, sajátos helyismerettel rendelkezik, ami a város használatát tekintve minőségibb megközelítést jelent egy először itt járó turistához viszonyítva. Amíg a főváros átlagturistáinak fele más magyar településeket is felkeres, addig a konferenciavendégek közel 70%-a csak Budapestre látogat el, tehát többségében feszített program szerint végzik munkájukat a rendezvény helyszínén.

Budapest helye a nemzetközi konferenciaturizmus piacán

Budapest már a századfordulón bekapcsolódott a nemzetközi konferenciák szervezésébe. Az 1896-os millenáris ünnepek és ezredéves kiállítás kellően

megalapozta a főváros hírnevét, mivel közel 100 ezer külföldi látogatott el a rendezvényekre. Ennek hatása is közrejátszott abban, hogy 1902-ben Budapest volt a Szállodások Nemzetközi Egyesülete Kongresszusának házigazdája. Az 1906. évi első Márciusi Vásár a későbbi BNV-k nyitányát jelentette. Az 1909-ben megtartott Nemzetközi Orvoskongresszus már 5200 résztvevővel ülésezett Budapesten. Az első világháború és az újonnan alakult országok céltudatos idegenforgalmi politikája, majd a gazdasági világválság átmenetileg visszavetette Budapest népszerűségét, azonban 1930-ban már 25 nagy nemzetközi kongresszus választotta színhelyéül Budapestet. A Nemzeti Utazási Irodák Szövetségének 1934-ben megrendezett kongresszusa újra a nemzetközi idegenforgalmi szakma elismerését jelentette Budapest számára. Az 1937. évi budapesti Nemzetközi Fürdőügyi Kongresszus rávilágított a konferencia- és a gyógyturizmus kapcsolatára. Az 1938-as Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus már komoly megpróbáltatást jelentett a főváros számára, mivel a jelentkezők száma többszöröse volt a rendelkezésre álló szálláshelyeknek.

A második világháborút követő évtizedekben a keleti blokk elzártsága kedvezőtlenül hatott a KGST „gyöngyszemének” titulált Budapest idegenforgalmára is, így nem csoda, ha a konferenciák száma még országos viszonylatban sem érte el a sikerévek szintjét (1955-ben 3, 1965-ben 24, 1975-ben 76, 1985-ben 90 nemzetközi konferenciát rendeztek Magyarországon). Ennek az időszaknak a legkiemelkedőbb fővárosi rendezvényei az 1949. évi Világifjúsági Találkozó, valamint az 1971-es Vadászati Világkiállítás kapcsán rendezett tanácskozások, az 1974-es közgazdász és az 1980-as élettani világkongresszusok voltak. Mivel a nemzetközi kongresszusok döntési mechanizmusa 4-6 éves periódusokban határozza meg a helyszíneket, így az 1980-as években döntően külföldi befektetéssel megindított nagy szállodaépítési kampány (Atrium Hyatt, Fórum, Ramada), a Ferihegy II. terminál üzembe helyezése, valamint a rangos nemzetközi rendezvények befogadására alkalmas Budapesti Kongresszusi Központ megnyitása lehetővé tette, hogy az évtized második felétől Budapest Kelet-Európa egyik kongresszusi centrumává váljon. A „vasfüggönytől” nyugatra fekvő és a tengerentúli szervezetek számára a nyitás évei elsősorban az elzárt szocialista régió tudományos szakembereivel való találkozásra teremtett alkalmat. Az 1980-as fiziológiai kongresszusra érkező 5500, az 1982-es hematológiai kongresszuson részt vevő 3000 és az 1986-os rákkongresszus 6000 delegáltja nemcsak a magyar orvostudomány, hanem a főváros kongresszusi sikerének is tekinthető. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, hogy az 1990-es évek elején megrendezett konferenciák (1991-ben reumatológiai, 1992-ben immunológiai konferencia) helyszíneiről szóló döntések még abban a periódusban születtek, amikor Budapestet a „legvidámabb barakk” fővárosának tekintették.

Az 1996-os világkiállítás híre sok rendezvényt hozott Budapestre, amelyek az Expo lemondását követően is maradtak a városban.

A világon napjainkban évente közel 9000 nemzetközi konferenciát rendeznek.³ Ezeknek több mint felét Európában tartják (1. ábra). A konferenciaturizmusban évek óta általános tendencia, hogy Ázsia és Ausztrália népszerűsége Európa rovására fokozatosan nő.

3. táblázat

A nemzetközi konferenciák megoszlása Kelet-Közép-Európában (%)

	1993	1994	1995	1996
Ausztria	42	46,5	45,1	40,6
Magyarország	20	15,3	14,3	22,6
Csehország	11,2	13,8	15	13,6
Lengyelország	16,1	11,8	13	11,6
Szlovákia	3,7	3,9	4,6	3,7
Szlovénia	3,7	4,5	4,5	4,4
Románia	3,3	4,2	3,5	3,5
Nemzetközi konferenciák száma	626 (100%)	619 (100%)	625 (100%)	710 (100%)

Forrás: Magyar Kongresszusi Iroda Egyesülés.

A tágabban értelmezett kelet-közép-európai régióban rendezett nemzetközi konferenciák megoszlását vizsgálva (3. táblázat) látható, hogy hazánk és a szomszédos országok iránti érdeklődés 1993 és 1996 között nem csökkent. A térség kongresszusi piacáért folytatott éleződő versenyben Ausztria dominanciája meghatározó. Csehország, Magyarország és Lengyelország részvétele egyre inkább kiegyenlítődik, ezen belül hazánk szerepe — eltekintve az 1996-os millicentenáriumi év különösen sok rendezvényétől — évről évre csökken. Szlovákia, Szlovénia és Románia hasonló súlyt képviselve csak lassan képesek piaci pozícióik erősítésére.

4. táblázat

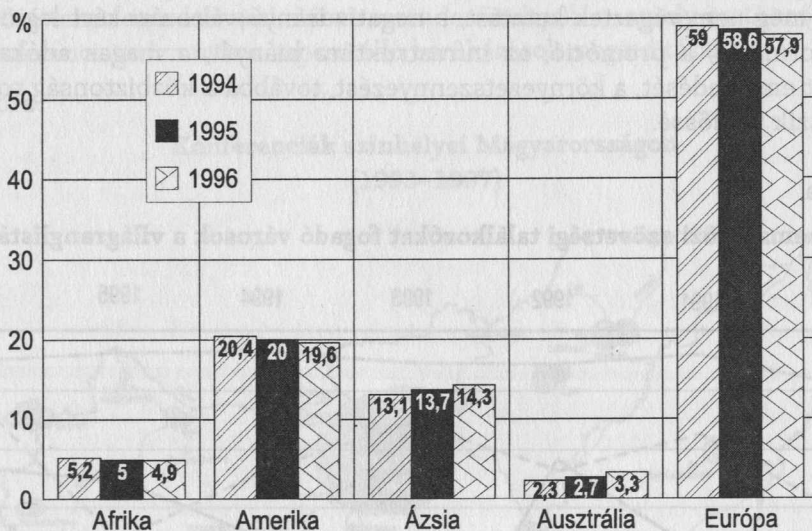
Magyarországon rendezett nemzetközi szövetségi találkozók és kiállítások

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Szövetségi találkozók száma	213	162	263	259	281	238	212
A résztvevők létszáma	47 700	39 350	68 500	65 450	74 250	50 950	65 000
Kiállítások száma	15	28	83	81	120	54	35

Forrás: Magyar Kongresszusi Iroda Egyesülés.

1. ábra

A nemzetközi konferenciák megoszlása a kontinensek között

Forrás: Union of International Associations.

A konferenciák mellett gazdasági életünk szempontjából meghatározó a nemzetközi kiállítások számának alakulása is (4. táblázat), mivel ezek sikeressége jól tükrözi az adott ágazat vagy szakma nemzetközi megítélését. 1997-ben 137 kiállítást és vásárt hirdettek meg Magyarországon, aminek mindössze 37%-át rendezték Budapesten. A Hungexpo területén lebonyolított vásárok és kiállítások évről évre nagyobb számú külföldi kiállítót vonzanak. Míg 1994-ben 521, addig 1996-ban már 570 nemzetközi cég vett részt a vásárokon.

Budapest helyét és szerepét az 1990-es évek konferenciavárosainak versenyében vizsgálva (2. ábra) megállapítható, más nemzetközi nagyvárosok infrastrukturális felkészültségéhez viszonyított lehetőségeinkhez képest kedvező pozíciót töltünk be a világ kongresszusi piacán.

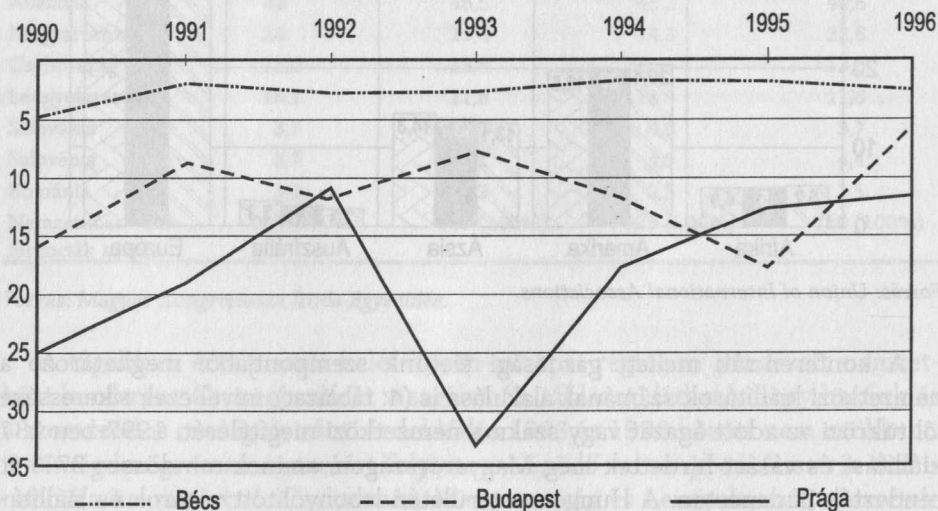
A változások irányát tekintve azt is látnunk kell, hogy 1991-ben Budapest olyan városok mögött lett kilencedik, amelyek azóta is tartják kedvező pozíciójukat (Párizs, Bécs, Genf, Brüsszel, London, Berlin, Strasbourg, Szingapúr), 1995-re azonban már megelőzte Budapestet New York, Washington, Amsterdam, Róma, Koppenhága, Prága, Montreal, Hong Kong és Peking is. Miközben Bécs évek óta őrzi előkelő „dobogós” helyét, legfőbb konkuren-sünknek, Prágának két év alatt sikerült a 33.-ról a 13. helyre kerülnie.

Szakemberek véleménye szerint a kilencvenes évek első felében tapasztalt kedvező helyezéseink oka abban keresendő, hogy a szocialista világrend összeomlását követően Magyarország politikai és gazdasági hídként funkcionált

Nyugat- és Kelet-Európa között. Ekkoriban a hosszú illegalitásból felszabaduló vallási szervezetek is szívesen választották Magyarországot találkozóik színhelyéül. Az ezt követő fokozatos visszaesés okainak felderítésére az érintettek még nem végeztek kutatást, a negatív irányú változásokért leginkább az információ, a promóció, az infrastruktúra hiányát, a magas adókat, az árszint emelkedését, a környezetszennyezést, továbbá a közbiztonság romlását teszik felelőssé.

2. ábra

A nemzetközi szövetségi találkozókat fogadó városok a világranglistán

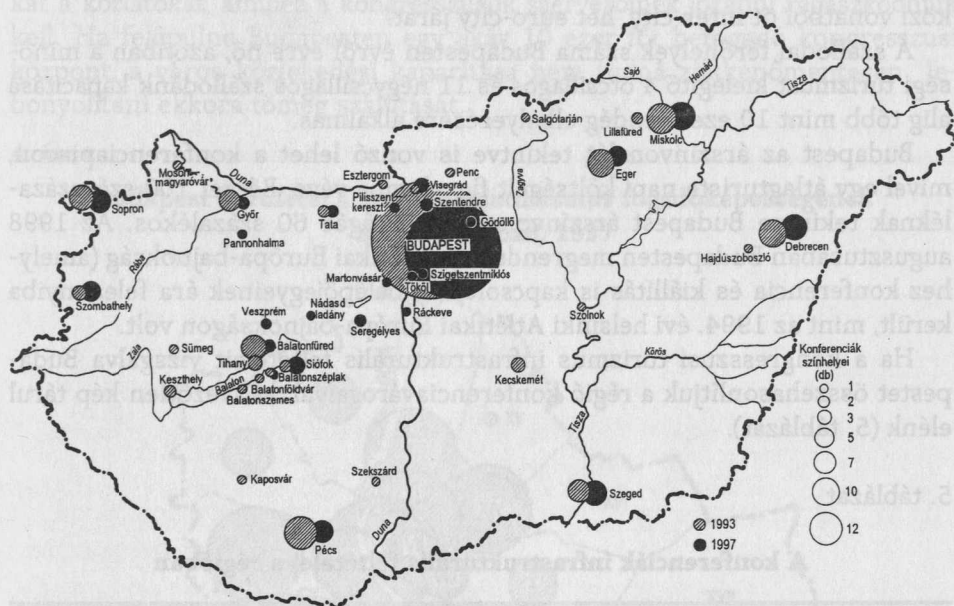
Forrás: *Union of International Associations.*

A belföldi konferenciaturizmus „felmenő ágban” van. Ez a kedvező tendencia a rendszerváltozás óta megszorodó civil szövetségek, alapítványok, egyesületek számával szoros összefüggésben áll. Nehéz meghúzni a határt belföldi és nemzetközi konferencia között, mivel ma ritka az olyan rendezvény, amelyre ne érkeznének határokon túli résztvevők. A hazai konferenciák és kiállítások megrendezésében Budapest súlya mind a mai napig meghatározó. Az 1993. és 1997. évi rendezvényeket alapul véve elmondható, hogy a magyarországi konferenciák és kiállítások közel kétharmadát a fővárosban rendezik, azonban a vidéki települések is egyre nagyobb számban lépnek be a konferenciapiacra. A helyi döntéshozók és vállalkozók esetleges kezdeményező lépései a kedvezőtlen infrastrukturális adottságok miatt ma még nem teszik lehetővé, hogy a vidék idegenforgalmában meghatározó tényezőt jelentsen a rendezvényturizmus. Elsősorban az egyetemi városok, a Balaton környéki

települések, néhány történelmi város, a borvidékek központjai vonzóak a turisták számára (3. ábra). Természetesen egy kisebb létszámú, akár falusias környezetben megtartott rendezvény (vagy fiókrendezvény) is ismertté, népszerűvé teheti az adott szakmában a rendező települést, amely ösztönzője lehet a konferenciaturizmushoz kapcsolódó beruházások megindításának.

3. ábra

Konferenciák színhelyei Magyarországon (1993–1997)

Szerkesztette: Michalkó Gábor, kartográfus: Kaiser Miklósné.

Forrás: Neugebauer J.: *International Conferences and Exhibition in Hungary*. 1997.

A budapesti idegenforgalom felkészültsége a konferenciaturizmus fogadására

Az idegenforgalom *infrastruktúrája* fogalmkörébe azokat a közösen használható létesítményeket soroljuk, amelyek a turisztikai tevékenységet segítik. Ilyenek lehetnek a speciális közlekedési eszközök (libegő, sikló), a rekreációs intézmények (gyógyfürdő, tenisz- vagy golfpálya), és idetartoznak a konferenciaközpontok is. Elsődleges *szuprastruktúra* alatt a szállás (kereskedelmi szálláshelyek) és az ellátás (vendéglátó, bolti kereskedelmi egységek) intézmény-

rendszerét, másodlagos szuprastrukturák alatt az idegenforgalomhoz közvetlenül kapcsolódó speciális szolgáltatók körét (pénzváltó, utazási iroda, tolmácsszolgálat stb.) értjük.

Budapestnek Európa csaknem összes fővárosával, sőt számos nagyvárosával van menetrendszerű légi kapcsolata. Ferihegy a géppark és a repülőtér fogadóképességének folyamatos korszerűsítésével (1985 óta a legnagyobb teljesítményű Boeing 747 és a Concorde repülőgépek is leszállhatnak) a tengerentúli járatok fogadására is alkalmas. A nyugati határtól korszerű autópályán közelíthető meg a főváros. A MÁV Rt. vonalain közlekedő 54 nemzetközi vonatból öt inter-city, hét euro-city járat.

A szállodai férőhelyek száma Budapesten évről évre nő, azonban a minőségi turizmust kielégítő 4 ötszillagos és 11 négyszillagos szállodánk kapacitása alig több mint 10 ezer vendég elhelyezésére alkalmas.

Budapest az árszínvonalát tekintve is vonzó lehet a konferenciapiacra, mivel egy átlagturista napi költségeit figyelembe véve, Bécsset 100 százalékos létként tekintve Budapest árszínvonala 57, Prágáé 60 százalékos. Az 1998 augusztusában Budapesten megrendezett Atlétikai Európa-bajnokság (amelyhez konferencia és kiállítás is kapcsolódik) belépőjegyeinek ára feleannyiba került, mint az 1994. évi helsinki Atlétikai Európa-bajnokságon volt.

Ha a kongresszusi turizmus infrastrukturális feltételeit vizsgálva Budapestet összehasonlítjuk a régió konferenciavárosaival, kedvezőtlen kép tárul elénk (5. táblázat).

5. táblázat

A konferenciák infrastrukturális feltételei a régióban

Város	Befogadóképesség (fő)	Termek száma	Kiállítási terület (m ²)
Budapest	1750	8	1000
Prága	2800	19	16 500
Bécs	4300	14	7000
Varsó	2800	7	1000

Forrás: Asbóth H.: A rendezvényturizmus múltja, jelene és jövője 1980–1990 között. Doktori disszertáció. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, 1992.

A környező konkurens fővárosok kongresszusi központjainak legnagyobb befogadóképességű helyiségét, a rendelkezésre álló kisebb termeket és a kiállítások megrendezésére alkalmas terület nagyságát tekintve Budapest az utolsó helyre került. Budapest esetében természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a város luxusszállodái is rendelkeznek akár 600 fő befogadására is alkalmas konferenciatermekkel, továbbá a Hungexpo Vásárközpont pavilonjai több mint 40 000 m²-re kiterjedő kiállításoknak is helyet tudnak

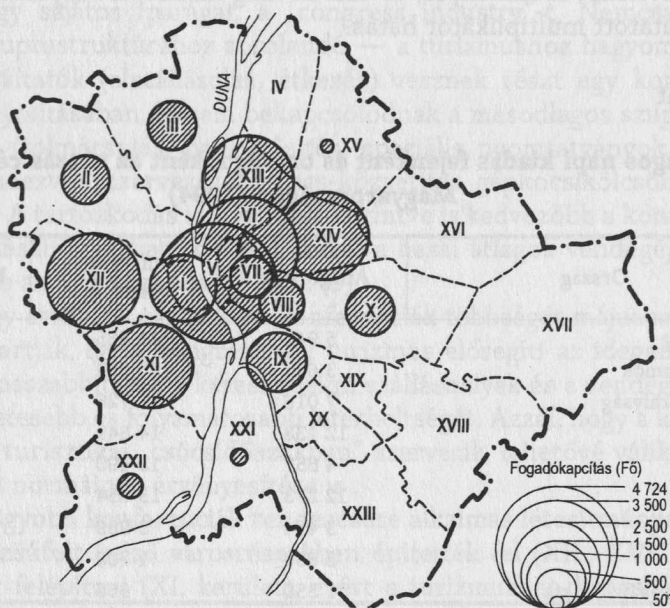

adni. Ha azt vizsgáljuk, milyen a főváros kongresszusi szuprastrukturájának területi elterjedése, akkor azt mondhatjuk, hogy Budapest peremkerületeit leszámítva szinte minden városrész alkalmas kisebb-nagyobb nemzetközi tanácskozás fogadására (4. ábra). Elsődleges kongresszusi célra azonban kevés intézmény szolgál a fővárosban. (A Budapest Kongresszusi Központ és az Építők Liget Kongresszusi Központja mellett a Villányi úti konferenciaközpont és néhány közintézmény díszterme rendelkezik jelenleg a nemzetközi ülések szakemberek által is kívánatosnak tartott feltételeivel.)

A város fogadó infra- és szuprastrukturájának kapacitása megszabja azokat a korlátokat, amihez a kongresszusok szervezőinek józanul ragaszkodniuk kell. Ha felépülne Budapesten egy akár 10 ezer főt befogadó kongresszusi központ, a város közlekedési kapacitása nem tudná zökkenőmentesen lebonyolítani ekkora tömeg szállítását.

4. ábra

Budapest kerületei a konferenciaturizmus fogadóképességének megoszlásában, 1997

Szerkesztette: Michalkó Gábor, kartográfus: Kaiser Miklósné.

Forrás: Várnai P.: Idegenforgalmi kézikönyv. Budapest, 1996.

A konferenciákat rendező város árszínvonalának alakulása legtöbb esetben nem elsődleges szempont a konferencia-helyszín kiválasztásánál. Mindemellett nem elhanyagolható tény, hogy (az UBS zürichi bank 1997-ben végzett felmérései alapján) Budapest jelenleg a világ legolcsóbb nagyvárosai közé

tartozik, ami a helyi közlekedést, az éttermi árakat, az autóbérlést és az egyéb turisztikai szolgáltatásokat illeti. Ugyanakkor a szállodaárak, illetve a luxuslakások bérleti árai már közelítenek a nyugat-európai színvonalhoz.

A konferenciaturizmus multiplikátor hatása és társadalmi vonatkozásai

Az idegenforgalom a nemzetgazdaság azon szektora, amely a javak előállításán során a többi ágazathoz képest szélesebb körű jövedelmezőséget biztosít a gazdaság vele kapcsolatba kerülő szereplői számára. Megfelelő működtetése esetén a szolgáltató és a költségvetés egyaránt olyan profitra tesz szert, amelynek a gazdaság vérkeringésébe való visszajuttatása további termelés- és munkaerő-növekedést gerjeszt. Elemzők szerint a Hungaroringen megrendezett Forma-1 futam 1,7–1,8 milliárd forintos költségvetése mellett 10 milliárd forint körüli forgalmat indukál a magyar gazdaságban.

A konferenciaturizmus az idegenforgalom többi területéhez képest magasabb bevételeket eredményez, és ezáltal még inkább érvényesül az előbbieken bemutatott multiplikátor hatás.

6. táblázat

Az átlagos napi kiadás fejeként és országonként az utazás célja szerint Magyarországon (1994)

Ország	Átlagturista	Konferencia- vendég	Költési többlet
Olaszország	5 942	34 785	5,8
Benelux államok	3 657	20 089	5,5
Egyesült Királyság	7 016	18 726	2,7
Japán	12 138	14 649	1,2
USA	4 657	13 490	2,9
Izrael	12 273	13 054	1,1
Ausztria	3 454	3 989	1,2
Románia	2 658	1 700	0,6
Csehország és Szlovákia	1 350	956	0,7

Forrás: Hosszú K.: A külföldiek fogyasztási szokásai 1994. KSH, 1996.

A szakemberek eltérően ítélik meg, Magyarországon mennyivel is költ többet egy kongresszusi vendég az átlagturistához képest, abban azonban megegyeznek a vélemények, hogy előbbi kiadásai többszörösen meghaladják az átlagot. A 6. táblázatból leolvasható, hogy a nyugati, illetve a tengerentúli országokból érkező kongresszusi vendégek közel hatszorosát is elkölthetik

az ugyanabból az országból hazánkba látogató turistához viszonyítva. (Érde-
mes megjegyezni, hogy a költési többletet vizsgálva látható, hogy Románia,
Csehország és Szlovákia polgárai kevesebbet költenek, ha konferenciára
érkeznek Magyarországra, mint ha átlagturistaként érkeznének. Ez többek
között azzal magyarázható, hogy az egykori „keleti tömbben” született szak-
mai barátságokat vagy rokoni kapcsolatokat kihasználva kevésbé veszik
igénybe a kereskedelmi szálláshelyeket, illetve a vendéglátó egységeket.) A
kongresszusi vendégek többségére azonban a magasabb árszínvonalú szol-
gáltatások igénybevétele, az úgynevezett presztízsfogyasztás a jellemző. Fel-
ismerve, hogy a képzés, a továbbképzés, az állandó tanulás ma már a munka
részévé vált, néhány ország adórendelete polgárait önképzésre, szakmai fejlő-
désre ösztönzi. Ennek érdekében az adóból leírható vagy cége számlájára
elszámolható az a költség — általában évente egyszer —, amelyet a szakirá-
nyú kongresszuson való részvétel jelent. Ez is motiválja a kongresszusi ven-
déget, hogy költségszintje magasabb legyen az átlagosnál.

A vendégek a szolgáltatások olyan koncentrált halmazát veszik igénybe,
amely révén jelentősen kiszélesedik az idegenforgalom „beszállítóinak” köre,
létrehozva egy sajátos iparágat, a „congress industry”-t. Nemcsak — az
elsődleges szuprastruktúrához sorolandó — a turizmushoz hagyományosan
kötődő szolgáltatók (elszállásolás, étkezés) vesznek részt egy konferencia
sikeres lebonyolításában, hanem bekapcsolódnak a másodlagos szuprastruk-
túrát képező (tolmácsolás, hangerősítés, speciális nyomtatványok, kítűzők
készítése, rendezvényszervezés, hostess-közvetítés, gépkocsikölcsönzés) vál-
lalkozások is. A tartózkodás időtartamát tekintve is kedvezőbb a konferencia-
vendég fogadásából várható bevétel, mivel a hazai átlagos vendégéjszakánál
(3,3) hosszabb az ő tartózkodási idejük (5).

Mint ahogy arra már utaltunk, a konferenciák többségét májusban, illetve
októberben tartják, így a kongresszusi turizmus elősegíti az idegenforgalmi
szezont meghosszabbítását, a kereskedelmi szálláshelyek és a vendéglátó egy-
ségek egyenletesebb és folyamatosabb leterheltségét. Azzal, hogy a konferen-
ciákat nem a turisztikai „csúcsidőszakban” szervezik, lehetővé válik a minő-
ségi turizmus normáinak érvényesítése is.

Mivel a nagyobb konferenciák rendezésére alkalmas létesítményeket nem
az amúgy is zsúfolt belső városrészekben építették fel (XII., XVI. kerület),
vagy tervezik felépíteni (XI. kerület), ezért a turizmusban kevésbé érintett
kerületek számára bekapcsolódási lehetőséget jelent a kongresszusi turiz-
musban való részvétel, továbbá kedvezően érvényesülhet a budapesti turista-
áramlásra vonatkozó differenciáló hatása.

Az idegenforgalmi bevételeknek köztudottan kiemelkedő szerepük van a
gazdaság devizaforrásainak bővítésében, a pozitív külkereskedelmi mérleg ki-
alakításában (1996-ban a nemzetközi turizmusból származó, a MNB által hiva-
talosan regisztrált devizabevétel 2,246 milliárd USD volt, 30%-kal több, mint

1995-ben, a pozitív idegenforgalmi egyenleg 1,3 milliárd USD). Mivel a kongresszusi vendég szervezett keretek között veszi igénybe a város szolgáltatásait, legtöbb esetben előre megrendeli és kifizeti a terméket, ezért az idegenforgalomnak ebből a szférájából biztos devizabevételre számíthat a költségvetés.

Konferenciaturizmus mint a turizmuspolitika stratégiai eleme

Budapest a külföldi tőke, a gazdasági befolyás, a technológiai innovációk befogadásában és elterjesztésében hídfőszerepet tölthet be Kelet- és Délkelet-Európa irányába, amely kedvez az informatika, a bankszféra, a tömegkommunikáció és a turizmus térhódításának. Ebben a folyamatban a versenyképesség megtartásához szükséges szint eléréséhez az idegenforgalom új termékek létrehozásával járulhat hozzá. Ezek kialakításában (a kongresszusi központok önmagukban nem termelnek nyereséget, ezért a legtöbb országban a városok üzemeltetésében vannak) a turizmus színterei tulajdonosainak, az adóbevételek haszonélvezőinek, azaz az önkormányzatoknak is szerepet kell vállalniuk.

Mint ahogy azt a Magyar Kongresszusi Iroda Egyesülésnek (MKIE) az Országos Idegenforgalmi Bizottság (OIB) számára készített előterjesztése is megállapította, *jelenleg messze nincsenek kihasználva a konferenciaturizmusban rejlő lehetőségek*. A megtérülő haszonhoz képest relatíve kis ráfordítás szükséges a kongresszusi turizmus fejlesztéséhez, de ha elmulasztjuk megragadni a kínálózó lehetőségeket, ha nem használjuk ki a tőlünk független, nekünk kedvező piaci tendenciákat, akkor a jelenlegi lassú bevételnövekedés rövidesen meg fog állni.

Az OIB is kialakította álláspontját a kongresszusi turizmust illetően. A fejlesztés irányait elsősorban a meglévő intézmények bővítésében, a vidéki kapacitás fejlesztésében, a differenciált minőségi kínálat megteremtésében látja. Kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a kongresszusi és kiállítási infrastruktúra rekonstrukciónak. Tudva azt, hogy a városvezetés számára a konferenciaturizmus extra beruházást igényel (helyszín, odavezető útvonal kiépítése), a fejlesztést állami és önkormányzati eszközökkel kívánják támogatni. Elengedhetetlen továbbá a minőségi követelmények szerinti kataszter létrehozása és az együttműködési készség kialakítása a helyi önkormányzatokban a kongresszusi turizmus feltételeit biztosító hiányzó elemek pótlására. A reklámot és a piackutatást is magának a városnak kell támogatnia. Megfelelő propagandát (brosúra, sajtótájékoztató, potenciális ügyfeleknél tett egyéni látogatások, fogadások, study tourok, kiállításokon való részvétel) kell kifejtenie a külföldi piacon. A helyi önkormányzatok közvetlen idegenforgalmi érdekeltiségét a meglévő és létesítendő idegenforgalmi objektumokban megszerezhető tulajdonosi részesedés tehetné teljes körűvé.

Budapest jelenleg előkelő helyet foglal el a világ kongresszusi városai között. Figyelembe kell venni azonban, hogy a kelet-közép-európai régióban konkurrensaink, Bécs és Prága szintén kedvelt célállomásai a konferenciaszervezőknek. A piacokért folytatott egyre éleződő versenyben kizárólag céltudatos, a konferenciapiar összes hazai résztvevőjével összehangolt fejlesztéssel érhetünk el eredményt. Budapest a kongresszusi turizmus támogatásán keresztül érdekelt a minőségi turizmus mielőbbi megteremtésében, mivel így az idegenforgalomból származó bevételei többszörösére növekedhetnek.

Jegyzetek

- 1 A tanulmány az OTKA F 019070 sz. szerződés támogatásával és a Magyar Kongresszusi Iroda Egyesülés adatszolgáltatása alapján készült.
- 2 WTO: World Tourism Organisation (a turizmus világszervezete).
- 3 A nemzetközi konferenciák által kedvelt országok és városok világranglistáját a nemzetközi szövetségek adatszolgáltatása alapján évente állítja össze az UIA (Nemzetközi Szövetségek Egyesülése).

Felhasznált irodalom

- Asbóth H.: *A rendezvényturizmus múltja, jelene és jövője 1980–1990 között*. Doktori disszertáció. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, 1992. 147 p.
- Benke R.: *Közép- és Kelet-Európa turizmusa*. Kereskedelmi Szemle, 1993, 12. 27–31. p.
- Berza L. (szerk.): *Budapest Lexikon I–II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 1424 p.
- Faragó H.: *Rendezvényszervezés*. KOTK, 1993. 111 p.
- Haffner B.: *A kongresszusi turizmus feltételei Magyarországon*. Szakdolgozat. Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, 1996. 69 p.
- Hosszú K.: *A külföldiek fogyasztási szokásai 1994*. KSH. 1996. 38 p.
- Imre J.: *Kongresszusi, incentive, klub- és gyógyidegenforgalom*. Útjelző. Novorg, 1991. 48 p.
- Jirú E.: *A kongresszusi turizmus fejlődése*. Kereskedelmi Szemle, 1990, 4. 21–23. p.
- Kaspar, C.: *Turisztikai alapismeretek*. KIT, Budapest, 1992. 158 p.
- Kovács L. (szerk.): *Kiállítások és vásárok Magyarországon*. VI. évfolyam. Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 1997. 161 p.
- Köves T. et al.: *Fővárosi Turisztikai Nap*. Vitaanyag. Turizmus, 1997. 515. Melléklet I–VIII.
- Markos B.–Kolacsek A.: *Idegenforgalom*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1961. 376 p.
- Michalkó G.: *Budapest mint a nagyvárosi turizmus színtere*. Földrajzi Közlemények, 1997. 3–4. 201–218. p.
- Michalkó G.: *Budapest idegenforgalmának szociálgeográfiai vizsgálata*. Kandidátusi értekezés. Kézirat, 1997. 146 p.
- Mudruczó Gy.-né: *Az idegenforgalom és a Budapest–Bécs világhiállítás multiplikátor hatása*. Kereskedelmi Szemle, 1991. 6. 19–24. p.

- Neugebauer J.: *International Conferences and Exhibitions in Hungary*. Magyar Kongresszusi Iroda Egyesülés. 33 p.
- Rákos J.: *Sok kongresszus, sok forint*. Népszava, 1994. április 22. 8. p.
- Tevan I.: *A magyar nagydíj pénzügyei*. HVG, 1997. augusztus 16. 112–114. p.
- Tönk M.: *A konferenciaturizmus helyzete Magyarországon*. Szakdolgozat. Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskola, 1995. 54 p.
- Trizna J.: *A kongresszusi és incentive turizmus helyzete, fejlesztési lehetőségek*. Előterjesztés az OIB részére. Kézirat, 1997. 12 p.
- Várnai P.: *Idegenforgalmi kézikönyv*. M and G Marketing, Budapest, 1996. 292 p.
- Varga B.: *A rendezvényturizmus az idegenforgalom speciális területe*. Doktori disszertáció. Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem, 1991. 119 p.
- Union of International Associations kiadványai.

TINER TIBOR

Budapest és a távközlés fejlődése

Európa többi országához hasonlóan a magyarországi távközlés fejlődéstörténetében is minőségi változást eredményezett a 19. század két jelentős műszaki találmánya, a távíró és a távbeszélő. Az információ továbbítását forradalmasító híradástechnikai eszközök megjelenésének és tömeges elterjedésének következtében gyökeresen átalakultak a termelés, a szállítás és a kereskedelem technikai és szervezeti rendszerei, nyomukban megkezdődött az áru- és a tőkeáramlás térbeli irányainak átrendeződése és felgyorsulása, nagymértékű nemzetközivé válása, így megindult a fejlődés az egységes világgazdaság kialakulása felé.

A magyar főváros távközlésének fejlődése 1945-ig

Az elektronikus úton való nagy távolságú üzenet továbbítás lehetőségével a magyar főváros a 19. század közepétől már rendelkezett: 1850 novemberétől Budát és Pestet *távíróvonal* kötötte össze Béccsel, majd 1855-ben sor került a második vonal üzembe helyezésére is, amely Pozsonyon át vezetett az osztrák fővárosba. Az akkoriban csúcstechnikának számító távíró által teremtett információs kapcsolat segítségével a magyar áruk megjelenhettek a bécsi tőzsdén. Ez nemcsak a magyar gabonakereskedelemre volt igen jótékony hatással, de kedvező következményeit a teljes magyar agrárexport is érezhette. 1863-ban távírókapcsolat létesült Pest-Buda és Krakkó között, 1870-ben pedig már 22 budapesti postán működött az ország nagyobb városaiba és külföldre üzeneteket továbbítani képes távíróhivatal.

Az 1867. évi kiegyezést követően a magyar kormány számára fontos kérdéssé vált az addig Bécs-központú távíróhálózat Budapest-centrikus átépítése és fejlesztése, amely az Osztrák–Magyar Monarchián belüli politikai és gazdasági függetlenség — pontosabban egyenrangúság — megteremtésének fontos eszközévé lépett elő. A Budapest-központú távíróhálózat létrehozatalára a gyorsabb gazdasági fejlődést közvetlenül szolgáló nemzetközi távíróösszeköttetések mielőbbi kiépítésének érdekében is szükség volt. Ennek

gyében került sor 1867 és 1887 között a távíróvonalak 19 100 km-t meghaladó hazai hálózatának kiépítésére és közel 1200 morzegép üzembe állítására.

A távirónál lényegesen nagyobb karriert futott be a *távbeszélő*, amely 1881-es budapesti megjelenése után alig másfél évtizeddel már átvette a vezető szerepet a távirótól a főváros belföldi és külföldi távközlési forgalmában. Fejlődésének nagy lendületet adtak a kiegyezést követő évtizedek gazdasági folyamatai: a korszerű gyáripár létrejötte, a szintén fővároscentrikus vasúthálózat ugrásszerű bővülése és Budapest kereskedelmi szerepkörének fölértékelődése a Kárpát-medencén belül. Az ország más városaiban a helyi távbeszélő-hálózatok létrehozatalára csak a budapesti után került sor (Temesvároton 1881 őszén, Aradon, Pozsonyban és Szegeden 1884-ben, Pécsen és Zágrábban 1887-ben, Debrecenben és Nagyváradon 1888-ban, Fiumében 1890-ben, Kassán és Győrött pedig 1891-ben), így e műszaki innováció hazai forrásterülete — miként később majd számos más új távközlési technikáé is — Budapest volt.

Az izmosodó nagyipar, a virágzásnak induló bank- és hitelélet, a biztosításügy, a mind jobban szakosodó és szélesebb körűvé váló kereskedelmi tevékenység (amelynek eredményeként Budapesten jött létre az országban elsőként állandó szaküzlethálózat) egyre növekvő információigénye kifejezetten kedvezett a telefon elterjedésének, noha kezdetben e téren is számos bürokratikus akadály nehezítette az első távbeszélő-összeköttetések hivatalos megteremtését. A magyar nemzetgazdaság 19. század végi modernizációja során kiépülő korszerű távközlési formák kiemelkedően segítették a magyar fővárost abban, hogy az ország és a Kárpát-medence akkori első számú információcentruma legyen, és abban is, hogy — elsősorban Bécsen keresztül — bekapcsolódhasson a nemzetközi információáramlás fő európai csatornáiba.

A távbeszélő budapesti megjelenésének idejét (1881. május) érdemes összevetni az első amerikai és európai telefonközpontok üzembe helyezésének időpontjaival. Az Amerikai Egyesült Államokban az első központot alig négy évvel korábban, 1877-ben avatták fel Bostonban. Két évre rá már az USA 20 nagyobb városának (köztük New Yorknak, San Franciscónak, Chicagónak, Cincinnatiak stb.) volt saját telefonközpontja. Európában a nagyvárosok közül Párizs 1879 júniusában, London 1879 októberében, Zürich 1880 januárjában, Berlin pedig csak 1881 januárjában — tehát alig négy hónappal a budapesti előtt — kapott telefonközpontot.

1890-ben, a Bécs-Budapest első távolsági — egyben nemzetközi — távbeszélővonal üzembe helyezésével a magyar főváros a környező országok fővárosaival képest igen korán bekapcsolódott a nemzetközi távbeszélő-forgalomba, miközben a budapesti távbeszélő-előfizetők száma az 1881-es 50 főről 1400 fölé emelkedett. 1893-ban létrejött a Pozsony-Győr-Budapest-Szeged-Temesvár-Arad távolsági távbeszélő-kapcsolat, így megindulhatott a közvetlen információáramlás a főváros és a legjelentősebb hazai városok

között. További komoly lépést tett a magyar főváros Európa nyugati felének irányába, amikor 1897-ben átadták az ország politikai orientálódását jelző Budapest–Berlin vonalat, amelybe — Bécsen keresztül — Prága is bekapcsolódott, ám szerepe a vonal forgalmában periférikus jellegű volt. 1899-ben létrejött a Budapest–London összeköttetés is. Ugyanebben az évben a délkelet-európai nagyvárosok közül Budapest Szófiával és Szarajevóval is távbeszélőkapcsolatot létesített.

1894-ben a közép-európai nagyvárosok közül Berlinben 27 000, Bécsben közel 7800, Budapesten 3600, Prágában 1600 telefon üzemelt, ami jól jelzi a korabeli távközlési „erőviszonyokat” és pozíciókat. A többi magyar város ekkor Budapesthez képest egy nagyságrenddel kisebb (220–350 db-os) telefonállománnyal rendelkezett. A nemzetközi beszélgetések száma gyors növekedésnek indult, túlnyomó részük (közel 85%-uk) természetesen a Monarchia legfőbb politikai-gazdasági tengelyének mentén, azaz Bécs és Budapest között valósult meg, míg a Budapest–Berlin vonal az előbbi relációnak csak a töredékét bonyolította le ebben az időben.

A 19. század utolsó éveiben — miközben a fővárosi előfizetői kör nagysága elérte az 5000-es számot — a budapesti távbeszélő-hálózat kiépülése túllépett a főváros közigazgatási határán. A későbbi agglomerálódás fő irányainak megfelelően a fővárosból sugárirányban kiinduló telefonvonalak közül 6 nagy távolságú vezeték segítségével valósult meg az összeköttetés Béccsel, Esztergommal, Székesfehérvárral, Szabadkával, Szegeddel és Araddal. Ezzel egyidejűleg kiépült a távközlési összeköttetés az akkori Budapest és 21 főváros-közelbeli település között a Dunakeszi–Gödöllő–Pestszentlőrinc–Soroksár–Nagytétény–Budakeszi–Nagykovácsi–Solymár–Leányfalu vonalon belül. A telefonvonalak létesítése a főváros körüli településeken így már a századforduló idején megteremtette számukra a gazdasági felemelkedés távközlési feltételeit, amelynek közvetett és közvetlen hatásai évtizedek múltán is előnyösen befolyásolták az agglomerációs fejlődés kibontakozásának folyamatát.

A 20. század első évtizedeiben Budapest távközlési centrum jellege fokozatosan erősödött. A főváros részesedése az ország távbeszélő állomásaiból és távbeszélő-forgalmából egyaránt szinte töretlenül emelkedett. Míg 1900-ban még csak minden harmadik főállomás volt az országban budapesti, addig 1920-ban az országban 10 telefonból 6 már fővárosi volt, és ez az arány kisebb ingadozásokkal a 20. század első felében mindvégig fenn is maradt. Még nagyobb volt a főváros fölénye a vidékkel szemben a telefonbeszélgetésekből való százalékos részesedés tekintetében: 1900 és 1930 között pl. egyetlen egy évben sem volt alacsonyabb 60%-nál, sőt igen gyakran a 70%-hoz közelített.

A főváros ilyen mértékű túlsúlyának létrejöttében nagy szerepe volt a trianoni országhatárok kialakulásának, amelynek legnagyobb következménye e téren a vidéki távbeszélő-hálózat és távbeszélő-forgalom jelentős össze-

zsugorodása lett. Másrészt a fejlesztések 1920 után jóval nagyobb mértékben koncentráltak a fővárosra, mint a katonai szempontból bizonytalan helyzetű, az új országhatárhoz közeli nagyobb vidéki városokra, ahol jelentős kockázattal jártak a vonalas infrastruktúrára irányuló fejlesztési beruházások és korszerűsítések.

A távbeszélőigények folyamatos növekedése azonban megkövetelte, hogy a megváltozott körülmények között is a kornak megfelelő színvonalon folyják továbbra is a hálózatfejlesztés. Ennek megfelelően 1921-ben természetesen Budapesten került sor az újabb minőségi ugrást jelentő első automata telefonközpont átadására, majd az egész fővárosi telefonhálózat fokozatos automatizálására. Mindez együtt járt számos elavult, kézi kapcsolású mellékközpont üzemeltetésének megszüntetésével, ugyanakkor a fővárossal egyre inkább gazdasági egységet alkotó szomszédos községeknek (Rákospalota, Pestújhely, Kispest, Budafok, Csepel, Albertfalva, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet) a fővárosi hálózatba automata alközpontokon keresztül való bekapcsolásával. Az 1930-as évek elejére már egy 70 ezres vonalkapacitású, teljességgel automatizált, 7 fő- és 13 alközponttal bíró, európai színvonalú telefonhálózata volt a fővárosnak, miközben az előfizetők száma megközelítette az ötvenezret. A magyar főváros ekkorra a folyamatosan bővülő hazai regionális és a közép-európai nemzetközi távbeszélő-hálózatok csomópontjává fejlődött.

Külön kiemelendő, hogy a Monarchia felbomlása után is igen jelentősek maradtak Bécs és Budapest sokoldalú gazdasági és információs kapcsolatai, amelyek túléltek az 1918 és 1921 közötti időszak megpróbáltatásait, miközben a magyar fővárosnak az újonnan alakult szomszédos államok városaival a minimálisra korlátozódott a távbeszélőn keresztüli információcseréje. Ezzel szemben a két főváros gyorsan növekvő távbeszélő-forgalma (1925-ben 480 ezer beszélgetés) szükségessé tette, hogy 1927-ben egy 210 vonalkapacitású kábelt építsenek Budapest és Bécs között, amely egyben jobb elérést biztosított számos más európai főváros és nagyváros (London, Párizs, Róma, Amsterdam, Frankfurt) felé is. 1936-ban a Budapest-Bécs távbeszélő-forgalom volumene már meghaladta a 800 ezer beszélgetést.

A rádió elődjét képviselő, távbeszélő-vonalon át műsort szolgáltató *telefonhírmondó* is a fővárosban szólalt meg először 1895. februárban. Előfizetőinek száma a 19. század végén 6000, az első világháború után 10 000 lett. Egészen 1926-ig, a rádió elterjedéséig működött, majd átadva a helyét ez utóbbi korszerűbb műsorközvetítési eszköznek, üzemelését beszüntette.

A vezeték nélküli hírközlés lehetőségét megteremtő hazai *rádiózás* megszületése is Budapesthez kötődik. Innen indultak meg 1925-ben a rendszeres rádióadások, majd az 1933-ban átadott lakihegyi adótorony üzembe helyezésével lehetővé vált a magyar rádió főműsorának (a későbbi Kossuth rádió) a nagy távolságú vétele. Ugyanekkor megindult egy második műsor sugárzása is (a későbbi Petőfi rádióé). A főváros ezzel tovább növelte távközlési szere-

pét, amely ekkortól már az elektronikus tömegtájékoztatásra is kiterjedt. A rádiózás népszerűvé válásával és a rádiókészülékek tömeges vidéki elterjedésével már közvetlenül Budapestről tudta meg a lakosság a legfrissebb híreket. Megindultak az élő közvetítések számos kulturális és sporteseményről is. Ezzel az elektronikus tömegtájékoztatás a főváros kulturális centrumszerepének növekedéséhez is nagyban hozzájárult.

Az 1940-es évtized az igen kedvezőtlen változások időszaka volt Budapest távközlésének történetében. A telefonhálózat bővülése az 1940-es években még folytatódott, de üteme a korábbi időszakokhoz képest lelassult. Az évtized közepére a fővárosi távbeszélővonalak száma meghaladta a 65 ezret. Amikor a második világháború hadi eseményei Budapestet is elérték (1944–1945 fordulója), a főváros ostroma rendkívül nagy veszteségeket okozott a telefonhálózatot működtető Magyar Posta távbeszélő-hálózatának műszaki berendezéseiben. A telefonközpontok a súlyos károk miatt üzemképtelenek lettek, szinte az összes jelentős távvezeték elvágták. Felrobbantották a lakitegyi rádióantennát is, ezzel közel egy évre megszűnt az ország nagy részén a budapesti rádió adásainak vételi lehetősége. (Újjáépítésére csak 1946-ban került sor.)

A lelassult fejlődés évtizedei (1945–1990)

A magyar nemzetgazdaság háború utáni újjáépítési folyamatának időszaka (1946–1949) nem kedvezett a fővárosi távközlés ügyének. Kezdetben a háborús pusztítás után jelentkező anyag- és alkatrészhiány, a telefonhálózat energiaellátási gondjai okoztak alapvető gondokat, később a távközlési infrastruktúra fejlesztésének általános háttérbe szorulása hátráltatta az ágazat korszerű újjáépítését. 1948-tól a szovjet politikai és gazdasági fejlődési modell másolása tovább lassította az egész hazai — és így a budapesti — távközlés fejlődését.

A KGST 1949. évi megalakulásától kezdve Magyarország hátat fordított Európa piacgazdaságainak és a szovjet-magyar export-import kapcsolatokat függőségébe került. Ezek a gazdasági és információs elszigeteltséghez vezető változások természetesen alapvetően megváltoztatták Közép-Európában az információáramlás fő irányait is. Ettől az időtől kezdve Budapest egyrészt szoros nemzetközi információs kapcsolatba került Moszkvával, majd Prágával, Varsóval és Kelet-Berlinnel. Másrészt viszont a Nyugat felé irányuló információs összeköttetések javítását nagymértékben beszűkítette a „vasfüggöny” megjelenése, amely a minimálisra korlátozta a magyar főváros és Ausztria (Bécs), valamint Európa nyugati része közötti távközlési forgalmat. Ezzel párhuzamosan a magyar főváros információs kapcsolatai a korábbiakhoz képest jóval intenzívebben fordultak az országon belüli nagyvárosok felé, ami tovább erősítette Budapest kulcsszerepét a hazai távközlésben.

Az 1950-es években a politikai és gazdasági rendszer erősen centralizált felépítéséből eredően a hatalom elsősorban olyan távközlési rendszerek kiépülését támogatta, amely hozzájárult az információhordozók központosításához. Ennek az lett a következménye, hogy a nyilvános postai távbeszélőhálózzal párhuzamosan az országban — Budapest központtal — számos, ún. politikai és termelési célú, zárt telefonhálózat is kiépült, amely csak bizonyos kiváltságos helyzetű társadalmi csoportoknak adta meg egy magasabb szintű információs hálózatba való bekapcsolódás lehetőségét (pl. K-vonalak, belügyi, honvédségi, vízügyi, bányászati hálózatok). Budapest ekkor a politikai-gazdasági döntéshozatal abszolút központja lett, a főváros információs igényeit szolgálta a kifejezetten e célra kialakított távközlési hálózat és a politikailag és ideológiailag ellenőrzött Magyar Rádió. Mindez rányomta bélyegét a következő évtizedek fejlesztésére is, amelynek fő jellemzői voltak a nyugat-európai ellátottsági szinttől és technikai színvonalától való fokozatos elmaradás és a távbeszélő-hálózat bővülésének szerény mértéke.

Budapest egészségtelen mérvű információs fölényének kialakulására utal, hogy 1950-ben az ország lakosságának mintegy 20%-át tömörítő főváros rendelkezett az ország összes távbeszélő-vonalának 70%-ával, ez az arány még harminc év múlva, 1980-ban is meghaladta az 58%-ot, és csak 1989-ben süllyedt 50% alá. Még nagyobb volt a főváros túlsúlya az elmúlt évtizedekben a helyi és a nemzetközi beszélgetésekben, ahol aránya rendszeresen meghaladta a 80%-ot. A közhasznú távközlési infrastruktúra fejlesztésének több évtizedes elhanyagolása miatt a magyar fővárosban a 100 lakosra jutó távbeszélő-fővonalak száma 1965-ben mindössze 14 volt, ami alig egyharmada a korabeli bécsi ellátottsági értéknek. Ez az érték még 1985-re sem érte el a 20 fővonal/100 lakos értéket. Mindez az 1970-es és 1980-as évtized során egyre hosszabbá tette a telefonra várakozók fővárosi listáját (számuk 1985-ben már megközelítette a 250 000-et).

A fejlesztések 1985-ig az 1960-as évek technológiai szintjén folytak, ami az 1968-ban megvásárolt, már akkor sem igazán korszerűnek számító Ericsson crossbar rendszeren alapult. Az ágazat lemaradása a nemzetközi élvonaltól 1985-re elérte a 25–30 évet. Ezt felismerve a kormány kiemelt fejlesztési területté nyilvánította a távközlést, azon belül is Budapest ügyét, ahol a legégetőbbben jelentkeztek az ellátatlanságból eredő gondok. (Jellemző, hogy a telefonsűrűség a fővárosban még 1985-ben nem érte el a 36 beszélőhely/100 lakos értéket, ezen majd csak az 1990-es évek elejétől meginduló, jelentős külföldi tőkeberuházásokkal felgyorsított, ugrásszerű hálózatfejlesztés tudott érdemben változtatni.)

A vezeték nélküli műsorsugárzás területén a hazai rádiózás műszaki fejlődése csak az 1970-es években tette lehetővé a magas színvonalú, térhatású (sztereó) műsorszórást és a jó minőségű műsorvétel feltételeit, ami a budapesti 3. műsor (későbbi nevén: Bartók rádió) beindítását, és az ország jelentős részén való jó minőségű vételi lehetőségét eredményezte.

A hazai televíziózás centrumává az 1950-es évek második felében vált Budapest, ahol kiépült mindaz a híradástechnikai infrastruktúra, amely megalapozta e tömegtájékoztatási ágazat későbbi fejlődését. A Magyar Televízió kísérleti adásai 1957-ben kezdődtek, a rendszeres műsorszórás pedig 1958-ban indult meg. Ekkor avatták fel a Szabadság-hegyen a kis adótoronyt, amely 1973-ig sugározta a tv-műsorait. 1973-ban megkezdte működését az új adótorony, amely révén a tv-műsorok vételi lehetőségei országos szinten jelentősen javultak. Ugyanabban az évben indult meg a második műsor sugárzása, bővült az adásidő és megkezdődtek a színes adások is. Az 1970-es 51 órás heti műsoridő 1990-re közel megháromszorozódott.

A magyar televíziózásban is a rádiózáshoz hasonló folyamatok mentek végbe, csak annál lényegesen intenzívebb formában. A televíziós műsorszórás műszaki feltételeinek lassú korszerűsödése és a hazai televíziókészülék-gyártás színvonalának (Orion, Videoton) a nyugati fejlődési ütemtől való lemaradása, továbbá az állami felügyelettel folyó műsorszerkesztés ideológiai-politikai cenzúrázása hosszú időn át rányomta bélyegét a tömegtájékoztatás ezen ágazatára is (pl. kevés csatorna, a színes televíziózás viszonylag késői megindulása, „kézben tartott”, ideológiai célokat szolgáló műsorpolitika stb.).

Ugyanakkor jótékony hatással volt a fővárosi távközlés fejlődésére az 1960-as évek végétől Európában fokozatosan tért nyerő politikai enyhülés. Ez egyrészt a főváros nyugati kapcsolatainak bővülését és fejlődését eredményezte (pl. a nemzetközi telefonbeszélgetések számának gyors növekedésével), másrészt ösztönözte mind több — igaz, hogy csak a műszaki fejlődés „második vonalát” képviselő — nyugati híradástechnikai és számítástechnikai eszközök importját. Így elősegítette, hogy az e téren legfejlettebbnek számító országoktól való technikai lemaradásunk ne váljék behozhatatlan mértékűvé. Ezután is megmaradtak viszont a távközlés fejlődését gátló belső és külső tényezők (az ágazatnak a gazdasági beruházásokból való irreálisan alacsony részesedése, a Magyar Posta távközlési monopóliumának és túlbürokratizált szervezetének változatlan fennállása, a nyugati Cocom-listának az élenjáró távközlési és informatikai technológiák beszerzését gátló tiltásai és megszorításai stb.).

Összefoglalva a leírtakat megállapítható, hogy Budapest korábbi, részleges közép-európai információs központ szerepe az 1945–1990 közötti időszakban lényegében megszűnt, ugyanakkor a főváros az országon belül nyomasztó távközlési és tömegtájékoztatási monopolhelyezethez jutott. Következésképpen Budapest — miközben fokozatosan lemaradt a fejlődésben a Nyugat hasonló szerepkörű fővárosaihoz és nagyvárosaihoz viszonyítva a távközlés és az információs technikák terén — egyre nagyobb előnyhöz jutott az ország más nagyvárosaihoz, megyeszékhelyeihez képest e technikák valamennyi fajtájának hazai kiépítésében és felhasználásában. Ez a folyamat viszont mindvégig mostoha finanszírozási körülmények között ment végbe, amit az e

téren a fővárosban is jelentkező negatívumok tartós fennállása (pl. telefonhiány) is jelzett. 1989-ig szintén valóság volt a politikai-gazdasági „vasfüggöny” is, amely kívülről akadályozta Budapestet abban, hogy ismét elinduljon a közép-európai információs centrummá válás útján.

Az információs ágazatok fejlődése Budapesten a rendszerváltás után

Látható, hogy az európai fejlődési útról az 1960-as és 1970-es évtizedekben letért magyar távközlési, számítástechnikai és tömegkommunikációs ágazatok az 1980-as évek elejétől a gazdasági fejlődés és a társadalmi modernizáció egyértelmű korlátjává váltak. Az 1989. évi rendszerváltás után viszont az egységesülő információs ágazatokat a szakemberek a hazai gazdasági növekedés és szerkezeti átalakulás fő „infrastrukturális motorjának”, és azon kevés sikerágazat egyikének tartják, amely húzóerőként viselkedik az ország teljes társadalmi-gazdasági megújulásának folyamatában. Az 1990-es években valamennyi vezetékes és vezeték nélküli távközlési és információs ágazatban ily módon nagy horderejű fejlődés indult meg.

A változások jelentékeny hányada a telefonellátottság eddigi „fehér foltjainak” felszámolására irányult, és főként az ország városhiányos, valamint elmaradott térségeiben indult meg nagy erővel a hiányzó távbeszélő-hálózatok kiépítése. Másrészt az európai színvonalú távközlési-informatikai infrastruktúra megteremtése helyeződött előtérbe, amelynek kiépítése elsősorban Budapestre koncentrálódott, majd a távközlési-információs szférában kibontakozó innováció terjedése a fővárosból kiindulva fokozatosan elérte az ország főbb vidéki centrumait: elsőként a regionális központokat és a megyeszékhelyeket, majd továbbgyűrűzött a városhálózat alsóbb szintjei felé.

Telefonhálózat, telefax

Az e téren megindult komoly változásokat egy szervezeti átalakulás előzte meg: 1990-ben a Magyar Posta Vállalatból átszervezés után kivált és részvénytársasági formában kezdte meg működését a Magyar Távközlési Rt. (Matáv), amely újjáalakulása után azonnal kidolgozta az 1991–2000 közötti időszakra vonatkozó fejlesztési stratégiáját. A koncepció a Matáv Rt. tulajdoni szerkezetének átalakítását, külföldi működőtőke bevonását, a távközlés területén is a kínálati piac megteremtését és a szolgáltatások körének bővítését irányozta elő.

Ennek megfelelően távközlés-fejlesztési céllal 1 milliárd Ft értékű részvénykibocsátásra került sor. Komoly hitelösszeggel támogatta a fejlesztési stratégiát a Világbank, az EIB és az EBRD is. A hazai távközlés gyökeres tech-

nikai megújításába bekapcsolódott számos nyugati cég is (pl. Alcatel, Siemens, Ericsson). Segítségükkel felgyorsult a régi, elavult technikát képviselő analóg telefonközpontok digitális típusúakkal való felváltása. A távközlés megújulását a kormány 12/1991. számú rendelete is elősegítette, amely prioritási sorrendet írt elő a távbeszélőigények kielégítésében.

A fenti stratégia alapján a távközlési beruházások kiemelkedően magas hányada (közel 75%-a) szolgálta Budapest távközlésének fejlesztését. A gyors ütemben meginduló fővárosi telefonközpont-kapacitás bővítése és korszerűsítése, valamint a hálózatfejlesztés eredményeképpen 1991-ben rögtön 60 ezer vonallal, az azt követő 5 évben pedig összesen 270 ezer vonallal bővült a budapesti telefonvonalak száma, így 1997 végére megszűnt a több évtizedes vára-
kózlólista. A 100 lakosra jutó fővonalak száma ez idő alatt 23-ról (1990) 45-re (1996) nőtt (1. táblázat). (Megjegyzendő, hogy a jelentős növekedés ellenére ez az érték csupán az 1970-es évekbeli bécsi ellátottsági mutatónak felel meg.)

1. táblázat

A távbeszélő-fővonalak száma Budapesten, 1000 db

Év	Fővonal/100 lakos	Lakáson	Közületnél	Nyilvános	Összesen	Az országos érték %-ában
		ezer db				
1990	23,1*	330	119	10	459	46,1
1991	25,0	362	125	11	498	44,2
1992	27,2	389	140	11	540	41,8
1993	28,8	417	148	10	575	38,4
1994	33,7	488	159	11	658	36,9
1995	38,9	560	174	11	745	35,0
1996	44,6**	676	183	12	771	29,0

*Magyarország: 9,6 fővonal/100 lakos

**Magyarország: 26,4 fővonal/100 lakos

Forrás: Távközlési Statisztikai Évkönyv 1996, Matáv Kiadó, Bp., 1996.

A távközlés fejlesztésébe bekapcsolódott a magántőke is. Különösen Budapest peremkerületeiben több, a Matávtól független társaság is alakult a hiányzó kerületi hálózatok kiépítésére. (Az üzemeltetési monopóliummal rendelkező Matáv viszont számos esetben érdekkonfliktusba került azokkal a telefontársaságokkal, amelyek a helyi lakosságnak a Matávnál kedvezőbb hálózatkiépítési feltételeket kínáltak, és hosszú időn át vonakodott bekapcsolni az „idegen” létesítésű alhálózatokat az országos és nemzetközi távhívó-hálózatokba. A konfliktus máig sincs megnyugtatóan rendezve.)

Az ezredfordulóig kidolgozott telefonhálózat-fejlesztési koncepció végrehajtása során — amely többek között a fővárosi lakásállomány teljes körű

bekapcsolását alapvető követelményként írta elő — már eddig is számos jelentős eredmény született: Budapestről kiindulva 1993 végére valamennyi megyeszékhelyig kiépült az optikai gerinchálózat, jelentősen megnövekedett a fővárosi távbeszélő-főközpontok kapacitása és folyamatosan zajlik digitalizálásuk az országos ISDN (Integrált Szolgáltatású Digitális Hálózat) megvalósításának keretében.

A technikai szempontból áttörést jelentő, nagy sebességű és jó minőségű adatátvitelre, álló- és mozgókép-továbbításra és vonalsokszorozásra is alkalmas ISDN-hálózatok lehetővé tették a távközlési szolgáltatások ugrásszerű bővítését, amelynek évről évre újabb és újabb fajtái vehetők igénybe (pl. Hungary-direct, hívásátírányítás, konferenciabeszélgetések, belföldi zöld- és kék-szám-szolgáltatás, digifon, bérelt vonal, menedzser bérelt vonal, Matávnet). Mindehhez viszont megfelelő műszaki színvonalú (nyomógombos) telefonkészülékekre, illetve híradástechnikai berendezésekre is szükség van, amelyekkel ma még a fővárosi lakosság jelentős hányada nem rendelkezik. A korszerű távbeszélőkészülékek használóinak nagy része ma még elsősorban a különböző szintű vállalkozói és közületi szférából kerül ki. Az üzenetrögzítővel ellátott telefonok száma viszont rohamosan növekszik az egyéni előfizetők körében is.

Mint ismeretes, a Matáv mellett számos olyan, nagy kapacitású különhálózat is működik Magyarországon, amelyek központja a fővárosban van (BKV, MÁV, Mol, MVM) és amelyek korszerűsítése az 1990-es években ugyancsak elkezdődött. Közülük több is vállalkozott átfogó, a Matáv monopóliumát megtörő és a lakosságot is kiszolgálni képes alternatív távközlési hálózat kiépítésére. Egy ilyen alternatív távközlési szolgáltató társaság létrejötte tovább növelné a távközlési szolgáltatások közötti választás lehetőségét a fővárosban, és a tarifaverseny bizonyára kedvezően hatna a lakossági távközlési díjszabások alakulására is.

Az első szöveges információk és ábrák küldésére alkalmas távközlési berendezés, a *telex* 1984-ben jelent meg Magyarországon, rohamos terjedésére viszont csak 1988 után került sor. A faxkészülékek számbeli növekedése az 1990-es években valóban robbanásszerű volt: 1988-ban még alig 1000 készüléket regisztráltak, ám három év múlva, 1991-ben számuk meghaladta a 10 ezret, 1997 elejére pedig megközelítette a 90 ezret. Az állomány térbeli eloszlásában meghatározó Budapest túlsúlya, ahol az 1990-es évek elején a faxkészülékek több mint 60%-a koncentráldott (többségük a főváros üzleti negyedében, a belső kerületek vállalatainál és a közintézményeknél), és még 1996-ban is meghaladta a 35%-ot. A jelenség a főváros folyamatosan kiemelkedő információs súlyára utal e távközlési eszköz tekintetében is. Ezzel párhuzamosan az 1980-as évek közepéhez képest az ötödére esett vissza a telexhasználók aránya. A lényegesen lassúbb, nehezkesebben kezelhető és jóval korlátozottabb hálózattal rendelkező telexet gyorsan kiszorítja a fővárosban

is a telefax, még az olyan kiterjedt telexhálózatot fenntartó nagyvállalatoknál is, mint a MÁV vagy a Magyar Posta.

Jelentős változások következtek be a rendszerváltás után a Budapestről kiinduló *nemzetközi távbeszélő-forgalomban* is, amely az 1990-es évek közepén a teljes hazai nemzetközi forgalomból már több mint 80%-kal részeseedett. A főváros nemzetközi politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatainak gyors növekedése, a nagyszámú budapesti vegyesvállalat-alapítások, a multinacionális cégek, külföldi bankok, biztosítók megtelepedése, az utaztatási szféra robbanásszerű térnyerése (1996-ban több mint 650 utazási iroda és ügynökség működött a fővárosban), és nem utolsósorban a fővárosi lakosság külföldi rokoni-ismerősi kapcsolatainak tömeges újjáéledése mind-mind maga után vonta a telefonon és telefaxon lebonyolódó nemzetközi információáramlás megtöbbszöröződését.

A magyar fővárosba irányuló, illetve onnan kiinduló nemzetközi távhívással lebonyolított beszélgetések számának 1990 és 1996 közötti exponenciális emelkedését a nemzetközi távbeszélő-forgalom komoly szerkezeti átalakulása kísérte: a korábbi KGST-országokkal tartott információs kapcsolatok szerepe nagymértékben visszaesett, miközben újjáéledtek Budapestnek Ausztriával — főként Béccsel — és az egységessé vált Németország fő gazdasági-kereskedelmi központjaival (München, Frankfurt, Berlin, Hamburg) létesített információs kapcsolatai. Ugyancsak a rendszerváltás előtti érték többszörösére nőtt a nemzetközi távbeszélő-forgalom a fejlett északolasz területek nagyvárosaival, valamint Rómával. Emelkedő tendenciát mutat annak az információáramlásnak a voluméné is, amely Budapest és az Európai Közösség más tagországainak központjai között bonyolódik. A tengerentúlra irányuló távhívásokon belül jelentős fellendülés következett be Budapestnek az Amerikai Egyesült Államok nagyvárosaival fenntartott forgalmában. A fejlődő japán-magyar gazdasági kapcsolatok jeleként megindult a távol-keleti szigetországgal való távbeszélő-forgalom lassú emelkedése is.

A budapesti lakosság nemzetközi távbeszélő-forgalmából 1990 óta folyamatosan növekvő részt képviselnek a Kárpát-medencén belül a határon túli, magyarok lakta területek. Különösen a román-magyar relációban ért el a telefonforgalom kiemelkedően magas értéket. Az utóbbi években jelentős növekedés regisztrálható a német-magyar és az amerikai-magyar viszonylatban, valamint a világ egyéb részeiben (pl. Izrael, Kanada, Dél-Amerika, Dél-Afrika, Ausztrália) élő szóránymagyarsággal való, távközlés által megvalósuló kapcsolattartásban. A fentiekben felsorolt országok és régiók az 1990-es évek közepén együttesen több mint 75%-kal részesedtek a magyar főváros nemzetközi távbeszélő- és telefaxforgalmából, ami jól jelzi Budapest nemzetközi információs szerepének felértékelődését és azt a helyet, amelyet Budapest az ezredforduló után a nagy információáramlási rendszerek hálózatában várhatóan be fog tölteni.

Rádiótelefonok

A *mobilkommunikációs* ágazat fellendülése a Matáv és az USWest NMT-rendszerű hálózatainak kiépítésével kezdődött el Kelet-Közép-Európában, elsőként Magyarországon, Budapest központtal. Az 1994-ben induló két konkurens GSM-szolgáltatóval (Westel 450 és 900 GSM, valamint Pannon GSM) együtt 1996 végére már három, országos lefedettséget biztosító rendszer létezett az országban, miközben e cégek egymással versengve kínálták kedvezményes belépési lehetőségeiket rendszereikbe, bővülő szolgáltatásaikkal együtt. 1997 közepén előfizetőik száma már elérte a 2 milliót, ebből a két GSM-szolgáltató együttesen megközelítette a 700 ezret.

Az egyes mobilkommunikációs rendszerek közül a 450 MHz-es rádiótelefon-hálózat kiépítése 1990-ben a budapesti központ és a cellák üzembe helyezésével indult meg. A beruházás döntő időszaka 1991 és 1993 közé esett, amikor is megtörtént az ország területének 80%-os lefedése. Országosan 3 nagy központ szolgálja ki a 450-es mobiltelefonok használóit, közülük kettő Budapesten, egy pedig Székesfehérváron van. A fővárosnak az országos és a külföldre irányuló mobilbeszélgetés-forgalomból való kiemelkedő arányú részesedését jelzi, hogy a két budapesti központ alapvető feladata a fővárosi hívások gyűjtése és továbbítása, míg a székesfehérvári központ képes egyedül is lebonyolítani a teljes vidéki forgalmat.

A 900 MHz-es rádiótelefon-hálózaton belül a szolgáltatók lefedési stratégiájában szintén a főváros állt az első helyen (Budapest területének 900-as lefedésére már 1995-ben sor került), majd az innen kiinduló autópályák és a Balaton-part településeinek 900 MHz-es mobil távközlési lehetőséggel való kiszolgálása következett. A rendszer gyakorlatilag 1997 végére az egész országot lefedte.

A Matávval konkurens mobilszolgáltatók közül a Westel 900-as hálózatának kiépítése szintén Budapestről indult ki. A kezdeti gyors növekedés után a 900-as rendszer előfizetőinek száma 1995 közepén túllépte a százezret, az év végére megközelítette a százharmincezet, 1996 végére pedig meghaladta a kettőszázezret. A Westel 900-as rendszer négy központja közül kettő van Budapesten, azaz a belföldi és a nemzetközi 900-as mobilforgalom fő hazai gócterületén. A Pannon GSM előfizetői köre is gyorsan bővült: 1995-ben még alig lépte túl a 70 000-et, 1996-ban pedig már jóval meghaladta a 150 000-et. A Budapestről kiindulva kiépített rendszer 1997 közepére már gyakorlatilag az egész ország területét lefedte, bár a vételi viszonyok nem mindenhol egyformán kedvezőek.

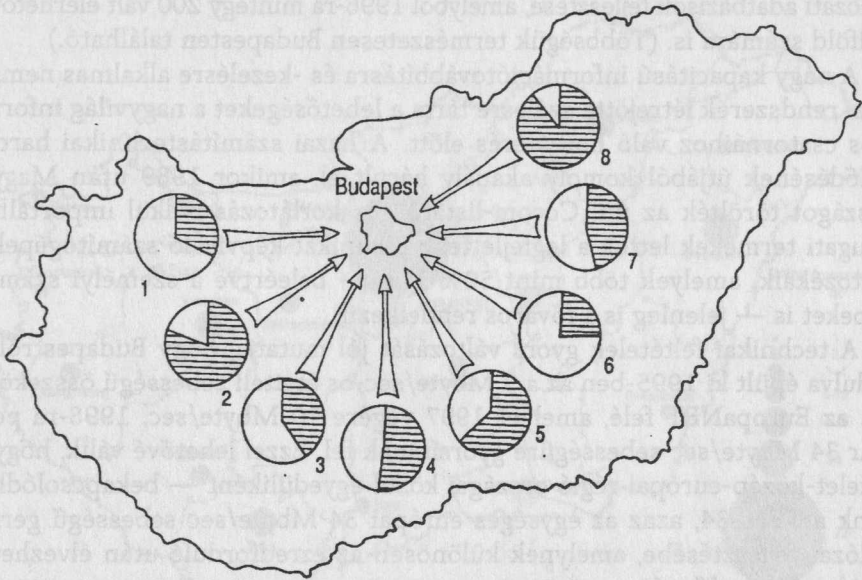
Ki kell hangsúlyozni azt is, hogy a mobiltelefon-rendszerek Magyarországon való területi elterjedése is olyan erős térbeli hierarchiát mutat, ahol az innováció centruma egyértelműen Budapest. Mivel e fontos távközlési eszköz használata meglehetősen költségigényes (többek között a készülékek ára, havi előfizetési díja és a borsos beszélgetési díjak miatt), ezért a megfelelő

lefedettségi-ellátottsági szintet már megjelenésük óta nem követte — és ma sem követi — szigorúan az igénybevevői kör területi kiegyenlítődése. Ez azt jelenti, hogy a mobiltelefon használatát csak a viszonylag jól kereső vállalkozói-menedzseri réteg engedheti meg magának (becslések szerint nettó havi 50 000 Ft/fő fölötti kell, hogy legyen a rendszeres jövedelem). Így nyilvánvaló, hogy a főként üzleti célokra igénybe vett mobilkészülékek használóinak több mint 50%-át tömöríti a főváros, az ország egyedülállóan kiemelkedő kereskedelmi-pénzügyi központja, a nemzetközi pénzüccal való kapcsolattartás „kapuja”. A mobilkommunikációs ágazat így ma Budapesten az egyetlen olyan terület, ahol — használatának gyors elterjedése és főként a nyugat-európaival párhuzamos idejű megjelenése miatt — lényegében nincs lemaradásunk a fejlett országok nagyvárosaihoz képest.

Az első személyhívó rendszerek „születési helye” is Budapest volt az 1990-es évek elején, bár a rendszer jelenlegi terjedése eléggé vontatott, elsősorban a kedvezőtlenül szűk piac miatt. Legnagyobb szolgáltatója az Operator Hungaria nagyjából 30 000-es előfizetői körrel bír, amelynek becslések szerint több mint 60%-a fővárosi (1. ábra).

1. ábra

Budapest súlya Magyarország információs ágazatában

A főváros részesedése 1 = a távbeszélő-fővonalakból; 2 = a Magyarországról kezdeményezett nemzetközi telefonbeszélgetésekből; 3 = a telefaxállományból; 4 = a mobiltelefonokból; 5 = a személyhívókból; 6 = kábeltelevíziós hálózatba bekapcsolt lakásokból; 7 = a teletexttel ellátott tv-készülékek; 8 = az internet-hostokból

Forrás: Frekvenciagazdálkodási Intézet adatai, Matáv Statisztikai Évkönyvek, a BME honlapja az interneten.

Számítástechnika

A számítástechnikának a távközlés területén való felhasználásával lehetőség nyílt a telematikai szolgáltatások mind szélesebb bővítésére, intézményi és lakossági körben egyaránt.

A hazai számítástechnikában mára a különböző teljesítményű eszközök elterjedése az európai átlagnak megfelelő szintre jutott, viszont jelentős a lemaradásunk a számítógépes hálózatok kialakításában. A hazai nagy- és közép vállalatok mindegyike rendelkezik már különböző kapacitású számítógépekkel és Magyarországon rendelkezésre állnak a legkülönbözőbb szoftverek is. Folyamatosan növekszik az alkalmazási területek száma és töretlen a fejlődés a hardverek és a szoftverek területén. A számítógépes rendszerek hálózatba szervezésében kiemelkedő szerepe van Budapestnek, ahol a nagyobb cégeknél már maradéktalanul megvalósult a belső hálózatok kialakítása és egyre nagyobb körben kerül sor a helyi (LAN), majd ezt követően — a Budapest-központú — országos hálózatok (WAN) kiépítésére (elsőként a banki és a biztosítási szférában, majd fokozatosan a többi, országos intézményhálózattal rendelkező szervezetnél).

1989 óta van Magyarországnak Budapesten keresztül széles sávú összeköttetése az egységes európai rendszerrel (EBONE). Ekkor kezdődött el a hálózati adatbázisok fejlesztése, amelyből 1996-ra mintegy 200 vált elérhetővé a külföld számára is. (Többségük természetesen Budapesten található.)

A nagy kapacitású információtovábbításra és -kezelésre alkalmas nemzetközi rendszerek létrejötte szélesre tárta a lehetőségeket a nagyvilág információs csatornáihoz való hozzáférés előtt. A hazai számítástechnikai hardver fejlődésének útjából komoly akadály hárult el, amikor 1989 után Magyarországot törölték az ún. Cocom-listáról, és korlátozás nélkül importálható nyugati termékek lettek a legfejlettebb technikát képviselő számítógépek és tartozékaik, amelyek több mint 50%-ával — beleértve a személyi számítógépeket is — jelenleg is a főváros rendelkezik.

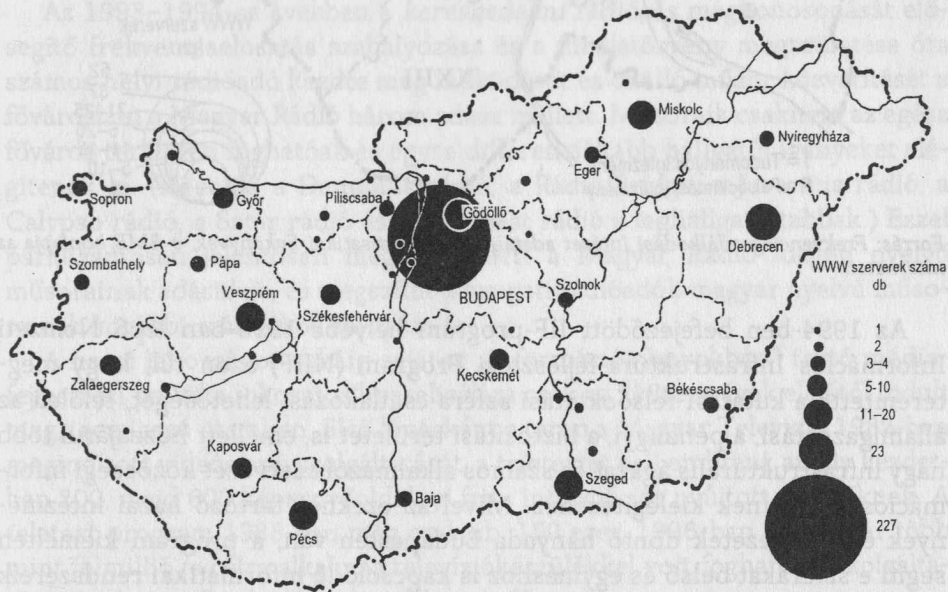
A technikai feltételek gyors változását jól mutatja, hogy Budapestről kiindulva épült ki 1995-ben az a 2 Mbyte/sec-os átviteli sebességű összeköttetés az EuropaNET felé, amelyet 1997 végére 10 Mbyte/sec, 1998-ra pedig már 34 Mbyte/sec sebességre gyorsítanak fel. Ezzel lehetővé válik, hogy — a kelet-közép-európai régió országai közül egyedülként — bekapcsolódhassunk a TEN-34, azaz az egységes európai 34 Mbyte/sec sebességű gerinchálózat fejlesztésébe, amelynek különösen az ezredforduló után élvezhetjük majd számos előnyét.

A legkorszerűbb telekommunikációs technikák elterjesztésének egyik csúcsterméke a számítógépes információs világhálózat (internet) létrejötte, és Magyarország bekapcsolódása a world wide web (www) világhálójába. Az internet hazai megjelenése természetesen az ehhez legkedvezőbb műszaki és

szellemi feltételekkel — és az ez iránti legnagyobb igényekkel — rendelkező Budapesthez kötődik. A hazai hálózat kiépítését az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (IIF) tűzte ki célul az MTA, az OMFB és az OTKA támogatásával még 1986-ban. Az első lépésben (1988) kialakított belső hálózat lényegében még csak az e-mail hálózat beindítására volt alkalmas, elsősorban fővárosi résztvevőkkel. A második lépésben (1990) a technikai feltételek gyors javulása révén a hazai számítógéprendszer már rákapcsolódhatott a külföldi vonalakra. 1994-től vált lehetővé az internet információbázisának elérhetősége, majd megindult a szolgáltató központok (hostok) gyors gyarapodása. 1996 végén az országban már mintegy 32 ezer hostról 100 ezer körüli felhasználó dolgozhatott az interneten, amelyek közel 70%-a volt fővárosi. (1998 végére, a felhasználói kör robbanásszerű bővülésével számolva, számuk elérheti a félmilliót.) Hasonlóan gyors bővülést mutat az ún. www-szerverek (szolgáltatók) köre, amelyek közül a legtöbb természetesen Budapesten található (2., 3. ábra).

2. ábra

WWW-szerverek Magyarországon, 1997

Forrás: Frekvenciagazdálkodási Intézet adatai, Matáv Statisztikai Évkönyvek, a BME honlapja az interneten.

bankok, nagyvállalatok — különösen a külföldi tőkével itt alapított vegyes vállalatok — és a szintén fővárosi székhelyű, országos hatáskörű szervezetek (MÁV, Matáv, MTV, MTI, KSH, MTESZ, országos napilapok stb.) voltak, de a felhasználói kör gyorsan bővült és 1997 őszére elérte a közép- és kisvállalatok egy részét is. A főváros korszerű távközléstechnikai bázisán alapulva fog kiépülni az internet közoktatási célú hatékony felhasználását előirányzó ún. sulinet-hálózat, amelynek keretében 1998 végére minden középiskola, a 2000. év végéig pedig — a tervek szerint — valamennyi általános iskola teljes mértékben hozzáférhet az internethez.

Az elektronikus média

Budapest évtizedeken át tartó hatalmas tömegtájékoztatási fölénye következtében lényegében egészen a rendszerváltásig igen gyenge volt az ország területének tömegkommunikációs tagoltsága, amely csak megyei szinten, a körzeti rádióadások formájában érvényesülhetett. Ugyanez Budapest területére nézve is igaz, ahol sokáig hiányoztak a széles körű lakossági és szakmai igényeket kielégítő, decentralizált tömegtájékoztatást lehetővé tevő rádió- és televízióműsor-szórásai lehetőségek, nem is szólva a nyugati televízióműsorok veteli lehetőségének műszaki korlátozásáról.

Az 1993–1994-es években a *kereskedelmi rádiózás* meghonosodását elősegítő frekvenciaelosztás szabályozása és a médiatörvény megszületése óta számos helyi rádióadó kezdte meg működését és önálló műsor közvetítését a fővárosban a Magyar Rádió három adása mellett. Műsoraik csaknem az egész főváros területén foghatóak és egyre differenciáltabb hallgatói igényeket elégítenek ki. (Közülük a Danubius rádió, a Rádió Bridge, a Juventus rádió, a Calypso rádió, a Sztár rádió és a Budapest rádió a leghallgatottabbak.) Ezzel párhuzamosan jelentősen megnövekedett a Magyar Rádió idegen nyelvű műsorainak adásideje, és megszűnt a nyugati rádióadók magyar nyelvű műsorainak korábbi szándékos zavarása is.

A hazai lakosságot sokáig sajátos „információs burookban” tartó médiafejlesztési politika fokozatos liberalizálása csak az 1980-as évek elejétől indult meg, igen lassú ütemben. Első lépésként e téren a Magyar Televízió 1982-ben megindított videóalapú szolgáltatását, a *teletextet* kell említeni, amely kezdetben 200, majd 600 képernyőoldalny friss információt nyújtott a nézőknek. A teletext program 1988-ban még csak kb. 150 ezer, 1996-ban pedig már több mint félmillió, e célra alkalmas televíziókészülékkel volt fogható. E szolgáltatás igénybe vevőinek több mint fele volt fővárosi.

1993-ban Budapesten kezdte meg működését a Duna Televízió, amelynek adását műhold közvetíti a Kárpát-medence területére, elősegítve ezzel a határon kívüli magyarsággal való anyanyelvi és kulturális kapcsolattartás bővülé-

sét. A Duna TV különösen hozzájárult ahhoz, hogy a szomszédos országok magyar lakosainak figyelme a korábbiaknál jóval nagyobb mértékben irányuljon a magyar fővárosra, az itt történő — és a határokon túli magyarságot is érintő — legfontosabb politikai, gazdasági és kulturális eseményekre.

Már az 1980-as évek második felében (1988) megjelent Magyarországon a *helyi televíziózás*, amely mindenekelőtt a városokban eredményezte a helyi stúdiók felállítását, saját műsorok szerkesztését és a helyi lakosság számára való közvetítését. Ez a televíziózási forma azonban nálunk valójában csak az 1990-es évek elejétől terjedt el.

Budapest mint a telekommunikációs innovációk befogadására kiemelten fogékony nagyváros, különösen élen járt ebben a folyamatban, ahol már a hazai szolgáltatói szféra megjelenése előtt tömegessé vált a *műholdas televíziózás*, azaz a külföldi tv-állomások programjainak, többnyire erkélyeken vagy háztetőkön felállított parabolaantenna segítségével történő vétele. A hazai műholdvevő rendszerek legalizálását (1987) követően a fővárosban volt a leggyorsabb e rendszerek terjedése. 1988-ban közel 100 ezer, 1996-ban pedig több mint 560 ezer lakás volt bekötve a különféle közösségi rendszerekbe.

Az 1990-es évek elejétől bontakozott ki a fővárosban a közösségi televíziózás díjfizetéses formája, a garantáltan jó minőségű műsorvételt és a többi rendszer-nél nagyobb műsorválasztékot nyújtó *kábeltelevíziózás* is, amelynek során kis- és nagyközösségi zárt, illetve félig nyílt televíziós hálózatok tucatjai épültek ki a fővárosban, lényegesen megnövelve a kábeles rendszerekre csatlakozó előfizetők számára a hazai és külföldi műsorok közötti programválasztékot.

A kábeltelevíziós társaságok száma különösen 1993–1994-et követően indult élénk növekedésnek, amikor jogilag is szabályozottá vált a saját műsor terjesztésére, más televíziók műsorának átvételére és sugárzására, valamint kereskedelmi jellegű televíziózásra jogosító tevékenységi körük. Budapesten 1996 végén közel 100, működési engedéllyel rendelkező kábeltelevíziós társaság működött, nagy részük 500 előfizetőnél kevesebbel rendelkező rendszer volt. A peremkerületek több ezer lakásból álló lakótelepeire a tízezernél több előfizetőt magukénak mondható, nagyobb kábeltévé-társaságok működése a jellemző. E társaságok terjedése — valamilyen nagyságrendben — az ezredforduló után is valószínűleg tovább folytatódik.

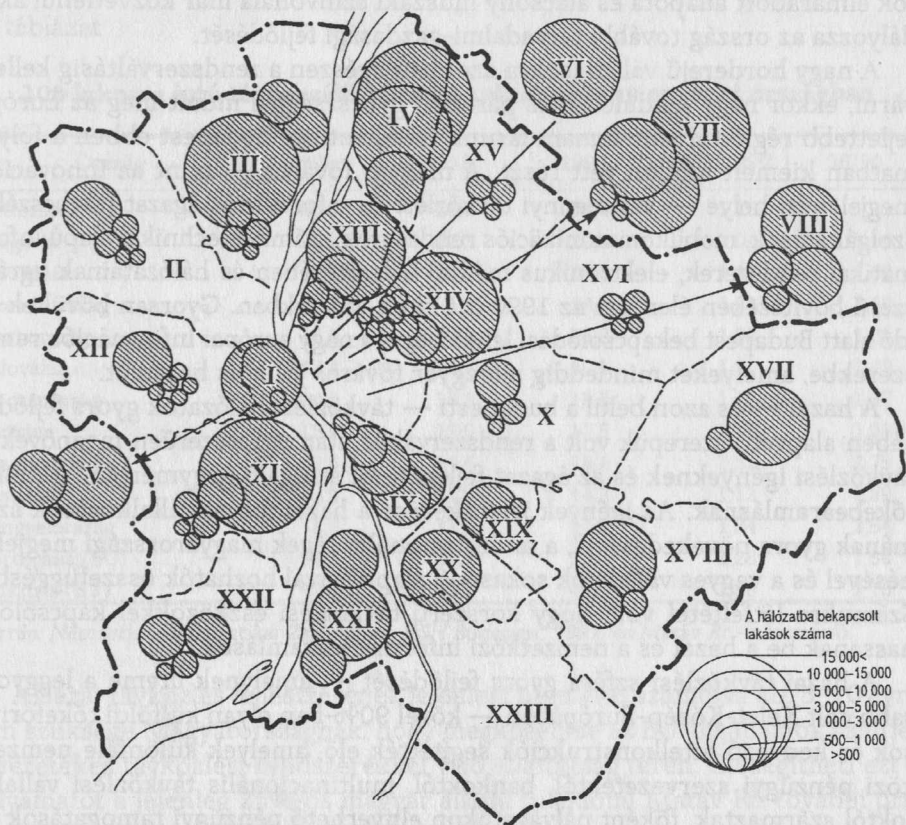
Azzal, hogy a műholdas televíziózással országszerte lehetővé vált számos idegen nyelvű (főként angol, német és kisebb mértékben francia) műsor vétele, nemcsak a tömegtájékoztató szélesedett ki páratlan mértékben a hazai nézők idegen nyelven értő, szélesedő rétege számára, hanem a Magyarországon tartózkodó növekvő számú külföldi számára is. A korábbi helyzethez képest lényegesen könnyebbé vált a világ többi részéről való információszerzés. Különösen érvényes ez a megállapítás Budapestre, ahol a főváros nemzetközi szerepkörének növekedése következtében évről évre több külföldi üzletember, diák, vegyes vállalati alkalmazott, szakértő stb. tölt el hosszabb időt, nem beszélve a főváros jelentős idegenforgalmáról. A fejlett országokból

hozzánk érkező, nálunk hosszabb-rövidebb ideig tartózkodó idegenek pedig joggal várják el, hogy a munkájukhoz nélkülözhetetlen nemzetközi távközlési kapcsolati lehetőségek biztosításán túl a tömegtájékoztatás terén is megfelelő szolgáltatást nyújtson számukra a magyar főváros (4. ábra).

4. ábra

Kábeltelevíziós hálózatok Budapesten az egyes hálózatokba bekapcsolt lakások számával (1996)

Forrás: Frekvenciagazdálkodási Intézet adatai, Matáv Statisztikai Évkönyvek, a BME honlapja az interneten.

Összefoglalás

Budapesten a századforduló idején alkalmazott különféle távközlési technikák a nyugat-európai fejlettségi színvonalat tükrözték, és az e téren megjelenő innovációk gyors adaptációja révén a magyar főváros távközlése folyamatosan lépést tartott a világ élvonalával. Bár a 20. század első felében e téren a

továbbfejlesztés feltételei a korábbinál kedvezőlenebbekké váltak, a távközlési ágazat műszaki fejlesztése, és a hálózatok bővülése megfelelt a gazdasági fejlődés által támasztott követelményeknek és a fővárosi lakosság igényeinek.

1945-öt követően közel fél évszázadon át az ágazat gazdasági szerepe ideológiai-politikai okokból nagymértékben leértékelődött, fejlesztése vésszen lelassult. Egészen az 1980-as évek elejéig kellett várni arra, hogy a politikai-gazdasági vezetés körében is elfogadottá váljék az a szakmai körökben már régóta hangoztatott felismerés, hogy a távközlési és informatikai ágazatok elmaradott állapota és alacsony műszaki színvonala már közvetlenül akadályozza az ország további társadalmi-gazdasági fejlődését.

A nagy horderejű változásokra azonban egészen a rendszerváltásig kellett várni, ekkor nagy lendülettel és páratlan gyorsasággal indult meg az Európa fejlettebb régióitól való lemaradásunk csökkentése. Budapest ebben a folyamatban kiemelt módon vett részt. A magyar főváros — mint az innovációk megjelenési helye — valamennyi távközlési és információs ágazat (távbeszélőszolgáltatások, mobilkommunikációs rendszerek, számítástechnikai alapú informatikai rendszerek, elektronikus média) fejlesztésében és hálózatainak ugrásszerű bővítésében élen járt az 1990 óta eltelt időszakban. Gyorsan bővültek ez idő alatt Budapest bekapcsolódási lehetőségei a nagy európai információs rendszerekbe, amelyeket mindeddig a magyar főváros jól ki is használt.

A hazai — és azon belül a budapesti — távközlési hálózatok gyors fejlődésében alapvető szerepük volt a rendszerváltás után ugrásszerűen megnövekvő távközlési igényeknek és az ágazat fejlesztését szolgáló nagymértékű külföldi tőkebeáramlásnak. Az igények jelentkezése a hazai magánvállalkozások számának gyors növekedésével, a multinacionális cégek magyarországi megjelenésével és a vegyes vállalatok sokasodó alapításával hozhatók összefüggésbe. Számukra létfeltétel volt, hogy korszerű távközlési eszközökkel kapcsolódhassanak be a hazai és a nemzetközi információáramlásba.

A hazai távközlési szféra gyors fejlődését — amelynek üteme a leggyorsabb volt Kelet-Közép-Európában — közel 90%-ban olyan külföldi tőkeforrások és kedvező hitelkonstrukciók segítették elő, amelyek különféle nemzetközi pénzügyi szervezetektől, bankoktól, multinacionális távközlési vállalatoktól származtak, főként pályázatokon elnyerhető pénzügyi támogatások és bankkölcsönök formájában. 1990 és 1996 között több mint 110 milliárd Ft-nak megfelelő összeg szolgálta a hazai vezetékes és vezetékek nélküli távközlési beruházásokat Magyarországon, amely becslések szerint a közlekedés-hírközlés beruházásainak kb. 35%-át, a hazai beruházásoknak pedig mintegy 14–16%-át tette ki.

A vidék távközlésének fejlesztésében kiemelkedő szerepet játszottak az e célra alakult és a távközlési piac fejlődésében jó üzletet látó vegyes vállalkozások, amelyek a Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztériummal kötött koncessziós szerződések révén magukra vállalták az erősen hiányos és fejletlen táv-

közlési hálózatok jelentős hányadának kiépítését és korszerűsítését. Ebben legtöbb helyen az önkormányzatok és a helyi lakosság fizetőképes rétegei jó partnereknek bizonyultak.

A felgyorsult vidéki távközlésfejlesztés révén 1997 végére a főváros-vidék ellátottságbeli különbségek gyorsan csökkentek. Meg fognak maradni viszont a különbségek ott, ahol a fizetőképes kereslet hiánya akadályozza a magasabb fajlagos ellátottsági értékek elérését a különféle telekommunikációs ágazatokban (pl. Kelet-Magyarországon vagy az elmaradott térségekben).

2. táblázat

100 lakosra jutó távbeszélő-fővonal száma néhány európai országban

Ország	1990	1993	1996	1993/1990	96/90
Lettország	23,2	26,8	30,4	1,16	1,32
Bulgária	25,2	26,3	20,2	1,04	1,16
Szlovénia	21,4	25,9	34,0	1,21	1,62
Horvátország	17,3	21,5	24,0	1,24	1,60
Csehország	15,8	19,0	28,8	1,20	1,82
Szlovákia	13,4	16,7	20,1	1,25	1,49
Oroszország	14,1	15,8	19,3	1,12	1,37
Ukrajna	13,6	15,0	17,5	1,10	1,28
Magyarország	9,6	14,6	26,4	1,52	2,75
Románia	10,2	11,5	14,2	1,13	1,39
Lengyelország	8,6	11,5	21,9	1,34	2,54
Portugália (EU)	24,3	31,1	38,7	1,28	1,58
Ausztria (EU)	41,8	45,1	48,5	1,08	1,16

Forrás: Nemzetközi Statisztikai Zsebkönyv, KSH Budapest, 1997. és Matáv Rt.-információ.

A hazai távközlés fejlesztésének jelenlegi ütemével számolva kb. 5–10 évre van szüksége Magyarországnak, hogy megközelítse az EU-tagállamok szintjét a vezetékes távközlési rendszerekkel való ellátottság terén. Elősegítheti ezt a folyamatot a jelenleg 25%-os magyar állami tulajdonú Matáv Rt. további privatizációja és jövőbeni részvénykibocsátásai is.

A távközlésben megvalósult sokoldalú fejlesztés következményeként, az 1990-es évek közepére, Budapest a kelet-közép-európai információáramlás és -feldolgozás egyik legjelentősebb gócpontjává lépett elő (2. táblázat). Mivel a néhány éve tapasztalható fejlődési tendenciák jelenleg is változatlanul érvényesülnek, sőt 1995-öt követően e téren még bizonyos gyorsulás is tapasztalható, a magyar főváros esélyei kimondottan jók arra, hogy az ezredfordulót követően a kelet-közép-európai nagyrégióban ma is meglévő információs centrum szerepét jelentős mértékben növelje.

Felhasznált irodalom

- Bakonyi P.–Bálint L.: *Kutatási-felsőoktatási hálózatok: az információs társadalom előfutárai*. In: *INFO-Társadalomtudomány* 38., MTA Könyvtára–MTA VITA Alapítvány, Budapest, 1996.
- Budapest Statisztikai Zsebkönyve*. KSH, Budapest, 1997.
- Erdősi F.: *Kommunikáció és térszerkezet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
- Erdősi F. (szerk.): *Az információs társadalom és Magyarország*. A Hírközlési Főfelügyelet Országos Fórumának kiadványa, Pécs, 1995.
- Heller K.–Nádasdi F. (szerk.): *A távközlés társadalmi és gazdasági összefüggései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Heller K.–Nádasdi F.: *A lakossági távbeszélő-felhasználás törvényszerűségei*. In Heller K.–Nádasdi F. (szerk.): *A távközlés társadalmi és gazdasági összefüggései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Magyarországi kábeltelevíziós rendszerek, 1996*. A Hírközlési Főfelügyelet adatai, Budapest, 1997.
- Matáv Statisztikai Évkönyvek, 1990–1995*. Távközlési Könyvkiadó, Budapest.
- Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program*. IIF Koordinációs Iroda, Budapest, 1994.
- Nemzeti Informatikai Stratégia*. Javaslattervezet. KHVM, Budapest, 1996.
- Pártos Gy.: *Magyar híradástechnika: újabb lekanyarodás a világ fejlődési útvonaláról*. In Heller K.–Nádasdi F. (szerk.): *A távközlés társadalmi és gazdasági összefüggései*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990.
- Rédl J.: *A budapesti távbeszélő története és úttörői*. In *Az 50 éves magyar távbeszélő 1881–1931*. Magyar Posta V. 5. Különszám, Budapest, 1931.
- Straub E.: *A Matáv Rt. fejlesztési politikája*. In *Az információs társadalom és Magyarország*. HIF, Pécs, 1995.
- Szabó G.: *Kábelpolitika*. *Heti Világgazdaság*, 1991, 13. évf., 28.
- Tétényi I.: *Számítógép-hálózatok: tegnap, ma, holnap*. In *INFO-Társadalomtudomány* 38., MTA Könyvtára–MTA VITA Alapítvány, Budapest, 1996.
- Tiner, T.: *The Changing Role of Telecommunications in the Reconstruction of the City of Budapest*. *Studies in Geography in Hungary* 27., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Tiner T.: *A telefax-ellátottság területi különbségei Magyarországon*. *Földrajzi Közlemények*, 1992, 1–2.
- Tiner T.: *A budapesti távbeszélő-hálózat kialakulásának és korai fejlődésének földrajzi sajátosságai*. *Földrajzi Értesítő*, 1996, 3–4.
- Vajda E.: *A magyar híradástechnika évszázada*. Híradástechnikai Tudományos Egyesület, Budapest, 1979.

FLEISCHER TAMÁS

Budapest regionális szerepköre és az autópályák

Az itt következő tanulmány fővárosunk regionális szerepkörének és az autópályáknak a kapcsolatát kívánja körüljárni. Ebből a célból külön kell foglalkoznunk általában az autópályák szerepével, a magyar autópályák kialakulásával és a jövőbeli pályaépítési elképzelésekkel, valamint Budapest elképzelt jövőbeli szerepkörével (ezt a kötet más tanulmányai részletesebben körüljárják) és a kétféle elképzelés összhangjával, egymáshoz illesztésével.

Medence? Átjáróház?

Mielőtt a magyar főváros helyzetével külön foglalkoznánk, szót kell ejteni az egész országról, és némely tekintetben egy ennél bővebb térségről, a Kárpát-medence helyzetéről. Azok a tanulmányok és elemzések, amelyek a magyar infrastruktúra ágazatainak helyzetét írják le, minden esetben a tágabb térség *hosszú távon létező tartós adottságaiból* kell, hogy kiinduljanak, a műszaki infrastruktúra hálózatai ugyanis a maguk lassan módosuló struktúráival ebben az időléptékben is tárgyalandók.

Érdekes, hogy az ország fekvésének, helyzetének metaforájaként két meghatározás tér vissza az elemzésekben: a térség mint védett *Medence*, illetve a térség mint *Átjáróház* jelenik meg.

A medencejelleg hangsúlyozása a leggyakrabban a vízgazdálkodással kapcsolatban bukkan fel: a szomszédos térségekből érkezik ide a felszíni vizek 95%-a, kiemelt szempont az ár- és belvizek elleni védekezés. Egykor a hagyományos *közlekedési* lehetőségeket is meghatározta e vízi világ változékonysága, a szárazföldi utak járhatatlansága. A medencejelleg ebben az összefüggésben másfelől *védelemet* jelentett, annak tudatosulását, hogy a Kárpát-medencébe hegyeken át és csak kevés kapun keresztül lehet bejutni.

Az ország medencejellegéről mint kiemelendő pozitív értékről számos más tudományág is megemlékezik. Botanikában, ökológiában, a nyelvtudományokban vagy a néprajzban egyaránt fontos szempont, hogy a kevés kapu miatt viszonylag nehéz bejutni a medencébe, ugyanakkor, mivel kijárat is

kevés, ami/aki bejutott, az hosszú ideig itt marad, beépül, a helyi kultúra és élet részévé válik. Ez a fajta medencetulajdonság tehát egy megszürt, korlátozott bebocsátásban, ugyanakkor a bejutottakra nézve egy befogadó jellegű viszonyrendszerben, egy egymásra rétegződő multikulturalitásban foglalható össze.

A közlekedéssel kapcsolatos újabb áttekintések viszont egyáltalán nem az ország medencejellegét tekintik elsődlegesnek, ellenkezőleg, ezek az elemzések az ország központi fekvéséből annak *Átjáróház* mivoltára vonnak le következtetéseket. Kétségtelen, hogy a magyar történelemben számos példát lehet arra is találni, hogy a térség *hadak útja*, felvonulási terület volt, a kívülről érkező számára nem önmagában jelentett értéket, csak eszközül szolgált más térségek elérésére. Azonban mindenképpen hozzá kell ehhez tenni, hogy a magyar történelemnek semmiképpen nem ezek az időszakok voltak a legdicsőbb szakaszai, és bár nem tagadható ezzel kapcsolatos adottságunk sem, semmiképpen nem tűnik célszerűnek ezt az adottságot célként tekinteni és az erőfeszítéseket az átjáróház-tulajdonságok fokozására összpontosítani, azaz a tranzit szerepkört tekinteni a magyar fejlődés zálogának.

Két metaforát, Magyarország közép-európai fekvésének kétféle interpretációját emeltük ki a fentiekben, a medencejellegét és az átjáróház-tulajdonságot, amelyek, miközben egymásnak is némileg ellentmondanak, ugyanakkor ténylegesen létező hazai adottságokat testesítenek meg. Kétségtelen az is, hogy az ország külső és belső kapcsolatainak pályáit megszabó infrastruktúra-hálózatok, ezen belül a közlekedési hálózatok is hosszú távon legalább részben módosítani képesek azokon az feltételeken, amelyek a kétféle adottság közötti arányokat meghatározzák. Az infrastruktúra-hálózatok kialakításakor, jövőbeli fejlesztésekor nem hagyható figyelmen kívül ez a térségi fejlődést alapvetően befolyásoló szempont — szűkebb témánk szempontjából pedig hozzáfűzendő ehhez, hogy a *térség* szerepének alakulása tovább gyűrűzik a *térség regionális központjának* lehetséges szerepkörére is.

A fenti polarizációval talán túlzott mértékben is „vagy-vagy” helyzetként érzékeltetett Medence és *Átjáróház* metaforákat egy harmadikkal célszerű feloldani. *Szűcs Jenő* történész ismert munkájában¹ az egész kelet-közép-európai térséget mint több ezer éve egymást váltogató nagy (keleti és nyugati) birodalmak mindenkori végvidékét, határmezsgyéjét mutatja be. Elegendő itt a római limesre, a Frank Birodalom határvidékére, a keleti és nyugati kereszténység határvonalára, vagy a török hódításra utalni, majd a legutóbbi idők vasfüggöny zónájára. Ha ezt a gyeplő-adottságot vesszük alapul, és a belőle adódó szerepkört is próbáljuk megfogalmazni, akkor a „közvetítő” szerepe tűnik olyannak, amit ki lehet vetíteni a kapcsolati rendszerekre is. A „közvetítő”, a „tolmács”² *nem központi* szerep, viszont igen gyakran nélkülözhetetlen a kapcsolat fenntartásához: nem a rangja, hanem speciális szakismerete, tudása avatja megkerülhetlenné. Számos jel utal arra, hogy Európának egy

bizonyos polarizáltságával még hosszabb távon számolhatunk, és megfogalmazódnak olyan feladatkörök (az infrastruktúrában belül maradván a távközlési technológiák kicserélőközpont-funkciója; vasúton a nyomtáv váltás [„Záhony”], az áramnemek váltása; általában különböző minőségű, állapotú és technológiájú berendezések párhuzamos elfogadása, karbantartása stb.), amelyek éppen ebben a térségben fennmaradnak, és egyúttal jó eséllyel betölthetik azt a szelep feladatkört, ami lehetővé teszi, hogy legalább részben a térségen belülről vezéreljük a szűrés mértékét az egyébként könnyen elhatalmasodó tranzit áramában, vagyis megkíséreljük feloldani a medence- és az átjáróház-adottságok ellentmondásait.

Áthidaló és elosztó hálózatelemek szerepe

Általában közlekedési megfogalmazásokon *belül* nagyon világosnak tűnik az autópályák szerepkörének meghatározása (nagy sebesség kifejtésére alkalmas, csökkentett baleseti kockázatú, elkülönített gépkocsi-közlekedési pályák), ugyanakkor e pályák térségi szerepéről, megváltozó funkcióiról az ilyen megközelítés semmit nem árul el. Az autópályákról nem elég a korábbi főutak extrapolációjaként beszélni, ezek a pályák — más áthidaló (magisztrális) hálózatokhoz hasonlóan — a térségi kapcsolatrendszerek egy újabb szintjét alapozzák meg.

Ebben a pontban olyan kérdésekről lesz szó, amelyek hasonlóan merülnek fel az infrastruktúra különböző ágazatainak magisztrális szintjén, és ezért egyes tanulságokat az autópálya-hálózatok esetében is célszerű figyelembe venni.

A ma elterjedt különböző műszaki hálózatok közvetlen elődei a múlt században alakultak ki, főként az ipari forradalom időszakának találmányaira (korábbi találmányok tökéletesítésére) épülve (gáz, elektromosság, vízvezeték, burkolt út). A különböző vezetékek előbb házon, majd háztömbön belül nyújtottak ellátást. Európában a városi hálózatok e század elejétől, az országos hálózatok a harmincas évektől, a jelentősebb nemzetközi hálózatok a hatvanas évektől kezdtek kiépülni.

Az európai földgázhálózatok példáján jól bemutatható a kialakult nagytérségi szállítás két markánsan eltérő módja.³ Az európai kontinensre három fő irányból érkezik a földgáz: az Északi-tenger felől, Észak-Afrikából és a volt szovjet köztársaságok irányából. Az Északi-tenger felől gázzal jól ellátott országokon keresztül, úgynevezett *elosztó (disztributív) rendszeren* át jut el a gáz a kontinens belsejébe. E rendszer jellemzője: nem mondható meg, hogy egy, a hálózatba juttatott gázmolekula pontosan hova kerül, azaz a hálózat egy távoli pontjára a rendszer egészének áramlási viszonyai közvetítik a hatásokat. (Hasonlóan, azaz hálózatként működnek a városi vízellátó rendszerek vagy az összefüggő villamosenergia-hálózatok is.)

Markánsan eltér ettől a működési módtól Európának az Algéria vagy Oroszország felől történő földgázellátása. Ezekből az irányokból nagy áthidaló *célvezetékek* épültek, és a betáplált gáz közvetlenül, az áthidalt térségtől függetlenül érkezik Európa fejlett területeire. E magisztrális vezetékek jellemzője, hogy két végpontjuk között igen nagy az aszimmetria: a vezetéknek van egy pozitív vége, az „érkezési oldal”, ahol a magisztrális vezeték rácsatlakozik egy kiterjedt alaphálózatra, és ezen keresztül e térség *hasznosítja* a fogadott terméket, és van egy negatív végpont, ahol egy *szigetgazdaság* alakul ki, fejlett európai (bányászati) technológiával, ám lényegében elszakadva a helyi gazdaságtól, annak technológiájától, színvonalától, szükségleteitől, kínálatától, egyetlen kapocsként pénzbeli kompenzációt nyújtva a helyi régió számára, de ugyanakkor tartósítva a vezeték mentén meglévő fejlettségbeli különbséget.

Emellett érdemes szót ejteni a magisztrális vezetékek „harmadik oldaláról” is, arról a térségről, amelyet a vezeték áthidal („ahol a csövön egyáltalán nincs lyuk”). E tranzit térségek jellemzője, hogy az áthidaló vezetéken szállított tartalommal a környezet semmiféle kapcsolatba nem kerül, így nem részesül annak előnyeiből sem, csak magának a *szállításnak* a fizikai hatásaiából: a területfoglalásból, az esetleges balesetveszélyből vagy a környezetkárosításból, amiért itt is egy pénzbeli kompenzáció jelent egyedüli esetleges ellentételt, s bár itt egy *szolgáltatás* eladásáról van szó, a helyzet, a mérleg és a hatások nagyon hasonlóak a „pénzért nyersanyagot” csereügyletek esetében tapasztaltakhoz, a csere perspektíváinak egyenlőtlenségéhez.

A példa *nem* kívánja azt sugallni, hogy a magisztrális kapcsolat legalább az egyik fél számára *mindig* káros lenne; annyit állít csupán, hogy nem jelent hasznot azon térségek számára, amelyekben nem léteznek azok az elosztó-közvetítő hálózati fokozatok, amelyek segítségével az adott térség kapcsolatba kerülhetne az áthidaló vezeték szolgáltatásának tartalmi elemeivel (az energiával, az áruval, az információval).

Két fejlett, vagy közel *egyformán fejlett* térség között a magisztrális kapcsolat kölcsönös előnyöket is nyújthat. A lényeg az, hogy *illúzió magától a magisztrális kapcsolat létrehozásától várni a már meglévő fejlettségi különbségek kiegyenlítődsét*, ehhez előbb meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyben a kevésbé fejlett térség is *hasznosítani képes* a potenciálisan megjelenő előnyöket. Formálisan e feltételrendszer meglétét az infrastrukturális elosztóhálózatok (kiterjedt helyi alaphálózatok, mellékúthálózat, vezetékrendszerek stb.) jelentik meg, de természetesen a helyi hálózatok fizikai léte is *jelzés* csupán, nevezetesen jelzés arra a lényegi összefüggésre vonatkozóan, hogy az elosztóhálózatok nem a semmiben végződnek, valaki megépítette őket, igényli a rajta lebonyolódó szolgáltatásokat, és *van fogadókészség* további szolgáltatások igénybevételére.

Közlekedésföldrajzi hatások a településhálózat alakulására

A településföldrajz, illetve a közlekedésföldrajz a települések kialakulásában igen jelentős szerepet tulajdonít (más fontos tényezők mellett) a közlekedési adottságoknak, a csomópontképződést elősegítő tényezőknek.⁴

Elsődleges csomópontoknak nevezhetők azon közlekedésföldrajzi pontok (fokok, kapuk, szorosok, átkelési lehetőségek), amelyek topológiai okokból nagyobb térség közlekedési áramlatait kényszerűen egy helyre húzzák, „trajektóriák sűrűsödési nyálábjaikat” hozzák létre. Ilyen kulcspozíciók közelében egyaránt kialakulnak a közlekedést közvetlenül kiszolgáló (kikötő, lóváltó, javító stb.), a közlekedés lehetőségeit megragadó (kereskedelmi, fogadó stb.), illetve a kialakult pozíció védelmét képező (erőd, vár stb.) létesítmények, amelyek hosszabb távon egyaránt településképző erőknek tekinthetők.

Az elsődleges közlekedésföldrajzi pontok elhelyezkedése és a közöttük bejárható út megszabja és kialakítja a nagyobb távolsági útvonalak irányát. Ilyen útvonalak *keresztezési pontjai*, anélkül hogy bármiféle sajátos topológiai alakzathoz kötődnének, ugyancsak kitüntetett, ún. másodlagos csomóponti szerepre tehetnek szert. Az ilyen pontokban kialakuló települések fejlődésüket szintén a közlekedés hatásaira vezethetik vissza. Ezt a hatásmechanizmust, azaz a kialakult forgalmi áramlatok által generált fejlődést tekinthetjük a közlekedés másodlagos településképző hatásának.

A létrejövő áramlatok és hálózatok a közlekedési technológia fejlődése nyomán létrehozhatnak egy közlekedési ipart. Ezek az iparágak (akár a pályaépítés és -fenntartás, akár a járműgyártás) egyrészt a közlekedési pályák közelségéhez kötődnek, de másrészt, mint minden más iparág esetében, a gyártási folyamatokhoz szükséges egyéb tényezők jelenléte is befolyásolja megtelepedésüket. A közlekedési ipar kialakulásának gócpontjai a közlekedés által létrehozott harmadlagos csomópontok. Az ezeken keresztül létrejövő hatásmechanizmust tekinthetjük a közlekedés *harmadlagos településképző hatásának*.

Természetesen a közlekedési hatások nem kizárólagosak, a települések alakulását, hálózatba szerveződését számos más tényező befolyásolja. Maguk a közlekedési hatásmechanizmusok is, az uralkodó közlekedési mód megváltozásával *más* pontokat tüntethetnek ki. Különösen nyilvánvaló ez a harmadlagos csomópontok esetében (nyilván egész más szempontok befolyásolták mondjuk a szekérgyártás helyszínválasztását, mint a vasúti kocsik gyártásának, majd az autógyáraknak a telephelyválasztását), de könnyű belátni, hogy ugyancsak *eltérő* keresztezési pontok és forgalmi csomópontok adódnak egy terephez és talajadottságokhoz simuló hagyományos szekérúthálózat, illetve egy nagytérségi összeköttetést biztosító pályarendszer esetében. Még az elsődleges topológiai korlátok egy része is idővel elveszítheti jelentőségét: egy korábbi kapunak megszűnik a szerepe például egy mocsárvilág lecsapolása

után; vagy egy hágó fontossága lecsökken, ha egy alagút megépítése reális lehetőséggé válik.

A közlekedésföldrajz általános szempontjait fővárosunkra alkalmazva megállapíthatjuk, hogy Budapest adott helyen való kialakulásában igen jelentős szerepet játszott kapuszerepe (völgykapu és átkelőhely), és az ehhez folyamatosan társult stratégiai védelmi pozíciók (Contra-Aquincum, Buda vára) fontossága. Ugyanakkor a Duna nemcsak elválasztó akadály, de forgalmi út is: így a térség felfogható a Duna menti és az azt keresztező áramlatok keresztezőpontjának, kereskedelmi csomópontjának is, ami másodlagos hatásként erősítette a város (elődeinek) pozícióját.

Budapest helyzete az ország közlekedéshálózatában

A fentiekben megállapítottuk, majd némiképp relativizálni próbáltuk a földrajzi tényezőknek a települések alakulására *a forgalmi áramlatokon keresztül kifejtett* hatásait. Hangsúlyozni kell, hogy a települések kialakulásában is, továbbá a már kialakult települések további fejlődésében is óriási szerepe van más, itt nem tárgyalt — természeti, társadalmi, politikai — szempontoknak.

Budapest esetében is elmondható, hogy az igazán jelentős lökést, ami a várost kiemelte a hasonló jelentőségű települések köréből, egy politikai szempont adta. Nevezetesen az a reformkor óta nyomon követhető törekvés, hogy a Magyar Királyság egyenrangú partnere legyen az Osztrák Császárságnak, ezen belül Budapest valódi ellensúlya legyen Bécsnek. A magyar főváros növekedésében óriási szerepet játszott a közlekedési hálózatok tudatos alakítása: konkrétan annak a Széchenyi nevéhez köthető programnak a megvalósítása, amely mind a kiépülő vasúthálózatot, mind pedig a járhatóvá tett fő kocsitutakat egy Budapest-centrikus rendben építette ki. Természetesen sem Budapest túlsúlya, sem a közlekedési sugárrendszer nem volt annyira aránytalan és merev a Kárpát-medence egészén belül, mint amelyet Trianon után a *második városok* elcsatolása, és a köztük lévő összeköttetések elvesztése nyomán tapasztalhattunk.

Részből meglévő adottságok, részből tudatos fejlesztés, végül egy történelmi változás nyomán olyan helyzet alakult tehát ki, amelyben *Budapest az eredeti topológiai adottságainál is sokkal nagyobb mértékben magához vonta a forgalmat* (elsősorban az ország keleti és nyugati része között). Ráadásul ezen a helyzeten előbb 25 éven át demonstratív módon nem történt változtatás (hiszen a két világháború között Trianon revíziója volt a hivatalos politika célja), majd újabb négy évtizeden át politikai megfontolásokból még tovább erősödött a központosítás (a túlcentralizált hálózat pontosan leképezte a túlcentralizált hatalmi szerkezetet).

Ami a vasúthálózatot illeti, a hálózat kiépülése 1913-ban, az első világháború előtt befejeződött. Azóta a fejlesztések fontosabb elemei pozitív irányban néhány fővonal kétvágányúsítása, villamosítása, negatív irányban pedig a mellék- és szárnyvonalak megszüntetése voltak. Megjegyzendő, hogy eredő hatásként ez is fokozta a főváros-központúságot, hiszen a folyamat során helyi vonalak szűntek meg, és fővárosba tartó hálózatelemek váltak korszerűbbé. Önmagában azonban ez nem lenne probléma, ha a vasúti és a közúthálózati fejlesztések együttműködéséből időközben kialakult volna az országban egy oldottabb belső közlekedéshálózat.

A hazai úthálózat alakulása

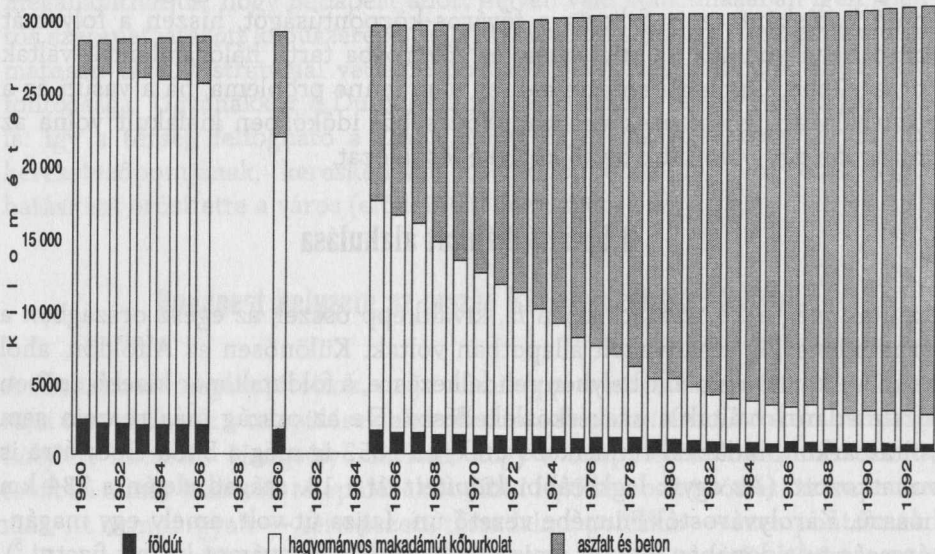
Az utak még a 19. század elején is, kiváltképp ősszel, az egész országban a járhatatlanságig elhanyagolt állapotban voltak. Különösen az Alföldön, ahol se kő, se kavics nem állt helyben rendelkezésre, a földutak már kisebb esőben alkalmatlanná váltak a szekérvázú közlekedésre. De az ország más részein sem voltak árktolt, hidakkal rendelkező utak: ez 1852-ig még a Buda-Bécs útra is vonatkozott. (Az egyik legkorábbi *kiépített út* a 18. század elején a 134 km hosszú, Károlyvárostól Fiumébe vezető ún. Lujza út volt, amely egy magántársaság tulajdonában volt, és aminek a használatáért vámot kellett fizetni.⁵⁾

Az 1825–27. évi országgyűlés 13 útvonal kiépítését fogadta el, majd ezeket az útvonalakat 1836-ban inkább megépítendő *vasútvonalakká* jelölték ki. Bár a reformkorban megindult egyes útszakaszok építése is, lényegében összefüggő úthálózat nem épült. Paradox módon az utak rendszeres építése a szabadságharc leverése után indult meg, az egységes Osztrák Császárság elvéből kiindulva és birodalmi úthálózatként, három kategóriában. Nevezetesen (a) a *birodalmi érdekből elsődleges utak* a birodalom költségén épültek, állami kezelésbe kerültek, és ún. „álladalmi” közutakat alkottak; (b) az *országos utak*, amelyeket ingyenes közmunkával, vagy ennek pénzzel történt megváltásával építettek; végül (c) a *községi utak*, amelyek községi közmunkával épültek, és vármegyei felügyelet alatt álltak. Lényegében ez a rendszer folytatódott a kiegyezés után is, majd az 1890. évi, *közutakról és vámokról* szóló törvény próbálta új alapokra (útdó) helyezni a közutak építését. Az alacsonyan megállapított vámok végül is nem tették lehetővé a megfelelő fejlesztést, és 1907-től fokozatosan egyre több útszakasz került át állami kezelésbe.

Az első világháború végén a mai Magyarország területén 28 000 km állami, törvényhatósági és vicinális út volt: lényegében alig kevesebb, mint a mai országos közúthálózat (30 000 km). Az akkori hálózat 4%-a volt pormentes (keramit-, kő- vagy aszfalt-) burkolatú, 54%-a vizes makadámút, a többi földút. A negyvenes évek végére a földutak többségét sikerült felszámolni, míg a korszerű, pormentes burkolat kiépülése zömmel a hatvanas-hetvenes évekre esett (1. ábra).

1. ábra

A magyar közúthálózat hossza burkolatkategóriák szerint 1951–1993

Forrás: Statisztikai évkönyvek, KSH.

A magyar közúthálózat természetes módon a korábbi szekérúthálózatból fejlődött ki. A szekérutak az egyes falvak határába kivezető utak egy részének felhasználásával a *szomszédos falvak összekötésére* alakultak ki. Az egyszerű közúzalékkal kevert épített út valamennyire függetleníteni tudta az út használatát az időjárástól, de természetesen nem függetlenítette a terep- és birtokviszonyoktól: az utak a terepen haladva faluról falura haladtak.

A gépkocsi-közlekedés elterjedésével, még pontosabban a gumiabroncs használatával az addig kiépített makadámutak elavultak. Míg korábban a szekérforgalom tömörítette állagukat, addig a gépkocsi kiszívta az apró szemcséjű adalékot és gyengítette az utakat. Az első korszerű beton- és aszfaltburkolatok 1929-ben készültek el, a Budapest–Győr, illetve a Budapest–Siófok szakaszon.

Magyarországon csak a második világháború után épült (igaz, speciális stratégiai megfontolások miatt) vonalvezetésében is korszerű, a településeket elkerülő főút, a Budapest–Pécs közötti 6-os út. Ez az út később az autóközlekedés által igényelt országos főúthálózat mintájává vált. E főhálózat jellemzője, hogy most már nemcsak burkolatában, de vonalvezetésében is elszakad a terepen kanyargó hagyományos szekérutaktól: új struktúrát hoz létre, többé már nem falvakat, hanem városokat köt össze.

A hazai autópályák kialakulása

Bár a legkorábbi autópályákat a háborús felkészülés során Németország alakította ki a második világháború után, a robbanásszerűen terjedő motorizáció nyomására honosodott meg világszerte a gépkocsi-közlekedésnek ez az újabb minőségi szintet jelentő pályája.

Magyarországon, ahogy 40 évvel korábban az első betonutak, úgy az első autópályák is a Balaton, illetve Győr irányába indultak el, a főváros felől. A hatvanas évek kis motorizációs lendülete is elég volt ahhoz, hogy — különösen a nyári hétvégeken a Balaton felől — a fővárosba érkező gépkocsiforgalom lehetetlen forgalmi körülmények közé kerüljön és sürgős szükség legyen, sőt társadalmi nyomás irányuljon a fővárosi bevezető szakaszok kapacitásának bővítésére. A Balaton mint a főváros egyik hétvégi nyúlványa és üdülőtérülete felé igen gyorsan teljes hosszában kiépült az autópálya egyik pályája, és hétvégeken Budapest felé egyirányúsítva demonstrálta, hogy mi célból készült: a vele párhuzamos 70-es út kapacitásának kiegészítésére. Az ezt követő autópályákat is pontosan ugyanilyen elképzelés szerint tervezték: nevezetesen a négy legnagyobb forgalmú, fővárosból induló főútvonal mellett, azaz az 1-es, a 3-as, az 5-ös és a már említett 7-es utak mentén, azokkal párhuzamos vonalvezetéssel. A kiépítés minden esetben a főváros közelében indult, azon bevezető szakaszok mentén, ahol a tapasztalatok (és a forgalomszámlálások) szerint az országos főútvonal kapacitása kimerült. Ez a folyamat napjainkig követhető, lényegében függetlenül a mindenkori deklarált prioritásoktól (2. ábra).

2. ábra

Magyarország közúthálózata

Forrás: Ezredforduló 1998/1. Kartográfus: Nagy Béla.

Első látszatra az eljárás teljesen logikusnak tűnik: hova máshova kellene kétszer kétsávos pályaszakaszokat építeni, mint oda, ahol azt a forgalom igényli, vagyis esetünkben a fővárosi bevezető szakaszok tehermentesítésére? És valóban, azt kell mondani, hogy a főváros növekvő munkaerő-szükséglete, a középosztályosodás és az ezzel járó motorizációs hullám, továbbá egy kezdődő kiköltözés a főváros agglomerációs övezeteibe egyaránt arra utalt, hogy a főváros és környéke között intenzifikálódtak a kapcsolatok, és ez — többek között — a gépkocsiforgalom növekedésében is megmutatkozott.

A kérdés az, vajon ezt a forgalmat valóban *néhány ponton koncentráltan* kellett-e a fővárosba csatornázni — ahogy kényszerből a korábbi hálózaton az kialakult —, vagy esetleg más módja is lett volna a gazdagabb agglomerációs kapcsolatok lehetővé tételének? A következő kérdés, hogy ha már a kapcsolatok kialakítása így történt, vajon a megépült pályaszakaszok *szükségképpen azonosak-e* azokkal, amelyeken a magyarországi távolsági kelet-nyugati forgalmat (és a München-Isztambul vagy a Kassa-Zágráb forgalmat is) le kell bonyolítani? Másképpen kérdezve, mi értelme van annak, hogy a *régióközi forgalmat* átpréseljük a főváros térségén?

Az autópályák új funkciója

A találmányok történetében nem ritkaság, hogy egy új felfedezés a tényleges jelentőségét nem azon a téren nyeri el, amire kitalálták, hanem használat közben derül ki róla, hogy egy egészen új célra még inkább alkalmas, mint arra, amire létrejött.

Amikor a legfejlettebb országokban és országok között hálózattá kezdtek szerveződni az autópályák, kiderült, hogy az autópálya igazán jelentős változtatást a közúti közlekedési szokásokra nem azzal jelent, hogy egy korábbi út kapacitását kibővíti (nem lehet tagadni ennek, azaz a zsúfoltság csökkentésének, továbbá a fajlagos baleseti kockázat csökkentésének a jelentőségét sem), hanem azzal, hogy (a nagyobb sebességnek és a viszonylag egyszerűbb vezetési koncentrációszükségletnek köszönhetően) a korábbinál sokkal nagyobb távolságra terjesztette ki a gépkocsivezetők által racionálisnak ítélt közúti utazási/szállítási távolságot.

Egy külön kérdéskör lenne annak megfontolása, hogy vajon ez helyes tendencia-e, és hogy vajon miért kell a vasúton kényelmesen és energiatakarékosabban megtehető távolságokon is közutat igénybe venni. Most azonban nem kívánunk ebbe a vitába belekezdeni. A közösségi racionalitástól függetlenül *tény*, hogy az autópálya-hálózatok létrejöttek, és hogy azokon tömegesen a korábbinál nagyobb távolságra tesznek utazásokat, végeznek közúti szállításokat.

Ahogy korábban a székérutakat felváltó *főúthálózat* többé nem a falvakat kötötte össze, hanem a falvak elkerülésével a városokat, ugyanúgy egy következő szinten *az autópálya-hálózatok többé nem városokat, hanem városok*

elkerülésével régiókat kötnek össze. Azoknak az autópályáknak, amelyek az európai régióközi hálózatok folytonosságát kívánják Magyarországon keresztül biztosítani, ennek a feladatnak kell megfelelniük.

Ez azt jelenti, hogy ahogy korábban a főhálózatnak egy integráns, összefüggő rendszert kellett alkotnia (függetlenül az alsóbbrendű hálózatoktól, de természetesen lehetővé téve az átjárást a két szint között), ugyanúgy a régióközi és a főhálózati forgalom sem keveredhet egymással rendszerében össze. (Azaz nem az a problémánk, ha ideiglenesen keveredik a két szint, hanem az, ha távlati rendszerében sincs elkülönítve a kettő!) Azok az autópályák, amelyek a régióközi, nagy távolságú forgalmat szolgálják, nem csupán Budapest belvárosán nem préselhetők keresztül, de a budapesti agglomerációs forgalom pályáin sem! A fővárosi bevezető forgalom céljára létesített út, függetlenül attól, hogy műszaki jegyeiben autópályára jellemzően épült meg, nem azonos a Kijev–Róma útvonal egy szakaszával.

Utóbbiról (azaz általában a nagy távolságú közúti tranzit pályáiról) minden további nélkül elmondható, hogy azok részéről, akik az adott speciális szolgáltatást valóban igénylik, elvárható, hogy annak költségeit is teljes mértékben térítsék meg, adott esetben díjkapus autópálya vagy más technikai megoldás segítségével. Ezzel szemben a főváros agglomerációs forgalma tipikusan az ország belső forgalmának a része és semmi nem indokolja a megkülönböztetését a belső forgalom más résztvevőitől, akik egyelőre nem fizetnek külön pályadíjat (igaz, nem is igényelnek különleges többlétszolgáltatást: a közúti alapszolgáltatások költségeihez pedig a gépjárműtulajdonhoz és az üzemanyag-felhasználáshoz kapcsolt adókon keresztül hozzájárulnak). Önmagában az a tény, hogy korábban autópálya jellemzőkkel épült ki az országos úthálózat kapacitásbővítése, nem indok a kényszerű megkülönböztetésre, és a forgalom résztvevői általában nem is hajlandók az indokolatlan megkülönböztető költségeket tudomásul venni.

Elképzések a jövőbeli autópálya-hálózat alakítására

A korábbiak folyamányaként a magyar „autópálya-hálózat” jelenleg egyrészt nem alkot hálózatot (az egyes szakaszok kapcsolata a fővároson keresztül, de jobb esetben is csak egy autóúton keresztül biztosított), másrészt a pályák kialakításában az országos főútvonal-hálózat fővárosi bevezető szakaszainak kapacitáskimerülése volt a vezérlő szempont, ezért az eddig megépült szakaszok egy jövőbeli hálózatnak sem szükségképpen képezik integráns részét. Ennek ellenére a hivatalos elképzésekben fel sem merül más elgondolás, mint a már megépült szakaszoknak a határig történő meghosszabbítása, azaz a jelenlegi Budapest-centrikus főhálózat tartósítása, sőt megerősítése — vagy a másik oldal-

ról szemlélve: a Magyarországon áthaladó európai tranzitutaknak (TEN) a főváros térségén történő kényeseres átpréselése.

Korábban egy tanulmányban megkíséreltük,⁶ hogy összehasonlítsuk a közlekedéspolitika által is képviselt fenti hivatalos változatot más, legalább felvetés szintjén felmerült hálózati változatokkal. Az összehasonlításban még további három (azaz összesen négy) hálózat szerepelt:

- a hivatalos *X-változat* (az M1, M3, M5, M7 határig történő kiépítése),
- egy „szigorú zöld” ún. *O-változat* (a már elkészült szakaszokon túlmenően egyáltalán nem épül autópálya),
- az ún. déli autópálya (*D-változat*), amikor is az *X-változat* mellett további 600 km autópálya épül a déli határ mentén,
- végül egy általunk javasolt *M-változat* (minimális hosszúságú változat), ahol azt a kritériumot próbáltuk betartani, hogy a négy frekvenciált határpontot (amelyet a hivatalos változat is megcéloz) egyrészt minimális hosszúságú összes autópálya-szakasz kiépítésével kössük össze, másrészt e pálya kerülje el az ország leginkább forgalomérzékeny térségeit (pl. a fővárost, a Balaton térségét), ilyen módon biztosítva az ország számára a tranzit lehető legkevesebb zavarkeltéssel történő átvezetését.

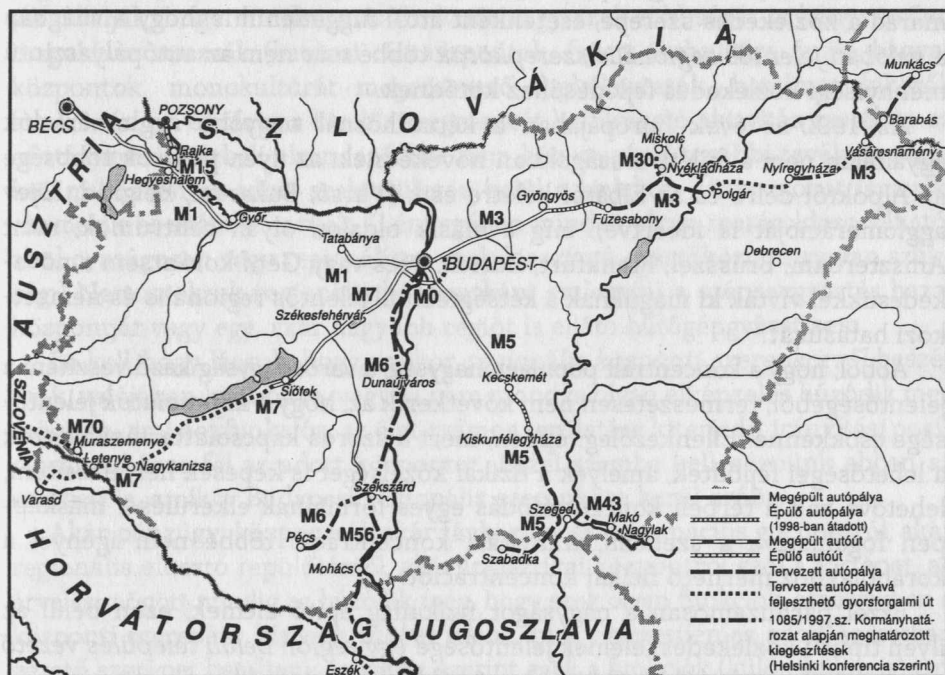
Az összehasonlításban mind környezeti szempontok alapján, mind pedig a környezeti, műszaki és területpolitikai szempontok együttes mérlegelése alapján az utóbb említett *M-változatot* találtuk a legelőnyösebbnek. Ebben a változatban a tranzit autópályák egy >-< formációt alkotnak, nyugatról Székesfehérvár térségében (természetesen nem magában a városban), keletről Szolnok térségében egy-egy csomópontot alkotva, és csatlakozva a két említett térséget összekötő kelet-nyugati alapvonalhoz. Az így kialakított hálózatról nem jelent gondot Budapest megközelítése sem: a már eddig elkészült autópálya-szakaszok (mint fentebb láttuk, valójában az országos közúti főhálózat kapacitásbővítései) teljes mértékben lehetővé teszik a javasolt tranzitpálya több pontjáról is a főváros elérését anélkül, hogy azoknak, akiknek nem céljuk Budapest felkeresése, el kellene hagyniuk a fővárost egyébként nem felfűző tranzitpályát.

Hozzátehető a fentiekhez, hogy egy *integrált összközlekedési meggondolás* szemszögéből nézve még problematikusabbnak tűnik a fővárosba vezető autópályák határig történő meghosszabbításának sürgetése, és az a jelenlegi elképzelés, hogy a tranzit autópályák egyfelől közpénzek bevonásával készüljenek, másfelől építésük időben megelőzze a hasonló funkciót ellátni képes, létező vasútvonalak korszerűsítését is.

Ezzel szemben a hivatalos elképzelések továbbra sem tudnak elszakadni a fővároscentrikus kiépítéstől, és bár a közlekedéspolitikai tervezetekbe bekerült a Székesfehérvár-Szolnok gyorsforgalmi összeköttetés is, a tervek, elvek és koncepciók egy pillanat alatt felboríthatók, ha egy újabb fővárosból kiinduló autópályát valamilyen indokkal sikerül előtérbe hozni (3. ábra).

Az 1998–2007 között építeni tervezett hazai gyorsforgalmi hálózat*

* az 1997. májusi kormányhatározat és annak decemberi módosítása szerint

Forrás: Összefoglaló információk. Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium, 1997. december.

A regionális szerepkör és a közlekedés kapcsolatának jövője

Az eddigiekben bemutatottak, hogy a közlekedés maga jelentős, esetenként döntő szerephez jutott a településhálózat kialakításában, a központi szerepkörök létrejöttében. Ugyanakkor ez a szerep nem függetleníthető a szállítási ipar és a kereskedelem fejlődésében, mégpedig egy energia- és anyagigényes ipar és kereskedelem kifejlődésében elfoglalt pozíciójától. Azok a várakozások, amelyek ezen alaptendenciák megváltozására építenek, természetesen az anyagmozgatás és szállítás csökkenésével, következésképpen a közlekedési igények csökkenésével is számolnak. Abban a távlatban, amikor ez bekövetkezik, az autópályák jelentősége is minden bizonnyal mérséklődik. Mégis, hamis jelzés lenne kizárólag ezzel a várakozással elintézettnek vélni a nemzetközi szerepre készülő főváros és az autópályák viszonyát, hiszen itt időben korántsem összehangolt távlatokról van szó.

Abban az időtávban, amelyben a magyar főváros szerepkörének jelenlegi változásai kiteljesednek (migrációs tendenciák, EU-csatlakozás, piacgazdasági átalakulás stb.), esetleges pozitív várakozásaink ellenére is igen erőteljes marad a közlekedés szerepe, esetenként attól függetlenül is, hogy a világban a *valóban jelentős regionális szerepkörök* többé már nem az autópályaszintű mennyiségi közlekedés fejlődéséhez kötődnek.

Az 1990-es évek Európájában a kétmilliónál nagyobb agglomerációk egyáltalán nem a fejlett országokban növekednek: az ilyen pólusok többsége az Alpoktól délre és az Elbától keletre esik (Varsó, Bukarest, Belgrád, Kijev agglomerációját is ideértve), míg a másik oldalon olyan centrumok, mint Amszterdam, Brüsszel, Frankfurt, Zürich, Bécs vagy Genf korántsem a növekedésükkel vívták ki maguknak a kétségtelenül jelentős regionális és nemzetközi hatásukat.

Abból, hogy a koncentrált populáció nagyság, a város nagyság kezd veszíteni a jelentőségéből, természetesen nem következik az, hogy a *kapcsolatok* jelentősége csökkenne. Ellenkezőleg: éppen, mert a szoros kapcsolattartásnak azok a lehetőségei fejlődtek, amelyek a fizikai közelséget is képesek helyettesíteni, lehetővé vált a térbeli koncentráció egyes formáinak elkerülése; másképpen fogalmazva a szellemi, irányítási koncentráció többé nem igényel a korábbiakhoz mérhető fizikai koncentrációt.

Ezzel párhuzamosan a nagyságot fizikailag építő elemek, ezen belül az ilyen típusú közlekedési elemek jelentősége *egy régió belüli település vezető szerepköréhez* a korábbinál kisebb mértékben kapcsolódik.

Úgy gondoljuk, ez a tendencia teljes mértékben összhangban van azzal a korábban bemutatott folyamattal, amely szerint egyrészt nem a központi települést, azaz magát a várost, hanem a *régiót* kell a nagyobb (globális, kontinentális, régióközi) hálózatba bekapcsolni, másrészt viszont az *egy régió belüli* kell igen intenzív belső kapcsolati hálókkal biztosítani az együttműködés lehetőségeit ahhoz, hogy a térség, a régió egésze váljon versenyképesé.

Ha visszatérünk az infrastruktúra nyelvezetéhez, azt kell kiemelnünk, hogy nem egyes csomópontoktól (pólusoktól) várhatjuk el azt, hogy régiót szervezzenek maguk köré, hanem egyes régiók tényleges belső fejlődése képes az ott lévő pólusok szerepét fontossá tenni. Ennek megfelelően Budapest regionális szerepköre is csak *egy ténylegesen létező régió* bázisán épülhet ki és fejlődhet.

Elképzelések Budapest jövőbeli szerepköréről

Vannak általános (sokfunkciós) regionális szerepkörök, és megfogalmazhatók egy-egy funkcióra kiterjedő központi szerepek. Sokfunkciós összefüggés-

rendszerrel jár általában a székhely- (főváros) szerepkör, továbbá ilyet hoznak létre egyes funkciók, amelyek az érintett térség életének egészét, a térségben élők életkörülményeinek teljességét olyan mértékben megváltoztatják, uralják, hogy minden más funkciót vagy azok többségét is kényszerűen magukhoz vonzzák (katonai támaszpontok, fejlett technikára épülő bányaközpontok, monokultúrát megszervező foglalkoztatók, hatalmas kikötők stb.). Más, az életforma kisebb szegmensét befolyásoló aktivitás esetében az adott funkció térbeli elrendeződése nem húz magával további tevékenységeket, miközben az adott szakterületen belül a kialakult központokat ismerik, elismerik és számon tartják. (Lényegében minden olyan iparág idesorolható, ahol országosan vagy regionálisan csak kisszámú gyártóközpontra van szükség.) Nem szoktuk regionális központként emlegetni a szénsavgyártás hazai központját vagy egy, akár nagyobb régiót is ellátó hűtőgépgyárat sem.

Be kell hogy lássuk, hogy amikor *regionális központi szerepkör*ről beszélünk, valójában kimondva, vagy ki nem mondva olyan elképzelés húzódik meg mögötte, ami sokfunkciós, az élet számos területére kiterjedő *irányítási* pozícióval ruházza fel az adott központot. Ezzel szembe kell néznünk abban az esetben is, amikor Budapest regionális szerepköre kerül szóba.

Akár pénzügyi központról, akár távközlési és információs gócpontról, akár regionális elosztó repülőtérről, akár logisztikai központról szól a történet, az érvelés mögött mindig az húzódik meg, hogy ezek olyan funkciók, amelyekben a központi szerepkör kivívása *többet jelent*, mint egyszerűen az adott ágazatban vezető szerepet betölteni: az ígéret szerint ezek a funkciók (külön-külön is) egy *sokfunkciós hatalmi központi pozíciót* alapoznak meg, ezért az adott ágazat központjának kiépítése önmagán túlmutatóan fontos, és mindenképpen indokolt, hogy erre központi kormányzati pénzeket fordítson az ország.

Ha megnézzük a legjelentősebb regionális központokat, valóban azt tapasztaljuk, hogy azok többnyire pénzügyi központok, regionális jelentőségű repülőterük van, jelentős az áruforgalmuk és a világ információs és távközlési gócpontjai is egyben. Ebből azonban még *nem következik az ok-okozati összefüggés iránya*: vajon valóban az említett funkciók (vagy azok egy része) volt-e olyan súlyú, hogy az húzta magára a sokfunkciós központi szerepkört? Vagy éppen fordítva van, ott tudták megragadni a legfontosabb kapcsolati szálakat, ahol egyébként adott volt a regionális szerepkör, adott volt a hatalmi súly?

Fentebb bemutatottuk, hogy a földrajzi, topológiai helyzet milyen jelentős hatással van a települések kialakulására. Ugyanakkor azt is észre kell venni, hogy az igazán jelentős központok kialakulásához e szükséges feltételen túl, általában valami más, egyedi is hozzájárult.

A világban több szinten léteznek regionális központi szerepkörök. *Globális központként* általában olyan városok működnek, amelyek pozíciójukat korábbi, esetleg több évszázados világhatalmi kulcsszerepben, gyarmatbirodalmi központként vagy gazdasági nagyhatalomként szerezték meg (London,

Párizs, Moszkva, New York, Tokió). Budapest nyilvánvalóan nem akar és természetesen nem is akarhat ilyen pozíciót célba venni. Regionális szinten ugyancsak úgy alakultak ki központok, hogy egyes városok egy hozzájuk rendelhető, definiálható régiónak válhattak a központjává. (Beleértve azt is, hogy ezt a pozíciót esetenként hatalmi úton kivívták maguknak, ami most ugyancsak nem lehet követendő példa.)

Ahhoz, hogy Budapest *ilyen értelemben* a mainál jelentősebb regionális központtá válhasson, a sokszor emlegetett technikai feltételeknél (regionális elosztó repülőtér, tranzitutak, távközlési kicserélő központok, logisztikai központok, oktatóbázis stb.) is előbbre való, hogy megfogalmazódjon az a régió, aminek a központi szerepköre egyáltalán szóba jöhet. Azok az elképzelések, amelyek a régió megfogalmazása nélkül jelentős stratégiai esélyt látnak a régió központi szerepkörében, vagy légvárakat építenek, vagy valamely *helytartói szerepkörre* kacsintanak, amitől viszont szerencsésebb lenne távol tartani magunkat: nevezetesen olyan pozícióktól, amikor a régióban érintett körzetek akaratauk ellenére lennének kénytelenek Budapesten keresztül intézni ügyeiket.

Természetesen ennek nem mond ellent, hogy távközlésben, közlekedésben vagy más ágazatban kialakultak olyan szolgáltatások, amelyek fejlettebbek, mint néhány szomszédos országban. Más szolgáltatási formákban (esetleg ugyanezen ágazatokon belül is) egy-egy másik ország kapcsolt előbb, és a régió számára ez ugyanolyan összetartó erő lehet akkor, *ha fel is használjuk ezt a szolgáltatást és nem mindenáron felváltani és kiszorítani akarjuk*. Egyelőre a szomszéd országoktól is körülbelül akkora együttműködési készség várható ilyen ügyekben, mint amire mi hajlandóak vagyunk. Amíg a közép-európai országok az EU-t, és nem egymást tekintik saját stratégiai szövetségűeknek, addig nem várható a térség régióvá alakulása, következésképpen a *regionális központi szerepkör nem, vagy csak erőltetett és torz formában jöhet létre*.

Nem csupán egy *regionális központ* szerepköre feltételezi egy *régió* meglétét, de a korábban felvetett másik lehetséges szerepkör, a közvetítői szerepkör elismertetése is akkor könnyebb, ha a régiót egészében jellemzi. Sajátos módon nemcsak a konkurencia, de a lehetőségek is nőnek attól, hogy több ország régióként vállalkozik a kelet-nyugati közvetítői szerepre.

Következtetések

A közlekedési hálózatok, ezen belül az úthálózat alakulása mindig szoros összefüggést mutatott a településhálózat alakulásával. Az idők folyamán a közlekedési hálózatok egyre fejlettebb technológiai szintjei nemcsak léptéket, de

funkciót is váltottak: szomszédos települések, majd városok összekötésétől eljutottunk a *régiókat összekapcsoló magisztrális hálózatokig*. E magisztrális hálózatokon az utazások és szállítások közben, tranzit szakaszát kell ipari léptékben megoldani, és e pályáknak egyik fő feladatukká vált a forgalomnak a mindennapi élet védett színtereitől való elkülönülése.

Magyarországnak e magisztrális hálózatokkal való kapcsolatát vizsgálva megállapítható, hogy saját érdekeink nem egyszerűen az ország átjárhatóságának mindenáron való megteremtéséhez fűződnek, hanem éppen ahhoz, hogy az *országban belüli kapcsolatgazdaság és kommunikációképesség* tudjon összhangban fejlődni az ide bekerülő forgalommal. A kapcsolatokról és a forgalomból az ország számára elérhető haszon ugyanis egyértelműen a belső felvevőképesség mértékével, és nem pedig az országban átbocsátott mennyiséggel arányos. A tranzit azon részét, amely a mindenkori felvevőszintünket meghaladja, ha nem tudjuk kiküszöbölni, a lehető legkisebb zavarral járó módon áll érdekünkben átbocsátani az országban.

Ebben az összefüggésben Magyarországon a nemzetközi kapcsolatokat hordozó autópályáknak három fontos feladatot kell megoldaniuk:

- megfelelni a műszaki-biztonsági követelményeknek, mint a folyamatos, nagy tömegű áthaladó forgalom hordozói,
- minimálisra csökkenteni a konfliktusokat az áthaladással érintett térség életével,
- olyan kapcsolódási pontokat nyújtani, ahol a helyi közlekedési hálózaton keresztül biztosítani lehet különböző hazai térségek európai kapcsolatait.

Ebbe az általános keretbe kell beilleszteni a főváros autópálya-kapcsolatait is. Egyáltalán nem indokolt, hogy az országban áthaladni kívánó forgalmat keresztülpréseljük a fővárosi agglomeráción — miközben természetesen a tranzitpálya több csomópontjáról is el kell tudni érni a Budapestet. (Utóbbi már ma biztosítják az autópálya jellemzőkkel kiépített fővárosi bevezető szakaszok.)

Az a tény, hogy Budapest az ország más részeinek engedi át a magisztrális csomóponti funkciókból esetleg adódó előnyöket, hosszú távon egyáltalán nem csökkenti a főváros regionális szerepkörére vonatkozó kilátásokat. Ellenkezőleg, Budapest hosszú távú érdekelttsége éppen az, hogy a várost *egy versenyképes ország és egy versenyképes, fejlődő tágabb régió vegye körül*. Csak egy régióként megfogalmazódó térség képes életre hívni azokat a feladatokat, amelyek nyomán növekvő szükség mutatkozik a regionális központi szerepkörök betöltésére. Valódi fejlődést azok a (magisztrális és helyi) kapcsolatok képesek életre hívni, amelyek a *térség régióvá fejlődéséhez* járulnak hozzá.

Jegyzetek

- 1 Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Gyorsuló idő, Magvető, Budapest, 1983.
- 2 Vidor Ferenc több alkalommal vetette fel a *Tolmács* metaforát éppen Budapest és Magyarország vonatkozásában. Pl: *Budapest jövője — a jövő Budapestje*. Konferencia az Újvárosházán 1991. április 5–6. Megjelent: Budapest, Főpolgármesteri Hivatal, 1994.
- 3 Mramurác Lajos: *A földgáz szerepe és helye a nemzetközi kereskedelemben*. MVM Rt. Közleményei, 1992, 1.
- 4 Sztankóczy Zoltán: *Közlekedési földrajz*. Egyetemi jegyzet a BME Közlekedésmérnöki Karán. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 92 p.
- 5 Hanzély János: *Magyarország közútjainak története*. Útügyi Kutató Intézet 14. sz. kiadványa, Budapest, 1960.
- 6 Fleischer Tamás: *A magyar gyorsforgalmi úthálózat kialakításának néhány kérdéséről*. Közlekedéstudományi Szemle, 1994, 1. 7–24. p.

EKÉNÉ ZAMÁRDI ILONA

Magyarország részvétele az új keletű nemzetközi migrációban

A vándorlás térségi jellemzői és fő irányai

A regisztrált és dokumentált nemzetközi migráció 80 milliós nagyságrendű. Kb. 35 millió ebből Fekete-Afrikára, 13–15 millió pedig Nyugat-Európára, illetve Észak-Amerikára esik. További 15 millió a közel-keleti és az ázsiai migráció, amely ugyancsak néhány országra koncentrálódik (Pakisztán, Irán, az Arab-öböl országai). Kisebb nagyságrendű, de nem elhanyagolható mértékű a migráció Latin-Amerikában és Ausztráliában.

A nemzetközi migrációt jelenleg alapvetően a dél-dél irányú áramlás jellemzi a korábban egyértelmű dél-észak mellett. E mozgások az utóbbi években kiegészülnek egy Kelet-Európából (a korábbi Szovjetunióból és Jugoszláviából, Lengyelországból, Romániából) Nyugat-Európa felé tartó kivándorlási és menekülthullámmal, amelynek mind a számát, mind a tartósságát igen nehéz megbecsülni. A menekültek számának kiszámíthatatlansága jelenti a migrációs előrejelzések legnagyobb bizonytalansági tényezőjét. Az 1980-as években világviszonylatban 8,5 millióra becsült menekültszám 1990-re már 17 millióra nőtt.

Az európai migráció

Az európai vándorlások fő iránya — a kiváltó okoktól függetlenül — az ipari forradalomtól kezdődően napjainkig keletről nyugatra tartó. Az első tömeges vándorlás még „kilépett” Európából. A demográfiai forradalom munkaképes korba jutott generációi számára a tengerentúli kivándorlás biztosította a munkalehetőséget. 1850–1920 között 30 millió fő vándorolt ki Európából. Az elmúlt évtizedek vándorlásai már zömében Európán belül zajlottak le, sőt az 1970-es évektől Európa milliós nagyságrendű pozitív vándorlási mérleggel rendelkezik, tehát bevándorló kontinens lett (1. táblázat).

1. táblázat

**Európai migrációs mérlegek 1950–1993 között országcsoportok szerint
(millió fő)**

Régiók*	1950–1960	1960–1970	1970–1980	1980–1989	1990–1993	Összesen
Kelet	-4,0	-1,9	-1,1	-2,3	-2,3	-11,6
Szovjetunió	+0,0	+0,1	-0,4	-0,4	-1,3	-2,0
Észak	-0,0	+0,1	+0,2	+0,2	+0,2	+0,7
Dél	-2,9	-3,1	+0,6	+1,6	+0,7	-3,1
Nyugat	+4,2	+5,1	+2,5	+2,5	+3,9	+18,2
Európa	-2,7	+0,3	+1,9	+1,6	+1,1	+2,2

*Kelet: valamennyi korábbi szocialista ország a Szovjetunió nélkül.

Észak: skandináv államok.

Dél: Spanyolország, Portugália, Olaszország, Görögország, Málta.

Nyugat: a többi európai ország.

Forrás: Fassmann, H.-Münz, R.: *Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West Wanderung. Österreichische Osthefte*, 1995, 3. 747–779. p.

Európán belül az ötvenes évek közepétől a dél-észak migráció jelentősége növekedett meg. Olaszországból, Spanyolországból, Portugáliából, Görögországból, sőt Törökországból (és a harmadik világ országaiból is) Nyugat-Európába tartott a bevándorlási folyamat. Kelet-Európa vándorlási mérlege 1950-től, a Szovjetunióé pedig 1970-től — a hidegháborús politika és a vasfüggöny ellenére — negatív volt. A földközi-tengeri országok, Olaszország, Spanyolország, Portugália és Görögország negatív vándorlási mérlegei 1970-ig tartottak, akkortól kezdve megindult a visszavándorlás, illetve a bevándorlás ebbe az országcsoportba. Ez érvényes Skandináviára is. Nyugat-Európa 1950-től vándorlási nyereséggel jellemezhető.

A kelet-európai migráció

A hidegháború és a vasfüggöny 1950 után erőteljesen visszafogta a Nyugat felé irányuló kelet-európai vándorlásokat, a népességmozgás ennek ellenére igen tekintélyes nagyságrendű volt, több mint 14 milliót tett ki a migránsok száma (2. táblázat).

Az európai kelet-nyugati migránsok 75%-a 1950–1993 között etnikai vándorló, bár a kibocsátó országuk elhagyásában gazdasági okok is közrejátszottak. Közös jellemzőjük, hogy kisebbséghez tartoznak. Domináns etnikum ebben a mozgásban a német (az egykori NDK-ból és Kelet-Európa más országaiból), nagyon jelentős a zsidók száma (a volt Szovjetunióból és Romániából), de más kisebbségek is, mint pl. a törökök Bulgáriából és az egykori Jugoszláviából, a magyarok Erdélyből, szerepelnek közöttük.

2. táblázat

A kelet-európai migráció legfontosabb kibocsátó és célországai 1950–1993

Kibocsátó ország	Kivándorlók száma	Kivándorlók (%)
NDK (1950–1990)	5 275 000	37,3
Volt Jugoszlávia	2 435 000	17,2
Lengyelország	1 980 000	14,0
SZU/FÁK	1 670 000	11,8
Többi ország	2 800 000	19,7
Összesen	14 160 000	100,0

Célország	Migránsok száma (1)	Migránsok (%)
NSZK	9 640 000	68,1
Izrael (2)	1 150 000	8,1
Törökország (2)	930 000	6,6
USA (3)	700 000	4,8
Többi ország	1 740 000	12,2
Összesen (4)	14 160 000	100,0

(1) A migránsok száma nem mindig egyezik meg a kibocsátó országokban számon tartott kivándorlási adatokkal, különösen a többi ország adataiban szereplő Románia és Lengyelország esetében számottevő az eltérés.

(2) Izrael és Törökország nemcsak jelentős kibocsátó, hanem jelentős célország is.

(3) Az 1990-es népszámláláskor az USA-ban több mint 1 millió első generációs kelet-európai születésű személy élt. Egy részük még 1950 előtt érkezett, s olyan csoportjuk is van, amelyik harmadik országon keresztül jutott ki (pl. Izraelből). A 2. táblázat adatai őket nem tartalmazza.

(4) Ez a szám a migráció összesített adata, amely a célországok külföldi népességével egyezik meg.
Forrás: Fassmann, H.–Münz, R. 1995.

A második csoportot a menekültek teszik ki. Az összes kelet-nyugati vándorló kb. 10%-a tartozott közéjük az eltelt 4 évtized alatt. Krízisek idején hullámokban szakadtak ki a kelet-európai volt szocialista országokból azok, akiket Nyugaton többnyire politikai menekülteknek tekintettek. Ma már a Nyugat nem tekinti többé politikai menekülteknek a Kelet-Európából kivándorlókat, vagyis befogadásuk már közel sem „automatikus”.¹

A kelet-európai migráció várható alakulása

A Kelet-Európából — a volt szocialista országokból és a Szovjetunióból — történő elvándorlást a régió népességének és munkaerő-kínálatának növekedése, a foglalkoztatás helyzete és a politikai körülmények határozzák meg. Számba veendő azonban a régió egészének Nyugat-Európához viszonyított fejlettségbeli különbsége, illetve ennek módosulása is. A migrációs potenciál

ugyanis, ami a felsorolt tényezők alakulásától függ, csak a befogadó országok bevándorlási politikájának függvényében válhat valós vándorlássá.

A népesség és a munkaerő növekedésének várható tendenciáit 1990–2000 között egy, még a rendszerváltás előtt készült ILO-becslés mutatja be (3. táblázat).

3. táblázat

A népesség és a munkaerő várható évi növekedési üteme 1990–2000 között Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban (átlagos %-os változás az előző évhez képest)

Ország	Népesség	15–64 év közötti népesség	Munkaerő
Albánia	1,6	2,1	2,1
Bulgária	0,1	-0,1	-0,1
Csehország/Szlovákia	0,3	0,7	0,8
Magyarország	-	0,1	0,4
Lengyelország	0,5	0,8	0,8
Románia	0,5	0,4	0,7
Jugoszlávia	0,4	0,4	0,7
Kelet-Európa	0,4	0,5	0,7
Volt Szovjetunió	0,7	0,6	0,6
Kelet-Európa és Szovjetunió	0,6	0,6	0,6
Európai Közösség	0,3	0,2	0,4

Forrás: Kiss J. 1993.

A munkaerő nagyfokú növekedésére csak Albániában lehet számítani, a többi kelet-európai ország évi munkaerő-növekedési üteme 0,8% alatt marad. Ezek az értékek magasabbak ugyan, mint amit az előrejelzés az EU-országokra nézve mutat, mégis leolvasható az a következtetés, hogy a kelet-európai országokban — Albániát kivéve — sem a népesség, sem pedig a munkaerő várható növekedése önmagában nem fog jelentős mértékű migrációhoz vezetni.

A gazdasági helyzet, a jövedelmi különbségek nagysága már a rendszer-változás előtt is az egyik legfőbb migrációs ok volt, az 1980-as évek végétől pedig, amikor mindegyik kelet-európai ország gazdasága mély válságba jutott, a migrációs készletés felerősödött. Az ipari termelés és a GDP visszaesése meghaladja az 1929–1933-as világválság idején tapasztalt csökkenést, a munkanélküliség is jóval nagyobb az akkorinál. Az életszínvonal Albániában és Romániában a legalacsonyabb, az egy főre jutó GDP a németországinak alig ötöde, de a legjobb helyzetben lévő Csehországban is csak a fele. A balkáni országokban, Románia és Albánia mellett Bulgáriában, de főként a szétdarabolt és háborúval sújtott volt Jugoszlávia esetében a kelet-európai országok

átlagánál is rosszabb a gazdasági helyzet, így a migrációs nyomás ott a legnagyobb. Ezen országok polgárai számára a valamivel jobb helyzetű és békés többi volt szocialista ország is célországgá válik. Különösen észlelhető ez Magyarország esetében (4. táblázat).

4. táblázat

A munkanélküliség, a foglalkoztatás és a GDP változásának adatai az EU tagállamaiban és a volt szocialista országokban

Ország, térség	Munkanélküliség 1993 (%)	Foglalkozási szerkezet 1992 (%)		GDP 1990/94 (%)
		Mezőgazdaság	Ipar	
Belgium	9,4	2,6	27,7	3,7
Dánia	10,4	5,7	27,7	8,6
Franciaország	10,8	5,2	28,9	3,3
Németország	7,2	3,1	38,3	4,6
Görögország	8,5	22,2	27,5	4,8
Írország	18,4	13,8	28,9	18,5
Itália	11,1	8,2	32,2	3,7
Luxemburg	2,6	3,3	30,5	8,4
Hollandia	8,8	4,0	24,6	7,1
Portugália	5,0	11,6	33,2	3,2
Spanyolország	21,5	10,1	32,7	4,0
Nagy-Britannia	10,5	2,2	26,5	2,6
Finnország	17,3	8,6	27,9	-9,2
Ausztria	4,4	7,1	35,6	6,7
Svédország	7,7	3,3	26,5	-2,7
A 15 EU-ország	10,5	5,6	31,5	3,7
Albánia (1989)	*	50,5	30,1	*
Bulgária	16,4	11,0	37,0	-17,3
Csehország	3,0	8,1	44,7	-17,6
Szlovákia	14,4	13,0	43,0	-23,4
Magyarország	12,1	13,5	34,8	-16,4
Lengyelország	16,1	27,6	33,0	2,5
Románia	10,2	27,0	35,0	-24,6
Jugoszlávia (1989)	*	25,4	35,5	*
Szlovénia	15,4	14,0	40,0	-8,2
Észtország	2,6	18,0	37,0	-36,4
Lettország	5,8	18,0	36,0	-43,9
Litvánia	1,6	17,0	33,0	-52,9
Ukrajna	0,4	25,0	28,0	-49,7
Volt Szovjetunió (1989)	*	19,9	35,0	*

* nincs adat

Forrás: Rohwer, G. 1995, kiegészítéssel.

A kivándorlási tartaléksereget tovább növeli az a tény, hogy a kelet-európai országokban lassú, alig észlelhető a válságból való kilábalás, tehát elveszőben van a jobb jövőbe vetett hit. Ez különösen a munkanélküli pályakezdő fiatalok kivándorlási szándékát erősíti meg.

A legnagyobb migrációs potenciállal a *balkáni országok* rendelkeznek. A magas természetes szaporodás gyorsan növeli a munkaképes népesség számát, ugyanakkor gazdaságuk szerkezete eleve elmaradottabb, visszaesése pedig nagyobb a többi volt szocialista országénál. Mindezt súlyosbítja a volt Jugoszlávia és Albánia területén ma is meglévő háborús krízis. A nemzetközi statisztikák az 1991–1993 közötti háborús események következtében elmenekült és a nyugati országokban befogadott 700 ezer főn túl a volt Jugoszlávia területén 4,3 millió olyan menekültet és hontalan személyt tartottak számon, akik horvátországi, szerbiai, montenegrói, macedóniai és bosznia-hercegovinai táborokban éltek (UNHCR Information Notes on Former Yugoslavia 11/1993).

1991–1993 között az *albánok* kb. 10%-a, 300-400 ezer ember hagyta el szülőföldjét. A legtöbben közülük illegális migránsként élnek Görögországban, kisebb részben Máltán, mások menekültként Olaszországban.

Romániából 1960 és 1992 között elvándorolt szinte a teljes német kisebbség (a félmillióból mintegy 100 ezer fő maradt) s a teljes zsidó népesség (ugyancsak félmillió fő). A kb. 2 milliós magyar etnikumból 1987 és 1992 között 60 ezer fő vándorolt ki legálisan, többségük Magyarországra. 1990–1993 között még további 240 ezer román állampolgár — nagyjából romák — kért menekült státust Nyugat-Európában és Magyarországon. (Csak kevesen kaptak letelepedési engedélyt.) A kivándorlás tovább folytatódik Romániából.

Bulgária népességi mutatói nem prognosztizálják a munkaképes korú népesség növekedését, a gazdasági hanyatlás és a kisebbségi politika azonban az elvándorlás ösztönzője. A török kisebbség és a szláv moszlimok erőszakos bulgarizálása elől 1982 és 1992 között kb. 350 ezren hagyták el az országot, s mentek főként Törökországba. A török-bolgár határ török részről történő lezárása Nyugat-Európa, főként Németország felé fordította a migráció irányát.

Lengyelországból a nyolcvanas évtizedtől permanens munkaerő-vándorlás figyelhető meg a fejlett nyugati országokba, amely jelenleg is folytatódik. A legutóbbi években két figyelemre méltó vonással gazdagodott. Különösen a német határ mentén hódít az illegális munkavállalás, s előtérbe került a nem végleges letelepedés, csak a nagyobb jövedelemszerzési szándék, az időszakos munka.

A *Szovjetunió* összeomlása után a nyugati országok hatalmas, több millióra tehető migrációs áramlástól tartottak. Ezek a jóslatok eddig nem váltak be. 1950–1993 között a néhai Szovjetunióból kivándorolt 1 670 000 személy etnikai vagy vallási kisebbséghez tartozott. Fele részben szovjet zsidó volt, akik vagy Izraelbe, vagy az USA-ba emigráltak. Harmaduk az NSZK-ba visszatért német, 7%-uk örmény, 2%-uk pontuszi vagy más diaszpórában élő görög. Az adatok azt mutatják, hogy a migráció a volt szovjet tagköztársaságok között

erőteljes. Különösen elmondható ez a FÁK országairól, vagy a balti államokról. Huszonöt millió orosz él ma Oroszország határain kívül, de a volt Szovjetunió egykori tagköztársaságaiban, akik közül ma sokan igyekeznek visszatelepülni Oroszországba. A volt szocialista országokból hazatért szovjet katonák és hozzátartozóik vándorlási statisztikák által egyáltalán nem dokumentált serege, vagy az etnikai villongások (Karabah, Csecsenföld) is inkább az élénk belső, mint a kifelé irányuló tömeges migráció bizonyítékai.

A cseh, szlovák és magyar határokat átlépő migrációs potenciál — mind az utóbbi évtized migrációs történései, mind a jelen gazdasági, társadalmi helyzet alapján — a jövőben is viszonylag kis mértékű marad.

Magyarország és az új keletű nemzetközi migráció

Az 1980-as évek vége óta egyre kiterjedtebb a nemzetközi vándorlás Magyarországra gyakorolt hatása. A rendszerváltozás és a közvetlen környezet politikai történései következtében néhány év alatt Magyarország abban a helyzetben találta magát, hogy *a bevándorlás a társadalom nagyon jelentős szociális, gazdasági és politikai problémájává vált*. A felkészületlenséget mutatja, hogy az eltelt rövid időszakban még nem épült ki a nemzetközi migráció nyilvántartására vonatkozó átfogó és egységes információs rendszer sem. Több tárca sokszor egymással átfedésben gyűjti az országba érkezők adatait, a Magyarországról emigrálókról pedig nincs nyilvántartás. A kusza, rendezetlen helyzet bizonyítéka az a tény, hogy az országban legálisan egy évnél hosszabb ideje élő — 1995-ben 139 954 főnyi — külföldi mellett az illegálisan itt tartózkodók számát a becslések legalább ugyanilyen mértékűnek ítélik. (Mindennütt a világon jelentős az illegálisan vándorlók száma, de a tapasztalat szerint a nemzetközi migráció nagyságának csupán az ötödrésze a becsült, 100 millió főből 20 millió fő, a többi regisztrált, számba vett, legális.)

A nemzetközi migrációban való részvételt tekintve Magyarországot a „féloldalasság” jellemzi: sokkal többen vannak az immigránsok, mint az emigránsok, azaz jelenleg azoknak a száma dominál, akik tranzit- vagy célországnak tekintik hazánkat.

A Magyarországon tartózkodó külföldiek

Az itt tartózkodó külföldiek nagyobb része magyar anyanyelvű, a szomszédos országok magyarlakta területeiről érkezett. A volt szocialista időszak asszimilációt erőszakoló kisebbségi politikája, a magyarországinál rosszabb gazdasági helyzet, a déli szomszéd országokban dúló háború váltotta ki elvándorlá-

sukat. (Csak emlékeztetőül: a határainkon túli — de a Kárpát-medencében élő — magyarok többsége, kb. 1,9 millió Romániában, Erdélyben él, Szlovákiában kb. 650 ezer, a szerbiai Vajdaságban pedig kb. 360 ezer a magyarok száma.)

Az országban tartózkodó külföldiek a nemzetközi konvenció értelmében akkor tekinthetők migránsnak, ha egy évnél hosszabb időt töltenek itt. Az állandó lakhatás alapján különböztethetők meg tehát a turistáktól, utazóktól, menekültektől, követségek és konzulátusok tagjaitól és más „speciális kategóriáktól”, amilyenek például a diákok, a szezonális munkások. Azonban az egyes csoportok között nincs mindig szigorú határ, a menekültként érkezettek lehetnek később bevándorlók, sőt magyar állampolgárok.

Menekültek és menedékesek

Az 1980-as évek végétől Magyarország a menekültek fogadásával kapcsolódott be a nemzetközi migrációba. Jókora késéssel, csak 1989-ben csatlakozott a menekültek helyzetét tisztázó 1951-es genfi egyezményhez és az ahhoz tartozó 1967-es New York-i jegyzőkönyvhöz. A csatlakozást azonban Magyarország földrajzi korlátozással tette meg, amely szerint az Európán kívüli régiókból érkezők menekült státusért a magyar hatóságokhoz nem fordulhatnak, kérelmüket az ENSZ Menekültügyi Főbiztosa Budapesti Képvisellete bírálja el. A menekültüggyel a Belügyminisztérium Menekültügyi Hivatala, 1993 óta a Menekültügyi és Migrációs Hivatal foglalkozik.

1991 óta a menekülteknek egy másik típusa is megjelent Magyarországon, a *menedékesek*. Az e típushoz tartozóknak, mivel Magyarországon nem kívánnak letelepedni, hanem hazájukba óhajtának visszatérni, vagy harmadik országba szándékoznak továbbutazni, nem céljuk a menekült státus megszerzése. E kategória képviselői hozzánk ideiglenes védelmet élvezőkként — a szerbek és horvátok között kirobbant háború következtében — kényszerültek 1991-ben és 1992-ben. A közvetlen fenyegetettség elől Magyarországra menekültek elsősorban magyar anyanyelvűek, de voltak közöttük horvátok is. A háborús események és az etnikai tisztogatások elől 1992-ben Bosznia-Hercegovinából muzulmánok érkeztek.

A magyarok aránya az összes menekülő között 1988–1990-ben és 1993-ban több mint kétharmadnyi volt, összességében 55,9%-át tették ki az összes menekülőnek. A háborúval is megterhelt kisebbségi létből tehát a magyarok menekülése folyamatos. 1994-ig a szerb–horvát háború következtében Horvátország magyar nemzetiségű lakosságának zöme Magyarországra menekült. Az összes menekülő 7,5%-át tette ki. Végül a muzulmán vallású bosnyákok közel ugyanekkora számban az összes menekült 6,9%-át adták. A fennmaradó szűk 6%-ban oroszok, ukránok, szerbek, albánok, egyéb FÁK-országbeliek érkeztek Magyarországra (5. táblázat).

5. táblázat

A menekülők száma és megoszlása állampolgárságuk és Magyarországra érkezésük éve szerint

Év	Összesen		Román		Volt szovjet		Volt jugoszláv		Egyéb	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1988	13 173	100,0	13 173	100,0	-	-	-	-	-	-
1989	17 448	100,0	17 365	99,5	50	0,3	-	-	33	0,2
1990	18 283	100,0	17 416	95,3	488	2,7	-	-	379	2,1
1991	53 359	100,0	3 728	7,0	738	1,4	48 485	90,9	408	0,8
1992	16 204	100,0	844	5,2	241	1,5	15 021	92,7	98	0,6
1993	5 366	100,0	548	10,2	168	3,1	4 593	85,6	57	1,1
1994	3 375	100,0	661	20,2	204	6,2	2 386	72,9	24	0,7
Együtt	127 208	100,0	53 735	42,3	1 889	1,5	70 485	55,5	999	0,8

Forrás: Tóth P. P.: A Magyarországra menekülők. Statisztikai Szemle, 1996. május-június.

A menekülők többsége, 55%-a (69 466 fő) menedékesként részesült védelemben. Mint már szó volt róla, a menedékesek, azaz az ideiglenes védelmet élvező személyek helyzete jogilag nem szabályozott, s a velük kapcsolatos mindennapi gyakorlatot végső soron a menekültügyi szervek lojalitása határozza meg. Sajnos nem lehet tudni pontosan, hogy az 1991–1994 között menedékesként regisztráltak közül hányan maradtak bevándorlóként Magyarországon, vagy tértek vissza a hazájukba, netán utaztak tovább harmadik országba. Biztos adat csak az, hogy 1994. december 31-én Magyarország még 7738 menedékesnek biztosított ideiglenes védelmet. Legtöbben közülük ekkor is magyarok voltak, őket a muzulmánok (bosnyákok) és horvátok követték, 2,8%-ot tettek ki a szerbek, 1,4%-ot az egyéb nemzetiségűek. Az 1994 végi menedékesek 78,1%-a nem menekülttáborban, hanem magyar lakosságnál, magánházakban albérlőként, családi befogadottként lakott. A táboron kívül lakók 95,7%-a magyar, a táborlakók 65,6%-a viszont muzulmán volt.

A menedékesek 53,6%-a férfi és mindkét nembeli esetében a 19–59 év közötti korcsoport volt túlsúlyban, 61,7%-ot tettek ki. Ez nem is meglepő, hiszen a mozgósítás és a katonai szolgálat leginkább ezt a férfi korcsoportot érintette. A menekültek körében folytatott vizsgálatok azt állapítják meg, hogy korcsoport-összetételük még fiatalabb, mint a menedékeseké. Döntő többségük, az 1989–1990-ben érkezetteknel a férfiak 70,3%-a, a nők 60,9%-a tartozik, a 20–40 éves korosztályhoz, s itt is a férfiak dominanciája figyelhető meg. Ennek az az oka, hogy a kockázatos lakhelyváltoztatásra elsősorban a férfiak vállalkoztak. (A korösszetétel azt igazolja ez esetben is, hogy a népesedési folyamatokat a menekültek és menedékesek kedvezően befolyásolják.)

Az *iskolai végzettség* tekintetében a menekülthullám gerincét a középszintű végzettséggel rendelkező szakmunkások és a szakképzetlenek jelentették.

A térbeli elhelyezkedés nagyfokú budapesti és Pest megyei koncentrációt mutat a menekültek esetében, több mint 50%-uk a központi régiót választja lakhelyül. A menekültek másik koncentrációja a kelet- és dél-alföldi megyékben, Hajdú-Biharban, Békésben és Csongrádban alakult ki. A gazdasági fejlettségen túl ebben szerepe van az otthonhoz való közelségnek, amennyiben a menekültek maguk választották meg átmeneti otthonukat.

A Magyarországon legálisan tartózkodó külföldiek leginkább áttekinthető csoportja az *új állampolgároké*. Az 1957–1993-ig érvényes törvényes előírások szerint leszármazással, visszahonosítással és honosítással lehetett a magyar állampolgárságot megszerezni. Az 1993-ban elfogadott állampolgársági törvény ezt még kiegészíti azzal, hogy a korábban kivándoroltak az elveszített magyar állampolgárságukat a Magyar Köztársaság elnökének címzett személyes írásbeli nyilatkozattal visszanyerhetik.

A fenti törvényes keretek között 1958 és 1994 között a következőképpen alakult a magyar állampolgárságot kapottak száma, valamint azoké, akik magyar állampolgárságukat megszüntették (6. táblázat).

6. táblázat

Honosítás, visszahonosítás, elbocsátás 1958–1994 (fő)

Év	Honosítás	Visszahonosítás	Összesen	Elbocsátás
1958–1987	15 893	4 892	20 785	28 924
1988	893	–	893	1 358
1989	855	228	1 083	1 368
1990	2 495	675	3 170	1 184
1991	4 710	1 183	5 893	441
1992	18 932	2 948	21 880	1 149
1993	10 124	1 397	11 521	2 084
1994	8 092	1 146	9 238	1 688
1988–1994	46 101	7 577	53 678	9 272
Mindösszesen	61 994	12 469	74 463	38 196

Forrás: Tóth P. P.: *Új állampolgárok. Statisztikai Szemle, 1997. április-május.*

Az összes állampolgárságot kapott személy (honosított és visszahonosított) 72,1%-a, azaz 53 678 fő 1988 és 1994 között, tehát hét év alatt lett magyar állampolgár. Ez a rendszerváltás nyilvánvaló következménye.

Az 1988 és 1994 között állampolgárságot kaptak a következő országokból érkeztek:

7. táblázat

**A bevándorlók és az állampolgárságot kapott személyek száma
országanként (az első 10 ország)**

Bevándorlók		Állampolgárságot kaptak	
ország	száma (fő)	ország	száma (fő)
Románia	74 298	Románia	45 021
Jugoszlávia	10 404	Jugoszlávia	1 496
Szovjetunió	8 934	Szovjetunió	3 842
Németország	1 820	Németország	375
Kína	1 332	Bulgária	449
Csehszlovákia	1 190	Csehszlovákia	237
Lengyelország	686	Lengyelország	186
USA	407	USA	103
Vietnam	395	Vietnam	54
Svájc	274	Svájc	130

Forrás: Tóth P. P.: Új állampolgárok. Statisztikai Szemle, 1997. április-május.

Az első három országot mind a bevándorlók, mind az állampolgárságot megszerzettekkel illetően megegyezik. Az összes kibocsátó ország száma meghaladja a százat. Körük különösen a rendszerváltás óta bővült ki, a világ sok országába szétszóródott magyarok visszatelepülése a rendszerváltás után élenkült meg. Nem meglepő, hogy a fejlett nyugati országokból kevesen telepednek le tartósan Magyarországon. Munkavégzés céljából Nyugatról érkezettek természetesen legelőször átmeneti ideig kívánnak Magyarországon tartózkodni.

Ami az állampolgárságot folyamatok *kormegoszlását* illeti, az összességében és országanként is kedvező, fiatalos. A legnépesebb korcsoport minden évben és minden ország esetében, férfiak és nők tekintetében egyaránt a 15–39 és a 40–59 éveseké. A 60 évesek és annál idősebbek száma csekély.

A *foglalkozási csoportok* között a legnépesebb az értelmiségieké és a fizikai dolgozóké. Az értelmiségiek aránya minden évben meghaladta a fizikai dolgozókéét. Körükben különösen kiugró az orvosok száma — főként a Romániából érkezettek között —, de jelentős még a műszaki tudományok területén dolgozóké és a tanároké is. A fizikai dolgozók között a mezőgazdasági fizikaiak elenyésző arányban vannak, túlnyomó többségük az iparban foglalkoztatott. Munkaerő-gazdálkodási szempontból fontos, hogy a szakmunkások közel 50%-a kisiparos.

A munkavállalási engedéllyel rendelkezők munkaerő-piaci szerepe

A *legálisan foglalkoztatott külföldiekről* a számukra kiadott munkavállalási engedélyek alapján lehet információt szerezni.

Az itt élő külföldiek számához képest alacsony munkavállalási engedélyszám azzal indokolható, hogy a hirtelen megduzzadt magyarországi munkanélküliség miatt 1991-től korlátozták a külföldiek munkavállalását (8. táblázat). Törvényi szabályozás született, amely szerint a munkavállalási engedélyeket a megyei munkaügyi központok adják, amennyiben megfelelő magyar pályázó nem áll rendelkezésre. Így lassan bevetté vált az a gyakorlat, hogy munkavállalási engedélyeket hazánkban főként szakmunkák végzésére, valamint szellemi tevékenységekre adnak.

8. táblázat

Adott időpontban munkavállalási engedéllyel rendelkezők megoszlása állampolgárság szerint (%)

Nemzetiség szerinti megoszlás	1991		1992		1993		1994
	VI. 30.	XII. 31.	VI. 30.	XII. 31.	VI. 30.	XII. 31.	VI. 30.
Román	78		54	53	47	43	43
Lengyel	12		6	3	8	6	5
Kínai			3	5	4	2	4
Exjugoszláv			8	9	12	9	11
Exszovjet			22	13	9	12	16
Cseh-szlovák			3	2	2	2	3
Vietnami			2	1	1	1	1
Egyéb	10		23	14	17	25	17
Mindösszesen	100		100	100	100	100	100
Összes/fő	29 701	n. a.	13 470	15 727	13 185	17 620	18 607

Forrás: Hárs Á.: Idegen népesség, migráns munkaerő. (Számok, tények, becslési kísérletek.) Adatok és használhatóságuk. Konferencia, 1996. március 7. Bp., KSH Népeségstudományi Kutatóintézet.

Az Országos Munkaügyi Központ összesítése alapján készült 8. táblázat adatai a román állampolgárok túlnyomó többségét bizonyítják, becslések szerint 90%-ban magyar anyanyelvűeknek adtak ki munkavállalási engedélyt. Igen szerény a legalisan itt dolgozó kínaiak és vietnamiak aránya, s a kezdeti növekedés után stabilizálódni látszik a volt Szovjetunióból és a volt Jugoszláviából munkavállalási engedélyt kaptak száma is.

Hozzáfűzhető, hogy az adminisztratív korlátozás miatt a munkavállalási engedélyek száma nem a valós piaci viszonyokat tükrözi, másrészt jelentős hányaduk nem a munkavállalást, hanem az állandó tartózkodáshoz szükséges jogi eljárás háttérét biztosítja a magyar anyanyelvűek számára. Ilyen esetekben leginkább a magyarországi letelepedés feltétele a munkavállalási engedély.

A szakmunkák és a szellemi munkák súlya határozottan növekedett, míg az 1991-ben még az engedélyek harmadát kitevő segéd- és betanított tevé-

kenységek viszont szinte marginalizálódtak, arányuk együtt alig 15% 1994-ben (9. táblázat).

9. táblázat

Munkavállalási engedélyek szakképzettség szerint

	1991. I. félév		1993. I. félév		1994. I. félév	
	fő	%	fő	%	fő	%
Segédmunkás	3 061	12	440	5	257	3
Betanított munkás	6 086	23	797	10	819	11
Szakmunkás	14 763	56	4 440	55	4 036	52
Fizikai foglalkoztatottak összesen	23 910	91	5 677	71	5 112	66
Nem fizikai foglalkoztatottak	2 454	9	2 372	29	2 621	34
Mindösszesen	26 364	100	8 049	100	7 733	100

Forrás: Hárs Á.: *Idegen népesség, migráns munkaerő. (Számok, tények, becslési kísérletek.) Adatok és használhatóságuk. Konferencia, 1996. március 7. Bp., KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.*

A kiadott munkavállalási engedélyek földrajzi megoszlása igen aránytalan, közel kétharmadukat Budapesten adták ki.

Budapest túlsúlya a külföldiek foglalkoztatásában még annak a közismert ténynek az ismeretében is figyelemre méltó, hogy a migráció jelentős része nálunk is — mint másutt — az ipari agglomerációk, a nagyvárosok felé irányul. Jól elhatárolódó két csoport a határozottan Budapesten koncentrálódó és az országban elszórtan munkát vállalók csoportja. Az ázsiai — kínai, vietnami — munkavállalók zömmel Budapesten dolgoznak, hasonlóképpen a fejlett országokból érkezett külföldiek is. (Az utóbbiak nagyobbik része külföldi cég vagy vegyes vállalat alkalmazottja, így rájuk nézve más munkavállalási szabályok vonatkoznak, a fenti statisztikákban nem szerepelnek.) Kissé meglepő, hogy jórészt Budapesten koncentrálódik a munkavállalási engedéllyel rendelkezők messze legnépesebb csoportja, a román állampolgároké is. Az exjugoszláv és exszovjet állampolgárok nem Budapesten dolgozó 60% körüli aránya — mintegy 1000-1000 fő — az országban másutt dolgozót jelent (lásd a 7. táblázatot).

Az illegálisan itt tartózkodók

Nincs megbízható adat az illegálisan itt élőkről. Egy azonban biztos: nagy részük megjelenik a munkaerőpiacon. A nemzetközi migrációs szakirodalom szerint az ipari társadalmakban mindig létezik egy sor olyan állás, amelyeket

a hazai munkaerő nem, vagy csak rendkívül kiszolgáltatott helyzetben fogad el. Ilyenek a kvalifikálatlan ipari munkahelyek, az idénymunkák, az alacsony presztízsű szolgáltatások (mosogatás, cselédmunka, köztisztasági tevékenység stb.). Erre csak a marginális munkaerő áll rendelkezésre. A fejlett országokban e területeken dolgozik a külföldi munkaerő zöme.

Magyarországon nem ez a helyzet. Egyrészt a magyar gazdaság fejlettsége elmarad a posztindusztriális fejlett országokétól, struktúrája is eltérő, másrészt *a magyarországi bevándorlók összetétele sem egyezik a „klasszikus” leírásokkal.*

Az itt tartózkodó, regisztrált, 1 évnél hosszabb ideje Magyarországon élő külföldiek (1995-ben 139 954 fő) mellett az „*illegálisok*” számát is kb. hasonló mértékűre becsülik. A különböző becslések megegyeznek annak feltételezésében, hogy a külföldi munkaerő legnagyobb része illegálisan foglalkoztatott, s a fekete- vagy szürkegazdaságban tevékenykedik.

A számuk becslésének egyik forrása a tartózkodási engedélyek statisztikájából levonható következtetés. 1993 első felében mintegy 7 ezer esetben vonta meg külföldiektől tartózkodási engedélyt, 80%-ban román állampolgároktól. 1994 első felében 5220 volt a megvont tartózkodási engedélyek száma, ismét a román állampolgárok legnagyobb arányával (75%), 9-10% volt a volt jugoszláviai, 5% az ukrán és 10% a világ 50 különböző államából érkezettek-től megvont engedélyek aránya. Az esetek nagy részében az ok az illegális munkavégzés volt.

A külföldiek engedély nélküli foglalkoztatását vizsgáló munkaügyi ellenőrzések jegyzőkönyvei is tartalmaznak felhasználható adatokat. 1993-ban az ország 14 megyéjére kiterjedő ellenőrzés mindegyikben talált illegálisan foglalkoztatottakat. Legnagyobb részük román állampolgár volt, akik az ország területén elszórtan, mindegyik megyében előfordultak, ötödük pedig ukrán, akikre az ellenőrzések főként Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megyében bukkantak. Tevékenységük túlnyomórészt építőipari betanított és segédmunka volt, kisebb mértékben könnyűipari szerelőmunkák. A foglalkoztatók zöme kisvállalat (kft., bt., gmk), illetve egyéni vállalkozó és gazdálkodó volt.

Magyarországon erősen valószínűsíthető, hogy összetalálkozik az „*ingázó migráció*” és az *illegális munkavégzés*. A rendszerváltás után a szomszédos országok közötti kapcsolatok egy sajátos formája lett „az ingázó migráció”. A szabad utazási lehetőségek mellett létalapját a bérszínvonal-különbségek tartják fenn, különösen a fejlett nyugati országok és a volt szocialista országok határvidékén. Legnagyobb volumenű a lengyel-német határon a lengyelek szezonális munkavállalása a közeli német munkaadóknál, szabadságuk alatt, illetve munkanélküliként. Itthon is ismert az osztrák határon átlépő illegális munkavállalás.

A szomszédos országokkal fennálló ilyen jellegű kapcsolatokra bizonyíték a határforgalom rátája, amely az országba történő be- és kilépések arányának (az ország népességével standardizált) mutatója (10. táblázat).

10. táblázat

A határforgalom rátája határszakaszonként

Határszakasz	Ausztria	Csehszlovákia és utódállamai	Volt Jugoszlávia és utódállamai	Románia	Volt Szovjetunió és utódállamai
Év	100 kiutazásra eső beutazás				
1988	169,1	44,6	95,5	11,9	7,1
1989	95,4	56,4	166,4	17,0	2,5
1990	118,9	51,6	131,9	356,9	257,1
1991	104,0	72,1	119,3	354,2	100,0
1992	117,8	83,5	152,1	334,5	84,0
1993	123,8	81,1	384,6	395,9	96,3
1994	137,0	73,5	151,0	359,3	136,8

Forrás: Hárs Á.: Idegen népesség, migráns munkaerő. (Számok, tények, becslési kísérletek.) Adatok és használhatóságuk. Konferencia, 1996. március 7. Bp., KSH Népeségtudományi Kutatóintézet.

Amennyiben az egyik irányból a másikba utazások lényeges különbséget mutatnak, úgy annak valamilyen kitüntetett oka van: utazási korlátozások, migrációs vonzó vagy taszító erők jelenléte, ami csempészforgalomban, piaci árusításban vagy éppen az illegális munkavégzés miatti ingázásban nyilvánul meg.

A határforgalom rátája a kiutazókkal szembeni legnagyobb beutazási hányadot Románia felől jelzi, 1990 óta egyenletesen magas értékkel. Figyelemre méltóan meghaladja a háborús bizonytalansággal veszélyeztetett jugoszláv határszakaszon való átlépéseket is.

A Romániából vendégmunkásként, „ingázó migránsként” érkezők nagy volumenére egy ott készült tanulmány is felhívja a figyelmet, amely a Székelyföldről menetrendszerűen Magyarországra közlekedő autóbuszjáratokat vette számba. Hargita, Kovászna és Maros megyékből (a történelmi Székelyföldről) hetente 100 járat indul magyarországi városokba. Zömüket az 1990-es években alakult erdélyi magáncégek üzemeltetik. A csúcsideszakokban (ünnepek idején) egy-egy járaton több autóbust is indítanak. A magas járat-sűrűséget a Magyarországra munkavállalási szándékkal indulók miatt lehet fenntartani. A szerzők közismert tényként közlik, hogy a munkavállalók legnagyobb részének nincs munkavállalási engedélye, ezért a Magyarországon való egyszeri tartózkodásuk ideje a turistáknak engedélyezett 30 nap, minden hónapban egyszer tehát át kell lépniük a határt.

Ami a magyarországi célterületet jelenti, 80%-ban Budapest a buszok végállomása. Azok a székelyföldi munkavállalók, akik engedéllyel dolgoznak, túlnyomó többségben Budapesten és közvetlen környékén végzik munkájukat. Akiknek nincs tartózkodási engedélyük és szakképzettségük valamilyen keresett

szakmában, inkább a vidéki mezőgazdasági övezetekben dolgoznak. Az induló buszok legtávolabbi célpontja (Erdélyből indulva) Győr, de van két Tatabányára, egy Miskolcra, két Kecskemétre és két Szegedre közlekedő járat is.

Budapest helyzete a külföldiek fogadásában

Az országban tartózkodó külföldiek különösen azért kapnak nagy társadalmi figyelmet, mert erőteljesen koncentrálódnak a fővárosban és közvetlen környezetén. Az összes külföldi több mint fele, a legális és illegális, egy évnél hosszabb vagy rövidebb ideig itt tartózkodó Budapesten és közelében él.

Ugyanez mondható el azokról a menekültekről és menedékesekről, akik az országban maradás mellett döntöttek. Budapest lakosságának — lehet, hogy túlzó becslések szerint — öt százaléknál nagyobb arányát kitevő külföldi népesség még akkor is különös hangsúlyt ad a fővárosnak, ha köztudott, hogy a nemzetközi migráció fő irányai többnyire az ipari agglomerációk felé mutatnak.

A munkavállalási engedélyek kétharmadát Budapesten adják ki. Az érthető, hogy itt koncentrálódik a fejlett országokból érkező munkavállalói réteg. 1993 első félévében azonban a román állampolgárok által igényelt munkavállalási engedélyek 62%-át, a kínaiak által igényelték 73%-át, a vietnamiakénak 66%-át is a fővárosban állították ki.

A külföldiek fővárosi nagyságrendjének megítélése körüli bizonytalanság, a túlzottnak ítélnélhető részarány minden bizonnyal annak is tulajdonítható, hogy az ázsiai népcsoportok szinte kizárólagos lakhelyül választották Budapestet. Az 1990-es évek közepétől mintegy tízezer főre tehető kínai népesség szétszórtan él több mint tíz kerületben. A kilencvenes évek eleji tömeges bevándorlásuk külső kerületeket előnyben részesítő színtereiről fokozatosan húzódtak a belső kerületek felé, s mára a város egész területén elterjedtek. Fő tevékenységük ugyanígy jellemezhető: a kínai üzletek, vendéglők és természetgyógyász rendelők szintén a külső kerületek felől nyomulnak a városközpont irányába, s ma már a Rákóczi úton, a Nagykörúton, sőt a József Attila utcában is megtalálhatók.

Az országban számos helyen — főként a nagyvárosokban és a Balaton mentén — található kínai üzletek és vendéglők, népesebb kínai kolóniák azonban másutt nem jöttek létre.

A magyar anyanyelvű külföldi munkavállalók, az erdélyiek csoportjai szintén szórtan élnek a főváros egész területén. Az illegális munkavállalók a nagy építkezések telephelyeit követik. A budai oldal üdülőövezetében megfigyelhető, hogy a magánépítkezéseken egy-egy faluból származó, egymást ismerő és összetartó csoportok dolgoznak. Részben az illegalitás, részben a szegényebb társadalomból való érkezés tartja fenn a közösségi érzést közöttük. Tisztában

vannak azzal, hogy többlet-erőfeszítésekre van szükség ahhoz, hogy megkapaszkodhassanak. Jelenlétük a kulturális sokszínűséget növeli.

*

Összefoglalóan alapvetően pozitív jelenségnek tartjuk a külföldiek egyre tömegesebb megjelenését Magyarországon. Az, hogy Magyarország befogadó országgá vált, a legfontosabb bizonyítéka az ország gazdasági fejlődésének. A külföldiek, akik tőkájukkal és/vagy munkájukkal részt vesznek a magyar gazdaságban, jelentősen hozzájárulnak az ország felemelkedéséhez, gazdasági felzárkózási törekvéséhez.

A külföldi tőke és munkaerő segít a műszaki fejlődés felgyorsításában, a korszerű ismeretek, az új munkakultúra elterjesztésében.

Természetesen a hosszú elzártság után tömegesen megjelenő külföldiek társadalmi feszültségeket is okoznak. (Bár hozzá kell tenni, hogy 2–5%-os budapesti részarányuk még messze van a nyugat-európai nagyvárosok hasonló mutatóitól: Zürichben, Baselben arányuk megközelíti a 25%-ot, Párizsban, Londonban 20% körüli, Berlinben 12%-nyi a külföldiek részaránya a lakosság körében.) A feszültség kissé oldódott ugyan a jugoszláviai menekült-hullám elcsitulásával (ahol Magyarországnak gazdasági helyzetéhez képest nagy áldozatokat kellett hoznia), de a külföldiekkel is folyó verseny a magyar munkaerőpiacon a társadalmi feszültség állandó forrása marad. Ennél sokkal nagyobb gond a külföldiek tömeges illegális részvétele a magyar gazdaságban, amely a kiterjedt feketegazdaság egyik fő munkaerőforrása, és amely kétségtelenül hozzájárul a közbiztonság leromlásához is. Mindez — pozitívumával és negatívumával — Budapesten koncentrálódik, ahol a külföldiek túlnyomó többsége él.

Jegyzetek

- 1 1956–1957-ben 194 000 magyar hagyta el az országot a forradalom idején. 1968–1969-ben kb. 160 ezer cseh és szlovák emigrált. 1980–1981-ben becslések szerint kb. 250 ezer lengyel menekült a szükségállapot és a rossz gazdasági helyzet miatt Nyugat-Európába. 1990–1991-ben kb. 50 ezer albán kért menedéket Görögországban, Olaszországban és Máltán, több mint 30 ezer főt azonban visszatoloncoltak közülük. 1991–1993 között kb. 700 ezer ember menekült a délszláv háború és etnikai tisztogatások elől Nyugat-Európába. E háború által elűzötteket azonban már nem ismerték el honatanoknak, jöllehet egyértelműen etnikai kisebbséghez tartoznak. Az utóbbi 40 év migránsainak harmadik csoportja a munkavállalóké. Az összes Nyugatra vándorlónak ez csak 15%-a. Jugoszlávia volt az egyetlen kivétel a volt szocialista országok között, amely az 1960-as évek végétől engedélyezte állampolgárainak a nyugat-európai munkavállalást. Több mint félmillió jugoszláv vendégmunkás él (családtagokkal együtt) ettől kezdve főként az NSZK-ban, de Ausztriában, Svájcban és Skandináviában is. Jugoszlávia szétdarabolódása és a háborús események, a gazdasági

bajok, a szegénység újabb, főként irreguláris munkavállalókat taszít ki ebből a térségből. Ugyanígy lehetne jellemezni a lengyelek próbálkozásait Németországban, Ausztriában és Görögországban, vagy az albánokét Görögországban.

Felhasznált irodalom

- Antalóczy K.: *Magyarország a nemzetközi tőkeáramlásban. Tapasztalatok, eredmények és egy lehetséges stratégia körvonalai.* Társadalmi Szemle, 1995, 5. 25–34. p.
- Birg, H.: *Ursachen der Wanderungen im Hinblick auf die Eigendynamik und die Wechselwirkung der internationalen und interregionalen demoökonomischen Prozesse.* Zusammenfassende Thesen. Raumordnung und Raumforschung, 1993, 5. 241–247. p.
- Büttner, W.–Hönekopp, E.: *Die Ost-West-Wanderung. Die neue europäische Völkerwanderung?* Geographie Heute, 123/1994. 32–39. p.
- Demográfiai Évkönyv. Budapest, 1995.
- Dövényi Z.: *A menekültkérdés néhány területi aspektusa Magyarországon. Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók.* In MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1991. Szerk.: Sík E. Bp., 1992. 81–96. p.
- Dövényi, Z.–Vukovich, G.: *Hungary and the International Migration.* In Fassmann, H.–Münz, R. (hg.): *European Migration in the Late Twentieth Century.* 1994. 187–206. p.
- Fassmann, H.–Münz, R.: *Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West Wanderung.* Österreichische Osthefte, 1995. 37. 3. 747–779. p.
- Gagy J.–Oláh S.: *Vendégmunkások utazási formái Hargita megyéből Magyarországra.* In *Migráció és politika.* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1996. Szerk.: Sík E. Bp., 1997. 106–120. p.
- Hablicsek L.: *Az első és második demográfiai átmenet Magyarországon és Közép-Kelet-Európában.* KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Jelentései, 54. 1995.
- Hárs Á.: *Migráció és munkaerőpiac. Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1991.* Szerk.: Sík E. Bp., 1992. 9–21. p.
- Hárs Á.: *Idegen népesség, migráns munkaerő. (Számok, tények, becslési kísérletek.) Adatok és használhatóságuk.* Konferencia, 1996. márc. 7. Bp., KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, 1996. 41–53. p.
- Illés S.: *A területi mobilitás volumenének változásai.* Statisztikai Szemle, 1994. július. 543–555. p.
- Juhász J.: *A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás.* Demográfia, 1994, 1. 32–59. p.
- Juhász J.: *A nemzetközi vándormozgalom statisztikai megfigyelésének problémái. Adatok és használhatóságuk.* Konferencia, 1996. március 7. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Bp., 1996. 22–38. p.
- Kapitány Á.–Kapitány G.: *Kultúrák találkozása, kultúraváltás. Táborlakók, diaszpórák, politikák.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995.* Szerk.: Sík E. Bp., 1996. 67–91. p.
- Kiss J.: *Nemzetközi migráció: tények, tendenciák, távlatok (Kelet-Európa és a nemzetközi migrációs folyamatok).* In *Új exodus.* Szerk.: Tamás P.–Inotai A. Bp., 1993. 40–59. p.

- Kovács R.: *Az „idegenek” Magyarországon. Települések és menekültek. Útkeresők. In MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1992. Szerk.: Sík E. Bp., 1993. 49–63. p.*
- Kovács R.: *A polgármesterek és az „idegenek”.* In *Útkeresők. Bp., 1993. 65–84. p.*
- Nagy B.: *Lehetséges-e belső határok nélküli Európai Unió a közép- és kelet-európai államokkal való kibővülés után? Táborlakók, diaszpórák, politikák.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. Szerk.: Sík E. Bp., 1996. 180–193. p.*
- Nyíri P.: *Kínai élet és társadalom Magyarországon. (Vázlat egy szociálpolitikai kulturális elemzéshez.) Jönnek, mennek, maradnak?* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1994. Szerk.: Sík E. Bp., 1995. 50–84. p.*
- Nyíri P.: *Egyén és közösség: Kínai társadalmi szervezetek Magyarországon 1989–1995 Táborlakók, diaszpórák, politikák.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve. 1995. Szerk.: Sík E. Bp., 1996. 119–138. p.*
- Nyíri P.: *Magyarország helye a kínai világkereskedelmi hálózatban.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve. Bp., 1996. 130–139. p.*
- Piore, M. J.: *Birds of Passage. Migrant Labour and Industrial Society.* Cambridge, Univ. Press, 1979.
- Rédei M. L.: *Magyarországon tartózkodási engedélyt kérők összetételének alakulása az elmúlt évtizedekben és a folyamat demográfiai következményei. Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1991. Szerk.: Sík E. Bp., 1992. 75–82. p.*
- Rédei M. L.: *Az 1956–1992 közötti nemzetközi népességmozgások jellemzői Magyarországon.* Földrajzi Értesítő, 1994, 1–2. 57–74. p.
- Rohwer, G.: *Auf dem Weg zu einem neuen Europa.* Geographie Heute, 130/1995. 4–9. p.
- Ruppert, H.: *Ausländer unter uns.* Geographie Heute, 123/1994. 10–14. p.
- Russel, S. S.–Teitelbaum, M. S.: *International Migration and International Trade.* World Bank Discussion Papers, No. 160. Washington, 1992.
- Sík E.–Tóth J.: *Román származású menekültek Magyarországon.* In *Útkeresők. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1992. Szerk.: Sík E. Bp., 1993. 23–38. p.*
- Szakáts M. E.: *Az Erdélyből áttelepült magyarok otthonképe. Táborlakók, diaszpórák, politikák.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1995. Szerk.: Sík E. Bp., 1996. 91–117. p.*
- Tamás P.: *A kelet-európai brain drain új hulláma.* In *Új exodus. A nemzetközi munkaerő-áramlás új irányai.* Szerk.: Tamás P.–Inotai A. Bp., 1993. 60–91. p.
- Tóth J.: *A politikai migrációtól a migrációs politikáig.* Mozgó Világ, 1991, 11.
- Tóth J.: *Gondolatok a nemzetközi migrációról.* Európa Fórum, 1993. október, 110–119. p.
- Tóth P. P.: *A Magyarországra menekülők.* Statisztikai Szemle, 1996. május–június. 438–459. p.
- Tóth P. P.: *Új állampolgárok.* Statisztikai Szemle, 1997. április–május. 368–390. p.
- Tóth P. P.: *Milyen legyen a magyar migrációs politikai stratégia? Migráció és politika.* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1996. Szerk.: Sík E. Bp., 1997. 182–190. p.*

KERESZTÉLY KRISZTINA

A kínai közösség Budapesten

[Külföldiek és az önkormányzatok kapcsolata Budapesten]

Az 1989-es rendszerváltás után Magyarország új szerepkört kapott a nemzetközi vándorlásban. Míg azelőtt elsősorban „kibocsátó” országgént szerepeltünk a nemzetközi migrációban részt vevő államok között, addig mára ez a helyzet megfordult: „befogadó” országgá váltunk. Magyarország az 1990-es évek elejétől egyre nagyobb számban vonzotta a külföldi menekülteket, bevándorlókat, letelepedni szándékozókat.

Az ország újdonsült vonzerejét több okkal is magyarázhatjuk. Egyes szakértők elsősorban az első és második világháborút lezáró békeszerződések következtében a határon túl rekedt magyar nemzetiségű lakosság áttelepülésében keresik a fő okot.¹ Fontos célpontja lett Magyarország a volt Jugoszláviában kirobbant háború következtében megindult menekülthullámnak is. Nem szabad azonban elfelejtünk azt a tényt sem, hogy Magyarország, a megváltozott gazdasági és politikai körülmények hatására, Kelet és Nyugat között új regionális szerepkörbe került, és ez megnövelte a távolabbi országokból (pl. Nyugat-Európából), kontinensekről (Amerikából, Ázsiából) érkező bevándorlók, leteleplők számát, akik már nem menekültekként, hanem elsősorban gazdasági okokból érkeznek az országba. Erre utal a magyar nemzetiségű bevándorlók arányának csökkenése: 1995-ben az újonnan érkezettek 60%-a volt magyar, szemben az 1990-ben tapasztalt 80%-kal.

1988 és 1994 között 127 ezer bevándorló érkezett Magyarországra és 110 ezer külföldi tartózkodott egy évnél hosszabb ideig hazánkban. A külföldi lakosság megnövekedett súlyát érzékelteti a bevándorlók arányának változása az összlakossághoz képest, mely az 1980-as 0,1 százalékkal szemben 1988 és 1994 közötti időszakban 0,6 és 2 százalék közé esett.²

A fenti adatok hivatalos forrásokból származnak: a tartózkodási, letelepedési engedélyt kérőket érintik. Nem számolnak azonban azokkal a külföldiekkel, akik engedély nélkül tartózkodnak hosszabb-rövidebb ideig hazánkban. Tehát a külföldiek súlya a magyar lakosságon belül feltehetően még a fenti adatoknál is jelentősebb.

A „hirtelen” szerepkörváltás miatt Magyarországon még nem alakultak ki a bevándorlók fogadásának módszerei, hagyományai. Nemcsak az infra-

strukturális, intézményi keretek nem állnak rendelkezésre, de hiányzik az ezekhez szükséges politikai, „morális” háttér is. Egyelőre még nem érzékeljük, hogy melyek is pontosan a negatív és a pozitív vonásai a betelepülők megjelenésének, kiket és hogyan segítsünk, kiket és hogyan akadályozzunk az itteni életében, letelepedésében. Összekeverednek a *legális-illegális*, a *gazdaságilag hasznos* és a *bűnöző*, a *menekült* és a *bevándorló* fogalmak és a velük kapcsolatos előítéletek. Ez a zavar úgy tűnik, nemcsak a köznapi emberre, de a társadalom egészére is igaz: „Nincs társadalmi egyetértés, a kormányzaton pedig nyomás, hogy a migrációs politika a maga összetettségében, de legalább valamilyen csökevényes formájában megszülessen.”³ Márpedig az itt élő külföldiek — azon túl, hogy gazdasági hasznot vagy a feketekereskedelem és a bűnözés folytán rendőrségi problémákat jelentenek — mindennapjaikat is köztünk töltik és ahhoz, hogy ez az együttélés zavartalanul működjön, segítségre van szükségük.

Az 1990. évi önkormányzati törvény a helyi igazgatási feladatok, az alapvető lakossági szolgáltatások ellátását a helyi önkormányzatokra ruházta. A külföldiek mindennapi gondjait és a jelenlétükből adódó társadalmi problémákat tehát értelemszerűen a helyi önkormányzatoknak kellene kezelniük. Vizsgáljuk meg, milyen kapcsolatok állnak ma fenn Budapesten az önkormányzatok és az itt élő külföldiek között.

Tanulmányunkban eredetileg a Budapesten élő külföldiek két markánsan elkülönülő csoportjával kívántunk foglalkozni: az elsősorban a budai kerületekben élő nyugat-európai és a leginkább a pesti oldalon élő kínai lakossággal. Feltételezésünk szerint mindkét csoport gazdasági okokból érkezett a fővárosba, ám míg az előbbi elsősorban — multinacionális — cégek magyarországi érdekeltségéinél vállal gyakran munkaadójának döntése nyomán munkát, addig a második csoport esetében a sokszor feketegazdaságba is átnyúló kiskereskedelem, illetve az ehhez kapcsolódó más kisvállalkozási tevékenység jelenti a fő megélhetési forrást. Vagyis: a gazdasági elit és a társadalmilag marginálisabb, de a város életében nem elhanyagolható gazdasági hatalmat birtokló külföldiek egy-egy csoportjával kapcsolatos önkormányzati „politikát” kívántuk bemutatni.

Hamar kiderült azonban, hogy az elképzelés nem megvalósítható. Egyrészt, mert a betelepülő „multi”-k által foglalkoztatott külföldiekről egyelőre csak nagyon kevés szociológiai kutatás áll rendelkezésünkre,⁴ másrészt, mert az érintett kerületi önkormányzatok sem információkkal nem rendelkeztek, sem érdeklődést nem mutattak a téma iránt. S bár a hivatalos adatok a kínai lakosság esetében sem számottevőbbek, az e csoporttal kapcsolatban felmerülő rendészeti problémák, valamint a kínaiak létszáma és koncentráltasága miatt az illetékes önkormányzatok és a fővárosi önkormányzat lassacskán mégis foglalkozni kezdtek a „kínai kérdéssel”.

Tanulmányunk első részében az önkormányzatok és a külföldiek kapcsolatának általános jogszabályi kereteit fogjuk megvizsgálni, majd esettanulmányként a Budapesten élő kínaiak tevékenységét, problémáit, valamint az önkormányzatok velük kapcsolatban játszott szerepét mutatjuk be. Ebben a rendelkezésre álló szociológiai tanulmányok, újságcikkek, a migrációval, illetve sinológiával foglalkozó szakértőkkel folytatott beszélgetések, valamint az önkormányzatokkal és kínaiakkal folytatott interjúk nyújtottak segítséget.

Külföldiek, jogszabályok, önkormányzatok

Elsősorban definiálnunk kell, kit értünk a „Budapesten tartózkodó külföldiek”, vagy egyszerűen csak „külföldiek”, „idegenek” alatt.

A bevándorlókat az új országban elnyert jogállásuk alapján két csoportba oszthatjuk: politikai menekültekre és egyéb immigránsokra. Az előbbieket menedéket, védelmet keresnek, eredeti lakhelyükről tehát nem önszántukból távoztak el. Az utóbbiak viszont különböző gazdasági-társadalmi okokból eredően egy másik országban kívánnak letelepedni, eredeti lakhelyükről tehát általában önként távoztak. Míg az előbbieket a befogadó ország „a nemzetközi szolidaritás, humanitárius és ellenszolgáltatás nélküli segítség” elve alapján kezeli, addig az utóbbiak befogadása általában a „gazdasági-társadalmi haszonelvűségen nyugszik”.⁵

Az első csoport beilleszkedésének megkönnyítése, problémáinak kezelése bizonyos értelemben „kötelező” állami feladat, a második csoporttal való törődés sokkal inkább a befogadó ország társadalmi-gazdasági érdekeitől, szokásaitól és a külföldiekkel kapcsolatban felmerülő (gazdasági, idegenrendészeti, közigazgatási stb.) problémáinak nagyságától függ. Tanulmányunkban kizárólag ez utóbbi csoport helyzetével fogunk foglalkozni.

A külföldiek letelepedését szabályozó törvények

„Magyarországon egyelőre nincs átgondolt migrációs politika” — hangzott el a *Politikai stratégia és migráció* c. konferencián. Egyesek szerint a politikusok ma egyáltalán nem foglalkoznak ezzel a kérdéssel, így a migrációs politikai stratégiák átgondolására egyelőre csak a kutatók és a szakértők tettek kísérletet.⁶ Ezzel együtt 1993-ban megszületett a külföldiek beutazását, magyarországi tartózkodását és letelepedését szabályozó idegenrendészeti törvény (1993. évi LXXXVI. tv.). A törvény egyik hiányossága, hogy úgy alakította ki a letelepedni és tartózkodni szándékozó külföldiekre vonatkozó jogszabályi kereteket, hogy azok hatásait az önkormányzati intézményrendszerre nem mérte fel.

Az idegenrendészeti törvény, valamint a szintén 1993-ban elfogadott, a magyar állampolgárságról szóló törvény (1993. évi LV. tv.) meghatározza mindazokat a feltételeket, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a kérelmező külföldi állampolgár tartózkodási, bevándorlási engedélyt, illetve honosítást kapjon. *Tóth Judit* elemzése szerint a két törvény alapvető hiányossága, hogy a feltételek megszabása mellett „nem törekedett az immigránsok jogállásának legalább részleges rendezésére”. Nem határozta meg a kérelmező, de már itt élő külföldiek jogviszonyait, illetve nem kezdeményezte semmilyen, a betelepülők beilleszkedéséhez szükséges, napi eligazodásukat segítő szolgáltatás kialakítását.

A bevándorlási engedély megszerzésének (ez 3 év folyamatos tartózkodás után kérelmezhető) például egyik alapfeltétele, hogy a kérelmezőnek „a magyar társadalomba való beilleszkedése várható” legyen, egy közigazgatási határozat értelmezése szerint pedig a „beilleszkedés alapkövetelménye a magyar nyelvtudás”. A törvény ugyanakkor semmilyen intézményesített segítséget nem nyújt a kérelmező külföldieknek a magyar nyelv tanulásához, így joggal feltételezhető, hogy a törvény a betelepülni kívánókat „eleve magyarnak tételezte fel”, azaz a magyarul nem beszélőket hátrányos helyzetbe hozta. (A Magyarországon élő kínai lakosságnak például egyik alapproblémája a nyelv ismeretének hiánya, melynek orvoslására a saját kezdeményezésű tanfolyamokon kívül semmilyen intézményesített megoldás nincsen.) A meghatározatlan jogviszonyok a betelepülni szándékozó dolgát egyéb téren (egészségügyi, szociális és munkaügyi stb.) is megnehezítik.⁷

Az idegenrendészeti és az állampolgársági törvény tehát a külföldiek tartózkodásának, letelepedésének feltételeit határozza meg, de nem szabályozza az itt élő külföldiek mindennapi életének intézményes kereteit. Így csak nagyon szűk körben határozza meg az önkormányzatok szerepét, esetleges kötelezettségeit a területükön élő külföldiekkel szemben.

Az önkormányzatok „szűkebb” feladatköre az idegenrendészeti törvény előírásai alapján

A tartózkodási engedélyeket a kerületi, az egy évnél hosszabb időre szóló engedélyeket a Fővárosi Rendőr-főkapitányság állítja ki Budapesten. A tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiekkel ezért az önkormányzatok nem állnak kapcsolatban. A bevándorlási kérelmeket ugyanakkor a Nemzetbiztonsági Hivatal bírálja el, s kedvező bírálat esetén a külföldi először találkozik „hivatalosan” a helyi önkormányzattal: személyi igazolványa kiállításának ugyanis feltétele, hogy a kérelmező a helyi önkormányzat jegyzőjénél bejelentse személyi adatait és lakóhelyét. Az önkormányzatok tehát csak a bevándorlási engedéllyel rendelkező, illetve a honosított külföldiekről tartanak nyilvántartást. Az önkormányzat ezenkívül köteles bejegyezni minden, a

területén lezajló anyakönyvi eseményt (születés, házasság, halálozás), amelyek között a külföldiek is szerepelhetnek. Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy az önkormányzatok népeesség-nyilvántartásában a külföldiek (azaz a magyar személyi igazolvánnyal nem rendelkező, de Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, akiknek nem született gyereük, illetve akik nem házasodtak meg az önkormányzat területén) hivatalosan „nem léteznek”.

Az önkormányzatok azonban — az önkormányzati törvényben meghatározott feladataik ellátása során — olyan esetekben is kapcsolatba kerülhetnek a külföldiekkel, amelyekről az idegenrendészeti törvényben nem esik szó. Ezekben az esetekben azonban az önkormányzat nem köteles — és sok esetben nem is képes — arra, hogy egyéni nyilvántartást vezessen a külföldi állampolgárokkal felvett kapcsolatokról.

Az önkormányzatok „tágabb” feladatköre

Az önkormányzati törvény alapján a helyi önkormányzatok kötelező feladatai: egészséges ivóvízzel való ellátás, óvodai nevelés, általános iskolai oktatás és nevelés, az egészségügyi és szociális alapellátás megszervezése, közvilágítás, a közutak és köztemető fenntartása, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségek jogainak érvényesítése. Az önkormányzat alapfokú szolgáltatásai a helyi lakosság ellátására vonatkoznak, ám a törvény alapján nem derül ki, hogy a „helyi lakosság” kitétel a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldiekre is vonatkozik-e. A tartózkodási, illetve letelepedési engedéllyel rendelkező külföldiek ugyanakkor nem esnek bele a „nemzeti és etnikai kisebbségek” kategóriába.⁸ Mindez nyilvánvalóan számos ellentmondást, megoldatlan helyzetet teremt az önkormányzat és a külföldiek viszonyában, az alábbi két példa e rendezetlen viszonyokba nyújt betekintést.

Az önkormányzat területén tartózkodó külföldi állampolgároknak joguk van az ingyenes házi orvosi szolgáltatásokhoz, amennyiben rendelkeznek tb-kártyával, valamint sürgős esetben akkor is, ha nincs tb-kártyájuk. Néhány példa azonban megmutatja, hogy a külföldiek jogi helyzetének tisztázatlansága súlyos diszkriminációkhoz vezethet. „Az 1992. évi LXXIX tv. értelmében ugyan a magyar állampolgár bármilyen jogállású házastársa jogosult ingyenes terhesgondozásra és várandósági pótléokra, ezzel szemben a bevándorlási engedéllyel itt élő külföldi házastársa már nem, a rendezetlen jogállású külföldi még térítés fejében sem kérheti terhessége megszakítását, még ha bűncselekmény eredménye is az, és az anya éppen most kérte tartózkodási engedélye meghosszabbítását.”⁹

Az 1993. évi oktatási törvény (1993. évi LXXIX. tv.) alapján a Magyarországon élő külföldi gyermekek akkor számítanak tankötelesnek, amennyiben tartózkodási engedéllyel rendelkeznek. A külföldi állampolgárok a

magyar állampolgárokkal azonos feltételek mellett vehetik igénybe a közoktatási szolgáltatásokat.¹⁰

Minden tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi gyermeknek joga van tehát beiratkozni az önkormányzati általános iskolába. A felvételnél képességvizsgálat alapján döntenek el, hogy a gyermek melyik osztályba kerülhet. Az iskola a külföldi gyerekek után ugyanazt a fejkvótát kapja, mint a magyar gyermekek után. Vagyis, míg az etnikai kisebbségek, például román gyermekek esetében az iskola kiemelt fejkvótában részesül, addig a külföldiek gyermekeit a magyar gyermekekkel egyenrangúként kezeli a törvény. A külföldi gyermekek azonban nyelvi problémáik, eltérő iskolai, kulturális szokásaik miatt megkülönböztetett figyelmet igényelnek; a tanárok ugyanakkor semmilyen fizetéskiegészítésben nem részesülnek, ha különórákban, korrepetálásban részesítik ezeket a gyermekeket. Az iskolák támogatás hiányában nem kényszeríthetők arra sem, hogy — a külföldi tanulók magas száma esetén — bevezessék a magyar nyelv oktatását, esetleg külön osztályokat indítsanak a külföldiek számára.

Az önkormányzatok kötelező szolgáltatásai tehát a területükön tartózkodó külföldi állampolgárokra is kiterjednek, azonban a külföldiek jogviszonyának rendezetlensége miatt e szolgáltatások minősége nem garantált. Támogatások hiányában ugyanis az önkormányzatoknak nincs közvetlen érdekeltségük abban, hogy külön figyelmet fordítsanak erre a problémára. Azok az önkormányzatok, ahol a külföldiek magas száma ezt indokoltá teszi, a Menekültügyi Alaptól kérhetnek segítséget. Ott viszont, ahol számuk elenyésző, nem is készítenek külön nyilvántartást a szolgáltatásaikat igénybe vevő külföldiekről.

Budapesten a kétszintű önkormányzati rendszer tovább bonyolítja a helyzetet. Bár az egészségügyi, óvodai, iskolai ellátás, valamint a kisebbségek jogainak kezelése a kerületi önkormányzatok hatásköre, a fővárosi önkormányzatnak kötelessége, hogy az egynél több kerületet érintő ellátási ügyekben eljárjon, valamint gondoskodjon az „egynél több kerületet, illetőleg a főváros területét meghaladó, a nemzeti és etnikai kisebbségi oktatási, nevelési és kulturális feladatok ellátásáról” (ÖTV 63/A/o). Bár a tartózkodási, illetve bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldiek nem számítanak kisebbségnek, ez a kitétel mégis felveti a kérdést: vajon a kerület vagy a főváros feladata, hogy gondoskodjon a külföldiek ellátásáról?

A helyi adók és a külföldiek

A helyi adókról szóló törvény (1990. évi C. tv.) alapján készült fővárosi rendelet szerint Budapesten a kerületi és a fővárosi önkormányzat között forrásmegosztásos rendszer áll fenn. Az építmény, a telek és a magánszemélyek kommunális adóját a kerületi önkormányzatok, az iparüzési és az idegenforgalmi adót pedig a fővárosi önkormányzat szedi be és osztja szét a kerületek között.

A kerületek által közvetlenül beszedett helyi adók elsősorban azokat a külföldi állampolgárokat és külföldi részvételű vegyes vállalatokat érintik, akik a kerületi önkormányzat területén saját ingatlannal rendelkeznek (épitményadó), illetve akik az önkormányzattól bérelnek ingatlant (kommunális adó). A külföldi magánszemélyek esetében ez nyilvánvalóan korlátozott bevételt biztosít, hiszen a külföldi állampolgároknak csak 1996 januárjától van lehetőségük saját telek vagy ingatlan vásárlására (1996. évi 7. sz. kormányrendelet), erre is csak abban az esetben, ha bevándorlási engedéllyel rendelkeznek, vagy ha munkavégzés céljából igazoltan legalább öt éve Magyarországon élnek. A külföldi részvételű gazdasági társaságok már 1996 előtt is rendelkezhettek saját ingatlannal, ám ebben az esetben a magyar fél nevére bejegyezve. A közvetlenül külföldiektől származó helyi adóbevételeknek az összes helyi adóbevételhez viszonyított súlyát a helyi önkormányzatok — amint ez az interjúk során több esetben kiderült — nem tartják jelentősnek. Ennek azonban fontos oka lehet, hogy nem készítenek külön nyilvántartást a kerületben élő külföldiektől származó adóbevételekről.

A fővárosban tartózkodó külföldiektől származó legjelentősebb helyi adóbevétel az iparűzési adó, amelyet a fővárosi önkormányzat szed be és oszt szét arányosan a kerületek között. Ez az az adóbevétel, amely valóban serkenthetné a helyi önkormányzatokat a vállalkozások — így a külföldi társaságok, vállalkozók — vonzására. A budapesti kerületek esetében azonban a forrásmegosztásos rendszer miatt nincs meg e közvetlen érdekeltségi viszony.

Városrendezés

Budapest általános rendezési terve alapján a kerületi önkormányzatok feladata, hogy a területükre vonatkozó részletes rendezési terveket elkészítsék, és ez alapján építési engedélyeket adjanak ki. A kerületi szintű rendezési területek esetében tehát a kerületek szabadon megválaszthatják az adott terület beépítési módját s így, közvetett módon a külföldiekkel (elsősorban külföldi beruházókkal) is kapcsolatba kerülnek. A már említett, a külföldiek ingatlan- és telekvásárlását engedélyező rendelet nyomán különösen fontossá vált az önkormányzatok és a külföldiek ilyen irányú kapcsolata: a jelentős tőkével rendelkező külföldi vállalatok (cégek, bankok, építkezési vállalatok, biztosítótársaságok stb.) ingatlanberuházásai gyakran komoly terheket vesznek le a kevés fejlesztési forrással rendelkező kerületi önkormányzatok válláról. Ez a jelenség ugyanakkor a kerületek közötti egyenlőtlenségek felerősödéséhez is vezet: egyre növeli a különbségeket a külföldi beruházók által előnyben részesített — elsősorban belvárosi és budai — kerületek és a főváros többi kerülete között.

A fentiekben igyekeztük felvázolni mindazokat a kapcsolódási pontokat, amelyek a külföldi lakosság és a helyi, illetve Budapest esetében a kerületi és

a fővárosi önkormányzat között felmerülhetnek. E kapcsolatok valós alakulásának bemutatásához egy olyan népcsoport példáját vesszük segítségül, amellyel kapcsolatban egyre több probléma merül föl Budapesten.

Kínaiak Budapesten

A kínaiak 1989-től érkeztek tömegesen Magyarországra. E nagyarányú bevándorlási hullám az 1989-es Tienanmen téri események és a magyarországi rendszerváltozás, valamint a Magyarország és Kína közötti vízumkényszer eltörlése egybeesésének volt a következménye. A kínaiak bevándorlása az 1990-es évek során nem egy újabb menekülthullám érkezését jelentette Magyarországon, hanem egy — a nyugat-európai és amerikai kolóniákhoz hasonlóan — elsősorban kereskedelmi tevékenységgel foglalkozó, befektetőkből, kisvállalkozókból álló közösség (diaszpóra) kialakulásához vezetett. Idejövetelük időpontja és politikai körülményei folytán azonban a budapesti kolónia összetétele és gazdasági tevékenysége különbözik a Nyugat-Európában vagy Amerikában létrejött kínai kolóniáktól.

A budapesti kínai kolónia jellegzetességei

A jelenleg Magyarországon élő kínaiak nagy része az 1990-es évek elején, a kínai gazdasági átalakulás idején hagyta el az anyaországot. Ellentétben Nyugat-Európával és Amerikával, ahol a kínai kolóniák az együtt kivándorló nagycsaládokból alakultak ki és az új országban „alulról építkezve” alakították ki zárt közösségüket („China Town”), Magyarországra külön álló személyek érkeztek, akik később hozták maguk után családjukat, vagy Magyarországon találtak partnerre. Így míg a „hagyományos” kolóniák általában Kína déli tartományaiból származó kivándorlókból állnak, addig a magyarországi kolónia ennél jóval vegyesebb színezetet alkot. Többségük Kína északi, északkeleti tartományaiból származik, de rajtuk kívül szinte az összes tartományból érkeztek bevándorlók. A kínai kolóniában ugyanakkor fontos szerepet játszanak a Nyugat-Európából érkezett kínaiak, akik az ottani piacok telítettsége miatt először Dél- és Észak-Európába (Spanyolország és Skandinávia), majd onnan, a rendszerváltozás után kedvező piaci lehetőségeket ígérő Kelet-Európába költöztek. Ez utóbbiak gyakran már a nyugat-európai országok állampolgáraiként keresnek új piaci forrásokat hazánkban.

A magyarországi kínaiak összetétele nemcsak származási helyük, de társadalmi pozícióik szerint is rendkívül változatos: akad köztük „belgiumi étteremtulajdonos, pekingi író, sanghaji asztalos, fujianai paraszt, a tudományos szocializmus oktatója, orvos, bűvész, diaszpóraügyi főelőadó, tévébemondó, színész, szélhámos”.¹¹

A Magyarországon tartózkodó kínaiak általában magasabb iskolai végzettséggel és előnyösebb anyagi körülményekkel rendelkeznek, mint a hagyományos China Town-ok lakói. Nyíri Pál szerint közös jellemzőjük, hogy mindannyian „kapcsolatba kerültek a Kína nagyvárosait, illetve tengerparti vidékeit a kilencvenes évek fordulóján jellemezni kezdő fogyasztói kultúrával, tehát ott-hon a lakosság tehetősebb részéhez tartoztak”.¹² Tevékenységük is különbözik a nyugat-európai kínaiaktól: míg ez utóbbiak a vendéglátóiparban dolgoznak (kínai éttermek), addig nálunk a kínaiak többsége — származásától függetlenül — kiskereskedelemmel foglalkozik.

A Budapesten élő kínaiak pontos számát nehéz meghatározni. A hivatalos adatok kb. 4-5 ezerre teszik a Budapesten, 7 ezerre a Magyarországon tartózkodó kínaiak számát. A szakértők nagy többsége (Polonyi Péter, Kerekes Pál) szerint valójában Magyarországon jelenleg kb. tízezer, ebből Budapesten 7-8 ezer kínai él, vagyis kb. 20 százalékuk tartózkodik illegálisan az országban. Számuk meghatározása azonban sokszor szubjektív véleményeken alapszik, vagy azok kinyilvánítására szolgál. Egyes források szerint például a ténylegesen Magyarországon tartózkodó kínaiak száma a 20 ezret is eléri (Népszabadság, 1997. május 5.), ez az adat azonban nyilván az illegálisan itt élők súlyát kívánja kiemelni. Bao Luzi kínai újságíró szerint azonban a magyar források általában túlbecsülik az „illegálisok” számát, és nem veszik figyelembe, hogy „egy kínai papírok nélkül maximum hat hónapig tud megélni Magyarországon, mivel az állandó ellenőrzések miatt egyszerűen nem tud a piacon szerződést kötni, szerződés nélkül pedig nem tud kereskedni”.

Budapesti koncentrátságuk ellenére a kínaiak kisebb csoportokban az ország más városaiban is letelepedtek, elsősorban Szegeden, ahol Bao Luzi szerint a szegényebb rétegek élnek. Az utóbbi években egyre többen jelentek meg a Balaton partján, erre utal a balatonfüredi pekingi szálloda megnyitása is.

A budapesti kínaiak kerületek szerinti megoszlásáról még kevesebb adat áll rendelkezésünkre, itt is csak a kínaiakkal kapcsolatban élők véleményére, illetve saját tapasztalatainkra tudunk hagyatkozni. Eszerint a kínaiak Budapesten elsősorban a VIII., a X. és a XIII. kerületben koncentrálnak: ezekben a kerületekben találhatóak a főváros legnagyobb „kínai piacai” (a Józsefvárosi, a Kőbányai, és a Fáy utcai piac). Kisebb számban a IV., IX., és a XI. kerületben is élnek. Koncentrátságuk ellenére Budapesten máig nem alakult ki a nyugati városok jellegzetes „kínai negyede”. Ennek egyik oka, hogy a budapesti kínaiakat fő tevékenységük, a kereskedelem a fővárosban működő piacokhoz köti, melyeket általában nem ők maguk, hanem magyar cégek irányítanak, s ahol rajtuk kívül más nemzetiségek (ukránok, vietnamiak stb.) is dolgoznak. A budapesti kínai negyed kialakítására tett kísérletek ez idáig kudarcba fulladtak.

Magyarországon a kínai kolónia viszonylag gyors kiépülése, valamint a kvalifikált migránsok magas aránya miatt a kolónia szervezeti élete egyedül-

állóan gyors fejlődésnek indult: már az 1990-es évek elején kialakultak az első kínai társadalmi szervezetek, megjelentek az első kínai nyelvű újságok.

A jelenleg működő kínai szervezetek kialakulását Nyíri Pál a századunk elején a kínai diaszpórákban meginduló ún. nativista mozgalmakra vezeti vissza, amelyek a kínai kormány támogatásával jöttek létre a helyi (külföldi) kormányokkal szemben. Ezek a szervezetek a második világháború után eltávolodtak Kínától — a kommunista kormány nem tartotta a kapcsolatot a diaszpórával — és programjuk is megváltozott: a kínai emigránsok emancipációjáért, a helyi lakossággal egyenlő polgári jogok eléréséért harcoltak. Az 1980-as években újra fordulatot vett a kínai diaszpóra és az anyaország kapcsolata, mivel ez utóbbi, gazdasági és nacionalista okokból, ismét közeledni kezdett az emigráns kolóniákhoz. Az első szervezetek, amelyek fő politikai irányvonala a pekingi kormánnyal való kapcsolatokon alapult, 1984 óta alakultak ki Nyugat-Európában. (E szervezetek érdekessége, hogy bár a kommunista kormány támogatását élvezik, viszonylag függetlenek annak ideológiai irányvonalától és „szabadon kifejezhetik az ottani [külföldi] kormánynak azokat a céljait, amelyek kimondása a kommunista apparátus számára még tabu”.¹³)

A diaszpóra szervezetek magyarországi „megfelelője” 1992-ben alakult meg Magyarországi Kínaiak Egyesülete (MKE) néven. Az MKE a legnagyobb kínai szervezet Magyarországon, 1993–94 fordulójára már ezer tagot számlált. Szervezeti felépítésében és kapcsolataiban is Peking-barát politikát folytat, és általában képviseli az itt élő kínaiakat a magyar hatóságok előtt: a kínai kormánnyal kialakított kapcsolatai miatt ez tekinthető a kínaiak „legitim” magyarországi szervezetének. Az MKE segíti az itt élő kínaiakat mindennapi tevékenységükben, munkájukban: saját újságot indított *Európa Hangja* címmel, kereskedelmi részlegének (Magyarországi Kínai Kereskedelmi Kamara) célja a kínai kereskedők összefogása, a magyar hatóságokkal szembeni gesztusként pedig jótékonsági akciókat szervez és a magyar szokások, törvények betartására ösztönzi a kínai lakosságot. Bár 1994 után több alternatív szervezet is megjelent (1995-ben megalakult az MKE ellenlábasa, a Kínai–Magyar Barátságot Előmozdító Egyesület, amely a magyar társadalomba való integrációt sürgeti), az MKE továbbra is megtartotta vezető szerepét a kínai szervezetek között.¹⁴

A kínaiak — bár nem alkotnak a hagyományos kolóniákhoz hasonlóan szigorúan zárt közösséget — egyelőre nemigen tudtak beilleszkedni a magyar társadalomba. Ennek legfőbb oka a nyelvtudás, valamint a helyi jogrendszer és szokások ismeretének hiánya. A kínaiak és a velük kapcsolatban álló magyarok mind első helyen említik meg, hogy a kínaiakkal kapcsolatban felmerülő számos probléma (hatósági ügyek, utcai verekedések, a kínaiak negatív megítélése stb.) félreértéseken alapul, amelyek elsősorban e hiányosságokra vezethetők vissza. A kínaiak ezért kénytelenek magyar tolmácsokat, szakértőket fogadni, akik általában a kínaiul beszélő magyar értelmiségiekből,

illetve a kínaiak segítésére specializálódott jogi, közgazdasági szakértőkből áll: „A kínai kolónia sajátosságai egyetemi hallgatókat, kínai filológusokat, közgazdászokat, jogászokat, mérnököket felölelő sajátos magyar komprádorréteget szültek, amely jövedelmének nagy részét ennek köszönheti.”¹⁵

E „komprádorréteg”, valamint a kínai szervezetek segítik a kolónia, a hatóságok, a hivatalos szervek és a lakosság közötti — félhivatalos — kapcsolatokat fenntartását. (Az MKE, bár többször találkozott a magyar tisztviselőkkel, elsődleges célja mégis inkább a Kínai Népköztársaság és a magyarországi kolónia közötti viszony ápolása.) Az egyre gyakrabban felmerülő problémák azonban a szervezett kapcsolatok hiányáról árulkodnak.

A kínai kolónia: a kínai–magyar kapcsolatok új formája?

A kínai kolónia jelentősége Magyarországon túlnő az „egyszerű” bevándorlók vagy menekültek szerepkörén. Gazdasági tevékenységüknek köszönhetően újraélesztették hazánkban a rendszerváltás után megszűnő olcsó kiskereskedelmi árucikkek („lengyel”) piacát: a kínai piacokon kapható ruhaneműt, kozmetikai és elektronikai cikkeket nemcsak a magyar lakosság legszegényebb rétegei, de gyakran a tehetősebb középosztálybeliek is vásárolják. A Kínából importált árukkal kereskedő kolónia ugyanakkor egyre fontosabb szerepet tölt be a Kína és Magyarország közötti államközi kereskedelmi kapcsolatokban.

A kínai nemzetközi kereskedelem sikerének titka *Nyíri Pál* szerint, hogy annak lebonyolító „kis- és közép méretű cégek, melyeket családi szálak, ismeretségek és kliens–patronus kapcsolatok fűznek össze Kelet- és Délkelet-Ázsia kínaiak uralta gazdaságaiban, Ausztráliában, Amerika csendes-óceáni partvidékén és egyre inkább a világ többi részén is”.¹⁶ 1984 után, amikor a kínai diaszpóra és a Kínai Népköztársaság közeledése megkezdődött, a diaszpórák kereskedelmi cégei és a kínai állami vállalatok közötti gazdasági kapcsolatok is kibontakoztak. A diaszpórák Kínába irányították legújabb befektetéseiket, a kínai állami cégek, állami tisztviselők pedig „maguk is szívesen fektetnek be — általában közvetítőként, gyakran Hongkongon keresztül — jelentős nagyságú, állami cégekből vagy korrupcióból származó tőkét külföldön”. A diaszpórák és az állami hivatalnokok közötti új kapcsolatok jelentik az alapját a kínai gazdaság átalakulásának: „Ilyen (ti. állami cégekből származó) pénzek gyakran állnak külföldi kínai cégek mögött, amelyek aztán maguk is gyakran fektetnek be Kínában: egyfajta »öninvestíció« van szó, amelyet *Tálas Barna* a kínai gazdaság tulajdonképpeni privatizációs mechanizmusának tekint. A kereskedelmi hálózat egyik vége tehát beágyazódott a Kínai Népköztársaság hivatalnokapparátusába. A Kínán kívüli kínai nagytőke képviselői közül sokan olyan bensőséges kapcsolatot alakítottak ki Pekinggel, hogy

nemcsak üzleti érdekeltségeik részesültek preferenciális elbánásban, hanem személyeiket politikai címekkel is jutalmazták.¹⁷

Ezek az „összefonódások” jellemzik a magyarországi kínai kolóniát is: „Az állami származású tőke a magyarországi kínai cégek mögött is gyakran jelen van, nagyobb mértékben, mint a diaszpórából (...) származó. A Kínai Népköztársaság Nagykövetségén hivatalosan állami érdekeltségként regisztrált cégek száma is nő: 1992 decemberében tizenhat, 1993 júliusában huszonnyolc, 1995 januárjában pedig már negyvennyolc volt...”¹⁸ Az „összefonódás” eredménye az is, hogy a magyarországi kínaiak már említett legfontosabb egyesülete (MKE), valamint annak gazdasági szekciója (Magyarországi Kínai Kereskedelmi és Iparkamara) igyekszik szoros kapcsolatokat fenntartani Pekinggel, hiszen e kapcsolatok fontos üzleti előnyöket jelentenek a magyarországi kínai kereskedők számára.

A fentiekben elmondottak arra utalnak, hogy a kínaiak magyarországi helyzetének kezelése nemcsak helyi hatósági, idegenrendészeti ügy, hanem bizonyos mértékben gazdasági érdek is. A kínaiak számára ugyanis Magyarország a helyi kereskedelmen kívül egyfajta áruelosztó bázist is jelent Kelet-Európában: „a kínai kereskedők áruik többségét reexportálják a térség többi országába, sőt, ha csekély mennyiséget is, Nyugat-Európába, a Közel-Keletre és az ázsiai FÁK-országokba, de még Afrikába is. A Magyarországi Kínai Kereskedelmi Kamara ügyvezető alelnöke szerint az 1994-es importnak csak huszonnyolc százaléka kötött ki Magyarországon.”¹⁹

Az érdekek ütközése

„A magyarországi kínai közösség létszáma egyre csökken, s nem kizárt, hogy a kolónia elveszti korábbi jelentőségét” — írja *Polonyi Péter*, a *Távol-Kelet* című újság főszerkesztője.²⁰ E jelenség legfontosabb okai a kínaiak és a magyar hatóságok közötti fokozódó ellentétek, melyek részletes ismertetésére e tanulmány keretein belül nem vállalkozhatunk, csupán felvázoljuk annak lényegesebb pontjait.

A magyarországi kínaiak tevékenysége sok esetben a feketekereskedelembe nyúlik át. *Tóth Judit* részletesen elemzi a kínaiakkal szemben felmerülő vámhatósági panaszokat, melyek között a vámáru-nyilatkozatokban talált hamis információk, okiratok (pl. tartózkodási engedélyek) hamisítása, a lefoglalt áruk forgalomba hozatala stb. szerepelnek. A kínaiak panaszai szerint ugyanakkor a vámosok a kínai árukat túlértékelik: értékét becsléssel állapítják meg, még hozzá az EU-normákat és nem a fejlődő országoknak megfelelő tarifákat alkalmazva. Az 1995-ben a Bokros-csomag nyomán bevezetett ideiglenes vámtarifa-emelések pedig — importkorlátozó céljuknak megfelelően — tovább nehezítették a kínai áruk behozatalát.

Az idegenrendészeti törvény elfogadása (1993), valamint a Kínával 1988-ban megkötött vízummentességi egyezmény felmondása (1992) jelentősen megnehezítette a kínaiak Magyarországon tartózkodásának feltételeit: a tartózkodási engedélyeket havonta kell megújítaniuk, és gyakran olyan papírokat kell bemutatniuk az engedély megszerzéséhez, amelyekkel egyébként nem kötelező rendelkezniük (pl. tb-igazolás). Mindez együtt jár az idegenrendészeti hatóságok embercsempészetéről, túltartózkodásról stb. szóló panaszjaival.²¹

A hatóságok és a kínaiak ellentétéből fakadó esetek a köztudatba is bekerülnek: egyre többször hallunk a kínai maffiáról, kínai bandaháborúkról. Az elmúlt évek „véres eseményei” folytán mind negatívabb kép alakult ki a Budapesten élő kínaiakról, elfedve az ittlétükből fakadó gazdasági-kulturális előnyöket.

Az országosan megjelenő problémák, a hatóságok és a kínaiak közötti ellentétek a helyi igazgatási szinteken is jelentkeznek. Az érdekek ütközése és a szervezettség hiánya jellemzi a helyi önkormányzatok és a kínai lakosság viszonyát is.

A kínaiak és az önkormányzatok Budapesten

Az információk hiánya

A kínaiakkal kapcsolatban felmerülő helyi problémák kezelésének elsődleges feltétele, hogy az önkormányzatok kellő ismeretekkel rendelkezzenek a területükön élő kínaiakról. A főpolgármesteri hivatal felkérésére néhány kerületi önkormányzat rövid jelentést készített a rendelkezésére álló információkról: a beszámolók alapján kiderül, hogy az önkormányzatoknak csak nagyon korlátozott lehetőségük van a külföldiek nyilvántartására.²²

A megkérdezett önkormányzatok (IV., XIII., VIII., X., XI.) a kínaiak létszámának megállapításához az alábbi forrásokat használták fel:

- Az önkormányzati népesség-nyilvántartás adatait, melynek segítségével a bevándorlási engedéllyel rendelkező kínai állampolgárok számát tudják meghatározni. Ez azonban a legtöbb esetben nem bizonyult használható adatforrásnak, mivel a származási országot általában nem tartják nyilván.
- Az anyakönyvi adatokat, amelyek az adott kerületben született kínai gyerekeket tartják számon (ebből azonban nem derül ki, hogy a szülők a kerületben laktak-e).
- A saját lakással rendelkező kínaiak számát (a nem önkormányzati tulajdonú lakást bérlőket az önkormányzat nem tartja számon).
- Önkormányzati iskolákba járók számát.
- A kerületi rendőrkapitányság adatait a tartózkodási engedéllyel rendelkező kínaiakról. (A Fővárosi Rendőr-főkapitányság azonban nem vezet kerületi nyilvántartást a tartózkodási engedélyekről.)

Az önkormányzatok ezeket a forrásokat váltakozva használták fel, aszerint hogy melyek voltak elérhetőek az adott kerületben. A kínaiak létszámáról így módon elkészített kerületi összesítések eredményeit az 1. táblázatban foglaltuk össze.

1. táblázat

A kínaiak létszámáról készített kerületi jelentések

Újpest (IV. ker.)	13 (5 születés + 8 ingatlanszerzési kérelem)
Angyalföld (XIII. ker.)	17 (3 lakástulajdonos + 5 kínai névre szóló bevándorlási engedély + 9 kínai általános iskolás)
Józsefváros (VIII. ker.)	25 általános iskolás kínai
Kőbánya (X. ker.)	az önkormányzat nem rendelkezik adattal
Kispest (XIX. ker.)	28 (15 bevándorlási engedély + 13 tartózkodási engedély)
XI. kerület	39 család (kerületi rendőrkapitányság adatai)

Forrás: Saját gyűjtés.

Ezen adatok szerint az első öt kerületben összesen 83 kínait tartanak számon az önkormányzatok, ami nyilvánvalóan elenyésző szám a valós adatokhoz képest. (A becslések szerint csak a VIII. kerületi Józsefvárosi piacon kb. kétezer kínai dolgozik...) Az önkormányzatok nagy része természetesen tisztában van e hivatalos adatok hiányosságával, átfogó adatgyűjtést, elemzést azonban egyik helyen sem végeztek.

A rövid beszámolókból az is kiderül, hogy az egyes önkormányzatok hogyan ítélik meg egy esetleges átfogó adatgyűjtés szükségességét. Egy részük szerint erre egyelőre, a kínaiak jelentéktelen száma miatt, nincs szükség: „A kínai állampolgárok alacsony száma megítélésünk szerint még nem igényli, hogy a kérdéssel önkormányzati szinten kelljen foglalkoznunk” (XIX. ker.). „Újpest önkormányzata a viszonylagos problémamentesség miatt nem kereste ezen ideig a kínai állampolgárok szervezeteit, közösségeit, sőt konkrét igény sem mutatkozik az ilyen irányú együttműködésre” (IV. ker.).

Más nyilatkozatok azonban arra utalnak, hogy az önkormányzatok tisztában vannak a kínaiak jelenlétével és az ezzel kapcsolatos problémák megoldásának szükségességével, ehhez azonban hiányoznak a szükséges eszközeik: „Az a véleményünk, hogy a probléma kezelésére az önkormányzatok apparátusa, illetve információhálózata csak csekély mértékben alkalmas” (XIII. ker.). A tanköteles korú gyermekek oktatásával kapcsolatban a VIII. kerület polgármestere megjegyzi: „Javaslatom szerint erre egy fővárosi kiegészítő norma meghatározása lenne célszerű.”

E kijelentések alapján úgy tűnik, hogy a „kínai ügy” megoldása inkább összefővárosi, mint kerületi feladat kell hogy legyen.

A „piacháború”

Tanulmányunknak nem célja, hogy a kínaiak egyre nagyobb nyilvánosságot kapó helyi háborúzásairól adjon beszámolót. Mégis kénytelenek vagyunk megemlíteni ezeket az eseményeket, hiszen azok közvetlenül érintik a helyi közigazgatási szerveket, az önkormányzatokat.

A kínaiak gazdasági tevékenysége Budapesten túlnyomórészt a helyi piacokhoz kötődik. A legjelentősebb a Józsefvárosi piac, melynek 7-800 elárusítóhelyén kb. 2 ezer kínai dolgozik. A XIII. kerületi Shanghai piacon szintén jelentős a kínaiak aránya, bár itt kevesebben, néhány százan bérelnek pavilont. A többiek elszórtan dolgoznak Budapest egyéb piachelyein. A legnagyobb piacok két magyar vállalkozás szervezésében működnek: a Józsefvárost a Komondor Vállalkozás, a Shanghai piacot a Novák Kereskedőház működteti. A kínaiak tőlük bérlik az elárusítóhelyeket, a magyar vállalkozók ugyanakkor a piacok területét annak tulajdonosaitól, a VIII. kerületben a MÁV-tól, a XIII. kerületben a Vasastól bérlik.

Az önkormányzatoknak kevés közvetlen haszna származik e piacok működéséből: az építményadón kívül, melyet a terület tulajdonosától szed be, nem részesedik egyéb közvetlen bevételekben. (Az iparüzési adót a fővárosi önkormányzat szedi be.) A piacon dolgozó kínaiakkal szintén nincsen közvetlen kapcsolata, hiszen a piac területével kapcsolatos ügyintézészt a magyar vállalkozók végzik. A piacok ugyanakkor rontják a városképet, a feketekereskedelem miatt rendészeti problémákat okoznak a kerületben, vagyis általában nem tesznek jót a kerület „jó hírének”.

A kerületi önkormányzatok lehetőségei arra, hogy a piacok működését befolyásolják, igen korlátozottak: hatóságilag felfüggeszthetik a működését, amennyiben ott legalább három alkalommal bizonyítottan történt gazdasági bűntett, illetve amennyiben a piac területének beépítése nem felel meg a kerületi részletes rendezési tervben meghatározott területfelhasználási elveknek. Ezzel a módszerrel azonban csak egy eredményt érhet el: saját kerületében megszüntetheti a feketekereskedelmet, és úgy szabadulhat meg a „kínai problémától”, hogy azt egy másik kerületbe „tolja át”.

A XIII. kerületi önkormányzat 1996 végén határozatot hozott a Shanghai piac bezáratására. A hivatalos indokok: gazdasági bűntett, valamint a területfelhasználási elvek be nem tartása. (A részletes rendezési terv ezt a területet többemeletes sportlétesítmény, valamint sportszerüzletek kialakítására szánta — a piac viszont alacsony bódékból áll.) A valódi indokok: a piac környékének rendezetlensége, lakossági panaszok, sorozatos bűnesetek. A piac tulajdonosa a Közigazgatási Hivatalhoz fellebbezett, az ottani kedvezőtlen döntés után pedig a bírósághoz. Bár a piac sorsa ugyan még nem dőlt el véglegesen, az itteni, valamint a Józsefvárosi piacon dúló hatalmi harcok miatt a kínai kolónián belül fokozatosan kialakult egy China Town létesítésének gondola-

ta. Az erre irányuló kísérletek azonban ez idáig kudarcba fulladtak: a IX. kerületi Gubacsi úton tervezett piac például éppen az önkormányzati engedély hiányában nem jöhetett létre.

A fővárosi kezdeményezés

A kínaiak beilleszkedését nemcsak a piacokkal kapcsolatos problémák, de mindennapi életükben előforduló számos megoldatlan helyzet is nehezíti, amelyek a már bemutatott okokból erednek. A legfontosabb probléma az oktatás. Az önkormányzati iskolákban a magyar nyelv oktatására nincsen intézményesített lehetőség; a kínai gyerekek ugyanakkor speciális korrepetálásra szorulnak történelemből és magyar irodalomból, amelyre az iskoláknak nincsen anyagi kerete. Eddig egyedül a VIII. kerületi Német utcai általános iskolában történtek kezdeményezések a kínai gyerekekkel kapcsolatos problémák megoldására: az iskola vezetője az önkormányzati támogatásokat pályázatok segítségével igyekszik kiegészíteni.

A magyar nyelv ismeretének hiánya a felnőttek esetében is gondot okoz. Például az egészségügyi ellátásban: „Ha kis bajom van, a háziorvoshoz megyek, akit már jól ismerünk. De ha nagyobb a baj és szakorvoshoz kell menni, akkor előbb biztos a kínai specialistához fordulok tanácsért” — mondta *Bao Luzi*, aki kb. 6 éve él Magyarországon. A kínaiak szerint elsősorban a kínai természetgyógyászokhoz járnak, és ha orvosságra van szükségük, az otthonról hozott gyógyszereket veszik be.

A fentiekből kiderül, hogy a kínaiak helyzetének rendezése — legalábbis első lépésben — nem kerületi feladat. A fővárosi önkormányzatnak azonban egészen addig nincs jogalapja arra, hogy velük foglalkozzon, amíg az ittlétük valóban összefővárosi problémát nem szül, az oktatásügy, az egészségügyi ellátás kérdése, a helyi piacok működéssel kapcsolatos problémák ehhez nem elegendőek. Ezért az elmúlt évek robbantásai, gyilkossági esetei voltak a közvetlen okai annak, hogy felmerült a fővárosi önkormányzat közbelépésének szükségessége: 1997 májusában a főpolgármester egy szociológiai tanulmány elkészítésével bízott meg néhány fiatal szociológust. A tanulmány célja, hogy felfedje „melyek azok a tények, amik miatt a fővárosi önkormányzatnak döntenie kell a kínaiakkal szemben...” A kutatás három szinten zajlik: a hivatalos úton (APEH, Vámügyőrség, ORFK, kerületi önkormányzatok) megszerezhető adatok elemzése; nemzetközi összehasonlítás a helyi döntéshozatal formáiról; terepmunka, vagyis interjúk készítése az itt élő kínaiakkal (elsősorban a Józsefvárosi piacon).

A fővárosi önkormányzat a kutatás vezetője, *Ikvai Szabó Imre* szerint egyelőre szigorúan kutakodó-érdeklődő okokból készíti a felmérést, hiszen „lévén, hogy a kínaiak külföldieknek és nem kisebbségnek számítanak, jogszerűen nem léphetnek közbe általános ügyekben, csak speciális (pl. terület-

felhasználási) esetekben". A tanulmány 1997 őszén készült el egy, a kínai probléma kezelését előírányzó közgyűlési előterjesztés alapjaként; az előterjesztést ezután a főváros az érintett kerületekkel egyetértésben szeretné kidolgozni.

A Budapesten élő külföldiek helyzetével foglalkozó szakértők mindegyike egyetért abban, hogy a velük kapcsolatban felmerülő problémák helyi kezelését Budapesten csakis a fővárosi önkormányzat összefogásával lehet megoldani. Erre azonban, amint ezt a kínai példa is mutatja, csak akkor van lehetőség, ha egy népcsoporttal kapcsolatban „politikai helyzet” merül fel. Ennek hiányában — jogi, politikai és gazdasági okokból — a főváros nem tud foglalkozni velük, még akkor sem, ha számosságukban meghaladják a kínai népességet, mint például a vietnami közösség.

Jegyzetek

- 1 Tóth P. P.: *Milyen legyen a magyar migrációs politikai stratégia?* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve*, 1995. Budapest, 1996.
- 2 Uo.
- 3 Tóth J.: *Hogyan válogassunk a migrációs politikai étlapról?* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Migrációs Kutatócsoportjának Évkönyve*, 1996. Budapest, 1997.
- 4 Ld. Isabelle Ramond kötetünkben megjelenő, ezzel kapcsolatos írását.
- 5 Tóth J.: *Kívánatos immigránsok? Az állampolgári és az idegenrendészeti törvényről.* In *Jönnek, mennek, maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoportjának Évkönyve*, Budapest, 1994.
- 6 Uo.
- 7 Uo.
- 8 Egy népcsoport kisebbséggé nyilvánításának feltétele, hogy azt legalább ezer magyar állampolgár kérelmezze, valamint hogy az adott népességnek legalább százéves múltja legyen Magyarországon. A kisebbséggé nyilvánításról az Országgyűlés dönt.
- 9 Tóth J.: *Kívánatos immigránsok? Az állampolgári és az idegenrendészeti törvényről.* In *Jönnek, mennek, maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoportjának Évkönyve*, Budapest, 1994. 104. p.
- 10 Tóth Judit elemzésében rámutat, hogy a törvény e kitétele szögesen ellentmond ugyanennek a törvénynek a 6. paragrafusában található kitételnek, amely szerint Magyarországon „minden gyermek tanköteles”, ami ismét az immigránsok jogi helyzetének átgondolatlanságára utal.
- 11 Nyíri P.: *Aranyásók és komprádorok: kínaiak Magyarországon.* Beszélő, 1997. ápr.
- 12 Uo.
- 13 Nyíri P.: *Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyarországon, 1989–1995.* Kézirat.
- 14 Uo.
- 15 Nyíri P.: *Aranyásók és komprádorok: kínaiak Magyarországon.* Beszélő, 1997. ápr.
- 16 Nyíri P.: *Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyarországon, 1989–1995.* Kézirat.

- 17 Uo.
 18 Uo.
 19 Uo. 135. p.
 20 *Kínainak lenni Magyarországon*. Távol-Kelet, 1996. szept.
 21 Tóth J.: „Ne arra gondold, hogy Magyarország mit adhat neked, hanem arra: te mit adhatsz Magyarországnak”. (Illúzió és valóság Kínával és a kínai migránsokkal kapcsolatban.) In *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1996. Budapest 1997.
 22 A Budapesti Főpolgármesteri Hivatal által 1997. májusban indított, a budapesti kínaiakról szóló kutatásról a későbbiekben bővebben szót ejtünk. Az elemzést a főpolgármester által a kerületi önkormányzatokhoz kiküldött kérdőívekre érkezett válaszjelentések alapján végeztük, melyeket Ikvai Szabó Imre, a kutatás koordinátora bocsátott rendelkezésünkre.

Felhasznált irodalom

- Tóth P. P.: *Milyen legyen a magyar migrációs politikai stratégia?* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Migrációs Kutatócsoportjának Évkönyve*, 1996. Budapest, 1997.
 Tóth J.: *Hogyan válogassunk a migrációs politikai étlapról?* In *MTA Politikai Tudományok Intézete Migrációs Kutatócsoportjának Évkönyve*, 1996. Budapest, 1997.
 Tóth J.: *Kívánatos immigránsok? Az állampolgári és az idegenrendészeti törvényről*. In *Jönnek, mennek, maradnak? MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoportjának Évkönyve*, Budapest, 1994.
 Nyíri P.: *Aranyásók és komprádorok: kínaiak Magyarországon*. Beszélő, 1997. ápr.
 Nyíri P.: *Egyén és közösség: kínai társadalmi szervezetek Magyarországon, 1989–1995*. Kézirat.
Kínainak lenni Magyarországon. Távol-Kelet, 1996. szept.
 Tóth J.: „Ne arra gondold, hogy Magyarország mit adhat neked, hanem arra: te mit adhatsz Magyarországnak”. (Illúzió és valóság Kínával és a kínai migránsokkal kapcsolatban.) In *Migráció és politika*. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migrációs Kutatócsoport Évkönyve, 1996. Budapest, 1997.

ISABELLE RAMOND

A „nyugatiak” szerepe Budapest társadalmi életében

J. Labasse megfogalmazása szerint a nemzetközi nagyváros (metropolisz) egyik jellemzője, hogy „az ott élő — multinacionális nagyvállalatokat és más külföldi intézményeket képviselő — külföldiek a helyi társadalmi életre is hatással vannak”. Budapest megerősödött vonzereje nemcsak a szakképzetlen, szegény bevándorlókat érintette, akik a rendszerváltás utáni dinamikus munkaerő-kínálat következtében érkeztek Magyarországra, hanem a tehetősebb rétegeket, külföldi vállalatok alkalmazottait, egyéni vállalkozókat, üzletembereket és „szerencsevadászokat” is, akik itt kerestek új lehetőségeket. Tanulmányunkban a „gazdag” betelepülők kategóriájának szenteljük figyelmünket, és arra keresünk választ, hogy ez a jelentős szellemi, illetve gazdasági tőkével rendelkező népség milyen mértékben befolyásolja Budapest társadalmi és városképi jellegzetességeit?

A Budapesten élő külföldi lakosságra, és különösen a nyugati világból érkezőkre vonatkozóan nagyon kevés statisztikai adat áll rendelkezésünkre, ami lehetetlenné teszi a tisztán kvantitatív elemzéseket. A fővárosban élő immigránsokról szóló tanulmányok elsősorban a nyugatiaknál jóval nagyobb számú, magyar nemzetiségű kisebbségekkel, illetve a Kelet-Európából érkező szegény bevándorlókkal foglalkoznak. Néhány külföldi tanulmányra hivatkozunk, amelyek Közép-Európa más országaiban élő „gazdag” bevándorlók helyzetét tárgyalják. A Prágában nagy számban élő nyugati, elsősorban amerikai lakossággal foglalkozó cikkében *Ludek Sykora* megjegyzi, hogy a cseh főváros központjában letelepedett amerikaiak ún. mikro-társadalmat alakítottak ki a városon belül, és ezzel nagyban hozzájárultak a városközpont dzsentifikációjához.¹ *D. Drbohlav* és *Z. Cermak* szerint elképzelhető, hogy Budapesten is hasonló jelenségnek lehetünk tanúi a közeljövőben.²

Tanulmányunk elsősorban kvalitatív elemzéseken, kérdőíveken és mélyinterjúkon alapul. Célunk, hogy bemutassuk a Nyugatról érkezett külföldiek jelenlétének hatásait Budapesten, valamint hogy megvizsgáljuk az itt élő népség motivációit, életmódját, alkalmazkodását a városi környezethez, a társadalmi beilleszkedéssel kapcsolatban felmerülő problémáikat.

Magyarországon a rendszerváltozás után a határok megnyitása és Budapest városképének megújulása fontos szerepet játszott a nemzetközi migráció növekedésében. Világszerte tapasztalható jelenség, hogy a bevándorlók elsősorban a fővárosokban és a dinamikus nagyvárosokban koncentrálódnak. Budapest esetében ugyanakkor ezen általános jellemzőkön kívül kimutatható néhány sajátos, a város történelméből, illetve fejlődésének körülményeiből fakadó jellegzetesség.

Budapesten a századfordulón lezajló gyors növekedés egyben a város kozmopolita jellegének kialakulásához is vezetett, és így a rendszerváltás után az ismét megnyíló főváros ezekhez a hagyományokhoz térhetett vissza. Magyarország és fővárosának fejlődése — hasonlóan a múlt század végéhez — ma is erősen függ a külföldi befektetőktől. Bár kutatásunk során a külföldiekkel mint egyénnel és nem mint gazdasági szereplővel foglalkozunk, figyelembe kell vennünk a tényt, hogy magyarországi jelenlétük elsősorban ezen utóbbi tevékenységükkel függ össze. A nyugati migránsok letelepedése Budapesten így nemcsak egy általános értelemben vett kolónia, hanem egyben egy gazdasági hatalommal rendelkező csoport kialakulásához is vezethet.

Bevándorlás vagy nemzetközi vándorlás?

Bevándorlás: „A nem bennszülött népesség letelepedése és munkavállalás céljából történő belépése egy országba” (Petit Robert szótár).

A vizsgált népeiségre ez a definíció azért nem igazán alkalmas, mert a hosszú időtávra helyezi a hangsúlyt (letelepedés), amely a Budapesten élő nyugati migránsok esetében nem feltétlenül érvényes. *B. Verquin* a külföldön élő franciák példáján mutatja be, hogy milyen kapcsolat mutatható ki a migránsok viselkedésmódja és a Franciaországon kívül töltött időtartam hosszúsága között: „Általában megkülönböztetjük egymástól az ideiglenes külföldön tartózkodást, melyet egyre inkább a »mobilitás« vagy »kényszerkivándorlás« terminusokkal jelölünk, és az állandó letelepedést. Az ideiglenesen külföldön tartózkodóra jellemző, hogy megtartja a nemzetiségére jellemző viselkedésmódokat, és idegennek tekinti magát a környezetében. A lehetőségekhez képest ragaszkodik eredeti életmódjához, fogyasztási szokásaihoz, anyanyelvének használatához, és saját honfitársaival érintkezik... A hosszú távra leteleplőket ugyanakkor a környezethez való hasonlítás jellemzi.”³

A Budapesten jelen lévő külföldiek, és különösen a nyugatiak esetében, a „nemzetközi vándorlás” vagy „migránsok” terminusokat célszerűbb használni. *Alain Tarrius* az 1993-as berlini konferencián tartott előadásában ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Az »immigráns« fogalmát a »beépülés«, a »migráns« fogalmát pedig a »terület« fogalmával párosíthatjuk. Míg az előbbi a mi jogi, etikai környezetünkben mozogva fokozatosan elsajátítja az

»állampolgárság«-nak nevezett kollektív tudatot és ezzel felzárkózik hozzánk, addig az utóbbi céljai jóval szabadabbak, egyedül attól a tértől függnnek, melyet az illető magának kiépít, felhasznál, esetleg meghódít, anélkül hogy további figyelmet szentelne az egyéb értékeknek és tereknek; ez utóbbit nevezhetjük »átmeneti migránsnak«, »nomádnak« vagy »idegennek«, mielőtt valódi »belső« helyét elfoglalná az adott társadalomban.⁴

Alain Tarrus kutatásai mind témájuk, mind alkalmazott módszerei miatt rendkívül fontosak. A *Les fourmis de l'Europe. Migrants riches, migrants pauvres et nouvelles villes internationales* (Európa hangyái. Gazdag migránsok, szegény migránsok és új nemzetközi városok)⁵ című művében arra tesz kísérletet, hogy kapcsolatot keressen a szakmai okokból történő vándorlás megnövekedése és a nemzetközi városok, illetve városnegyedek kialakulása között Európában. Három típushelyzetet vizsgált meg: az átalakuló várost a londoni Docklands esetében, Marseille történelmi negyedeit, és a szerző által „nemzetközi elitnek” nevezett hivatalnokréteg vándorlását Párizs, Brüsszel és London között. Londonban végzett kutatásai során megállapította, hogy az állandó ingázás mindenfajta kulturális keveredést megakadályoz, amely alól csupán a régi zsidó, illetve olasz diaszpórák tagjai képeznek kivételt, ez utóbbiak ugyanis általában új kapcsolatokat teremtenek. Vajon Budapesten kimutathatóak-e hasonló jellegzetességek? A magyar származásúak ki fognak-e tűnni a többiek közül sajátos kapcsolataiknak köszönhetően?

Meg lehet-e számlálni a Budapesten élő nyugati migránsokat?

A kutatásunk tárgyát képező külföldi lakosság különlegesen erős mobilitása miatt nehezen helyezhető el a hagyományos statisztikai kategóriákban. Bár szerintünk e népeiségre a „bevándorló (immigráns)” helyett inkább a „migráns” vagy „nemzetközi vándorló” terminusok alkalmazhatóak, számszerű meghatározásuk Budapest esetében rendkívül nehéz feladat.

A magyarországi jogszabályok kétféle tartózkodási engedélyt írnak elő: az egy évnél rövidebb idejű tartózkodásra jogosító „rövid távú” és az egy évnél hosszabb távra szóló „hosszú távú” (évente megújítható) engedélyeket. A bevándorló státus elnyerésére és a letelepedési engedély megszerzésére három évig tartó folyamatos itt-tartózkodás után nyílik lehetőség.⁶ Tudomásunk szerint a Magyarországon élő bevándorlókra vonatkozó statisztikai adatok a tartózkodási engedéllyel rendelkező, legalább egy évet az országban töltő, vagy a több mint egy évre szóló tartózkodási engedéllyel rendelkező személyekre vonatkoznak (függetlenül attól, hogy jelenleg is az országban tartózkodnak-e, vagy sem).

A Belügyminisztérium által vezetett KEOKH-nyilvántartás az országban ideiglenes, illetve állandó jelleggel tartózkodó külföldiekről rendelkezik infor-

mációkkal. Adataikban szerepel a külföldiek neme, állampolgársága, foglalkozása, magyarországi munkahelye és tartózkodási engedélyének típusa. A *Europe's International Migrants* című kiadvány szerint azonban „a KEOKH adatainak használata nehézségekbe ütközik”.⁷

Fontos, de nem teljes körű statisztikai forrást jelentenek a munkavállalási engedélyek. A külföldi vállalatok vezetői például az engedély megszerzése nélkül is dolgozhatnak Magyarországon. Budapesten a külföldi vállalatok ugyanakkor nem vezetnek rendszeres nyilvántartást az alkalmazottak jogállásáról. (A Magyar Munkaügyi Felügyelőség nemrég kilenc bankot ítelt pénzbüntetésre a munkajog megsértése miatt, mivel azok tartózkodási engedéllyel nem rendelkező vezetőket alkalmaztak. Papp István, a felügyelőség képviselője szerint azonban a fenti eset nem sorolható a feketemunka kategóriájába, csupán „figyelmetlenségből elkövetett elhallgatásnak” számít, hiszen a vállalat belső nyilvántartásában feltüntették az alkalmazottak nevét.)

Hasznos információkat adhatnak a migránsok származási országát ki mutató statisztikai adatok, amelyeket elsősorban a konzulátusokon keresztül lehet megszerezni. Az országukat elhagyók azonban nem feltétlenül jelentkeznek a külképviseletükön (1. táblázat).

1. táblázat

A magyarországi migránsok száma származási ország szerint

	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994
USA	136	172	454	427	335	184	164
Nagy-Britannia	54	89	148	163	137	68	38
Kína	27	54	662	1 992	275	282	150
Németország	556	684	536	427	294	227	148
Görögország	54	179	229	328	181	149	92
Ausztria	40	161	113	119	71	34	29

Forrás: Nemzetközi vándorlás — Magyarország.

A nemzetközi vándorlás fogalmába tartozó személyek száma meghaladja a bevándorlókét. A rendelkezésre álló adatok azonban ez utóbbiak létszámát is jelentősen alábecsülik, hiszen nem veszik figyelembe az illegális bevándorlók jelentős számát, amely egyes szerzők szerint a 100-200 ezret is eléri. A hivatalos adatokat tehát csupán bázisként használhatjuk: ezzel a módszerrel készült el például az International Office of Migration (Nemzetközi Migrációs Hivatal) tanulmánya a magyarországi tranzitvándorlásról. A kutatók a hivatalos adatok alapján állították fel az állampolgárságot és egyéb demográfiai tényezőket tartalmazó adatbázisukat. Ezután, az egységes információk hiánya

miatt az ún. lavinatechnika módszerét követték: a megkérdezett interjúalanyok személyes ismeretségi köreiből folytatták a kutatást.

A fentiekben tárgyalt statisztikai adatok Magyarország egészét érintik. Budapestre vonatkozóan szintén nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, pedig az országban élő külföldiek nagy része, különös tekintettel a nyugatiakra, itt tartózkodik (2. táblázat).

2. táblázat

Az 1980 és 1992 között Budapesten élő külföldi állampolgárok száma

Származási ország	Létszám
Románia	13 329
Szovjetunió utódállamai	2 036
Jugoszlávia utódállamai	645
Lengyelország	565
Csehszlovákia utódállamai	415
Németország	815
USA	378
Kína	941
Összesen	19 124

Forrás: ORFK. In Demeter Zayzon Mária: *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata. Humanitas Civitas, Bp., 1994.*

A meglévő statisztikai adatok hiányossága arra kényszerített bennünket, hogy saját adatbázist készítsünk a Budapesten élő nyugati bevándorlókról, és ez alapján osztályozzuk őket. Ebben saját megfigyeléseinkre, valamint az első kérdőíveinkre és interjúkra támaszkodunk. A fővárosban élő nyugatiak számának felmérése körülményes feladat, amelynek első lépéseként a velük kapcsolatban álló különböző szervezeteket gyűjtöttük össze. Listánkon elsősorban vállalatok, nemzetközi iskolák, külföldiek számára indított magyar nyelv-iskolák, idegen nyelvű újságok, külföldieket tömörítő szervezetek, kulturális és egyéb, külföldieknek szóló speciális szolgáltatásokat (pl. ingatlanközvetítés) ellátó intézmények szerepelnek. E lista sokszínűsége már önmagában is bizonyította feltevésünket, amely szerint a hivatalos statisztikai adatok nem tükrözik hűen a valóságot. Kutatásunk jelenlegi fázisában e szervezetekkel igyekszünk felvenni a kapcsolatot. Célunk egyrészt, hogy tőlük számszerű információkat kapjunk, másrészt, hogy segítségükkel a lehető legtöbb külföldihez eljuttassuk kérdőívünket. E módszer mellett a fentiekben már említett „lavinatechnika” alapján saját ismeretségi körünket is felhasználjuk a kérdőívek szétosztásához.

Kérdőívünk öt kérdéskörre épül:

1. Demográfiai adatok: nem, életkor, állampolgárság, foglalkozás stb.
2. A Budapestre költözés indokai.
3. Lakókörülmények.
4. Társadalmi kapcsolatok: magán- és munkakapcsolatok, a különböző helyzetekben használt nyelv, magyar nyelvtudás szintje stb.
5. A szabadidő eltöltésének módja és helye Budapesten.

A kérdőívet elsősorban zárt kérdésekből állítottuk össze, azért hogy minél gyorsabban és minél többen tudják kitölteni. Amennyiben az interjúalanyok beleegyeznek, a későbbiekben mélyinterjút készítünk velük, melynek során a városról alkotott képükről és a budapesti társadalomban elfoglalt helyükről kérdezzük őket. Jelenleg mintegy 80 kitöltött kérdőív és 10, egyenként egy-két óras mélyinterjú eredményeivel rendelkezünk. Alábbiakban kutatásunk fő irányait vázoljuk fel a már feldolgozott kérdőívek és interjúk alapján.

A nyugati bevándorlók csoportjai Budapesten

A Budapesten élő nyugatiak nem alkotnak homogén kategóriát. Elsőként a letelepedésük okai és a tartózkodásuk időtartama alapján osztályoztuk őket. E két jellemző ugyanis alapvetően meghatározza a városi társadalomba való beilleszkedésük és a városi környezetre gyakorolt hatásuk módját. A következő négy csoportot különböztethetjük meg:

- az ingázó szakmai elit;
- a Budapestre települt külföldi magán- vagy állami vállalatok alkalmazottai;
- a „függetlenek”;
- a magyar származásúak és a vegyes házasságok nem magyar tagjai.

(Az egyes csoportokat a családfők szerint alakítottuk ki. A családok egyéb tagjait — feleség vagy élettárs, illetve gyermekek — ebben a felosztásban nem vettük figyelembe, kivéve a speciális esetként tárgyalt negyedik csoportot.)

Az ingázó szakmai elit

Ez az *Alain Tarrius* által alkalmazott kategória az állami vagy magánvállalatok menedzsereire vonatkozik, akik rendszeresen ingáznak származási országuk és más államok között. A „puha rendszerváltás”, valamint a piacgazdaság fokozatos bevezetése (1989) után Magyarországot a külföldi beruházások legfontosabb célpontjává tették. Magyarország azok közé a poszt-szocialista országok közé tartozik, ahol a befektetőknek csak minimális kockázatot kell vállalniuk. E befektetések elsődleges célpontja pedig az erősen centralizált ország fővárosa, Budapest. A külföldi beruházók jelentősen befolyásolják a

városi környezet átalakulását, új irodaházak építtetésével, a városközpont régi épületeinek renoválásával, fejlesztési beruházások támogatásával, illetve új fogyasztási modellek meghonosításával (például a nagy bevásárlóközpontok kiépülésével). E beruházások a Nyugatról érkezett menedzserréteg tartós jelenlétére utalnak Budapesten.

A jelentős gazdasági hatalommal rendelkező ingázó elit akkor is elsődleges fogyasztónak tekinthető, ha nem tartózkodik folyamatosan a városban, hiszen ideiglenes jelenlétéhez is az életmódjának megfelelő szolgáltatásokat, üzleteket, lakásokat stb. igényel. Különleges életmódja következtében ugyanakkor ez a réteg nem olvad bele a városi társadalomba (ld. Tarrus Londonnal kapcsolatos kutatásait).

A Budapestre települt külföldi magán- vagy állami vállalatok alkalmazottai

E csoport megjelenése ugyanannak a gazdasági jelenségnek a következménye, mint az első kategóriáé. A Budapesten nagy számban megjelenő, jelentős külföldi tőkével rendelkező magánvállalatok vezető posztjait külföldi alkalmazottak látják el. Ezek a külföldiek — az esetek többségében a családjukkal együtt — Budapesten élnek. Tartózkodásuk időtartama változó: általában kettő és négy év között van. Az állami intézményekben, például a követségeken, kulturális intézetekben szintén a külső ország alkalmazottai dolgoznak, akik az előbbiekkal azonos körülmények között élnek.

A külföldiek e csoportja meghatározott időre telepedik le Magyarországon, ami nyilvánvalóan saját társadalmi kapcsolatok és infrastruktúrák kiépítéséhez vezet. Kérdés: igaz-e az az általános „hiedelem”, miszerint a külföldiek ezen csoportja tökéletesen elzárkózva él Budapesten és csak saját honfitársaikkal érintkeznek, vagy ellenkezőleg, megtalálhatjuk-e jeleit e réteg beépülésének a budapesti társadalomba?

A „függetlenek”

A rendszerváltás következtében „megnyíló” Budapest a Nyugatról érkező külföldiek egyéb csoportjait is ide vonzotta. Idetartoznak többek között a gazdasági nyitást kihasználó egyéni vállalkozók, akik meghatározatlan időre költöztek Budapestre, az „egzotikus” várost felfedezni kívánó fiatalok, az „úttörő” szerepre vágyakozó „szerencsevadászok”. Ez a csoport változatosabb összetételű és kevésbé jómódú az előzőeknél, viszont jóval erősebben jelentkezik benne a városi életbe való beépülés igénye. Tartózkodási idejüket nem a munkaszerződésük határozza meg, hanem az, hogy mennyire sikerült kialakítaniuk saját életüket Budapesten. A „függetlenek” többsége fiatal és egyedül-

álló, ami az előbbi csoportoknál kihangsúlyozottabb városi életmódot és a helyi — magyar, illetve nemzetközi — társadalommal kialakított szorosabb kapcsolatokat jelent. A *Newsweek* c. magazin nemrégiben egy írást jelentett meg az új „globális nemzedékről”. A cikkben tárgyalt fiatal amerikaiak azért hagyják el országukat, hogy a világ más pontjain keressenek új perspektívákat. A legkedveltebb célpontok között szerepel Budapest is, ahol az újdonságra vágyók számtalan munkalehetőséget és olcsó, jó minőségű lakást, szórakozási lehetőséget találhatnak.

A magyar származásúak és a vegyes házasságok nem magyar tagjai

E negyedik kategória felállítása a legösszetettebb feladat, hiszen az idetartozók egyben az előző három kategória valamelyikébe is beleeshetnek. Mégis szükségesnek láttuk, hogy a magyar társadalommal közvetlenül kapcsolatban álló külföldieket elkülönítsük a többiektől. Letelepedésük indokai között ugyanis sokkal nagyobb súlyt kapnak az „érzelmi” okok, erősebben kötődnek Budapest és Magyarország történelméhez. Tartózkodásuk időtartama ennek megfelelően változó: lehet egy év például egy magyar származású diák esetében, aki meg akarja ismerni eredeti „hazáját”, de szólhat egy életre is a magyar házastárral élő külföldiek esetében. E külföldiek nagy része jól beszél magyarul, ami beilleszkedésük egyértelmű bizonyítéka.

Budapest: kedvező körülmények a külföldiek számára

A megkérdezett nyugatiak számára Budapest egyáltalán nem jelent „kulturális sokkot”. A város szerkezete könnyen átlátható, a tömegközlekedés rendkívül jól szervezett, az épületek elegánsak, az életfeltételek kellemesek: „a fővárosokra általában jellemző életszínvonal található Budapesten is” (D asszony, francia, 3 éve él Budapesten). Az interjúk során a megkérdezettek mindegyike kijelentette, hogy semmilyen problémát nem jelentett számára a város rendszeréhez való alkalmazkodás, sőt egyesek inkább sajnálták, hogy nem találták meg azokat az egzotikumokat a városban, amire számítottak. („Amikor megérkeztem, egyáltalán nem éreztem idegenül magam, bár talán szerettem volna. Ez valóban Európa.” D asszony, francia.)

Néhányan a „nemzetközi” jelzővel illették és Prágához hasonlították Budapestet, például az olasz származású B. úr, aki egy éve él Budapesten: „Lengyelországban, Csehországban és Magyarországon szeretnék üzletet csinálni. Három hónapig éltem Prágában, de nem tetszett, nem tudtam ott élni. Sokszor jöttem ide és megszerettem Budapestet. Prága olyan, mint egy kisváros, nem igazi város, csak egy kisváros, és szerintem még nagyon kommunista. Nem nyitottak, és nagyon sok dolog van, amit még nem lehet ott megtalálni. Ez

viszont egy nemzetközi város, egészen más, egy másik világ és az emberek nagyon kedvesek itt." Amikor megkérdeztük, mit is ért nemzetközi városon, B. úr így válaszolt: „Azt jelenti, hogy sok külföldi él itt, és ez egy nagyváros, ahol sok múzeum, sok különféle étterem, sok különböző kulturális központ van.”

A budapesti életfeltételek előnyeit fokozza, hogy a külföldiek nagy része előnyös gazdasági körülmények között él. A *The Economist Intelligence Unit* című, 1997 júniusában készült angol felmérés a világ 121 városát osztályozta aszerint, hogy mennyire drága az élet az ott élő külföldiek számára (140 jellemzőt elemeztek az étkezés, ruházkodás, utazás témaköréből, nem érintették ugyanakkor a lakáspiacot). Budapest a 115. helyre került: egy külföldi alkalmazott ugyanazt az életmódot kicsit több, mint feleannyi pénzből tudja fenntartani itt, mint New Yorkban. A nyugatiak gazdasági ereje magyarázza a hozzájuk igazodó, nekik szóló szolgáltatások és infrastruktúrák tömeges megjelenését, melyet egy saját maguk által kialakított, dinamikus szociális hálózat egészít ki. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy nem léteznek ettől a kialakult formától eltérő magatartásformák. Sőt, ez utóbbiak jelentősége a nyugatiak számának növekedésével felerősödhet, és fontos szerepet kaphat Budapest városi társadalmának fejlődésében.

Budapesten lakni

A Nyugatról jött külföldi számára egyre több szolgáltatás és infrastruktúra épül ki Budapesten, akár a saját országa és Budapest között rendszeresen ingázó, akár a magyar fővárosban folyamatosan tartózkodó külfödiről van szó. Ők ugyanis új piacot, különleges és jómódú potenciális vevőkört jelentenek.

Ennek legjobb példája az ingatlanpiac. Számos többnyelvű ingatlanközvetítő cég specializálódott arra, hogy az itt élő külföldieket álmaik lakásához juttassa Budapest legelőkelőbb negyedeiben — rendkívül magas áron. A felkínált lakások nagy része Budán, az I., II., XI. és XII. kerületekben található, a pesti oldalon pedig az V. és VI. kerületben. A hirdetések egyszerűek, az épületet és az életszínvonalat emelik ki. Az alábbiakban néhány lakás bérleti díját közöljük két, a külföldiekre specializálódott ingatlanközvetítő kínálatából, a Biggeorge's International és a Petro-Cartell Real Estate Agency apróhirdetése alapján, melyeket a *Budapest Sun* című hetilapból ollóztunk ki 1997 áprilisa és júniusa között (3. táblázat).

Az eddig megkérdezett külföldiek között ugyanakkor kevés akadt, aki ingatlanközvetítőn keresztül jutott volna lakáshoz, inkább magánhirdetések vagy egyéni kapcsolatok, barátok, kollégák segítették őket. Ezen a szinten egyfajta kapcsolatháló rajzolódik ki: a Budapestet elhagyó külföldiek például az újonnan érkezettekre hagyják a lakásukat.

3. táblázat

Lakásbérleti díjak 1997-ben Budapesten

Terület	I. ker.	II. ker.	V. ker.	VI. ker.	XI. ker.	XII. ker.
60–80 m ²	840–950 \$	1000 \$	500–1000 \$	750 \$		
81–100 m ²	750 \$	1100–1500 \$	1150–1200 \$	800–1260 \$	900–1100 \$	700–1800 \$
101–140 m ²	800–2500 \$	800–3000 \$	700–1700 \$	2800 \$	2000 \$	1080–3500 \$
141–180 m ²		1150–3300 \$			1500–1800 \$	1400–2260 \$
181–200 m ²					2030–2300 \$	
201–240 m ²		2500 \$				1800–3000 \$
240 m ² felett		3000–7000 \$				1750–5000 \$

Forrás: Budapest Sun. c. hetilap 1997 áprilisa és júniusa között.

A D. család így cserélte el egy ingatlanközvetítő cégen keresztül bérelt lakását egy házra: „Azelőtt a Moszkva téren laktunk egy négy lakásos ház földszintjén, és az sem volt rossz, de ez a ház különleges lehetőség volt. Végül is örülünk, hogy ide jöttünk, itt kert is van.”

Az ingatlanok bérleti díjának alakulása érdekesen befolyásolhatja a budapesti lakáspiacot. Néhány nyugati esetében ugyanis, akik több éven át éltek Budapesten, kiderült, hogy jobban jártak volna, ha megveszik a lakást:

- „Ha jobban számolok, amikor megérkeztem, havi 1000 USD-t megszorozva 48 hónappal, jobban tettem volna, ha veszek egy lakást. De én képtelen vagyok ilyen számításokra.” (Y. úr, három éve él Budapesten.)
- „Hosszú távon, egy hosszú budapesti tartózkodás esetén, olcsóbb venni.” (D úr, német, négy éve él Budapesten.)

A nyugatiak lakóhelyük megválogatásában a „klasszikus” budapesti preferenciákat követik: a legkedveltebb kerületek a budai II., XI. és XII. kerületek. Ezt mutatja a külföldi családok (franciák és egyéb) lakóhelyéről végzett elemzésünk is.

Demeter Zayzon Mária ugyanezt a térbeli elhelyezkedést állapította meg az amerikaiak esetében. Az 1980 és 1992 között Budapesten élő külföldiek kerületenkénti megoszlását elemző táblázat alapján az amerikaiak legnagyobb része a II., XI. és XII. kerületben lakott.

Az ez idáig megkérdezett külföldiek azonban nem mind követik a fenti modellt. Pestnek és a belvárosinak tekintett I. kerületnek is akadnak „hívei”. Az utóbbi kerületekben lakó vagy ide vágyó külföldiek nagy része fiatal és egyedülálló, néhány esetben magyar eredetű. Választásuk a központhoz, a szórakozóhelyekhez való közelséggel függ össze, de egyben „ellenreakció” a budai zöldövezettel szemben is, mely a luxusvillák, gazdag, nyugodt, családias lakónegyedek modelljét testesíti meg számukra:

- „Az I. kerületben szeretnék lakni, mert közel van a központhoz.” (X. kisasszony, francia.)

- „Szeretek a XIII. kerületben lakni, ez egy nagyon jó elhelyezkedésű, mozgalmas és viszonylag nyugodt környék.” (I. kisasszony, francia.)
- „Szeretem az V. kerületet, központi fekvése miatt, de esztétikai okokból is.” (R. úr, holland.)
- „Szeretek itt lakni, nem messze a hegyektől, de a hegyen, messze a központtól nem akarok lakni. Buda jó a családoknak, másoknak, a kutyáknak, de nekem itt jó, a Batthyány tér mellett. Buda szép a természet miatt, de minden, sok minden a másik oldalon van. Számomra a központ Pesten van, az Andrássy úton és a Deák téren, igen, a központ ott van.” (B. úr, olasz.)

A fentiekben idézett személyek bérlők, de akadnak olyanok is, akik lakást vettek a pesti oldalon, mint például a francia származású O. asszony, aki magyar férjével és két gyerekével él, és tíz éve tartózkodik Magyarországon. Budát nem szereti, mert „felülértékelt”, „rosszul elrendezett és nehezen megközelíthető”. Úgy döntött tehát, hogy a VII. kerületben vesz lakást és azt teljes mértékben felújítja, ami ugyanannyiba kerül, mintha Budán egy házat vásárolna. Szerinte ez a kerület rohamosan fejlődik, lakossága átalakulóban van, és központi elhelyezkedése tökéletesen illik az ő igényeihez. Azelőtt Párizsban élt, és elmondása szerint „jobban szeret lakásban lakni, a kertes ház előnyei kevésbé érdeklik”.

A lakóhelyválasztásnak ez a formája alátámasztja a városközpont esetleges dzsentrifrikációjának gondolatát, melyet *S. Fayman* és *Szirmai V.* is megemlíti.⁸ Vajon a Nyugatról érkezett, a városközponthoz gyakran vonzó külföldiek hozzájárulhatnak-e ehhez a folyamathoz?

A luxusszállodákat látogató ingázó elit jelensége az ingatlanberuházókat új típusú lakóhelyek kialakítására ösztönzi. A Marriott amerikai szállodalánc 1997 őszén nyitotta meg Budapesten az első lakáskomplexumát. Az első ilyen jellegű beruházásuk a Millenium Court nevet viseli: 50–125 m² alapterületű, teljesen felszerelt lakásokból áll, melyeket azoknak az üzletembereknek szánanak, akik három hónapnál hosszabb időt és legfeljebb 5 évet Magyarországon kívánnak tartózkodni.

Egy vezető szektor: az oktatás

Számos infrastruktúra áll a nyugatiak rendelkezésére. Jól látszik ez az oktatási szférában: a gyermekük iskoláztatásán gondolkodó családok széles körben válogathatnak amerikai, angol, német, francia, osztrák iskola között. A nemzetközi iskolák és a diákok számának megsokszorozódása a külföldiek számának növekedésére és az oktatásban rejlő páratlan gazdasági lehetőségekre utal. Az iskolák ugyanakkor nélkülözhetetlen forrásként szolgálhatnak a Budapesten élő külföldiek számának meghatározásához. Ez idáig a francia gimnázium adatainak feldolgozására nyílt lehetőségünk, mely alapján a lakó-

helyek megoszlását elemző térképet készítettünk (1. ábra). Az iskolák meglehetősen magas tandíját sok esetben a szülőket foglalkoztató cégek fedezik, ennek hiányában pedig egy ösztöndíjrendszer is a tanulók rendelkezésére áll. Az iskolák méretei változóak, óvodáktól egészen az érettségi utáni tanulmányokig terjednek, sok esetben egyházak működtetik őket. Többségük Budán, a II., XI. és XII. kerületben található. A 4. táblázatot a *Budapest Sun* című hetilap összefoglalója, valamint saját példák alapján készítettük:

4. táblázat

Idegen nyelven oktató iskolák Budapesten, 1997

Iskola neve	Tanulók és nemzetiségek száma	Alkalmazottak száma	Cím	Tandíj
American International School	54, és 45 féle nemzetiség	Nincs adat	Kakukk utca, XII. ker.	2 000–11 900 \$
Britannica International School	18, és 6 féle nemzetiség	11, teljes vagy részdíj	Villányi út, XI. ker.	6 200–8 500 \$
Budapest Montessori School	8 50% magyar, 50% angolul beszélő	2	Budakeszi út, XII. ker.	20 000 Ft /hó (étkezés nélkül)
Greater Grace Christian Academy	190 85% külföldi, 15% magyar	30, teljes vagy részdíj	Mátyás király út, XII. ker.	5 775 \$
Greenhouse Nursery and Pre-school	32,25% angolul beszélő, 75% magyar	10	Szarvas Gábor utca, XII. ker.	3 500 \$
International Christian School of Budapest	112	17 teljes vagy részdíj	Diósd	2 300–6 500 \$
International School of Budapest	210, és 37 féle nemzetiség	26 teljes vagy részdíj	Konkoly Thege út, XII. ker.	2 000–11 000 \$
International Secondary School	160 50% magyar, 50% külföldi	A Műszaki Egyetemmel kooperál		2 500 ECU
Magyar-British International School	155, és 30 féle nemzetiség, 25% angol, 25% magyar	25	életkortól függően változó címek a II., XI., XII. ker.-ben.	nincs adat
Parents for Children English-Language Nursery	30–40	3	György Aladár utca, XII. ker.	2 000 \$
Superkids	70 50% angol, 50% más	14 + asszisztensek	Völgy utca, XII. ker.	1 600–3 500 \$
Jablonka	10	2+2 asszisztens	Jablonka utca, III. ker.	21 000 Ft /hó
Lycée Français de Budapest	165 francia, 164 magyar, 73 egyéb	31 teljes munkaidőben, 19 részdíjban	Mátyás király út, XII. ker.	

Forrás: *Budapest Sun* c. hetilap, 1997.

A szintén az oktatási szektorhoz tartozó, a magyar nyelv tanítására specializálódott iskolák megsokszorozódása ugyancsak a Budapesten élő külföldiek számának növekedését mutatja. A külföldinek a bőség zavarával is meg kell küzdenie, amennyiben úgy dönt, hogy leküzdi a magyar nyelv okozta akadályokat. A budapesti angol nyelvű telefonkönyv tizenkét intézményt sorol fel, némelyikük hirdetések tömegével árasztja el a várost és az újságokat. A magyar énekes, *Bródy János* kezdeményezésére 1997 elején megalakult a Magyar Nyelv Akadémia Alapítvány, melynek célja az oktatók tevékenységének összehangolása. A magyar kurzusokon részt vett interjúalanyok mind nagyon elégedettek voltak a nyelvórákkal, mely a magyar nyelv elsajátításán kívül abban is segítette őket, hogy más Budapesten élő külföldiekkel találkozzanak.

Szórakozás Budapesten

Budapesten a külföldiek számtalan szórakozási lehetőség közül válogathatnak, az információkhoz pedig könnyen hozzáférhetnek. Az ingyenes heti műsorújság, a *Pesti Est* külön kiemelve közli az idegen nyelvű előadásokat, létezik egy angol nyelvű színház, és a kulturális intézetek (Goethe Intézet, Francia Intézet stb.), bár programjaikat elsősorban magyaroknak szánják, nagy számban vonzzák a külföldieket is. A kábelcsatornák és a parabolaantennák segítségével elérhetőek a nemzetközi tévécsatornák, a könyvesboltokban számtalan nemzetközi újság kapható. „Nem érezzük, hogy el lennénk vágva Franciaországtól, van parabolaantennánk, így egyenes adásban követhettük végig például a választásokat, persze ez nem jelenti azt, hogy rendszeresen nézzük is. Nem nagyon érdekel minket Franciaország, de ha kíváncsiak vagyunk a hírekre, könnyen hozzáférhetünk, megvannak itt a francia újságaink.” (D asszony, francia.) Ugyanez a helyzet az irodalom területén is: a *Budapest Sun* című újság több mint tíz, idegen nyelvű könyveket árusító könyvesboltot számlált össze. A kulturális intézetek könyvtárai is rendelkezésre állnak, bár az ezeket látogató külföldiek száma változó.

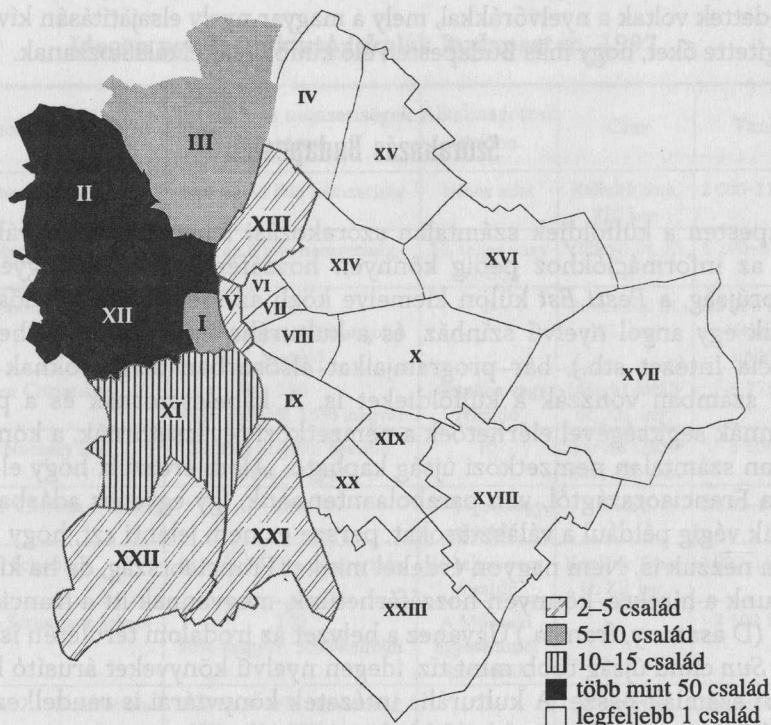
A megkérdezettek többsége hetente legalább két-három alkalommal megy étterembe, olyan is akad, aki minden nap. Legtöbbjüknek nincs kifejezett törzshelye, leginkább a hagyományos magyar éttermeket kedvelik, de sokan megemlítik a kínai és olasz konyhát is. A fiatalok szívesen járnak bárókba és kávézókba, itt azonban már gyakran találkozunk ismétlődő nevekkal. Úgy tűnik tehát, hogy a nyugatiaknak megvannak a kedvelt szórakozóhelyeik, ezek némelyikében kifejezetten a külföldi közönség túlsúlya figyelhető meg.

A mozi az egyik legkedveltebb szórakozás: a külföldiek átlagosan havonta kétszer, gyakran hetente egyszer mennek moziba. A legkedveltebb mozik azok, ahol sok feliratos filmet vetítenek: a legtöbben a *Művész*, az *Örökmozgó* és a *Toldi* mozikat jelölték meg, míg a nagy filmkomplexumoknak láthatóan

kevesebb sikere van. Nagyon kevesen járnak színházba. A kiállítások és a múzeumok ugyanakkor népszerűek, élen a Nemzeti Galériával és a Szépművészeti Múzeummal. Budapesten az emberek szeretnek sétálni, e séták fő célpontjai a budai hegyek és a Várnegyed.

1. ábra

**A budapesti francia iskolában (Lycée Français, XII. kerület)
tanuló külföldiek családjainak* lakhelyei (1996–1997)**

* A vizsgálatban 146 család szerepelt, amelyek közül 110 francia.

Forrás: Saját gyűjtés.

Budapesten speciális újságok jelennek meg a külföldiek számára. A két legjelentősebb hetilap az angol nyelvű *Budapest Sun* és *Budapest Week*, mindkettőt 1990 után alapították. A német nyelvű *Neue Pester Lloyd*, az egykori *Pester Lloyd* utódja, a német lakosság hajdani súlyát szimbolizálja Budapesten. A *Budapest Week* hat éve jelenik meg, heti harmincezer olvasója az angol nyelvű külföldiek nagy számára utal. Egyéb angol nyelvű, szakirányú, elsősorban gazdasági hírlapok is léteznek. Ezek a hírforrások lehetővé teszik,

hogy a külföldi naprakész információkkal rendelkezzen a Magyarországon és Budapesten zajló politikai, gazdasági és társadalmi eseményekről, de egyéb napi aktualitásokról is beszámolnak, valamint részletes kulturális tájékoztatót adnak, a művészeti kiállításoktól egészen a bárók és éttermek címjegyzékéig. A Budapest Sun „People” rovata azokról a külföldiekről szól, akik „számítanak”, és beszámol a különböző közösségek által szervezett eseményekről. Az apróhirdetések rovatban pedig elsősorban állásajánlatokat és lakás kínálatokat találhatunk. Az idegen nyelvű információközlés elve nagyon eredményesen működik, ahogy ezt a Budapest Sun olvasói rovatának egy kivonata is bizonyítja:

„Az önök oktatás rovata nagy segítségemre volt abban, hogy megkaphassak egy oktatói állást az önök szép városában. Alig várom már, hogy ahhoz a városhoz tartozhassak, amelyik az édesapámat is befogadta (ő is New Yorkban született, akárcsak én) most, Európa reneszánszának időszakában. A Budapest Sun lehetőséget adott nekem, hogy angol nyelven ismerjem meg e változó és fejlődő ország helyzetét.” (J. M., Tel Aviv, Izrael.)

A Budapesten élő külföldiek számára kialakított infrastruktúrákat és szolgáltatásokat dinamikusan fejlődő, szervezett társadalmi környezet egészíti ki. Az újonnan érkezetteknek számtalan lehetőségük van rá, hogy, amennyiben kívánják, gyorsan kapcsolatba kerüljenek a hozzájuk hasonlókkal. A külföldieket számos különböző klub és szervezet fogja össze. Az első típusba az előkelő klubok tartoznak: a Rotary Club tagjai hetente találkoznak a Kempinski Hotelben; az ennél eredetibb Wine Society borkóstolás címén különböző helyszíneken szervezi meg a tehetősebb külföldi és magyar állampolgárok találkozóit.

Női szervezetek is működnek, ezekben elsősorban azok a nők vesznek részt, akik férjükkel együtt érkeztek Budapestre, és nincsen semmilyen szakmai elfoglaltságuk: e szervezetek segítik őket a beilleszkedésben. A Budapest Accueil nevű szervezet célja — ahogy azt a neve is mutatja — az újonnan érkezett nők fogadása és segítése. A szervezetnek saját kiadványa is van, melyben az érdeklődők a „jó” orvosok, baby sitterek stb. címeit találhatják meg. Ezek a szervezetek ugyanakkor fontos szerepet kapnak a társadalmi életben: különleges eseményeket, például bálakat is rendeznek.

A sportolás is jó alkalom a Budapesten élő nyugatiak találkozására. Ez számos szervezet keretében működhet: spontán módon, heti egy alkalommal találkozó futballcsapatok; „Budapest exiles” rögbicsapat, melynek tevékenységéről a Budapest Sun rendszeresen beszámol; a Testnevelési Főiskola által indított angol nyelvű karatetanfolyam stb.

A külföldiek fogadására számtalan, különféle igényeket kielégítő szervezet működik: a négy angol nyelven működő vallási gyülekezettől kezdve egészen a Névtelen Alkoholisták angol nyelvű szekciójának létrehozásáig, amely újabban hetente két alkalommal szervez angol nyelven találkozókat.

Elzárkózás vagy integráció?

Enyedi György 1994-ben kihangsúlyozta, hogy a budapesti társadalomnak fel kell készülnie a nemzetközi metropolisz kialakulásával járó kozmopolita jelenségek fogadására. Tanulmányában a következő kérdést vetette fel: „a városok lakói be fogják-e fogadni a nagyvárosi értékeket, úgy mint a különböző kultúrák találkozása által meghatározóított intellektuális életet, vagy a bevándorlók és külföldi üzletemberek jelenlétét?”⁹ A TeleDirect által 1996-ban, a budapesti lakosság körében készített felmérés szerint a megkérdezettek 70%-a csökkenteni kívánta a Magyarországon letelepedni szándékozó ázsiai és arab immigránsok számát. 78%-uk az egykori Szovjetunióból érkezőket tartotta a legveszélyesebbeknek, és az amerikaiakat a legkevésbé veszélyeseknek. A további, veszélytelennek tartott külföldiek közé a szomszédos országokból érkező magyar nemzetiségűeket és a nyugat-európaiakat sorolták.¹⁰ A magyar lakosság befogadóképességének mértéke a külföldiek beilleszkedésének, vagy legalábbis a helyi társadalmi életben való részvételének mértékét is tükrözi. Ez idáig ez utóbbira vonatkozóan csak nagyon kevés információval rendelkezünk, de az eddig készített interjúk alapján már felmutathatunk néhány eredményt.

A megkérdezettek általában úgy érzik, hogy kellemes fogadtatásban részesültek Budapesten: „A magyarok szeretik a külföldieket” (O. asszony). A betelepülők általában a többi országgal hasonlítják össze budapesti életüket:

„Majdnem megkaptunk egy állást Prágában vagy Moszkvában, igaz, Moszkvát ismerjük egy kicsit, de az ég és föld. Moszkvában vannak ugyan parkok, de távolról sem ilyen jó az életszínvonal. És az, ahogy itt teljesen el tudunk vegyülni a lakosság között... mi észrevétlenül akarunk maradni... és tudunk is, egyrészt, mert külsőre ugyanolyanok vagyunk, ugyanúgy használhatjuk a tömegközlekedési eszközöket, mint bárki és semmitől nem kell tartanunk. Igaz, ki kell hangsúlyoznunk, hogy privilegizált helyzetben vagyunk, úgyhogy nem is túl nehéz így élni itt, mert közben nincs is nagy eltérés köztünk és a többi lakos között.”

A nyugatiak beilleszkedése kényes kérdés: az interjúk során sokszor előfordult, hogy a megkérdezett a saját viselkedését a közösség többi tagjához hasonlítva úgy ítélte meg, hogy neki szorosabb kapcsolatai vannak magyarokkal, mint a többi itt élő honfitársának. A bezárkózó idegen közösségképe negatív, ezért a megkérdezettek általában visszautasították ezt a magatartásformát.

A magyar nyelv ismeretének szintjéről feltett kérdésekre kapott válaszokból ugyanez derül ki: a megkérdezett külföldiek többségének állítása szerint odafigyel rá, hogy a nyelvet elsajátítsa, és nagy részük képes hétköznapi beszélgetést lefolytatni magyar nyelven, néhányan pedig már folyékonyan beszélnek. Egy 1996-ban készített felmérés a Francia Intézet könyvtárát láto-

gatók körében kimutatta, hogy a megkérdezett franciák 56,7%-a nem, vagy csak nagyon alacsony szinten beszélt magyarul. Ugyanezen felmérés alapján kiderült, hogy a megkérdezettek 74,7%-a viszont beszélt angolul. Úgy tűnik, hogy az angol nyelv az egyik legfontosabb kommunikációs „csatorna” a nyugatiak és a magyarok között, a hétköznapi életben és bizonyos munkahelyeken egyaránt.

Ahogy azt már a szabadidőről szóló fejezetben megemlítettük, Budapesten nincsenek kifejezetten külföldiek által látogatott helyek. A városi társadalomba való beilleszkedés inkább a külföldiek életmódjától, helyzetétől, valamint kulturális igényeitől függ. A családosan leteleplő nyugatiak gyakran zártabban, a családjuk körében élnek, társadalmi kapcsolataik korlátozottak a külföldiekkel és a magyarokkal egyaránt. A fiatalabbak viszont szívesen létesítenek kapcsolatokat magyarokkal és külföldiekkel is. A nyugatiak között is akad, akinek társadalmi felemelkedést jelent az, hogy Magyarországon élhet, ezért igyekszik a lehető leghosszabb ideig Budapesten maradni, hogy megtarthassa ezt a „státusát”.

Jegyzetek

- 1 Sykora, L.: *Prague: mutations économiques et sociales*. In *Le Courrier des Pays de l'Est*, N. 416, 1997.
- 2 D. Drbohlav–Z. Cermak: *International migrants in Central European cities*. Kézirat.
- 3 Verquin, B.: *Les français à l'étranger: une population difficile à délimiter*. In *Revue européenne des migrations internationales* Vol. 11 No. 3, 1995 193–203. p.
- 4 *Új vándorlások, az európai integráció elemei* c. konferencia. Berlin, 1993. ápr. 23–24. Alain Tarrus *A migránsok vándorlási területe és az európai térszerkezet* c. előadása.
- 5 Tarrus, A.: *Les fourmis de l'Europe. Migrants riches, migrants pauvres et nouvelles villes internationales*. Paris, l'Harmattan, 1992.
- 6 *Transit migration in Hungary I*. O. M. Budapest, 1994.
- 7 J. Salt, A. Singleton, J. Hogart: *Europe's International Migrants*. H. M. S. O., London, 1994.
- 8 S. Faymann–V. Szirmai: *Budapest: géopolitique et développement urbain*. Act Consultants, 1993. július.
- 9 Enyedi Gy.: *Budapest and the European Metropolitan Integration*. *Geojournal*, 32. 4. 1994, 399–402.
- 10 In *Hungary Reports*. No. 148, 1996. máj. 6.

Felhasznált irodalom

- Generation Global: *Young Americans Take on the World*. In Newsweek, october 6. 1997, 29–35. p.
- Demeter Z. M.: *A budapesti népesség nemzetiségi, etnikai arculata*. Humanitas Civitatis, Budapest, 1994.
- D. Drbohlav–Z. Cermak: *International Migrants in Central European Cities*. Kézirat.
- Enyedi Gy.: *Budapest and the European Metropolitan Integration*. In Geojournal, 1994, 4. 399–402. p.
- Faymann–V. Szirmai: *Budapest: géopolitique et développement urbain*. Act Consultants, 1993. július.
- Hungary Reports, No. 148, 1996 máj. 6.
- Pumain, D.–Saint Julien, Th.: *Urban networks in Europe*. John Libbey Eurotext, INED. Paris, 1996.
- Salt, A. Singleton, J. Hogart: *Europe's International Migrants*, H. M. S. O. London, 1994.
- Sykora, L.: *Prague: mutations économiques et sociales*. In Le Courrier des Pays de l'Est, N. 416, 1997.
- Tarrius, A.: „*Les fourmis de l'Europe. Migrants riches, migrants pauvres et nouvelles villes internationales*”. Paris, l'Harmattan, 1992.
- Transit migration in Hungary*. I. O. M. Budapest, 1994.
- Verquin, B.: *Les français à l'étranger: une population difficile à délimiter*. In *Revue européenne des migrations internationales*, Vol. 11. No. 3, 1995. 193–203. p.
- Új vándorlások, az európai integráció elemei c. konferencia. Berlin, 1993. ápr. 23–24.

Budapest, An International City

Summary

From the second part of the 1980s interest has been turning towards international cities, the changes of urban hierarchy and the newly developing urban system. There are several reasons for this.

The strengthening of international relations, globalization has increased the significance of services and in particular that of the financial sphere and services, technological development accelerated. These processes speeded up the development of metropolises; large cities now have a key role.

Slow and positive developments have occurred in urban development which shows that from the 1980s a new cycle of urbanization is occurring, the age of reurbanization after suburbanization and disurbanization. Large cities are growing once more, while the pace of development of small or middle-sized towns have slowed down in Germany, Holland or England. It must be added that these changes have varying effects on towns, so there are both losers and winners.

A more and more integrated urban system is coming about in terms of economy and institutions which, to a certain extent is shaped by conflicting processes — increasing economic competition and growing political and institutional cooperation.

The policy of decentralization provides greater power and independence to the urban local governments. The municipalities are pursuing a policy of development which wishes to respond to the new challenges and windows of opportunity, promote cooperation and closer relations with other cities. Budapest has come to life after the political change. The period of deterioration was shorter and less dramatic in Budapest's economy than in other parts of the country, a rapid and fundamental structural change has taken place which enhances the country's modernization. A process of integration into international economy is under way, and as a sign of this foreign working capital is devoting special attention to Budapest and its economy. Local governments have obtained significant power and independence in Budapest as in other Hungarian towns and have the means to play an active role in linking the capital city to the network of the developed countries' cities.

The question arises whether a parallel can be drawn between the development of Budapest and other European cities, whether we can expect

a similarly dynamic transformation in Budapest's economy and society, whether Budapest will become a key player, a regional center of Eastern Europe, whether Budapest will become a city of international stature, or more precisely whether it will reassume the significance it lost after World War II.

These are the issues the papers of this volume address. We did not undertake to give answers or an all embracing evaluation for the sole reason that we were unable to do so because of the rudimentary stage of the processes and because the tendencies are just beginning to take shape. Yet, the studies do not only give a glimpse of the internationalization process and its impact on the various segments of the capital's economy and society, but give convincing examples to prove that Budapest will soon become a city of international significance.

The studies by *Pál Beluszky* and *György Enyedi* deal with Budapest's past and present as a "gate", that is with the issue of which traditions of its international roles Budapest is preserving and what are the present roles which make it Hungary's gateway, the primary recipient and conveyor to the rest of the country of impulses from the more developed regions of the world. *Pál Beluszky* marks four historical periods: the period between 1300–1540, when Buda and Pest became the main seat of the country, the time between 1850 and 1918 when Budapest developed into a city of a "small catchment area"; in 1919–1944 Budapest's significance was given by national independence and the small power status; and finally the period after 1990, when Budapest began to expand its links with the outside world again and integrated into the European urban system.

Budapest, by virtue of its size, geographical location, national and international contacts, its well developed infrastructure, complex labour market, concentrated commercial and financial sector, modern business services, the relative openness of the local society, etc. is beyond all doubt suitable to receive and convey international influences. It is a question to what extent and in which directions this conveyor role will transcend the national boundaries. Different areas of action belong to financial, cultural, production organizational and communicational functions. At present cross boundary links point towards the Ukraine and South East Europe and include many temporary and black economy contacts. In the near future Budapest may count on only subregional roles in Central Europe. The competitors — Vienna, Prague, Warsaw — are relatively strong. Budapest's early head start over Prague and Warsaw was due to an early start in building a market economy, which is slowly melting away.

Erika Bellon dwells upon the issue whether Budapest will become an international financial center. In the spring of 1998 a number of highly optimistic declarations were made on Budapest's chances to become a regional financial center. In the first part of her paper the author introduces

the functions of international financial centers and the differentiation of the phenomenon, while in the second part she argues that among the three Central European economies Hungary has no lead of any significance over Poland or the Czech republic. The third part analyzes what type of financial center could evolve in Budapest. Attention is drawn to the fact that Budapest does not possess any attributes which would make it the natural financial center of the region, consequently if such a position is desired, that would require among other things scientific activity.

J. J. W. van Hastenberg and *Sándor György Nagy* examines the appearance and role of foreign capital in Budapest's industry and food retail. The study on industry uses interviews made at 27 large enterprises (including several multinational companies, 21 in Budapest, 7 in the Budapest agglomeration) to answer the questions of what attracted the foreign companies to Budapest, what role they play in the modernization of the economy and in employment and what strategy they have for their companies' future. It is argued that Budapest will continue to play an important role in the settlement of industrial multinational companies, although the capital city's role is expected to drop. The reason for this is that numerous green field investments will settle down in the Northern Transdanubian or even the eastern part of the country because of the fact that they offer cheaper labour than Budapest. The other reason is the expansion of production with new, provincial subsidiaries, or the moving of a part of the companies from Budapest. In the latter case the companies' headquarters often remain in Budapest.

Market economy has radically transformed food retail. Competition is stronger and stronger in commerce, the companies are forced to enter significant price wars and differentiate their services. As a result of the concentration of capital, food retail is owned by a decreasing number of companies. The influx of foreign capital into food retail can be divided into three phases. In the first phase multinationals acquired a share of ownership in existing chains. In the second phase they created the chains out of existing units. The third phase is characterized by continuous construction and green field investments. Recently new international networks have appeared in Hungary. They have few shops as of yet, but they are developing very rapidly.

Gábor Michalkó introduces the Budapest conference tourism. Budapest plays a decisive role in Hungarian tourism: one third of the guests and 40% of the GDP derived from tourism is tied to Budapest. Domestic conference tourism is in an upward swing. Two thirds of the Hungarian conferences and exhibitions are organized in Budapest. Budapest's growing role in international conference tourism is even more significant: in the early 1990s Budapest was ranked 9th behind Paris, Vienna, Geneva, Brussels, London, Berlin, Strasbourg and Singapore, ahead of New York, Washington, Amsterdam, Rome, Copenhagen, Prague, etc. Among our major competitors

Vienna has preserved its place among the best three and Prague managed to climb from the 33rd to the 13th place.

Tibor Tiner and *Tamás Fleischer* discusses two indisposible conditions for Budapest to become international: Budapest's situation in communications and the transport network. After the political change the development of the communication and information branch proceeded at an accelerated pace (telephone services, mobile communication systems, computer based information systems, electronic media) in which the capital city assumed a leading role. The influx of foreign capital had a great role in the rapid development, almost 90% of the investments came from foreign resources. As a result of the multi-faceted development in the telecommunication system Budapest became one of the centers in the flow of information in East Central Europe and there is every chance that it will be able to preserve this central role after the milleneum. It has to be added that development by no means concentrated only on Budapest. Because of the accelerated pace of development in provincial communications, the difference between the capital and the rest of the country in terms of availability decreased rapidly by the end of 1997. Having said this, the most state of the art information systems (such as mobile telephone systems, personal caller systems, televisions with teletex, internet host, etc.) still appear in Budapest first, or are concentrated there.

The perspective of the paper on highways is somewhat different from the rest. According to the author our interests do not rest with the permeability of the country at all costs, but exactly with a harmonious development of contact economy with the ability to communicate. The profit derived by the country from contacts and traffic is unequivocally proportionate with the domestic capability to absorb and not with the quantity allowed to pass through the country. It would be in the national interest to refuse the part of the transit traffic it is incapable to absorb. As far as the capital's links with highways are concerned, there is no reason why we should squeeze through it the whole transit traffic (adding of course that Budapest should be made reachable from the highways passing around it). All this — according to the author—does not reduce Budapest's prospects for a regional role on the long run. It is in Budapest's interest for the city to be surrounded by a competitive countryside and a competitive, developing larger region.

Three authors: *Mrs Ilona Pál Eke*, *Krisztina Keresztély* and *Isabelle Ramond* deal with the social aspects of Budapest's internationalization: with Budapest's/Hungary's participation in international migration and two groups of foreigners living in Budapest, the Chinese and the "westerners".

It is a positive fact that in the latter decade Hungary has passed from a state emanating people to one which is receiving foreigners. This is an advantage not only because of our decreasing population but also because of

the origin and work culture of the foreigners staying here. The large numeric growth of the people who arrived either legally or illegally conjures the feeling of mass in public eyes. Foreigners, adding the estimated number of those who are residing illegally add up to 3–4% of the population only. The proportion of foreigners in developed European countries is 5–10% of the population. The greater part of legal and illegal migrants live in Budapest or the Budapest agglomeration. Their estimated proportion approaches 10%. The concentration of foreigners in the capital city can be seen as the beginning of a diffuse process that will begin later. The example of the developed European countries shows that foreign employees go in two directions: they in part aim for the other cities' agglomerations, while on the other hand they appear in the lower levels of the settlement hierarchy as well.

The Chinese began to appear in Hungary in greater masses as a result of the combination of the Tienanmen square events, the political change in Hungary and the abolition of visas between the two states. The immigration of the Chinese in the 1990s did not constitute the arrival of a new wave of refugees, but — similarly to the West European and Northern American colonies — led to the formation of a community (diasphore) made up primarily of people involved in commercial activities, small entrepreneurs, investors. Because of the time and the political circumstances of their arrival, the composition and economic activity of the colony in Budapest differs from those of the Chinese colonies in Western Europe and North America. There, the Chinese colonies were formed from large families emigrating together and formed their closed communities (China Town) from below, while in Hungary separate individuals arrived and brought their families later on or found their partners here.

In the case of foreigners arriving Western countries it is expedient to use the term migrant instead of immigrant. The term "immigrant" can be coupled with "integration", assimilation to the new social environment, while "migrant" can be associated with the notion of "territory". The westerners usually reside in Hungary temporarily, retaining attitudes characteristic of their nationality and as a rule regard themselves as strangers in their environment. They insist on their accustomed way of life, their habits of consumption, the use of their mother tongue and interact mostly with their compatriots. The westerners who live in Budapest do not form a homogenous category. We may differentiate among them the commuting professional elite, the employees of private and state firms that settled in Hungary, the "independents" (and of course the family members in these categories) and those of Hungarian stock and the non Hungarian members of mixed marriages. The question is dual, whether the Budapesters accept the foreigners, including the westerners, or would the westerners like to be accepted in Budapest? Initial surveys show that Budapesters rank westerners

among the non dangerous foreigners. The pattern of attitude and thinking followed by westerners is slightly contradictory, they usually refuse an isolated attitude.

Finally, *Györgyi Barta's* studies internationalization, globalization, international cities with Budapest among them. The author asks the question whether Budapest can be regarded an international city? She is of the opinion that ongoing research allows us to conclude that some elements of an international character (its institutions, activities, infrastructure, even changes in the composition of the inhabitants) have already appeared and are functioning with stronger or lighter contours. We are less certain whether Budapest is already fulfilling, or at whether does it has a chance of fulfilling the role of an international center in Eastern Europe. The question is what we mean by international role?

There is no doubt that Hungary and Budapest — by virtue of the geographical location — has a transit, or mediating role between east and west. The Hungarian/Budapest bridgehead role is found in the strategy of some branches of industry or more precisely in that of foreign large companies and particularly multinational companies, and the successfully surviving, renewing Hungarian large companies. This is often to do with East European expansion and the renewal of earlier (COMECON) contacts. (Since Budapest is still the seat of most industrial enterprises, its leading role survived in this respect as well). A significant, although probably passing influence is exerted on East European shopping tourism by the large foreign department store chains, shopping centers and supermarkets built in Budapest. And the foreign insurance companies, financial institutions in Budapest will extend their scope of activity to other regions of Eastern Europe, thus Budapest is fulfilling a bridgehead role in this respect too. The bridgehead, distributive or transit role on the other hand cannot be identified with the regional role of a center which means a partial or full controlling function. None of Eastern Europe's medium developed countries which are still struggling with transformation problems can aspire for this, just the same way as Budapest has no significant lead over Prague or Warsaw either.

After all this we should answer whether Budapest is an international city or not? The facts show that numerous elements of internationalization have appeared in Budapest, but these are still in an initial stage. It must be emphasized, however, that the dynamism of internationalisation is very spectacular and powerful. Let us just think that foreign capital came to Hungary only 8 years ago and already Budapest's economic growth is tied to 7 multinational companies. Or the other example, that of telecommunication, which was a crisis branch in the period of state socialism is no longer among the tasks to be solved. This dynamism "empowers" us to claim that Budapest has every chance to become a European international city in the near future.

A kötet szerzői

- BARTA GYÖRGYI közgazdász, a földrajztudomány kandidátusa, MTA Regionális Kutatások Központja
- BELUSZKY PÁL geográfus, a földrajztudomány doktora, MTA Regionális Kutatások Központja
- BELLON ERIKA közgazdász, Budapest Bank
- EKÉNÉ ZAMÁRDI ILONA geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, Kossuth Lajos Tudományegyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék
- ENYEDI GYÖRGY a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, MTA Regionális Kutatások Központja
- FLEISCHER TAMÁS építőmérnök, közgazdász, Világgazdasági Kutatóintézet
- HANSTENBERG, J. J. W. VAN geográfus, Utrecht University, Hollandia
- RAMOND, ISABELLE szociológus, Equipe P. A. R. I. S. – E. N. S. Géophile, Franciaország
- KERESZTÉLY KRISZTINA történész, MTA Regionális Kutatások Központja
- MICHALKÓ GÁBOR geográfus, MTA Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Kutatóintézete
- NAGY SÁNDOR GYÖRGY okleveles közgazdász, Matáv
- TINER TIBOR közgazdász, geográfus, a földrajztudomány kandidátusa, MTA Földtudományi Kutatóközpont Földrajztudományi Kutatóintézete

A területfejlesztési nemzeti program tudományos alapozása című kutatási program keretében készült tárulmányok

1. Területi egyenlőtlenségek a közép- és kelet-európai régiókban — Abraham Tamás, Sárkányi Béla
2. Nemzetköziesedő globális piacok és a magyar gazdaság — Budapest — Bartha György
3. Külföldi nagyvállalatok működése Magyarországon — Bartha György, Hans van Hertenberg
4. Budapest — regionális gazdasági központ — Békóné Erőss
5. Budapest nemzetköziesedő gazdasági központja — Békóné Erőss
6. A közlekedési infrastruktúra fejlesztésének gazdasági hatásainak értékelése — Serenyi István
7. Területi fejlettség mérésének módszertani kérdései — Bernák Ágnes
8. Területi fejlettség mérésének módszertani kérdései — Bernák Ágnes

U. rész

9. Az idegenforgalmi szerep — Csizsári Balint
10. A területfejlesztési programok megvalósításának nehézségei — Csizsári Ferenc
11. Földrajzilag — a magyar gazdaság — Csizsári Ferenc
12. Budapest a nemzetközi piacok — Csizsári Ferenc
13. A sikeres város — Inyedi György
14. Város és prosperitás a munkaerőpiacban — Inyedi György
15. Város és területének megújulási lehetőségei — Inyedi György
16. A nemzetközi autópályák építési költségei — Inyedi György
17. Stratégiai kérdések az autópályák építési költségei — Inyedi György
18. A közlekedési infrastruktúra fejlesztésének gazdasági hatásainak értékelése — Bernák Ágnes
19. Demográfiai és regionális kérdések Magyarországon — Marton Gyula
20. A regionális egyenlőtlenségek felmérése és a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének hatásainak értékelése — Bernák Ágnes
21. Az épített környezet változásai Magyarországon — Inyedi György
22. Sikeres települések Budapestén — Inyedi György
23. A megyei identitás építészeti politikája — Kákos László
24. A kina közösség Budapestén — Kerecsényi Kriszta
25. Lehet-e regionális dinamika-hordozó ágazat az ipar és a szolgáltatás az átforduló Magyarországon? — Kiss János
26. Területi jövedelem-egyenlőtlenségek — Kovács Csaba
27. Kelet-Közép-Európa és Magyarország — Kovács Géza
28. A külföldi réteghétköztetők térbeli elhelyezkedése és emberi erőforrás igénye — L. Rédei Mária
29. Az önkormányzati finanszírozás lehetőségei jövőbeli társaság — Lados Mihály
30. A gazdasági szervezetek szerepe és lehetőségei a közösségi funkciók és fejlesztések finanszírozásában — Lados Mária
31. Konferenciaturizmus Magyarországon — Michalkó Gábor
32. A külföldi működővállalatok Magyarországon — Nagy Sándor György
33. A területfejlesztés infrastrukturális kérdései és a földrajzi központok — Nemes Nagy József
34. A területi egyenlőtlenségek mértékének vizsgálata (hátrahagyomány) — Nemes Nagy József
35. A hazai és külföldi kapcsolatok szerepe a területfejlesztésben — Novotny Gábor

Függelék

A területfejlesztési nemzeti program tudományos alapozása című kutatási program keretében készült tanulmányok

1. *Területi egyenlőtlenségek az Egyesült Államokban* — Ábrahám Tamás, Sárfalvi Béla
2. *Nemzetköziesedés, globalizáció, nemzetközi városok* — Budapest — Barta Györgyi
3. *Külföldi nagyvállalatok Budapest iparában* — Barta Györgyi, Hans van Hastenberg
4. *Budapest — regionális pénzügyi központ?* — Bellon Erika
5. *Budapest nemzetköziségének tradíciói* — Beluszky Pál
6. *A kilencvenes évek területi és települési folyamatainak értékelése* — Berényi István
7. *Területi fejlettségi különbségek a világ országai között* — Bernek Ágnes
8. *Térségi identitás Magyarországon* — Böhm Antal
9. *Az identitás földrajzi térelemei* — Csatári Bálint
10. *A területfejlesztés középszintjének működési tapasztalatai* — Csefkó Ferenc
11. *Pusztamérges — a virágzó falu* — Csordás László
12. *Budapest a nemzetközi integrációs folyamatokban* — Ekéné Zamárdi Ilona
13. *A sikeres város* — Enyedi György
14. *Válság és prosperitás a munkaerőpiacon* — Fazekas Károly
15. *Vasvár és térségének megújítási törekvései* — Feles András
16. *A nemzetközi autópálya-építés dilemmája* — Fleischer Tamás
17. *Stratégiai kutatások, területfejlesztés, tudománypolitika* — Glatz Ferenc
18. *A közigazgatási régió történeti problematikája és a régiók lehetséges térbeli keretei Magyarországon* — Hajdú Zoltán
19. *Decentralizáció és regionalizmus Európában* — Horváth Gyula
20. *A regionális együttműködés feltételei Közép- és Kelet-Európában* — Illés Iván
21. *Az épített környezet változási tendenciái a kilencvenes években* — Izsák Éva
22. *Sikeres települések: Budaörs* — Izsák Éva
23. *A megyei identitás építésének politikája* — Kákai László
24. *A kínai közösség Budapesten* — Keresztély Krisztina
25. *Lehet-e regionális dinamikhordozó ágazat az ipar és a mezőgazdaság az ezredforduló Magyarországon?* — Kiss János
26. *Területi jövedelem-egyenlőtlenségek* — Kovács Csaba
27. *Kelet-Közép-Európa és Magyarország* — Kovács Géza
28. *A külföldi tőkebefektetések térbeli elhelyezkedése és emberi erőforrás igénye* — L. Rédei Mária
29. *Az önkormányzati finanszírozás lehetséges jövőbeli irányai* — Lados Mihály
30. *A gazdasági szervezetek szerepe és lehetőségei a közösségi funkciók és fejlesztések finanszírozásában* — László Mária
31. *Konferenciaturizmus Budapesten* — Michalkó Gábor
32. *A külföldi működőtőke Budapest kereskedelmében* — Nagy Sándor György
33. *A területfejlesztés információs rendszere és új indikátorai* — Nemes Nagy József
34. *A területi egyenlőtlenségrendszer vizsgálata (zárotanulmány)* — Nemes Nagy József
35. *A határ menti kapcsolatok szerepe a területfejlesztésben* — Novotny Gábor

36. Adalékok a regionális identitás térbeliségének megrajzolásához — Oláh Miklós
37. Sikeres vállalatok — sikeres település: Szentgotthárd — Palkovits István
38. Lokális identitás, regionalizmus, helyi önkormányzatok — Pálné Kovács Ilona
39. A területi finanszírozás harmonizációja — Perger Éva
40. Egy budapesti egyetem nemzetközi nyitásának példája — Poszmik Erzsébet
41. Az üzleti szolgáltatások fejlődése Magyarországon és szerepük a regionális fejlődésben — Raffay Zoltán
42. Nyugatiak Budapesten — Ramon, Isabelle
43. Az átmenet a területi gazdaságokban és a siker — Rechnitzer János
44. A szélesedő magyar-osztrák-szlovák határ menti kapcsolatok hatása a szomszédos régiókra — Rechnitzer János
45. A helyi-területi gazdaságfejlesztés és az állami alapok — Rechnitzer János
46. A társadalmi-gazdasági differenciálódás és az emberi erőforrások területi különbségeinek összefüggése Magyarországon — Rigóczki Csaba
47. A területfejlesztés finanszírozási rendszerének átalakítása az Európai Unióhoz való csatlakozás szempontjainak figyelembevételével — Ruttkay Éva
48. A területfejlesztés új terei közötti munkamegosztás sajátosságai — Schwertner János
49. A területfejlesztés középszintjének működési tapasztalatai — Soós Edit
50. Kárpátok Eurorégió — Süli-Zakar István
51. Az önkormányzat szerepvállalása a gazdaságfejlesztési folyamatokban. (A „székesfehérvári modell”) — Szász András
52. A spanyol regionális identitás alakulása az elmúlt évtizedekben — Szilágyi István
53. Egy kistérség sikerének titka — avagy tettek és tervek a nyugati-kapu térségfejlesztési társulás „házatáján” — Szörényiné Kukorelli Irén
54. A Nyugat-Dunántúli Régió — régió? — Szörényiné Kukorelli Irén
55. Budapest és a távközlés fejlődése — Tiner Tibor
56. Solymár: az aranyfalu — Váradi Mónika Mária

A területfejlesztési program tudományos alapozása c. kutatási program keretében 1997-ben és 1998. I. félévé- ben rendezett tudományos tanácskozások

1. *A területfejlesztés új kihívásai.* Győr, 1997. április 3–4.
2. *Sikeres térségek és települések Magyarországon.* Székesfehérvár, 1997. szeptember 4.
3. *A területfejlesztés új finanszírozási modellje.* Győr, 1997. december 16.
4. *Budapest nemzetközi város.* Budapest, 1998. május 12.
5. *A közép-európai interregionális együttműködés jövője.* Pécs, 1998. június 4.

MAGYARORSZAG AZ EZREDFORDULÓN

6. könyvsorozat kötetei

MEGJELENT KÖTETEK

Globalizáció és nemzeti érdek
Bp. 1997. 197 p.

A demokrácia intézményrendszere
Bp. 1997. 187 p.

A magyar agrárgazdaság jelene és kilátásai
Bp. 1997. 203 p.

Sárközy Tamás: Rendszerváltozás és a privatizáció joga
Bp. 1997. 294 p.

Az agrártermelés tudományos alapozása
Bp. 1998. 179 p.

Élőegészség, orvos, társadalom
Bp. 1998. 215 p.

Egészségügy és piacgazdaság
Bp. 1998. 245 p.

Biotechnológia lépestartás Európával
Bp. 1998. 164 p.

Losonczy Ágnes: Utak és korlátok az egészségügyben
Bp. 1988

ELŐKÉSZÜLTBEN

Az informatika jövője Magyarországon

A kisebbségi kérdés és konfliktusai

A közlekedés és technikai infrastruktúrája

A magyar nyelv jövője

